

*Світлій пам'яті борців за волю
України присвячую*

Віктор Ревегук

**Полтавщина.
Протибільшовицький Рух
опору 20–30-х років
XX століття**

Нариси історії

Полтава
Полтавський літератор
2016

Р-32

Ревегук В.Я. Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х років ХХ століття: Нариси історії. / В.Я Ревегук. – Полтава: Полтавський літератор, 2016. – 306 с.

ISBN 978-966-192-076-6

Рух опору на Полтавщині у 20–30-х роках ХХ століття направлений проти більшовицької влади є практично недослідженим у історико-краєзнавчій літературі. Тому автор пропонованої читачам наукової роботи обрав предметом свого дослідження саме цю тему і подав її у вигляді тематично пов'язаних між собою нарисів. Робота виконана головним чином на основі документів, що зберігаються у відомчому архіві Управління СБУ в Полтавській області, співробітникам якого автор висловлює щирі вдячність.

Монографія розрахована на вчителів, учнів, студентів та всіх, хто не байдужий до історії рідного краю.

Книга видана на замовлення Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації за планом випуску соціально значущих видань.

ЗМІСТ

Передмова	3
Олександр Коваль – отаман повстанців Гадяцького краю	3
Отаман «Шуба» (Петро Новохацький)	31
Українське національно-патріотичне підпілля в Полтаві (1920 р).....	42
Протибільшовицький Рух опору на Лубенщині (1920–1924 рр.).....	56
Сторінки історії Української Автокефальної Православної церкви	96
«Бойовики» Миргородщини (1926-1929 рр)	135
Трагедія полтавських кобзарів.....	155
«Штаб Війська Українського» – остання повстанська організація на Полтавщині (1929-1930 рр)	171
Осередки «Народной революционной социалистической партии» на Лубенщині (1929-1930 рр)	187
Справа лубенських галичан (1931 р.).....	202
Початок нового «комуністичного штурму» (1928–1931 рр.)	214
Голодомор 1932–1933 років	260
Зінківська катівня НКВС (1937-1938 рр)	282
Географічний показник.....	293

*Де ти, Симоне завзятий,
Орле сизокрилий?
Чом не йдеш ти визволяти
Край, з неволі милий?
З народної думи про С.Петлюру.*

Шановні читачі!

20-30-ті роки XX століття охоплюють порівнюючи незначний, але багатий подіями період вітчизняної історії. Протягом 1920 р. в Україні в результаті агресії більшовицької Росії втретє, на цей раз надовго, був встановлений комуністичний режим у формі радяської влади, навіть проголошена декларативна державність Української соціалістичної радянської республіки УСРР. Проте договірні двосторонні міждержавні відносини між УСРР і Російською федерацією / РСФРР / не міняли суті колоніального становища України під російсько-більшовицькою окупацією, а створений у 1922 р. СРСР законодавчо закріплював існування відновленої Російської імперії.

Незважаючи на поразку Визвольних змагань 1917-1921 років, полтавці, як і весь український народ, не змирилися із втратою своєї реальної, а не декларативної державності і продовжували чинити опір радянській владі, яку вважали, чужою і окупаційною. Протибільшовицький Рух опору тривав у формі збройної боротьби, створення підпільних і повстанських організацій, стихійних виступів і бунтів протягом усього періоду нової економічної політики (непу) і початку нового «комуністичного штурму» кінця 20-х – початку 30-х років. Останні повстанські зарони, які вдалося виявити авторів цих рядків, існували до початку 1924 р. Лише штучно влаштований Голодомор 1932-1933 років, який перетворився на гуманітарну катастрофу, остаточно підірвав волю полтавців до боротьби, а політичні процеси і «великий терор» другої половини 30-х років унеможливили будь-які прояви внутрішньої опозиції комуністичному режимові.

Протибільшовицький Рух опору на Полтавщині у 20-30-х роках XX століття практично недосліджений у історико-краєзнавчій літературі. Тому не випадково автор пропонованої читачам наукової роботи обрав предметом свого дослідження саме цю тему і подав її у вигляді тематично пов'язаних між собою нарисів. Робота виконана головним чином на основі документів, що зберігаються у відомчому архіві Управління СБУ в Полтавській області, співробітникам якого автор висловлює щирі вдячність.

Монографія розрахована на вчителів, учнів, студентів та всіх, хто не байдужий до історії рідного краю.

ОЛЕКСАНДР КОВАЛЬ – ОТАМАН ПОВСТАНЦІВ ГАДЯЦЬКОГО КРАЮ

*«...Тільки силою і кулею ми,
українці, здобудемо для себе
вільне життя»*

О.Коваль

Олександр Іванович Коваль народився 1897 р. в с.Петрівці (з 1935 р. – Петрівка-Роменська) Гадяцького повіту в багатодітній селянській родині. Його батько мав 7 десятин землі і 13 душ сім'ї, включаючи дев'ятеро дітей: шестеро синів (Олександра, Івана, Федора, Трохима, Василя і Кирила) та трьох дочок. Щоб прогодувати чисельну родину, батько змушений був ходити на сезонні заробітки – працював у економіях великих поміщиків у Таврійській губернії. У 1921 р. під час «чорного переділу» радянська влада по числу їдців у сім'ї наділила батькові 10 десятин землі.

До земської школи Сашко почав ходити з 9-ти років, одночасно допомагав батькам по господарству, пас громадську худобу і свиней. Навчався гарно і після закінчення початкової школи у 14-річному віці вступив до Полтавської школи садівництва і городництва. Жив на стипендію, яку Сашкові платив батьків знайомий інструктор бджільництва Гадяцького земства Єлисей Семенович Кулинич. Закінчити навчання юнакові не довелося, позаяк через три з половиною роки він був призваний на службу до царської армії. Служив «вільноопределяющимся» у 164-му запасному полку, що дислокувався у Самарській губернії.

Після повалення самодержавства в Росії у березні 1917 р. О.Коваль з маршовою ротою відправили на російсько-німецький фронт. Воював в ударному батальйоні Південно-Західного фронту у Пінських болотах, одночасно виконував обов'язки секретаря батальйонного солдатського комітету.

З приходом більшовиків до влади в Росії, коли розпочалася стихійна демобілізація російської армії, з гвинтівкою в руках повернувся додому. Деякий час служив у створеній Центральною Радою народній міліції. Захоплений революційною ейфорією, поділяв ліві погляди, але до жодної партії соціалістичного спрямування не пристав. До українського національного відродження залишався байдужим, вважав себе поза політикою.

Під час наступу австро-німецьких військ, які на запрошення Центральної Ради прибули в Україну, щоб вигнати більшовиків, у березні 1918 р. у Петрівці з числа місцевих жителів утворився загін самооборони «вільного козацтва» чисельністю 25 чоловік. Командував ним Іван Митрофанович Дудка, помічником до нього, як фронтовика, селяни обрали О.Коваль. З на-

ближенням німецьких військ загін прибув до Гадяча, де в цей час панував революційний безлад [1].

Перший раз радянську владу в Гадячі встановили російські червоногвардійські загони під командою М.А.Муравйова, які ешелонами прибули на залізничну станцію Лохвиця і Сенча в ніч на 13 січня 1918 р. Наступного дня вони були вже в Гадячі. Комісаром міста і повіту більшовики призначили харківського робітника Олешка, але цю посаду він обіймав лише декілька днів. Після відїзду червоногвардійського загону, а з ними і Олешка, Гадяцька міська управа доручила виконувати обовязки повітового комісара місцевому жителю Петрові Шияну. У кінці січня 1918 р. із Зінькова до Гадяча прибув інший загін червоних під командою якогось П.Халимона. Він називав себе «головнокомандуючим» і перебрав владу в повіті до своїх рук, але в Гадячі пробув також недовго і пішов разом із червоними військами на Київ. На деякий час влада в повіті зосередилася в руках Селянської спілки – найбільш масової громадської організації українського селянства. Очолював її лівий український соціаліст-революціонер Прокіп Базиченко. Він був прихильником державної незалежності України і підтримував Центральну Раду, але після приходу до Гадяча чергового загону червоних військ і під їх тиском більшість депутатів Гадяцької ради (як данину політичній моді виконавчий комітет Селянської спілки став називати себе радою селянських

депутатів) висловилися за встановлення в повіті радянської влади у формі більшовицької диктатури. П.Базиченко змушений був залишити посаду голови і на його місце червоне командування призначило ревком із немісцевих жителів. Поряд із ним існувало повітове земство і міська дума, які займалися господарськими справами і забезпеченням населення продуктами харчування. «Спілка фронтовиків» виконувала поліцейські функції по охороні міста і підтримання правопорядку [2].

Отже, існування радянської влади в Гадячі залежало від присутності російських червоногвардійських загонів.

Окупація червоними військами України привела до розколу українського суспільства. Частина жителів Гадяча і повіту, повіривши улесливим обіцянкам більшовиків про мир, хліб і землю, стала на бік радянської влади. У їх числі був і О.Коваль. Сформований у Петрівці загін селянської самооборони під час наступу німецьких і українських військ перейшов на бік червоних і прибув до Гадяча, де вже зібралося близько двох тисяч червоних вояків, які готувалися тікати до Росії. Більшовицькі комісари скликали мітинг, на якому новопризначений голова Гадяцької повітової ради Городько закликав жителів міста стати на захист «соціалістичної Батьківщини», але на його заклик мало хто відгукнувся. Принесена на штиках червоногвардійських загонів радянська влада для гадячан була чужою і незрозумілою.

17 березня в Гадячі почали ширитися чутки, що з Лохвиці наближаються українські війська. Назустріч їм послали місцевий загін Червоної гвардії під командою П.Шияна і Лисівця, але по дорозі до Лохвиці його обстріляли з німецького бронепотяга. Комісарів було вбито, а червоногвардійці розбіглися. Відступаючи з Лохвиці червоні війська відразу ж наклали на жителів Гадяча контрибуцію в розмірі 30 тисяч карбованців і почали займатися самозабезпеченням, забираючи в населення продукти, гроші і цінності. Разом із ними міська голота грабувала крамниці та приватні помешкання. Гадяч був відданий на поталу мародерам. Зважаючи на те, що залізнична станція Гадяч була тупиковою, а німецько-українські війська невпинно наближалися, червоногвардійці протягом 21-24 березня розпродавали за безцінь місцевим жителям награване майно, яке не могли вивезти із собою до Росії. Підводами і пішим ходом вони вирушили в напрямку Лебедин і Полтави. В останній день перед втечею червоні пограбували повітове казначейство, забравши 16 тисяч карбованців готівкою і понад 2,1 млн. карбованців цінних паперів [3].

Разом із червоними військами О.Коваль прибув до Полтави, де залишив свій загін, який почав швидко «танути», і поїхав до Харкова. Зупинився у свого брата Трохима, який працював сторожем у школі і бідував. Потрібно було шукати якусь роботу і О.Коваль, який все ще перебував під впливом ко-

муністичної ідеології, записався добровольцем до Першого пролетарського полку, штаб якого розташовувався поблизу Кінного ринку. Там обіцяли добре платити. Спочатку він ніс караульну службу на вулицях міста, але на початку 1918 р. з наближенням німецько-українських військ полк послали тримати фронт поблизу станції Люботин. Не встиг полк окопатися і зайняти позиції, як пройшла чутка, що з тилу їх обійшли німці. В паніці червоногвардійці почали безладно відступати. Коли вночі 8 квітня О.Коваль повернувся до Харкова, там уже були німці. Разом із червоними військами до Росії він не пішов. Брат допоміг Олександрові дістати у директора школи, де він сторожував, документа про непричетність до більшовиків і з ним він повернувся до Петрівки.

Деякий час О.Коваль жив нелегально, а при гетьманському режимі поїхав до Полтави і, щоб здобути повноцінну середню освіту, вступив до 7-го класу юнацької гімназії. Під час навчання політикою не переймався, навчався добре. Гімназію закінчив навесні 1919 р., коли Полтавщину вдруге окупували червоні російські війська.

Започаткований УкраїнськоюЦентральною Радою процес національного відродження продовжувався і за умов юльшовицького режиму, навіть набирав силу. Після закінчення гімназії О.Коваль вступив на короткотермінові курси з позашкільної освіти, які були створені за ініціативою завідуючого педагогічним бюро Полтавського губернського земства Миколи Рудинського. Закінчивши їх, одержав направлення на роботу за фахом в Андріївській волості Гадяцького повіту, де його і застав прихід денікінців. Білогвардійці заборонили органам місцевого самоврядування утримувати українські школи і розвиток національної освіти повністю ліг на плечі українського народу.

Великодержавна політика білогвардійців ображала національні почуття українського народу, викликала його глибоке обурення і слугувала чи не найкращим засобом агітації проти денікінського режиму з його намаганням відродити «єдину і неділиму» Російську імперію. Гадяччина палала в полум'ї народних повстань різної політичної орієнтації, як національно-патріотичної, так і більшовицької та анархістської. Все ж більшість повстансько-партизанських загонів були створені українською партією комуністів-боротьбистів, яка утворилася з лівого крила української партії есерів. Свою назву партія дістала від газети «Боротьба», навколо якої гуртувалися прихильники українського соціалізму. Епіграфом газети були слова Тараса Шевченка «Борітеся – поборете, вам Бог помагає!».

Основною силою повстанців було селянство, яке найбільше потерпало від денікінського режиму військової диктатури. Один із повстанських загонів чисельністю понад 100 чоловік очолив О.Коваль. В період наступу

Червоної армії його загін приєднався до більшовиків. 29 листопада червоні війська зайняли Ромни, а в ніч з 3 на 4 грудня 1919 р. – Гадяч.

Першим органом радянської влади в Гадячі після вигнання денікінців став ревком, який по дорозі до Полтави призначив член Реввійськради 12-ої армії (пізніше голова губвиконкому) Яхніс Дробніс – довірена особа Лева Троцького (Лейби Бронштейна). До його складу ввійшли Сергій Домашенко, Яковенко (обидва – комуністи-більшовики) і боротьбист Сергій Диравка. Обов'язки голови першого складу ревкому виконував Сергій Домашенко. Пізніше його склад змінювався [4]. При ревкомі були створені відділи: управління, продовольства, охорони здоров'я, юридичний, фінансовий і народної освіти. Відділ управління очолив малограмотний робітник Лютенського лісництва – більшовик Сергій Кириченко, а повітовим військовим комісаром було призначено боротьбиста Петра Мусієнка. 6 грудня Гадяцький ревком розіслав по волостях телеграму: з метою підтримання правопорядку негайно вибрати з числа місцевих жителів міліцію, персональний склад якої мав затверджувати ревком.

По селах тимчасові органи радянської влади за наполяганням боротьбистів вибиралися відкритим голосуванням простим підняттям рук. У Веприку вибори пройшли 6 грудня. Зібрання громади відкрив призначений ще денікінцями волосний старшина Юхим Галушка. Вільним волевиявленням жителі села до складу ревкому обрали Степана Яреська, Володимира Степанця і Михайла Кузнецова [5].

Відразу після звільнення Гадяцького повіту від денікінців утворився партійний комітет боротьбистів, до складу якого ввійшли Тимофій Боцула з Краснознаменки (голова), Семен Диравка з Лютецьки, Роман Тютюнник з Лохвицького повіту, Андрій Кийко з Рашівки і два вчителі із Сар та Липової Долини. За рекомендацією Т.Боцули О.Коваль офіційно вступив до української партії комуністів-боротьбистів і був обраний до складу повітового комітету [6]. Великодержавна політика російських білогвардійців і більшовиків зробила його українським патріотом – націоналістом.

11 грудня військовий комісар П.Мусієнко оголосив набір добровольців до караульної сотні при військовому комісаріаті. Повстанський загін О.Коваля у повному складі вступив до неї, а його отамана було призначено командиром караульної сотні. У січні 1920 р. склад Гадяцького повітового ревкому був дещо реорганізований за рахунок збільшення числа відділів при ньому, які очолили боротьбисти Т.Боцула (соціальне забезпечення) і Манжура (народна освіта) та анархо-комуніст Хоменко (комунальне господарство). Незважаючи на поповнення боротьбистами складу ревкому, останній, як зазначалося у звіті Полтавського губерньського ревкому, «повагою і авторитетом не користувався». Його голова С.Домашенко виявився

людиною з кримінальним минулим. З метою особистої наживи він разом із головою повітового раднаргоспу привласнював конфісковане під час реквізицій майно і займався спекуляцією.

Створені з місцевих жителів органи більшовицької диктатури реальної влади в повіті не мали, позаяк вся вона знаходилася в руках командування Червоної армії та її політичних органів, які тимчасово перебували на Гадяччині. Штаб 12-ої армії видавав свої накази, які суперечили постановам ревкомів на місцях. Цей же штаб передав для потреб Гадяцького ревкому 5 мільйонів карбованців, але один із червоних командирів у січні 1920 р. забрав у нього 200 тисяч крб., залишивши для формальності розписку. Крім того, продовольчі органи Червоної армії без погодження із місцевою владою займалися самочинними реквізиціями продуктів харчування, коней і фуражу у селян, чим викликали їх справедливе обурення.

Разом із більшовицькою диктатурою в Україну прийшла і політика «воєнного комунізму», найважливішою складовою якої була продовольча розкладка. Її розмір встановлювало московське керівництво і українські селяни мали виконувати продрозкладку «неухильно і безвідмовно». Продрозкладку комуністи намагалися забрати одночасно з урожаїв 1919 і 1920 років. Основним методом вилучення хліба було насильство, яке часто супроводжувалося реквізиціями всіх продовольчих запасів і фізичними розправами над селянством, яке відмовлялося добровільно сплачувати цю своєрідну данину на користь більшовицького режиму. Тому репресивний апарат радянської влади вдавався до розорення селянських господарств і виселення їх мешканців за межі Полтавщини. Зважаючи на масовий опір селянства, більшовики відмовилися від проголошеного Леніним класового принципу стягнення продрозкладки і перейшли до подесятинного обкладання всіх без винятку категорій селянства, не беручи до уваги їх майнового становища. На практиці це означало, що хліб для «голодуючої Півночі» брали там, де його можна було взяти силою. З цього приводу В.Г.Короленко писав: «Середняк при кожних розкладках так само приховує хліб, так само в нього знаходять, так само каральні загони грабують його, як і «куркуля», і хата середняка так само згорає, коли випалюють цілі села» [7].

У часи боротьби з гетьманом П.Скоропадським склався тимчасовий союз більшовиків з українською партією комуністів-боротьбистів. Союз був протиприродним і тимчасовим, позаяк комуністи боролися за відновлення «єдиної і неділимої» Російської імперії, але під своєю владою, а боротьбисти виступали за створення радянської, але незалежної від Москви Української держави.

У час, коли Україна була втретє окупована російськими червоними військами, на цей раз надовго, більшовики почали утверджувати свою одно-

партійну диктатуру і намагалися усунути від влади своїх політичних спільників. Щоб вирішити питання про владу в Гадяцькому повіті, боротьбисти запропонували в перших числах лютого 1920 р. скликати позапартійну повітову конференцію, делегати якої мали вирішити в чийх руках буде влада – більшовиків чи боротьбистів, але Полтавський губревком, користуючись правом так званого демократичного централізму, заборонив її проводити. Боротьбисти користувалися найбільшим впливом серед селянства і комуністи добре розуміли, що делегати конференції їх не підтримають.

Зважаючи на непоступливість комуністів, вирішити питання про владу в Гадяцькому повіті могло лише збройне повстання. Для його підготовки боротьбисти утворили повстанський комітет, до складу якого ввійшли лідери місцевих боротьбистів: Тимофій Боцула, Іван Бутко, Дмитро Ковтун, Роман Ттунник і Манжула. В останній момент Манжула не підтримав повстання і його довелося заарештувати. У Краснознаменці повстання проти більшовиків готували Петро Горб і Дмитро Ковтун, якого ввели до складу повітового повстанського комітету.

16 лютого 1920 р. повстанський комітет створив тимчасовий воєнно-революційний штаб у складі Олександра Коваля, Федора Буховецького і Олексія Дмитренка, який заарештував більшовицьке керівництво Гадяча, роззброїв червоноармійців, які охороняли міст через Псел і залізничну станцію (опору вони не чинили), і повідомив населення про перехід влади до своїх рук. Військовий комендант Гадяча Маслов встиг втекти до Зінькова. До повстання був причетний і голова повітового ревкому Сергій Домашенко. Штаб повстанців планував відразу ж скликати представницьку позапартійну селянську конференцію, яка вільними голосами могла вирішити питання про владу в Гадяцькому повіті.

Повстання було стихійним, слабо підготовленим і вже на другий день придушене загоном латишів, який привів із Зінькова Маслов. Розправою керував член Полтавського губревкому Юрій Коцюбинський – син відомого українського письменника та член Реввійськради 12-ої армії Валентинов. Вони встигли заарештувати частину караульної роти, але більшість учасників повстання уникнули розправи і пішли до лісу, серед них жителі Петрівки: Григорій Петренко, Тимофій Пройдак, Михайло Топчій, Іван Бутко та ін. З Краснознаменки на шлях боротьби з більшовизмом стали Василь Горб, Петро Горб, Дмитро Ковтун та ін. Кавалерійський взвод під командою Олексія Дмитренка, що входив до складу караульної роти, організовано відійшов до Липової Долини. Олександр Коваль пішов до рідних країв у Петрівку і перейшов на нелегальне становище, але контролю над політичною ситуацією в повіті не втрачав.

Щоб не дати комуністам вивезти з Гадяча заарештованих боротьбистів і

звільнити їх від розправи, на селянських сходах у повіті почали створюватися повстанські загони. Їх організаторами в Ручках були Пилип Полив'яний і Павло Коломієць, у Венеславівці – Яків Крохмальний і Федот Хижняк, Середняках – Пилип Буханець, Краснознаменці – Василь Горб, Петрівці – Іван Бутко та ін. Отамани повстанських загонів з'явилися до Петрівки, де у батьків переховувався О.Коваль з вимогою, щоб він очолив наступ загонів на Гадяч. Реально оцінивши співвідношення сил (чисельну перевагу сил червоних і майже повну відсутність зброї у повстанців), О.Коваль подякував за високу довіру і, щоб не допустити непотрібних жертв, відмовився очолити штурм міста. Він попросив отаманів повстанських загонів розійтися по селах, не наражатися на небезпеку і чекати наказу про загальне повстання.

Одночасно О.Коваль почав вести переговори з начальником Гадяцької міліції про амністію учасникам повстання. Новий повітовий військовий комісар Кузьменко обіцяв не переслідувати їх, але О.Коваль через вірних людей дізнався, що в разі повернення до Гадяча його заарештують і скоріше за все розстріляють. Тому на обіцяну амністію він не піддався. Для його арешту до Петрівки послали загін міліції на чолі з Середою, але О.Коваль уже пішов до лісу і разом із Д.Ковтуном та В.Тютюнником почав готувати нове повстання. Вони також підтримували тісний зв'язок з О.Дмитренком у Липовій Долині. Хворого С.Домашенка чекісти заарештували в лікарні, але через декілька днів він звідти утік разом із вартовим, який його охороняв.

18 лютого, коли виступ караульної сотні вже був придушений, комуністи, щоб заручитися підтримкою селянства, погодилися скликати позапартійну селянську конференцію, але її учасники, попри сподівання організаторів, висловили довіру українській партії боротьбистів і не підтримали встановлення однопартійної диктатури в Гадяцькому повіті [9].

Позаяк ревкоми вважалися тимчасовими органами радянської влади, то після опанування більшовиками політичної ситуації у волосних центрах Гадяцького повіту пройшли вибори до постійно діючих органів більшовицької диктатури-рад, які не були ні рівними, ні таємними, ні загальними. Один голос червоноармійця дорівнював 10 голосам робітників і 50 голосам селян. До того ж, червоноарійці перебували в Україні тимчасово. Права голосу позбавлялися всі, хто не сприймав радянської влади. Селянство, яке становило абсолютну більшість населення краю, фактично позбавлялося представництва в радах, які перетворювалися на ширму для диктатури комуністів-більшовиків.

Гадяцький повітовий з'їзд тривав з 3 по 5 квітня 1920 р. і проходив надзвичайно бурхливо. На ньому були присутні 178 старанно підібраних делегатів від сільської бідноти та червоноармійців, які лише тимчасово пере-

бували в місті і не вважалися його жителями. З них 32 делегати вважали себе більшовиками, 20 – їм співчуваючими, боротьбистів разом із співчуваючими було 32, позапартійних – 88. На третій день роботи делегати з'їзду вибрали Гадяцький повітовий виконком у складі 17 чоловік (13 комуністів, 2-х – боротьбистів і двох позапартійних) та 18 делегатів на Полтавський губернський з'їзд рад (14 комуністів і 4 боротьбистів) [10].

Через декілька днів після з'їзду О.Коваль зібрав невеликий повстанський загін чисельністю близько 20 козаків і поблизу Липової Долини його повстанці обеззброїли 35 червоноарійців, які полювали на українських юнаків для поповнення Червоної арії. Червоноармійці опору не чинили, тому під час сутички втрат не було. В якості трофеїв повстанцям дісталися гвинтівки, набой і один кулемет. Щоб дістати зброю, повстанці вчинили напад на станцію Венеславівку. 20 червоноарійців, які її охороняли, опору не чинили і їх обеззброїли.

Наближалися весняні польові роботи і відволікати від них селян О.В.Коваль не збирався. Тому рада загону (Олександр Коваль, Дмитро Ковтун і Роман Тютюнник) вирішила розпустити козаків загону разом із зброєю по домівках із тим, щоб з настанням літа підняти повстання в усьому Гадяцькому повіті одночасно. Частина повстанців пішла до Ф.Буховецького в Липовій Долині, частина до Д.Ковтуна в Ціпки. Таким чином, ядро загону О.Коваля збереглося. До його складу входили Ф.Буховецький, Олексій Дмитренко (загинув пізніше у боях з червоними в загонах отамана Л.Христового), командири взводів Гадяцької караульної сотні Петро Свиридченко та Антон Вертелецький, також Іван Крупський та Іван Бутко. Останній став помічником О.Коваля під час формування повстанських загонів улітку 1920 р.

У травні 1920 р. до О.Коваля, який тимчасово перебував у Петрівці, прибули інструктор відділу народної освіти Гадяцького політвиконкому Василь Якименко – колишній козак Сірої дивізії УНР, а ще раніше – студент Київського університету, та Самійло Кривобок – також колишній студент і вояк армії УНР, уродженець Лохвицького повіту. С.Кривобок представився старшиною армії УНР («петлюрівським офіцером»), який за завданням С.Петлюри повернувся із Правобережної України для організації протибільшовицького повстання на Полтавщині. Він повідомив, що українська партія комуністів-боротьбистів у кінці квітня згідно рішення своїх лідерів саморозпустилася і припинила існування: одні її члени пристали до більшовиків, інші залишилися на ідейних засадах української державності і стали на бік С.Петлюри в боротьбі за волю України.

С.Кривобок і В.Якименко також повідомили О.Коваля, що вони мають намір створити повстанський комітет Гадяцького повіту і запропонували долучитися до нього. На нараді, яка відбулася в Гадячі в помешканні вчи-

теля і колишнього вояка армії УНР Дмитра Буряка, склад повстанського комітету поповнився вчителем із Веприка Спичаком та Євгеном Чижовим – «перекоханим петлюрівцем», комісаром Гадяцького повіту за часів Центральної Ради і головою повітової управи при Директорії УНР [11].

Пізніше О.Коваль писав, що повстанський коітет був створений на «петлюрівській платформі», але повстання проти більшовиків готували колишні боротьбисти. Д.Буряк пропонував для того, щоб дістати зброю, напасти на Гадяч, де стояла залога червоних військ. Його план дістав схвалення повстанського комітету. Повстанські загони з Петрівки і Веприка мали зібратися в урочищі Вовча і рухатися до земської лікарні, мусили б об'єднатися з загонами Петра Горба і Дмитра Ковтуна з Краснознаменки та Спичака і Василя Якименка. Потім спільними силами вночі повести наступ на казарми червоних. Повстанські отамани встановили паролі для спілкування між собою в нічний час. Начальник караулу Гадяцького гарнізону Харитон Гладкий через довірену особу встановив зв'язок із О.Ковалем. Він поділяв політичні переконання боротьбистів і мав допомогти повстанцям при штурмі казарми (пізніше коуністи, коли дізналися про зв'язок із повстанцями, таємно вбили його). С.Кривобок також розраховував на допомогу отамана «Галайди» (Ярмоленка) із Лубенщини, Ф.Буховецького з веприцьких лісів, який все більше схилявся до анархо-комуністів, та повстанців із Зінківського повіту. З Левком Христовим, який тільки-но почав збирати повстанський загін, він зв'язатися не встиг.

Згідно затвердженого плану, у кінці травня 1920 р. повстанці почали збиратися в урочищі Вовча. О.Коваль привів понад 50 козаків із Петрівки і Краснознаменки. В.Якименко, хоч із запізненням, також привів декілька десятків повстанців. Решта отаманів із невідомих причин не з'явилися, тому учасники нападу підупали духом – надто мало було в них сил, але від нападу не відмовилися. Розрахунок був на допомогу українських патріотів із Гадячого. Вночі повстанці почали непомітно невеликими групами пробиратися з околиць міста до центру, але хтось із нападників випадково вистрелив, червоноармійці сполошилися і відкрили безладну стрілянину. Раптовість нападу була втрачена і повстанці розійшлися, так і не досягнувши поставленої мети. О.Коваль разом із своїми козаками пішов на хутір Стешевщину, а звідти у веприцькі ліси. Зупинилися на дачі Грюнфельдів, яка стала їх тимчасовим прихистком та постійною явкою для зв'язку повстанців з протибільшовицьким підпіллям у Гадячі. На дачі жила мати з двома доньками. Старша з них Олександра була зв'язковою з лютенськими повстанцями Л.Христового, загін якого невпинно зростав.

Для встановлення контакту з Л.Христовим О.Коваль, С.Кривобок, В.Якименко і Д.Ковтун вирушили до лютенських лісів. Вони мали на меті

поставити Л.Христового під контроль повітового повстанського комітету та схилити його до сприйняття ідеології партії боротьбистів. У Рашівці вони зустріли один із загонів Л.Христового, яким командував старшина армії УНР Степовий. Він провів делегацію до штабу отамана в Лютенці. О.Коваль вже був знайомий з окремими повстанцями з оточення Л.Христового. Він знав Олексія Христового – двоюрідного брата отамана і одночасно його ад'ютанта (пізніше він командував сотнею в повстанських загонах) та Івана Карповича Чайку – командира лютенської народної міліції.

Члени повстанського комітету познайомили Л.Христового з посланцем С.Петлюри С.Кривобок, який намагався переконати отамана у необхідності в ім'я збереження державної незалежності України об'єднати всі повстанські загони навколо єдиного повстанського комітету і єдиного командування. Проте Л.Христовий вів якусь незрозумілу особну політику і не пристав на пропозицію С.Кривобок. Його оточення підтримало свого отамана і також не пішло на об'єднання.

О.Коваль і С.Кривобок деякий час залишалися при штабі Л.Христового, але їх становище було невизначеним. Вони брали участь у засіданнях штабу з дорадчим голосом. Л.Христовий пропонував їм створити кавалерійський загін, але за браком сідел з цього нічого не вийшло. Під орудою лютенського отамана О.Коваль і С.Кривобок взяли участь у нападі на Велику Павлівку Зіньківського повіту. Міліція, що стояла в селі, опору не чинила і розбіглася.

Днів через десять до Лютенки прибули Ф.Буховецький, І.Крупський і Ярош. Вони запропонували О.Ковалю повернутися до веприцьких лісів і взяти на себе командування повстанськими загонами, що діяли у північно-східній частині Гадяцького повіту. О.Коваль згодився на пропозицію повстанців. С.Кривобок тимчасово залишився при штабі Л.Христового, не полишаючи все ще надії схилити отамана до об'єднання. Прибувши до лісу, О.Коваль відразу ж створив штаб повстанських загонів, що діяли у веприцьких лісах. Ф.Буховецького призначив начальником штабу, І.Крупського – командиром кавалерійського загону, а Яроша – командиром піхоти. До штабу також увійшли Спичак і Некипіль з Веприка [12].

З-поміж названих осіб маємо деякі дані про Івана Крупського. Народився він у 1901 або 1902 році (точної дати не пам'ятав) у селі Максимівці Краснолуцької волості Гадяцького повіту у бідній селянській родині. Його батьки мали лише три десятини землі. Після закінчення місцевої початкової школи з 12 років жив у брата, який працював слюсарем у автомобільній майстерні в Харкові. З 1916 р. сам почав працювати у майстерні і оволодів слюсарною та шоферською справами, там вступив до більшовицького осередку (можливо, симпатизував їм). Під час Гетьманщини воював у се-

лянському повстанському загоні, а коли в кінці 1918 р. більшовики вдруге прийшли з Росії в Україну, добровільно вступив до Червоної армії.

Під час протибільшовицького виступу отамана Матвія Григор'єва І.Крупський воював проти нього в автоброньованому загоні під Кременчуком, пізніше боровся в партизанському загоні проти денікінців. Саме в той час він перейнявся ідеологією української партії боротьбистів, порвав із комуністами і вступив до неї. Коли спроба караульної роти захопити владу в Гадячі зазнала поразки, повернувся до рідного села, але пробув дома недовго. Побоюючись розправи більшовиків, пішов до лісу і пристав до Ковалю, де командував кінним загonom з 20 кавалеристів. З О.Ковалем спільно боровся проти більшовиків до весни 1921 р., потім пристав до загону веприцького вчителя-отамана Василя Тяла.

Поступове згасання повстанської боротьби змусило І.Крупського легалізуватися і перейти до мирного життя в умовах радянської влади. У грудні 1921 р. він помістив у роменській газеті повідомлення про загублені документи, отримав тимчасову довідку, а за нею – і посвідчення особи на ім'я Івана Прокоповича Костенка. З новими документами І.Крупський виїхав до Москви, потім у пошуках роботи побував у багатьох регіонах Росії та України і зрештою, повернувшись до Гадяча, де був заарештований червоноармійцями, але з-під варти втік, захворів тифом і перебував на нелегальному становищі. При цьому не втрачав надії влаштуватися на постійну роботу шофером. У листопаді 1922 р. приїхав до Полтави і вступив на службу до міліції. За новими документами він начебто народився 11 червня 1898 р. в Саратовському повіті Саратовської губернії. Послужити в радянській міліції І.Крупському довго не довелося. Його впізнав кравець Василь Василенко, коли він приміряв у нього новеньку форму міліціонера. 5 квітня 1923 р. І.Крупського заарештували.

Суд над І.Крупським відбувся 22 вересня 1923 р. Спочатку його засудили до розстрілу, але 23 жовтня вирок замінили на 10 років ув'язнення із суворою ізоляцією. 6 жовтня 1925 р. вона була знята, а 12 лютого наступного року І.Крупський за амністією вийшов на волю. Останній раз його ім'я згадується 20 вересня 1928 р., коли окружний суд відмовив йому у знятті судимості і поверненні виборчих прав [13].

Під командою О.Ковалю у веприцьких лісах у різний час перебувало від 130 до 300 повстанців, з якими проводилася регулярна військова підготовка. Отаману також підпорядковувалися невеликі повстанські загони у Ціпках і Великих Будищах. У цей час до О.Ковалю прибув О.Кривобок з пропозицією від Л.Христового об'єднати всі повстанські загони Гадяцького повіту під його командуванням. Порадившись зі штабом, О.Коваль прийняв пропозицію лютенського отамана.

Влітку 1920 р. села Гадяцького повіту заповнили тисячі мішечників з Росії, голодні червоноармійці, чисельні агенти радянських продовольчих органів і продовольчі загони, які у своїй більшості були неукраїнськими. «Пшенички нашої захотіли» – говорили про них селяни. Гадяцьким повітовим продкомісаром було призначено Ю.М.Цільдермана, який одночасно обіймав посаду голови Особливої продовольчої комісії Першої запасної армії.

Його основною метою було за будь-яку ціну «викачати» хліб із Гадяцького повіту для «голодуючої Півночі». Основним методом вилучення хліба було насильство, яке супроводжувалося реквізиціями всіх продовольчих запасів і фізичними розправами над селянами. Особливою жорстокістю відзначався надісланий з Росії продзагін комісара Гофмана. За зловживання владою і чисельні факти насильства над селянами згідно рішення Гадяцького парткому КП(б)У і повітвиконкому у травні 1920 р. довелося заарештувати і ув'язнити начальника Особливого продовольчого комітету Першої запасної армії Ю.М.Цільдермана разом із групою надісланих із Росії продпрацівників. Проте грабежі селян продовжувалися [14].

Українське селянство не бажало годувати «голодуючу Північ» і непрощених гостей – носіїв більшовицького режиму. Села Гадяцького повіту заповнили листівки із закликком до повстання. Їх писали патріоти, яких об'єднувала одна мета – звільнити Україну від російсько-більшовицьких окупантів і відродити Українську Народну республіку. Одну з таких листівок чекісти вилучили у селянина з-під Гадяча і вона зберігається у фондах Державного архіву Полтавської області. В ній говорилося про тяжке становище українського народу: примусові мобілізації молоді до Червоної армії, грабежі селян російськими продзагонами, відсутність найнеобхіднішого: гасу, цукру, солі, мануфактури, дьогтю тощо. Замість обіцяного комуністичного раю, говорилося в листівці, «ми бачимо поголовне вилучення хліба, худоби, одягу і всякого добра, яке переправляється в Росію, а на додачу до цього тривають поголовні арешти, ув'язнення і розстріли українців». Вихід із тяжкого становища патріоти бачили у звільненні України від чужоземного ярма: «Тільки тоді, коли ми, українці, здобудемо собі самостійну державу, зовсім відокремившись від Росії, і поставимо жидів на своє місце; тільки тоді ми зможемо здобути собі всі ті багатства, яких позбулася Україна завдяки російському і жидівському засиллю». Листівка закінчувалася закликом: «Шановне селянство! Кінчається зима, йде весна і несе поклик до повстання. Повинні встати всі як один, хто тільки вважає себе українцем, і боротися доти, доки жодного комісара не зостанеться тут, на Україні, доки наш рідний край не буде називатися Українська Народна Республіка» [15]. Листівка мала підпис «Фесенко», але хто заховаввся під ним, достеменно не

відомо. Серед учасників національно-визвольних змагань людина з таким прізвиськом більше ніколи не згадується.

Як зазначалося в інформації Гадяцького повітового парткому КП(б)У, створені з великими потугами волосні і сільські виконкоми відмовляються від виконання своїх обов'язків «через повний над ними терор бандитів», а селяни «починають виступати з вилами і граблями проти радвлади» [16]. 26 липня партійно-радянське керівництво Гадяцького повіту (М.Кузьменко, А.Шуб, П.Мусієнко) послало розпачливу телеграму на адресу Полтавського губвиконкому і більшовицького уряду УСРР у Харкові, в якій говорилося: «Увесь повіт охоплений хвилею бандитизму, організованого, петлюрівського, що зростає з кожним днем. Лютенська, Рашівська, Веприцька, Русанівська, Розбишівська, Липово-Долинська, Берестівська, Поділівська і частина Сарської зайняті бандитами. Концентрація головних сил бандитів у Рашівській і Лютенській волостях. Бандитами у зайнятих ними волостях проводиться добровільна і примусова мобілізація населення. Сили банд, які на даний час нараховують до 3000 озброєних людей, безперервно збільшуються мобілізованими і бандитськими озброєними загонами з сусідніх повітів, що долучилися до них. Половина повіту таким чином цілком під владою бандитів; у другій половині радянської влади також не існує... Радянської влади в повіті не має» [17]. Телеграма закінчувалася проханням терміново надіслати до Гадяча регулярні частини Червоної армії.

Оголошена Л.Христовим і підтверджена на сільських сходах мобілізація чоловіків дала змогу збільшити число повстанців до 4-6 тисяч чоловік. Масова участь селянства у протибільшовицькій боротьбі пояснюється не лише грабіжницькою продрозкладкою, але й справжнім полюванням на українських юнаків для поповнення Червоної армії у розв'язаній більшовиками братовбивчій громадянській війні. Селяни, які не пішли до повстанців, допомагали їм чим могли.

Ще на початку Української революції за доби Центральної Ради у Петрівці утворився «Національний гурток молоді». Його організаторами були молоді вчителі Параска Єлисеєвна Кулинич, Євгенія Михайлівна Штомпель, Анна Прокопівна Кожевник та Андрій Олександрович Воротников. Невдовзі гурток поширив свій вплив і на молодь сусідніх сіл та встановив зв'язок з таким же гуртком, що виник у Гадяцькій юнацькій гімназії. Ідеологом і керівником останнього був Євген Володимирович Чижов, а активними членами Василь Боряк (загинув пізніше в боях із червоними у складі повстанського загону), Петро Оленченко, Антін Козаченко, Микола Борткевич (репресований пізніше радянською владою) та ін.

У Петрівці до складу молодіжного національно-патріотичного гуртка ввійшли Трохим Коваль, молодший брат Олександра Ковалю, Василь Горб,

Сергій Іванов; у Венеславівці – Яків Клименко, Іван і Павло Павленки; у Середняках – Йосип Буховець, Яків Бондаренко, Іван Прочухан; у Краснознаменці – Петро Нужний, Михайло Богомаз, Михайло Стецюк, Омелько Таранець та ін. Всі вони були щирими патріотами України, підтримували українські національні уряди і ненавиділи, як червоних, так і білих нападників.

Молоді патріоти поширювали серед населення літературу українських друкованих видань, будили в українців національну свідомість і гідність, активно працювали в «Просвітах», особливо Параска Кулинич і Анна Воротникова. Зібрані від аматорських спектаклів кошти використовували для придбання літератури і передплати україномовних газет для бібліотек, що існували при «Просвітах». Зв'язок із Києвом та українцями з Галичини підтримував Федір Бичківський. Народився він 1900 р. в Миропіллі (нині – Сумська обл.). Після повалення царського самодержавства був прибічником встановлення в Росії стабільної демократичної республіки. Під час корнілівського заколоту примкнув до нього, позак сподівався, що з допомогою встановлення військової диктатури можна зупинити анархію і революційний безлад. Чекісти вважали, що Ф.Бичківський добровільно вступив до білогвардійської армії Денікіна, але викликає подив і сумнів, як український патріот міг стати на захист «єдиної і неділимої» Росії. Достеменно відомо, що під час повстання проти режиму Денікіна восени 1919 р. Ф.Бичківський був поранений під Гадячем, пролежав у лікарні близько двох місяців, а після одужання залишився в місті на постійне проживання. На початку 1920 р. він працював діловодом паливної комісії Гадяцького раднаргоспу і близько зійшовся з О.Ковалем. Пізніше перейшов на роботу до канцелярії Гадяцького військового комісаріату і, щоб увійти в довіру до комуністів, вступив до КП(б) У [18].

В умовах більшовицької диктатури Ф.Бичківський нелегально привозив з Києва літературу національно-патріотичного змісту, поширював її серед молоді, морально підтримував українських патріотів і переконував, що С.Петлюра обов'язково повернеться в Україну і звільнить її від московсько-більшовицьких окупантів. Петрівські підпільники (Є.Штомпель, А.Кожевник і П.Кулинич) забезпечували повстанців зброєю, яку в різний спосіб діставали у червоноармійців, а через Сергія Іванова підтримували зв'язок із гадяцькими підпільниками.

Роль розвідника в загоні О.Ковалю виконував його брат Трохим. Він неодноразово відвідував Гадяч і повідомляв повстанців про чисельність гарнізону, його озброєння і оперативні плани боротьби з противільшовицьким Рухом опору. Під час одного з відвідин міста Трохим був заарештований червоними, але О.Коваль у числі інших повстанців обміняв його на кому-

ніста Немзера та дружину гадяцького військового коменданта Мусієнка. Значну допомогу надали петрівські підпільники загонів О.Ковалю під час нападу на Венеславівку. Вони повідомили його про дислокацію і озброєння червоноармійців, які охороняли міст і залізничну станцію.

В умовах більшовицької диктатури петрівський гурток патріотичної молоді діяв напівлегально, гуртуючись навколо місцевої «Просвіти» та Української автокефальної православної церкви. Навіть після розгрому червоними основних повстансько-партизанських загонів на Гадяччині петрівські підпільники залишилися вірними українській національній ідеї, продовжували вести антирадянську агітацію і не втрачали надії на перемогу над більшовизмом. На Великдень 1921 р. Трохим Горб організував добровільну акцію: збір продуктів сім'ям загиблих повстанців та жителям Гадяча, чий сини не з своєї волі опинилися за кордоном на еміграції. Зібрані селянами три пуди бороштя, 50 яєць і сало були передані Євгену Чижову для розподілу серед потребуючих.

У 1923 р. керівник петрівського підпілля Василь Горб розсварився з його учасниками. Він хотів убити міліціонерів Кузьменка і Хоменка, які знущалися над його братом-повстанцем. Але більшість підпільників не підтримала його. Терористичний акт проти представників радянської влади міг викликати нову хвилю репресій і поставити під загрозу існування самої організації. Після цього інциденту петрівське підпілля фактично розпалося, втративши надію на можливість перемоги над більшовицьким режимом і відновлення УНР, але зв'язків між собою його учасники не втрачали [19-20]. Вони зустрічалися на релігійні свята та під час сімейних урочистостей.

Але повернемось до подій 1920 р. на Гадяччині. На заклик Л.Христового О.Коваль, Ф.Буховецький і Ярош з'явилися до штабу лютезького отамана, щоб розробити спільні плани захоплення Гадяча і ліквідації радянської влади в повіті. На кінець липня практично все доросле чоловіче населення влилося до загонів Л.Христового, але більшість із них не мала вогнепальної зброї і озброювалася хто чим міг: сокирами, косами, ціпами, киями. Лютезьські загони об'єдналися з повстанцями з Рашівки та Сар і по Кутянській дорозі в ніч на 7 серпня рушили на Гадяч. Вони першими ввійшли до міста і вступили в бій з гарнізоном червоних. Веприцькі загони під командою О.Ковалю у цей час через Хітці повели наступ на залізничну станцію, але наткнулися на сильний опір батальйону червоноармійців чисельністю близько 400 чоловік і змушені були відступити ярмом на Вовчу з тим, щоб з'єднатися із загонами Л.Христового. Спільними силами вони захопили центр Гадяча і звільнили з тюрми ув'язнених. Частина з них приєдналася до повстанців. Гарнізон міста і представники радянської влади втекли в напрямку Лохвиці. Захопити вдалося лише дружин комуніста Немзера і вій-

ськового комісара П.Мусієнка. Пізніше їх обміняли на заарештованих заручників. Втрати з обох боків під час штурму Гадяча були незначними [21].

Керівники повстанських загонів збиралися провести у звільненому від червоних Гадячі масовий мітинг і селянський з'їзд, але тисячі селян, які приєдналися до повсталих, кинулися грабувати державні комори і магазини. На залізничній станції вони захопили великі запаси зібраного за продовкладкою збіжжя, шкіри, мануфактури, солі, цукру, сірників та інших товарів, але фактів мародерства, насильства над мирними жителями, в тому числі єврейських погромів, не спостерігалось.

На Гадяч селяни дивилися як на приз переможцям, тому ніякі умовлення і заклики припинити грабежі не діяли. Л.Христовий, О.Коваль і С.Кривобок виявилися безсилими зупинити селянську стихію. Повстанські загони перетворилися на некерований натовп. Продовжувалася хаотична стрілянина. Селяни з награбованим майном, яке вони вважали військовим трофеєм, підводами поспішали додому, тому на вулицях зчинилася тиснява. В цій ситуації керівникам повстання не залишалось нічого іншого, як віддати наказ залишити місто. О.Коваль відвів свої загони до веприцьких лісів. На другий день він послав у розвідку кінний загін О.Дмитренка, але в Гадячі вже були червоні, які, одержавши підкріплення, повернулися з Лохвиці. До Вебрика, який був завжди важливим стратегічним пунктом на шляху до Охтирки і Лебедина, радянське командування з Гадяча послало підрозділ 185-ої бригади ВОХР (внутрішні війська більшовицької Росії) і 226-ий батальйон Червоної армії. Коли повстанці О.Ковалю дізналися про наближення червоних військ, вони розстріляли батька відомого комуніста Юхима Орла-Кир'яна і декількох захоплених у полон червоноармійців. Під час бою з червоними загін О.Ковалю, який налічував близько 200 повстанців, втратив у Веприку декілька возів із гвинтівками і набоями, 20 верхових коней, 10 захоплених у Гадячі телефонних апаратів та інше майно [22].

Після взяття Гадяча селянське повстання почало швидко поширюватися по Полтавщині, охоплюючи найвіддаленіші села і хутори Гадяцького, Миргородського, Лубенського і Зіньківського повітів. Радянська влада фактично існувала лише у повітових центрах. У середині серпня 1920 р. до Л.Христового приєдналися повстанські отамани з Лубенщини «Галайда» (Ярмоленка) і Федір Іщенко. Останній був давнім знайомим Степового. Розвінчуючи брехливі твердження комуністів про переслідування якихось корисливих інтересів, у листі до Гадяцького повітвиконкому (літо 1920 р.) О.Коваль писав: «Борюся за самостійну Українську Народну Республіку не з особистих інтересів, а з глибокого переконання в необхідності самостійного життя для українського народу»[22-А].

9 серпня до Зінькова несподівано вступила Повстанська армія Н.Махна

і отамани повстанських загонів звернулися до нього за допомогою, але «батько» запропонував їм приєднатися до його армії. Л.Христовий погодився на пропозицію і одержав від Н.Махна мандат на право формування Особливого загону Повстанської армії України (махновців), 4 кулемети, 50 гвинтівок і 25 кулеметників та кавалеристів, але за межі Полтавщини не пішов. О.Коваль, Ф.Буховецький і С.Кривобок на пропозицію Н.Махна не пристали, позаяк це суперечило їх ідейним переконанням. Проте О.Коваль через декілька днів змінив свою точку зору і разом із загonom прибув до Зінькова. Лубенські отамани Ф.Іщенко і «Галайда» з частиною повстанців залишилися в лютеньських лісах.

О.Коваль із своїм загonom влився до 3-го піхотного полку армії Н.Махна, який посаджений на вози рухався разом із кавалерією, і був призначений командиром одного з батальйонів, Ф.Буховецький став заступником командира цього ж полку. Разом із махновцями О.Коваль брав участь у трьох успішних боях з червоними на Полтавщині та Катеринославщині, але під час четвертого його батальйон не зміг захопити ворожі кулемети, які відкрили фланговий вогонь по кавалерії махновців. В цьому бою Н.Махно одержав чергове поранення, був дуже розлючений таким ходом подій і погрожував розправою. Тому О.Коваль з частиною свого загону залишив Повстанську армію Н.Махна і повернувся до веприцьких лісів. Ф.Буховецький залишився у «батька» і подальша його доля невідома [23].

5 вересня 1920 р. повстанці Л.Христового, Ф.Іщенка, «Галайди» і С.Кривобока пройшли рейдом селами Миргородського повіту через Великі Сорочинці, Зуївці і Остапівку, але зазнали відчутної поразки від об'єднаних сил миргородського гарнізону і 226-го батальйону ВОХР. Згідно даних червоного командування їх втрати становили майже 200 чоловік убитими і пораненими (про свої втрати червоними не повідомлялося). Червоноармійці також захопили три кулемети і частину обозу повстанців. 9 вересня загони Л.Христового повернулися до Лютеньки. Для зв'язку з ним з Веприка прибув О.Коваль, загони якого в рейді участі не приймали. Результати перемовин, які тривали декілька днів, невідомі.

Незабаром до О.Ковалю прибули два представники від повстанського комітету з Полтави з метою об'єднання всіх повстанських загонів губернії під єдиним керівництвом. Під час прискіпливого допиту з'ясувалося, що вони провокатори, підіслані чекістами і за наказом О.Ковалю їх розстріляли.

Наближалася несприятлива для повстанців зимова пора. Під впливом поразок у боях із червоними частина повстанців розійшлася по домівках, очікуючи кращих часів для продовження боротьби, або розчарувалася у можливості перемоги над сильним і підступним ворогом. «Галайда» і Ф.Іщенко пропонували О.Ковалю йти на Лубенщину, а звідти – на Право-

бережну Україну до Холодного Яру і там перезимувати або у крайньому випадку прориватися за кордон до Польщі, де в таборах для інтернованих зосередилися рештки армії УНР та перебував Головний отаман С.Петлюра.

Пропозиція була прийнята і О.Коваль почав готуватися до походу: більшість повстанців посадив на коней із саморобними сідлами або на вози і поділив їх на взводи. Два кулемети за браком набоїв довелося до слушного часу заховати у надійних людей.

У Веприку повстанці несподівано зустріли двох жінок (одна з них назвалася Марусею) і трьох чоловіків, озброєних гвинтівками та з двома ручними кулеметами. Затримані заявили, що вони є махновцями, які відбилися від основних сил і пробиваються на Чернігівщину, куди після кримської трагедії пішов «батько». Під час допиту жінки виявили бажання залишитися в загоні О.Ковалю, чоловіки не погодилися і кинулися тікати. Під час перестрілки одного махновця було вбито, а двоє зникли. Повстанцям О.Ковалю дісталися кулемети. Їх у Великих Будищах надійно заховав Марко Дубовик.

По дорозі на Лубенщину повстанці під Крутьками мали бій із загonom міліції, яка після перших пострілів розбіглася. Після цієї сутички «Галайда» розстріляв двох захоплених у полон «радянських службовців» (дрібних чиновників), а троє встигли втекти. Радість перемоги була передчасною, тому що через декілька годин їх настигли червоноармійці з Гадяча. Довелося поспішно відступати в напрямку Лютеньки і пожертвувати частиною обозу. Лютенька в кінці жовтня 1920 р. вже була зайнята червоними військами, а Л.Христовий ховався по лісах і діяв дрібними загонами. Тому О.Коваль повернувся до своєї бази в Ціпках, де поповнив свій загін прихованою зброєю, людьми і продуктами.

У фондах Полтавського обласного державного архіву зберігся лист О.Ковалю до командування Червоної армії, підрозділи якої дислокувалися в Гадячі. Викладена в ньому політична програма української партії боротьбистів є типовою для повстанців Полтавщини і заслуговує на те, щоб навести листа в повному обсязі.

«Т. Командиру Соболеву.

За віщо борються партизани, чого вони домагаються, покладаючи головами в боротьбі з вами, взагалі з комуністичною владою? Це повинно бути відомо для Вас, а коли невідомо, то можу сказати.

Ми, повстанці України, зокрема я, боремося за самостійну Українську радянську владу. Коли тільки прийшли на Україну російські совєцькі війська, проганяючи Денікіна геть за межі України, то я також і більшість із мого товариства, котре лічилося і зараз лічиться в моїм отряді, пішли в ряди червоних військ і щиро працювали по затвердженню радянської влади. Тоді

ми, українці, гадали, що спільними силами з російськими совєцькими військами виженемо Денікіна з України, розсіємо чорні зграї контрреволюції і збудуємо радянську Україну на федеративних началах з совєцькою Росією. Програма партії (боротьбистів) цілком відповідала своїм прагненням. Ми, боротьбисти, небагато просили у центрального уряду: мати свою українську Червону армію і свій політичний і економічний центр і тільки. Але центральний уряд не дав нам, українцям, 34-мільйонному населенню цієї автономності і наказав партії боротьбистів (комуністів) злитися з комуністами-більшовиками. Миритися з таким розрішенням цієї справи я не міг і одверто зі своїми однодумцями виступив на боротьбу з комуністичним урядом. Довгий час я мріяв, що ми, українці, ще зможемо порозумітися з комуністичним російським урядом, але згодом переконався, що тільки силою і кулею ми, українці, здобудемо для себе право на вільне життя, тільки силою зможемо позбавитися жидівського і російського ярма і так, боротьба з Вами, насильниками і гнобителями українського народу, до кінця, до перемоги. Або ви, другі пани над нашим народом (перших панів ми зігнали загальними силами і нажили Вас – других), або ми, вільний український народ з армією вільного козацтва на своїй рідній українській землі, політій потом і кров'ю нашого народу. Але все-таки, яка б не була тяжка і жорстока боротьба, ми, люди обох ворожих таборів, не повинні втрачати гуманності. Треба бути людьми.

Скажу за себе, що почуття гуманності ніколи не кидало мене і на (нерозбірливі слова в тексті – В.Р.)... я не карав. Навіть деспотичні кари часто прощав, відпускаючи на слово честі. Правда, були вбивства зовсім невинних, але це творилося поза моїми плечима, дякуючи присутності бандитського елементу, від якого не позбавлена жодна армія в світі.

Прохаю Вас, товаришу командир, як начальника отряду по ліквідації повстання в Гадяцькому повіті (котрого Вам ніколи не ліквідувати) бути гуманним по відношенню до полонених Вами моїх козаків і взагалі всіх партизан, пам'ятаючи те, що велика кількість із них робили повстання проти гетьмана, боролися з Денікіним, і взагалі, служили в Червоній армії. Крім цього я хочу порозумітися з Вами в наступному: зараз же відпустити всіх заарештованих Вами повстанців Гадяцького повіту і з сьогоднішнього дня залишити переслідування мого отряду і виїжджайте геть із Ціпків і взагалі з Гадяцького повіту. Коли все зазначене мною буде виконане, я припиняю всяке руйнування апарату Вашого правління до нового 1921 року. Поручкою в цьому для Вас є моє слово честі. Отаман Коваль» [24].

Цей лист був зареєстрований у Гадяцькому повітовому парткомі КП(б) У 18 грудня 1920 р. з позначкою « до відома». Зрозуміло, що він залишився без відповіді.

О.Коваль не відмовився від попереднього плану прорватися до повстанців Холодного Яру. По дорозі на Лубенщину його загін поблизу станції Юосківка розібрав залізничне полотно, але аварії потягу не сталося, тому що підоспіли мобілізовані загони лубенської міліції. Під час бою двох міліціонерів було вбито, а з боку повстанців поранення зазнав комендант загону Діброва. Зважаючи на насиченість червоних військ, отаман О.Коваль вирішив припинити подальший рух на Правобережну Україну і розділити свій загін. І.Крупський з 30-ма повстанцями повернувся до Ціпківського лісу, «Галайда» і Ф.Іщенко залишилися на Лубенщині, а О.Коваль і С.Кривобок з рештками загону пішли до веприцьких лісів. По дорозі до рідних країв на станції Венеславівка вони спалили залізничний міст, захопили пакгауз із сіллю і вбили двох «радянських службовців», один із них виявився більшовицьким комісаром. Від рук невеликої кримінальної банди Кирмалова, що тимчасово пристала до загону О.Коваля, у Венеславівці загинув лідер гадяцьких боротьбистів Т.Боцула. Коли він зрозумів, що потрапив до рук бандитів, кинувся тікати і був застрелений у спину.

У Краснознаменці повстанці О.Коваля розгромили приміщення сільви-конкому та вбили двох міліціонерів, які разом із російським продзагоном грабували українських селян. Під Середняками повстанці знову мали бій із російським продзагоном, який спробував їх переслідувати, під час якого було вбито двох повстанців і трьох продзагонівців. На допомогу червоним мародерам прибув загін чекістів, повстанцям довелося знову вступати в бій, про результати якого нічого не відомо.

З настанням зими О.Коваль розосередив своїх повстанців по домівках. У грудні 1920 р. у нього залишилося не більше 10-козаків, які побоюючись за своє життя, залишилися зимувати в лісі. Сам отаман до середини лютого 1921 р. переховувався в Петрівці, де у нього було багато спільників, а потім повернувся до ціпківських лісів. Частина повстанців, які на зиму повернулися до своїх родин, стали жертвами розправи червоних карателів, в їх числі були Василь Якименко, Дмитро Буряк і Спичак, яких розстріляли чекісти.

У кінці березня 1921 р. О.Коваль залишив своїх повстанців під командою І.Крупського у ціпківських лісах, а сам знову пішов до Петрівки, де перебував на нелегальному становищі до початку травня. Тут у нього з'явилося незбориме бажання побачити Симона Петлюру, під прапором якого він вів боротьбу за волю України проти червоних напасників, дізнатися про подальші плани української еміграції і одержати відповідні настанови. Незважаючи на більшовицько-російську окупацію, він не вважав боротьбу за незалежність своєї Батьківщини закінченою [25].

У травні 1921 р. О.Коваль, маючи документи на ім'я Петра Ліщини, які

були захоплені під час нападу повстанців на Веприцький волосний виконком, з'явився до Ірини Грюнфельд. Адресу йому надав брат Ірини Трохим. Коли почалися арешти гадяцького повстанського комітету, І.Грюнфельд залишила свою дачу під Веприком і перебралася до Києва. Її сестра Олександра (зв'язкова в загонах Л.Христового) загинула в бою з червоними карателями. У Києві О.Коваль пробув два дні і поїхав до Шепетівки – поближче до польсько-радянського кордону. Там він випадково зустрів трьох поляків, які намагалися нелегально повернутися на свою Батьківщину. Разом в районі Славути вони перетнули кордон. Їх одразу ж затримали польські патрулі, але, одержавши хабара, відпустили. Через Здолбунів О.Коваль перебрався до Львова і знайшов там клуб української еміграції. Поява незнайомого чоловіка з радянського боку, який шукав уряд УНР на еміграції, викликала підозру. Під час перевірки, яку влаштовували контррозвідники Михайлик і Кузьмінський, О.Коваль назвав прізвища відомих за кордоном отаманів «Галайду», Ф.Іщенка, та спеціального посланця уряду УНР С.Кривобока, йому повірили і вже наступного дня познайомили з генерал-хорунжим Михайлом Кратом, уродженцем Красної Луки та Надією Романюк із Золотоноші. Їх найбільше цікавило життя полтавців під більшовицькою окупацією та настрої населення.

М.Крат направив О.Ковалья до штабу Ю.Тютюнника у Тарнові, який став тимчасовим центром української еміграції. О.Коваль хотів поговорити особисто з С.Петлюрою, але Головний отаман армії УНР хворів і нікого не приймав. У штабі О.Коваль познайомився з командиром української кінної дивізії генералом Іваном Омеляновичем-Павленком і одержав відозви уряду УНР до українського народу. У штабі Ю.Тютюнника вже знали про повстання Л.Христового і з цікавістю вислухали розповідь про перебіг подій із перших вуст. О.Коваль отримав наказ повертатися до підрадянської України, зберігати кадри повстанців, передчасно із зброєю в руках не виступати, чекати наказу і шукати серед полтавців нових прибічників державної незалежності України.

Після переходу польсько-радянського кордону у зворотному напрямку О.Коваль знову відвідав І.Грюнфельд у Києві, побував у своїх рідних у Петрівці і повернувся до веприцьких лісів, де з повстанцями перебував І.Крупський. Виконуючи накази Головного повстанського штабу, О.Коваль запропонував йому зберегти ядро загону, а решту козаків розосередити по домівках і чекати сигналу до загального повстання проти більшовицьких окупантів, але І.Крупський на таку пропозицію не пристав. Побував О.Коваль і у Л.Христового. Як і І.Крупський, Л.Христовий не захотів згоряти збройної боротьби з більшовицьким режимом.

Не знайшовши порозуміння з гадяцькими отаманами, О.Коваль повер-

нувся до Петрівки, але перебування на нелегальному становищі пригнічувало його. Щоб уникнути розправи чекістів, О.Коваль знову повернувся до Києва і тимчасово оселився у студента Торф'яного технікуму, колишнього коменданта Лютецьки і сотника в загонах Л.Христового Івана Чайки. Пізніше знайшов окреме помешкання і проживав із своїми земляками Петром Оленченком та студентом Ветеринарного інституту Миколою Барткевичем – «петлюрівцями» з Гадяча. У Києві він також зустрів ще одного земляка – Федора Бичківського, з яким познайомився у квітні 1920 р. через свого брата Трохима. У травні 1920 р. Ф.Бичківський залишив Гадяч і під час спільного наступу українсько-польських військ на Київ воював у повстанському загоні в радянському запіллі на Правобережній Україні. У Києві О.Коваль близько зішшовся з уродженцем Сар Гадяцького повіту Петром Самсоновичем Кийком, який служив інспектором у Сільбанку. Він був членом КП(б) У, але в 1921 р. його виключили з партії за «український шовінізм» – за те, що був українським патріотом і не міг терпіти тієї наруги, яку чинили комуністи над Україною.

О.Коваль знову готувався побувати в Польщі, щоб зв'язатися з урядом УНР на еміграції. В листопаді 1921 р. з цією метою він поїхав до Новоград-Волинського, близько місяця проживав у родичів Ф.Бичківського, але з переходом кордону нічого не вийшло – надто пильно його охороняли чекісти. Довелося повертатися до Києва. І.Грінфільд на цей час уже вийшла заміж за Русакова – начальника відділення ДПУ на станції Коростень. Разом вони допомогли Ф.Бичківському влаштуватися співробітником Особливого відділу ДПУ у прикордонному Новоград-Волинському. У свою чергу останній посприяв О.Ковалю нелегально перебратися до Польщі, але, не маючи ніяких дозвільних документів, його відразу затримала поліція.

Близько місяця О.Коваль сидів у тюрмі в Дубно і два місяці – в таборі для інтернованих українських вояків у Рівному. Там він познайомився з помічником начальника табору уродженцем Полтави Бабичем. Щоб повернутися легально в Україну, останній порекомендував О.Ковалю звернутися до дефензиви (польської контррозвідки). Поляки пообіцяли допомогти, але за умови, що він буде співпрацювати з ними, хоча конкретного завдання не дали, лише порекомендували зв'язатися в Києві з якимось Гріненком і видали фальшиві документи на прізвище Тарасенка [26].

При переході у зворотному напрямку польсько-радянського кордону О.Коваль був затриманий чекістами, але на цей раз його виручив Ф.Бичківський. Він сказав, що О.Ковалю послали в Польщу за завданням ДПУ у якості шпигуна. Водночас затриманий розповів чекістам про спробу польської контррозвідки (дефензиви) завербувати його на свій бік. Це зізнання мало пізніше фатальні наслідки для колишнього отамана.

Деякий час О.Коваль мешкав у родичів Ф.Бичківського у Новоград-Волинському, а потім з документами на ім'я Олександра Андрійовича Мартиша переїхав до Києва і зупинився у Івана Чайки. Під чужим прізвиськом вступив до Київського кооперативного технікуму, по закінченню якого працював в окружній сільськогосподарській спілці. В 1923 р. одружився на студентці комерційного училища Марії Миколаєнко. Його брат Трохим у 1922 р. вступив на регентські курси Української автокефальної православної церкви в Києві, водночас навчався на правах вільного слухача в Київському музичному інституті імені М.Лисенка. Після закінчення курсів наступного року повернувся до Петрівки і виконував регентські обов'язки у місцевій церкві УАПЦ. Ф.Бичківський у 1924 р. залишив службу у ДПУ і влаштувався на роботу спочатку в одному з лісгоспів, а потім у комерційному банку в Києві.

У 1926 р. напередодні нового «комуністичного штурму» каральні органи СРСР розпочали чергову широкомасштабну «зачистку» країни від «контрреволюційних елементів». Під цей укіс потрапив і О.Коваль. Як колишнього повстанського отамана, разом із дружиною та двома дітьми його вислали на три роки до села Грушкове Грушківського району Центрально-Чорноземної області Російської Федерації. Одночасно з Олександром заарештували і його брата Трохима та вислали до Північного краю, Івана Чайку відправили до концтабору.

На новому місці вимушеного проживання О.Коваль влаштувався на роботу вчителем в одній із українських шкіл, позаяк у період коренізації (дерусифікації) такі школи відкрилися в місцях компактного проживання українців поза межами України [27].

Туга за Батьківщиною не давала О.Ковалю спокою. Як тільки-но в 1929 р. закінчився термін висилки, він повернувся додому на Гадяччину, але з невідомих причин одразу ж був заарештований Роменським окружним ДПУ і чотири місяці перебував під слідством, а коли звільнився, почав шукати роботу в системі народної освіти. У Києві і Харкові, як політично «неблагонадійному», дорога до розумової праці, та ще з дітьми, була закритою. Деякий час О.Коваль працював спочатку рахівником у системі споживчої кооперації, а потім у колгоспі, маючи зарплатню в 60 крб. на місяць, яка не давала змоги утримувати сім'ю. Тому почав шукати більш високооплачувану, але фізичну роботу. У Харкові влаштувався робітником на цегельному заводі, але важка фізична праця і постійне недоїдання в переддень Голодомору 1932-1933 рр. підірвали здоров'я О.Ковалю. Через три місяці він захворів і змушений був кинути Харків та повернутися до дружини, яка залишилася в Росії і працювала вчителькою за місцем виселення.

У 1930 і 1932 роках О.Ковалю відвідав брат Трохим. Він утік із конц-

табору, змінив прізвище на Івана Івановича Христенка і теж шукав якусь пристойну роботу, щоб легалізуватися. Родичі із Петрівки листами повідомляли О.Ковалю про тяжку і майже безоплатну працю селян на колгоспних полях, про початок масового голоду на селі, який штовхав людей на кримінальні злочини. Степан Рядський, Микола Пройдак і Дмитро Кузьменко, щоб дістати щось поїсти у грудні 1931 р. вкрали із колгоспної комори два пуди борошна і поділили між собою. «Тепер для того, щоб прожити, один вихід – красти» – говорив Степан Рядський. Безоплатна робота в колгоспі перетворювала селянина на вічного злодія. У березні 1932 р. ті ж самі особи з обрізами і Кирило Коваль із шкворнем украли з колгоспної клуні три оклунки ячменю і заховали їх у бур'яні поблизу конюшні, щоб із настанням темряви розібрати по домівках, але колгоспна сторожа знайшла оклунки і повернула до колгоспу. Злодіїв не шукали. Тому через декілька днів на хуторі Осняги вони забрали з колгоспної комори 12 паляниць, випечених для громадського харчування колгоспників у полі.

Голод штовхав селян на нові крадіжки не лише громадського майна, але й у своїх односельців. У квітні 1932 р. перелічені вище особи, до яких долучився і Лука Вертелецький, серед ночі у Грицька Нагірного забрали з сараю молоде теля, вивели його за село, зарізали, а мясо поділили. Того ж місяця вони пограбували обійстя Івана Огризька, харчів не знайшли (їх у господаря просто не було), але забрали чоботи, жіночі платки та інші домашні речі [28].

Голодні люди приходили у відчай, спостерігаючи як на їх очах «червоні валки» з прапорами вивозили із колгоспних комор хліб, у той час як селяни пухли з голоду і помирали. Відчай і безнадія охоплювали їх. Лише окремі з них були здатні на спротив, нехай навіть стихійний. Вони приходили до думки, що врятуватися від голоду можна лише звільнивши Україну від більшовицької окупаційної влади. Серед них були і представники нового покоління «радянських людей» – так звані активісти правлячого режиму і комсомольці.

У кінці лютого 1933 р. чекісти заарештували студента 3-го курсу Гадяцького педагогічного технікуму Івана Андрюшенка. Народився він 1911 р. у селі Краснознаменці в сім'ї селянина-бідняка, в 1927 р. вступив до комсомолу, а наступного року разом із батьком – до колгоспу. Уже будучи студентом, у 1932 р. І.Андрющенко познайомився і близько зійшовся із Михайлом Шелестом, уродженцем Уманського округу. Навчалися вони на одному курсі і жили в одній кімнаті гуртожитку. Студенти між собою вели довготривалі і, як вважали чекісти, «контрреволюційні розмови», в яких діходили до висновку, що голод є результатом хлібозаготівельної кампанії комуністів. Єдиним порятунком від голодної смерті може бути лише народ-

не повстання проти правлячого режиму. І. Андрющенко і М. Шелест виготовили п'ять рукописних листівок і познайомили з їх змістом Андрія Педченка та Миколу Радька. Вони також підтримали ідею повстання, щоб не дати можливості комуністам вивезти хліб із села. А між тим, згідно навчального плану студенти на чотири місяці роз'їхалися на педагогічну практику і вже там продовжували шукати собі прибічників серед селян. І. Андрющенко відбував практику в Недригайлівському районі Чернігівської області, де і був заарештований [29].

У розпал Голодомору 1932-1933 років чекісти розпочали нову хвилю репресій проти тепер уже колишніх учасників протибільшовицького Руху опору, які в часи масового людинобивства могли очолити спротив комуністичному режимові. О. Коваль заарештували 2 лютого 1933 р. разом із дружиною і двома дітьми – 8-річною донькою Галею і 6-річним сином Іваном. О. Коваль жив за місцем попередньої висилки в селі Коров'яково і працював завідуючим трудової школи. Його звинуватили в тих злочинах проти радянської влади, за які він уже відбув покарання: керівництві політбандою, службі в Повстанській армії Н. Махна, зв'язках з петлюрівським центром за кордоном, нелегальному переході кордону з Польщею, де його начебто завербувала польська дефензива для ведення шпигунської роботи в СРСР. На той час всі рідні О. Коваль були ще живими: батько працював сторожем у Петрівській МТС, брат Іван – агрономом у Петрівському районі, Федір – десятником будівельно-дорожного управління, Василь – вантажником на станції Венеславівка, Трохим – рахівником у колгоспі, Кирило – рядовим колгоспником.

Згідно постанови Особливої «трійки» при колегії ДПУ СРСР від 10 червня 1933 р. О. Коваль був засуджений до 10-ти років виправно-трудових таборів (концтабору) [30]. Разом із ним судили і Ф. Бичківського, який напередодні арешту працював проректором Художнього інституту в Києві. Його звинуватили в тому, що під час служби уповноваженим ДПУ у прикордонному районі звільнив від відповідальності О. Коваль за нелегальний перехід кордону і пізніше підтримував з ним зв'язок. Своєї вини Ф. Бичківський не визнав і намагався довести, що О. Коваль був посланий до Польщі за завданням ДПУ для збору даних про розташування польських військ у прикордонних з СРСР районах. Проте ОСО його свідчень до уваги не прийняла і він одержав 5 років виправно-трудових таборів.

Покарання О. Коваль відбував у Північно-Східному управлінні концтаборів сумнозвісного ГУЛАГу, а коли звільнився, до 1946 р. працював там же, але за вільним наймом. Дозволу на повернення в Україну йому не давали. У повоєнний час учителював у Курській області, Ставропольському і Краснодарському краях, останнім часом на станції Ново-Щербинівська

Щербинівського району Краснодарського краю. В 1951 р. без пред'явлення будь-якого звинувачення О.Ковалю знову заарештували і постановою Особливої наради (ОСО) при Міністерстві державної безпеки СРСР від 9 лютого 1952 р. вислали на вічне поселення до села Новосели Великоулуйського району Красноярського краю. У Сибіру працював сторожем у колгоспі «Красная горка» – сторожував колгоспну пасіку, мав хворе серце. Його дружина на той час уже перебувала на пенсії, син Іван навчався в інституті харчової промисловості у Краснодарі, а донька Галина (за чоловіком – Турлюк) працювала вчителькою в місті Льгов Курської області [31].

Діти О.Ковалю, особливо донька, постійно клопоталися про повернення із заслання своїх батьків, мотивуючи тим, що вони старі, немічні та хворі. Донька писала листи на ім'я голови Верховної Ради СРСР К.Ворошилова, міністра внутрішніх справ С.Круглова, Генерального прокурора СРСР та інших посадовців. Нарешті, вже після смерті Й.Сталіна згідно рішення Генеральної прокуратури СРСР від 22 червня 1954 р. постанова ОСО при МДБ від 9 лютого 1952 р. була скасована і О.Ковалю із заслання було звільнено. Подальша його доля невідома.

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. – Т.І. – Арк.7-8.
2. Рідний край (Гадяч). – 1918. – 31 січня.
3. Там же. – 6 квітня.
4. ДАПО. – Ф.П – 7. – Оп.І. – Спр.51. – Арк.3.
5. Там само. – Спр.46. – Арк. 60.
6. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. – Т.2. – Арк.10.
7. Негретов П.И. В.Г.Короленко.Летопись жизни и творчества. 1917-1921. – М.,1990. С.190.
8. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. –Т.І. – Арк.103-104.
9. ДАПО. – Ф.П.7. – Оп.І. – Спр.51. – Арк.41.
10. Там само. – Спр.50. – Арк.99.
11. Архів УСБУ в Полтавській області. Спр.15113. –Т.І. – Арк.14.
12. Там само. – Арк.20-21.
- 13.Коротенко В. Отаман Іван Крупський /Полтавська Петлюріана. Матеріали четвертих Петлюрівських читань. – Полтава: Рік, 1999. – С.80-83.
14. ДАПО. – Ф.П 7.–Оп.І. –Спр.51.–Арк.73.
15. Там само. Ф.П. -99.- Оп.І. –Спр.79. – Арк.57-58.
16. Віктор Ревеук. За волю України. Нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917-1923 рр. – Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2007. – С.64.
17. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.16445. – Арк.86.
- 18.Віктор Ревеук. Отамани Полтавського краю – борі за волю України. – Полтава: «Дивосвіт», 2011. – С.5.
19. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. –Т.І. – Арк.106.

20. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. –Т.І. – Арк.106.
21. Там само. – Арк.22.
22. Віктор Ревежук. Отамани Полтавського краю... С.123.
- 22-А. ДАПО. – Ф.П-99. –Оп.І. –Спр.42. – Арк.16.
23. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.15113. –Т.І. – Арк.24.
24. Там само. – Арк.27.
25. Там само. – Арк.31-33.
26. Там само. –Арк.35-36.
27. Там само.
28. Там само. – Арк.122-124.
29. Там само. – Арк.127.
30. Там само.- Т.2. – Арк.89.
31. Там само. – Арк.66.

ОТАМАН «ШУБА» (ПЕТРО НОВОХАЦЬКИЙ)

Особливе місце серед ватажків повстанських загонів, що боролися за незалежність України, посідає отаман «Шуба». Він довго і болісно шукав своє місце в Українській революції 1917-1921 рр. Не будучи твердо переконаним українським патріотом, П.Новохацький хитався між протилежними політичними силами – борцями за волю України та московсько-більшовицькими окупантами і нарешті зробив свій вибір.

П.Новохацький народився 1899 р. у Полтаві на Павленках у зросійщеній сім'ї потомственного громадянина (таке почесне звання існувало в Російській імперії). Рано втратив батька і тому після закінчення п'яти класів реальної гімназії змушений був шукати роботу в полтавській поштово-телеграфній конторі. Жив на вул. Шведській разом із матір'ю Агрипіною Якимівною, меншим братом Костею і сестрами Неонілою та Серафимою. Піддавшись загальному патріотичному піднесенню, в 1916 р. просився піти добровольцем на фронт, але був направлений на навчання до Віленського військового училища, яке на початку Першої світової війни було евакуйоване до Полтави. Після чотиримісячного навчання одержав військове звання прапорщика і направлений служити до Севського піхотного полку. Воював хоробро і війну закінчив поручиком.

Повалення царського самодержавства в Росії сприяло швидкій політизації українського суспільства: як гриби після дощу виникали політичні партії і громадські організації. Влітку 1917 р. почався стихійний процес українізації російської армії. П.Новохацький згадав, що він українець, а не малорос, і вступив до партії лівих українських есерів, де, за його словами, займав у ній «видне місце». Згідно рішення солдатського комітету однієї з українізованих частин був направлений у розпорядження Української Центральної Ради. Генеральний секретар у військових справах С.Петлюра послав його на Полтавщину для організації «вільного козацтва» – добровольчих військових формувань, які стихійно виникали для захисту життя і майна українців у період революційного безладу. Загони «вільних козаків» мали стати основою українського національного війська [1], але замість організації відсічі червоним агресорам із Росії П.Новохацький перейшов на їх бік.

Коли російські загони червоної гвардії на початку січня 1918 р. прибули до Полтави, П.Новохацький з'явився до штабу «главковерха» Мурав'йова і був призначений спочатку ад'ютантом одного з поплічників Мурав'йова Бельського, а потім комісаром полтавської почти. На цій посаді перебував до повернення влади Української Центральної Ради і австро-німецьких

військ. Гетьманського перевороту П.Скоропадського він не сприйняв і на службу до нього не пішов. Саме в цей час з української партії есерів виділилося ліве крило – партія боротьбистів (українська партія комуністів-боротьбистів), яка виступала за радянську форму влади, але незалежну Україну і була в союзі з російськими комуністами-більшовиками. П.Новохацький поділяв їх ідеологію, хоча формально в партії не перебував. У період Гетьманщини він організував повстанський загін чисельністю близько півтори тисячі чоловік, став його отаманом і взяв псевдонім «Шуба» (чому саме такий, невідомо).

Після другого приходу російських червоних військ в Україну отаман «Шуба» від партії боротьбистів знову був призначений комісаром полтавської почти. Цю посаду обіймав майже чотири місяці, але за звинуваченням у петлюрівщині був заарештований Чека. Причиною арешту, за словами П.Новохацького, стала особиста неприязнь до нього голови Полтавського губвиконкому Я.Дробніса – ставленика Л.Троцького. 13 липня 1919 р. червоноармійці 46-ї дивізії розгромили Полтавське Чека і отаман вийшов на волю. Тиждень він переховувався у своїх родичів у приміському селі Мачухах, а потім з метою організації повстання проти більшовиків перебрався до Миргородського повіту. Із загonom у 700 чоловік боровся проти червоних окупантів у північно-східній частині Полтавщини. Мав зв'язок з отаманами Соколовським, «Ангелом» і Струком.

Влітку 1919 р. Полтавщина була окупована білогвардійськими військами генерала Денікіна, який воював за відновлення «єдиної і неділимної» Росії. Така політика денікінців викликала загальний спротив українців. Полтавщина палала в полум'ї селянських повстань різної політичної орієнтації. Одним із загонів повстанців командував отаман «Шуба». Його менший брат Костя був заарештований білогвардійцями як заручник. Від смерті його врятували повстанці після чергового нападу на Полтаву.

У кінці 1919 р. П.Новохацький згідно рішення партії боротьбистів із загonom з 900 повстанців знову приєднався до Червоної армії, але частина з них розбіглася, тому що бажаних брати участь у братовбивчій війні в Росії було небагато. Бунтівного отамана з невизначеною політичною орієнтацією спочатку призначили ад'ютантом начальника полтавського гарнізону, а пізніше комісаром автомайстерень. Працювати довго на цій посаді не довелося. У квітні 1920 р. партія боротьбистів під тиском комуністів саморозпустилася. На відміну від більшості її лідерів П.Новохацький до більшовиків не пішов, а відтак став їх ворогом. За наказом все того ж Я.Дробніса без пред'явлення певного звинувачення його знову було заарештовано. Ніякі скарги на неправомірні дії більшовицького очільника губернії не допомогли. Лише за допомогою своїх колишніх товаришів боротьбистів, які не

пішли на угоду з більшовиками, отаман «Шуба» втік із тюрми і пішов до лісу, щоб знову очолити повстанський загін, який діяв здебільшого в межах Полтавського повіту. Чекісти вже мали його словесний портрет: «український інтелігент 25-28 років, вище середнього зросту з темно-русявим волоссям».

Навесні 1920 р. Полтава була оточена щільним кільцем повстанських загонів переважно української державницької орієнтації. Комуністичний режим контролював лише місто та залізничні станції на лінії Полтава-Харків та Полтава-Київ. Основним лозунгом повсталих було відновлення побудованої на широких демократичних засадах незалежної Української держави у вигляді УНР, але без комуністів, чекістів і більшовицьких комісарів. Пізніше на слідстві в Чека П.Новохацький підкреслював, що ця програма була узгоджена з усіма учасниками повстансько-партизанських загонів. Посланці від Головного отамана армії УНР С.Петлюри, які нелегально проникали на Полтавщину, намагалися об'єднати розрізнені повстанські загани під єдиним командуванням і координувати їх дії з армією УНР, яка спільно з поляками розпочала наступ на Київ, але зробити цього не вдалося.

Крім регулярних частин Червоної армії і каральних загонів Чека у боротьбі з повстанським рухом більшовики широко використовували свою тасмну агентуру, особливо з числа колишніх повстанців, яких ставили перед вибором: стати секретним співробітником (сексотом) або бути розстріляним. Одним із них був Федір Запорожець. Він зумів увійти в довіру до П.Новохацького і став зв'язковим між загонами Прокопа Тація та Володимира Вовка, але боявся бути викритим і ніякої інформації чекістам про повстанців не передавав [2].

У травні 1920 р. у лісі поблизу села Ступки відбулися організаційні збори представників багатьох сіл і волостей Полтавського повіту. Один з їх учасників М.Медяник пізніше на допиті в Чека свідчив, що зібрання було скликане з ініціативи П.Тація. За іншими даними, ініціатором об'єднання повстанських загонів, що діяли навколо Полтави, і підпорядкування їх єдиному центру – губернському підпільному комітету – був видатний український скульптор Михайло Гаврилко, який очолював «Комітет звільнення України», що виник з його ж ініціативи на початку 1920 р. Допомагали йому керівники підпільних організацій, що діяли в селах Полтавського повіту, зокрема секретар Василівського волосного виконкому Іван Кива та Іван Конотоп з Козловщини.

На зібранні були присутні М.Гаврилко, отаман «Шуба», отаман повстанського загону із Зіньківського повіту Іван Листопад, Іван Орлов з Рублівської волості, Кирило Задорожній – фельдшер з хутора Дібрівки Василівської волості, Сергій Гурин-Дмитренко і Григорій Рядно із Слобідки, Іван Сидо-

ренко із Заборян, Роман Огуєнко з хутора Харківка Василівської волості, Андрій Столковський з Милорадово, Федір Сидоренко з хутора Яценки, Микола Баран з Первозванівської волості, Василь Кива з хутора Гонтарі, Петро Гонтар з хутора Діброва, Федір Хоменко з Гавронців та ін.

Враховуючи масове незадоволення селянства у зв'язку з введенням продовольчої розкладки і насильницьку мобілізацію українських юнаків до Червоної армії, учасники зборів вирішили підняти загальне повстання проти більшовицького режиму. В разі успіху повстання полонених червоноармійців було вирішено відпускати по домівках, бо «то брати наші». Гостро постало питання забезпечення повстанців зброєю, тому що тієї, яка зберігалася з часів боротьби з денікінщиною, було явно недостатньо. За дорученням учасників зібрання дістати її зголосилися Федір Хоменко і Федір Сидоренко. Центром повстання була обрана багата лісами Руновщанська волость [3]

Бажаючих боронити рідну землю від червоних окупантів було достатньо. Захар Карась приїхав з Полтави до Тахтаулово, щоб агітувати молодь не йти воювати за більшовиків, а вступати до загону отамана «Шуби» і боронити Україну. Хлопці його підтримати і обрали собі за отамана 24-річного Петра Бондура – колишнього унтер-офіцера російської армії, який уже мав досвід партизанської боротьби проти Гетьманщини і денікінщини. «Шуба», який у цей час займався формуванням повстанського куреня з ненавчених військовій справі юнаків, призначив П.Бондура командиром третьої сотні свого загону. Невдовзі під командою «Шуби» вже було понад 500 повстанців, але вогнепальну зброю з них мала хіба-що половина, до того ж більшість повстанців тримала зброю в руках уперше в житті. Решта озброювалася холодною зброєю: ціпками, вилами, косами, тесаками тощо. Проте настрої у повстанців був бойовим: ішли воювати за Україну «проти жидів та комуністів».

Найближчими помічниками отамана були уродженець хутора Березівки Прокіп Тацій, сотник Микола Медяник і житель Кованьківки Василь Магос (за словами чекістів, «переконаний українець і шовініст»). Повстанці мали підтримку більшості селянства, яке їх годувало, повідомляло розвідувальні дані і допомагало в озброєнні. Завідуючий лікарнею в селі Милорадове Михайло Яценко та лікар Михайло Александров надавали першу медичну допомогу і лікували поранених повстанців, у тому числі і отамана «Шубу». У дворі Мартина Луценка протягом тривалого часу знаходився штаб його загону. П.Новохацький підтримував зв'язок з учасниками протибільшовицького підпілля в Полтаві та в деяких інших містах губернії. Зокрема, пізніше на допиті в Чека він назвав прізвища 29 учасників лубенського підпілля, у тому числі її керівника Анастасію Конько [4].

Тільки-но повстанці почали проходити військовий вишкіл, як селяни, що їхали на базар до Полтави, повідомили, що до Великої Рублівки для реквізиції худоби і хліба у селян прибув загін кількістю 80 червоноармійців. Заодно в якості заручників вони хапали батьків, чиї сини не бажали воювати за радянську владу і вважалися дезертирами. Послана «Шубою» розвідка схопила п'ятьох червоних мародерів, але двом вдалося втекти, двох розстріляли, а один виявився поляком і його відпустили. Через три дні півтори сотні повстанців напали на хутір Лебеді і під час бою вбили вісьмох міліціонерів, які полювали за дезертирами. Під час нападу на залізничний роз'їзд Свинківку повстанці без втрат із свого боку роззброїли дванадцять червоноармійців, які несли там караульну службу. Після цього частина загону розграбувала майно і спалила садибу агентів полтавської Чека братів Пісоцьких. У одного з них під час нападу випадково було вбито чотирирічного сина і одного неприємного до чекістів юнака сімнадцяти років [5].

Метою повстання було захопити Полтаву і звільнити ув'язнених учасників національно-патріотичного підпілля, яким загрожував розстріл, та допомогти армії УНР, яка в цей час вела тяжкі бої на Правобережній Україні. На нараді отаманів загонів було вирішено спочатку захопити Василівку, роззброїти міліцію і підрозділ Червоної армії, який стояв там залогою, а потім іти на Кочубеївку на з'єднання з диканськими повстанцями, щоб разом наступати на Полтаву. Перша частина плану вдалася. Об'єднані загони повстанців чисельністю близько трьохсот чоловік, але без погодження з місцевим отаманом Володимиром Вовком, напали на Василівський волвиконком, знищили його документи і забрали з каси сто тися карбованців, а також роззброїли міліцію і відібравли в неї коней. Відплатна акція червоних була жорстокою: в якості заручників вони заарештували декілька десятків селян, яких підозрювали в наданні допомоги повстанцям, а батька В.Вовка і молодшого брата розстріляли. Живою залишилася мати з маленькими дітьми [6].

Другий наступ на Велику Рублівку через неорганізованість повстанців був невдалим. На допомогу «Шубі» йшов якийсь місцевий загін, але він прийняв його за червоних. Почалася стрілянина між своїми. Доки з'ясовували хто є хто, червоноармійці сполошилися, залишили село і почали відходити на Богодухів. П.Новохацький наказав П.Бондуру зі своєю сотнею перехопити їх по дорозі, але той не підкорився і пішов у Ступки.

Невдалі операції проти червоних підірвали бойовий запал і моральний стан повстанців. За браком харчів почалося дезертирство. Загін «Шуби» поступово перетворювався на некеровану масу людей. За цих умов отаман послав П.Бондуру записку з наказом прийняти командування загonom і навести в ньому дисципліну, а сам пішов у Полтаву, щоб зв'язатися з україн-

ським національно-патріотичним підпіллям і домовитися про об'єднання під єдиним командуванням всіх повстанських загонів, що діяли в лісах навколо Полтави. Проте П.Бондур знову не виконав наказу і, повернувшись до Тахтаулового, розпустив своїх вояків зі зброєю по домівках. У цей час надійшло повідомлення про амністію дезертирам і повстанці пішли до Полтави здаватися.

Для розправи над бунтівним селом до Тахтаулово прибув каральний загін червоних. Серед інших селян чекісти заарештували і П.Бондура. «Шуба» з рештками свого загону на початку червня 1920 р. пішов до Буланового лісу і приєднався до повстанців Івана Біленького [6-А].

У ніч на 11 червня 1920 р. курсанти піхотних курсів з Полтави завдали поразки в Булановому лісі повстанцям отамана Івана Біленького, більшість із яких навіть не мала вогнепальної зброї, та «луговим гайдамакам» отамана «Люльки» (К.Максимовича). Сам «Люлька» потрапив у полон і щоб врятувати життя, став співробітничати з чекістами. Він відіграв зловісну роль у розгромі націоналістичного підпілля в Полтаві та багатьох повстанських загонів на Полтавщині. Можливо, він був давнім агентом Чека, тому що вже на початку 1921 р., як особливо довірена особа, став уповноваженим Всеукраїнської Чека по боротьбі з бандитизмом (повстанським рухом) при полтавській губернській Чека.

Через зраду К.Максимовича частина ватажків повстанських загонів, що боролися з більшовиками на Полтавщині, була заарештована і розстріляна. М.Гаврилко уникнув розправи і до кінця 1920 р. перебував у розшуку. П.Новохацький вважав, що він мав намір пробратися до штабу С.Петлюри, який разом із рештками української армії був інтернований у Польщі. Зважаючи на безперспективність подальшої боротьби повсталих селян з радянською владою, П.Новохацький з настанням холодів у жовтні 1920 р. розосередив свій загін, а кулемети і гвинтівки заховав у лісі поблизу Ступок. Пізніше їх забрав до свого загону П.Тацій. Сам отаман «Шуба» переховувався то у Олександра Губзенка, то у своєї матері Агрипіни Якимівни на Павленках, то у своєї неофіційної дружини швеї Марфи Дмитрівни Філонової. Фіктивними документами його забезпечив канцелярист четвертого Полтавського району міліції Іларіон Манський. Чекісти вважали, що, перебуваючи на нелегальному становищі, П.Новохацький з настанням весни готував новий виступ проти радянської влади. П.Тацій із 25 вершниками пішов на свою основну базу – хутір Ступки.

Щоб збити розмах повстанського руху V Всеукраїнський з'їзд рад у березні 1921 р. оголосив амністію учасникам протибільшовицької боротьби, але П.Новохацький, як і більшість повстанців, на неї не піддався і продовжував переховуватися. Нарешті, 4 квітня 1921 р. чекістам вдалося його

вистежити і заарештувати. Передали отамана «Шубу» до особливого відділу (ОСО) 7-ої Володимирської стрілецької дивізії (комдив – Бахтін), яку перекинули з Росії на Полтавщину в лютому 1921 р. Вона стала основною каральною силою більшовицького режиму в боротьбі з українським національно-визвольним рухом. Кожний десятий червоноармієць у ній був комуністом.

В ОСО П.Новохацького піддали тортурам – били нагаями, вимагаючи видати приховану в лісах зброю та учасників повстансько-партизанської боротьби. Не витримавши знущань, щоб ввести в оману чекістів, він почав давати вигадані свідчення про існування на Полтавщині міфічних повстанських штабів і організацій, учасниками яких називав уже заарештованих або розстріляних українських патріотів і не розкрив справжньої мережі націоналістичного підпілля. «Шуба» грав роль, яку від нього вимагали чекісти. Він вірив у щасливу долю, яка дасть йому змогу перехитрити ворогів. 17 квітня він погодився стати таємним інформатором («сексотом») Чека, а наступного дня написав відповідну заяву на ім'я начальника агентури Особливого відділу 7-ої Володимирської стрілецької дивізії Кроніса і був офіційно зарахований у штат. Перед цим його познайомили з обов'язками «сексотів»: діяти суворо конспіративно і не розсекречувати себе перед друзями та рідними, всі доручення виконувати безумовно та незаперечно. В разі порушення взятих на себе зобов'язань таємного агента очікувало адміністративне покарання аж до смертної кари включно [7]. Рапорти на ім'я начальника ОСО дивізії П.Новохацький підписував «ваш слуга Шуба»

Одним із перших завдань, яке П.Новохацький у якості «сексота» одержав від чекістів, було умовити повстанців припинити збройну боротьбу проти радянської влади, вийти з лісу і скласти зброю. І це йому вдалося. Користуючись амністією, з лісу поблизу Ступок вийшло близько тридцяти повстанців, які здали шість гвинтівок і один обріз. Їх відпустили по домівках. Чекісти повірили у відданість П.Новохацького, який обіцяв вивести із лісу і інших повстанців. Наступного разу для переговорів із ними він поїхав разом із Кронісом. Переговори закінчилися начебто успішно. Повстанці погодилися з аргументами і запевненнями особистої недоторканності, які дали представники радянської влади, і обіцяли здатися, але наступного дня з лісу, за словами Кроніса, вийшла «пара калік», та й ті без зброї. Не увінчалася успіхом і спроба розгромити за «наводкою» П.Новохацького загін отамана «Данила». Посланий проти нього кавалерійський ескадрон разом із старшим слідчим ОСО Остапенком нікого не виявив і повернувся ні з чим. Уже тоді у чекістів з'явилася підозра у нещирості «Шуби». Чекісти вважали, що саме він напередодні каральної акції попередив повстанців [8].

Чекісти також вимагали від П.Новохацького розкрити мережу націо-

нально-патріотичного підпілля на Полтавщині і тут фантазії колишнього отамана «Шуби» не було меж. За словами чекістів, він почав «крутити». Вигадав він і підпільну організацію в Полтаві, яку нібито очолювала сестра С.Петлюри та М.Гаврилко (його псевдоніму «Шевченко» П.Новохацький не знав). 5 травня він повідомив куратора таємної агентури ОСО Кроніса, що йому вдалося побувати на таємному зібранні підпільників, яке начебто проводив М.Гаврилко і попросив знайти «розторопного агента» та вкорінити його в середовище підпільного комітету. Такого агента чекісти знайшли дуже швидко і вже 10 травня «Шуба» привів його вночі у приватну садибу на Павленках. Перед цим агенту зав'язали очі і «Шуба» хвилини десять водив його садом, а потім повідомив, що зібрання не відбудеться тому, що не всі делегати від підпільних організацій з'явилися. Він також запевнив, що збори відбудуться наступної ночі і він особисто познайомить «сексоту» Чека з «полковником Генерального штабу армії УНР Михайлом Гаврилком». Звісно, що ніякого зібрання підпільників не було і наступного дня. Чекісти зрозуміли, що П.Новохацький їх просто обдурює і перестали йому довіряти.

Остаточо заплутавшись у своїх свідченнях і діях, П.Новохацький запанікував: чекісти перестали йому довіряти, а повстанці обіцяли вбити як провокатора і зрадника. Невизначеність майбутнього і страх за власне життя він намагався заглушити горілкою – бігав Павленками у пошуках самогону [9]. Побояючись нового арешту, П.Новохацький перестав писати рапорти і з'являтися до Особливого відділу. Чекісти вирішили з'ясувати, чим він займається вдома і застали колишнього отамана і «комісара по обшуках» Жаксона такими п'яними, що вони ледве трималися на ногах.

Після візиту чекістів П.Новохацький зник із Полтави і перейшов на нелегальне становище. Таємні інформатори Чека повідомляли, що 22 травня бачили його на хуторі Заборяни. Наступного дня до нього прибув брат Костя і вони вирушили до Тимофія Кочерги просити руки його доньки Насті. Позаяк її мати була категорично проти такого шлюбу, наречений викрав Настю і поїхав підводою по селах шукати священника, який би їх обвінчав. Деякий час Петро і Настя переховувалися на хуторах поблизу Полтави, але 12 червня «Шуба» з невідомих причин добровільно з'явився до Особливого відділу і разом із братом був заарештований. Перебуваючи в ув'язненні, продовжував давати фальшиві свідчення про повстанські організації.

У своїх свідченнях П.Новохацький, намагаючись будь-якою ціною вийти на волю, продовжував вводити в оману недосвідчених слідчих полтавської Чека. Слідство у його справі не просувалося і П.Новохацького відвезли до чекістів Київського військового округу. Там до нього в камеру підсадили «сексоту» Козловського, який запевняв, що слідство у його

справі закінчилося і він скоро вийде на волю. Через нього П.Новохацький намагався передати записки своїм однодумцям у Полтаві і в такий спосіб розкрив учасників протибільшовицького підпілля, які ще залишалися не заарештованими. Одночасно, щоб завоювати довіру київських чекістів, сам писав таємні послання, які начебто отримував від голови Всеукраїнського повстанського комітету Миколи Чепілки, і передавав їх слідчим [10].

Проте київські чекісти «розкусили» П.Новохацького. Якими методами їм вдалося це зробити, можна лише здогадуватися. 25 серпня 1920 р. колишній отаман нарешті зізнався, що «свідчення, зроблені мною до цього числа, заперечую, як видумані з метою приховати правду і ввести в оману владу». Він також зізнався, що ніякого зв'язку зі штабом С.Петлюри за кордоном не мав, з М.Гаврилком був знайомий, але під час арешту повстанського комітету в Полтаві він зник у кінці 1920 р. Після цих зізнань П.Новохацького передали на розправу полтавським чекістам. У супровід старший ОСО Київського військового округу дав йому вбивчу характеристику: «Шуба» являє собою тип абсолютного невігласа в політичному відношенні, який не розбирається в жодній програмі і ні в якій партії», але опинившись випадково в лавах борців за незалежність України (петлюрівців), став «обмеженим українським націоналістом-шовіністом». Нікчемна і пуста людина, небезпечний аферист і брехун – такими епітетами нагородив київський чекіст отамана «Шубу». Щоб вийти на волю, він не гребував нічим. Під маскою щирості, вважав слідчий київського ОСО, він тривалий час обманював полтавських чекістів і лише київські слідчі вивели його на чисту воду [11].

Така характеристика означала лише одне – розстріл. Всього у справі отамана «Шуби» до кримінальної відповідальності було притягнуто 36 чоловік. Постановою колегії Полтавської губернської Чека від 27 серпня 1921 р. П.Новохацького, а разом із ним і активних повстанців В.Р.Магаса, Я.С.Маляренка, М.О.Медяника, Ф.Я.Запорожця, І.А.Ольховика та братів Василя і Спиридона Кив розстріляли. Всі вони були молодими хлопцями і щирими патріотами України.

Яків Степанович Маляренко був уродженцем Кованьківки Полтавського повіту, мав 27 років. Під час першої світової війни служив на румунському фронті, при гетьмані П.Скоропадському працював канцеляристом у Полтаві, а під час приходу до влади Директорії УНР і до серпня 1919 р. воював проти червоних і білих окупантів у Богунському полку армії УНР. Довго хворів тифом і додому повернувся лише напередодні нового 1920 р.

Микола Олександрович Медяник був організатором повстанського загону у Ступках, з яким пристав до отамана «Шуби» і був призначений сотником. Після поразки повстання деякий час переховувався. Користуючись

оголошеною амністією, здався представникам радянської влади, але сподіваючись на нове повстання, приховав у лісі сорок гвинтівок.

У числі інших на п'ять років тюремного ув'язнення чекісти засудили і Луку Максимовича Мамчича, члена правління Союзбанку (спілки кредитних товариств). Народився він 1822 р. у Щербанях під Полтавою у сім'ї селянина-бідняка, мав три десятини землі і шестеро дітей. Це вже був його другий арешт. У 1920 р. він опікувався будівництвом Народного дому і школи в своєму селі, але більшовики почали гоніння на будь-які прояви українського національного життя і його відправили до концтабору на Шведській могилі до закінчення громадянської війни в Росії. Вся вина Л.М.Мамчича полягала в тому, що він був українським патріотом і знайомим з С.Петлюрою та М.Токаревським [12].

Григорія Сидоровича Задорожного від розправи врятували селяни Кованьківки, які взяли його на поруки. Під «приговором» підписалися сімдесят шість односельців – усі, кому більшовики залишили право голосу... Заарештованого Костю Новохацького чекісти продовжували утримувати в тюрмі лише тому, що він був братом отамана «Шуби». Його мати і сестри залишилися без засобів до існування і голодували.

Джерела і література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 14513. – Т.І – Арк.25-26.
2. Там само. Т.3. _Арк.842.
3. Там само. – Т.2. – Арк.753.
4. Віктор Ревегук. Шевченкіана Михайла Гаврилка// Рідний край. -2013. -№2 /29/. –С.167.
5. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.18581. – С. – Арк.15.
6. Там само. – Спр.14513. – Т.3. – Арк.913.
- 6-А. Там само. – Спр.19157. – С. – Арк.6-8.
7. Там само. – Т.І. – Арк.378.
8. Там само. – Арк.332.
9. Там само. – Арк.275.
10. Там само. – Т.2. – Арк. 750-751.
11. Там само. – Т.І. – Арк.429.
12. Там само. – Т.3. – Арк.17.

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ В ПОЛТАВІ (1920)

Після встановлення в Україні в кінці 1919 р. московсько-більшовицького окупаційного режиму однією з форм народного Руху опору була організація національно – патріотичного підпілля. Більшість підпільних організацій виникали стихійно, як вияв народного спротиву більшовицьким окупантам. Одні з них (таких була меншість) намагалися встановити зв'язок і координувати дії з урядом УНР, інші діяли на свій страх і ризик. Характерною рисою націоналістичного підпілля був тісний зв'язок з повстанцями, а метою – відновлення державності України у формі Української Народної республіки. Організаторами підпілля виступали національно-свідома українська інтелігенція та старшини Української армії, які з різних причин залишилися в підрадянській Україні, а учасниками – різні верстви українського суспільства.

Підпільні протибільшовицькі гуртки і групи в Полтаві почали з'являтися відразу після остаточного встановлення радянської влади в місті. Вони об'єднували проїняту ідеями української державності людність Полтави, яка не могла змиритися з більшовицьким окупаційним режимом і бачила всю його згубність для українського народу. Відомий російський радянський історик Д. О.Голіков вважав (пізніше його версію підтримав і український історик Володимир Дмитрук), що перша підпільна антирадянська організація була створена українською інтелігенцією Полтави у травні 1920 р. Вона мала назву «Комітет визволення України». Біля її витоків стояли місцеві освітяни. Одним з них був директор української гімназії імені І.П.Котляревського професор Іван Прийма, – галичанин, який під час депортації російським урядом жителів Західної України в 1915 р. опинився в Полтаві. Професором він не був, але позаяк у Галичині всіх учителів гімназій називали професорами, то це наукове звання закріпилося за ним і в Полтаві. До складу підпільного комітету ввійшли також працівники Полтавського губернського відділу народної освіти Степан Шендрик (Нінківський), Сергій Лойко, комендант театрів (?) Трохим Юрченко та ін.

Члени «комітету» не були зв'язані певною політичною програмою і не належали до жодної з політичних партій. Проте його керівники вели перемовини з лідерами Української комуністичної партії (УКП) та українськими соціал-демократами – «незалежниками» на предмет протибільшовицького протистояння. В результаті переговорів від «незалежників» до «комітету» було включено Денисенка і Левченка, а від УКП – Чубук-Дорошенка. «Комітет» намагався перейняти на себе функції підпільного уряду незалежної

України. І. Приймі було доручено виїхати до Польщі для переговорів з Головним отаманом армії УНР С. Петлюрою про спільні дії проти більшовицьких окупантів.

Свою організацію підпільники будували за принципом «п'ятірок», тобто кожний її член мав залучити до підпілля нову «п'ятірку», прізвища якої знав лише він сам. Нові учасники підпілля залучали нові «п'ятірки», про які знали лише вони і які виконували накази свого старшого. У такий спосіб підпільники намагалися захистити себе від можливих провалів і арештів [1].

Дещо інша картина про склад підпільного комітету вимальовується з доступних для автора цих рядків документів. Як свідчив у 1921 р. на допиті в ЧеКа отаман «Чорнота» (Кость Чаплін), підпільний комітет знаходився на Новокременчуцькій вулиці й до нього входили Іван і Марія Ромасі, Дмитро Сай, Олена Гомза, Іван Добряк, Петро Ревенко («Зірка»), Антон Сірко, Михайло Шевченко, Леонтій Ткаченко, Петро Торяник, Харитон Крат, Михало Аксюта.

Кость Чаплін народився 1895 р. в Полтаві. Після закінчення в 1912 р. гімназії, маючи добру музичну підготовку, вступив до Московської консерваторії, але з початком першої світової війни пішов добровольцем на фронт. В 1916 р. після закінчення військової школи одержав звання поручика. Режим гетьмана П. Скоропадського не сприйняв, у диканських лісах створив партизанський загін і називав себе «отаманом Диканських Чубаринських лісів і всіх боліт на Полтавщині Чорнотою». В 1919 в. під ім'ям «Блакитний» боровся з денікінщиною на Переяславщині. У грудні 1919 р. добровільно вступив до Червоної армії і був призначений ад'ютантом штабу 9-ої окремої кавказької дивізії.

К. Чаплін не був українським патріотом-державником, але його глибоко обурювала поведінка червоних окупаційних військ в Україні. У своєму чистосердечному зізнанні в ЧеКа писав, що йому «доводилося спостерігати факти звирячої розправи над мирним населенням, переважно над євреями. Огидні й мерзенні поступки такого штибу... чинилися не лише наступаючими червоними частинами, але й шкурниками-комісарами, які сиділи на місцях» [2]. Протести К. Чапліна проти злочинних дій червоних окупантів успіху не мали і він вирішив захищати українців зі зброєю в руках. К. Чаплін створив невеликий загін повстанців і після деяких вагань пристав до отамана Івана Біленького. Відтоді серед повстанців він остаточно утвердився під ім'ям «отаман Чорнота».

К. Чаплін назвав імена лише тих членів полтавського повстанського комітету, яких знав особисто. З перелічених вище осіб деякі дані маємо про окремих з них.

Іван Добряк народився в 1887 р. в селі Новоселівці Заїченської волості Зіньківського повіту. Був учасником Української революції, воював на боці С. Петлюри, а після приходу російських більшовиків в Україну завідував складом шанцевого інструменту в Полтаві. Антін Сірко – уродженець хутора Зарівчанського Куликівської волості Кобеляцького повіту, музикант і співак, за політичними переконаннями – боротьбист, учасник установчої конференції УКП, повстанець за часів денікінщини і «перекопаний петлюривець». Деякий час А. Сірко служив в Українській Галицькій армії, але після її вимушеного переходу на бік більшовиків повернувся до Полтави, жив з матір'ю [3].

У свідченнях отамана «Чорноти» про діяльність полтавського підпілля вперше з'являється прізвище раніше невідомого в Полтаві Михайла Шевченка. Серед відомих діячів українського національно-визвольного руху такого не було. Тому виникає запитання: хто ж він, Михайло Шевченко? Відомий дослідник Визвольних змагань українського народу М. Коваль вперше переконливо довів, що під цим прізвищем ховався видатний український скульптор і мистецтвознавець Михайло Гаврилко, який усе своє свідоме життя намагався втілити в камені образ національного генія і пророка України Тараса Шевченка. Жити під чужим прізвищем його змушувала необхідність приховувати свою участь у боротьбі проти царської і більшовицької Росії. Під прізвищем «Шевченко» він був відомим і серед підпільників. Деякі учасники підпілля також виступали під псевдонімами. Здебільшого це були прізвища відомих борців за волю України.

М.Гаврилко народився 1882 р. на хуторі Свинківка Руновчанської волості Полтавського повіту в бідній старокозацькій родині. Після закінчення в 1904 р. Миргородської художньо-промислової школи (клас Опанаса Сластьона) навчався у Санкт-Петербурзькому училищі технічного малювання (1904–1905), але був виключений з нього за організацію студентського страйку. З юних літ М.Гаврилко був учасником революційної боротьби проти царського самодержавства і членом першої української політичної партії – Революційної Української партії (РУП). Протягом 1905–1907 рр. шість разів заарештовувався поліцією, перебував на нелегальному становищі і змушений був емігрувати до Австро-Угорщини, де протягом 1907–1912 рр. здобув освіту у Краківській академії мистецтв. Потім стажувався в Парижі у майстерні видатного скульптора Еміля Бурделя. З 1914 р. – член Союзу визволення України. У складі легіону Українських січових стрільців воював проти царської Росії в роки першої світової війни.

На початку Української революції М.Гаврилко переїхав до наддніпрянської України, брав участь у повстанні проти гетьмана П.Скоропадського. У складі козацько-стрілецької (Сірої) дивізії боронив Україну від білогвар-

дійців і червоних напасників, до яких у кінці 1919 р. в Чернігові потрапив до полону, врятували його спільники – комуністи-боротьбисти, які взяли М.Гаврилка на поруки. Вийшовши на волю, він вирішив здійснити свою давню мрію – створити пам'ятник Тарасу Шевченкові у Києві. Одночасно на замовлення Полтавської спілки споживчих товариств ліпив із сірої глини погруддя поета для масового відливання із залізобетону його бюстів. М.Гаврилко також виготовив з каменю барельєф – медальйон та погруддя Т.Шевченка з написом рукою майстра на п'єдесталі: «Обніміть, брати мої, найменшого брата». Проте повністю віддатися творчій роботі йому не довелося. Зіткнувшись з реаліями радянської дійсності, М.Гаврилко зрозумів, що в умовах більшовицької окупації вільної творчості для мистця бути не може і знову став на шлях боротьби за незалежність України.

Керівником протибільшовицького підпілля «Чорнота» вважав Івана Бідуху (псевдо – «Павлюк») – уродженця хутора Мильці під Полтавою. З часу третього приходу більшовиків на Полтавщину він працював комендантом Полтавського повітового виконкому, але у травні 1920 р. був звільнений за особистим наказом його голови О.Буценка. І.Бідуха був інвалідом з однією ногою і ходив на милицях. Згідно з іншими даними, керівником Полтавського повстанського комітету він не був, а відповідав лише за зв'язок між окремими його ланками.

Деякі учасники протибільшовицького підпілля вважали, що головою повстанського комітету, скоріше його ідейним натхненником, був відомий громадський діяч, організатор кооперативного руху на Полтавщині й член Української Центральної Ради Михайло Токаревський. Після повернення до Полтави М.Гаврилко на похоронах Панаса Мирного у січні 1920 р. познайомився з М. Токаревським і деякий час жив у його помешканні, але до націоналістичного підпілля не залучив. М. Токаревського чекісти заарештували у серпні 1930 р., але невдовзі відпустили.

М. Коваль стверджує, що офіційним головою Полтавського повстанського комітету вважався Антін Павлович Сапар – Нельговський – уродженець села Новгородки Олександрійського повіту Херсонської губернії [4]. Але виникає питання: як він опинився в Полтаві? Як невідома раніше в місті людина змогла очолити повстанський комітет і як їй змогли довірити свої життя десятки українських патріотів? Дійсно, в документах згадується Сапар-Нельговський, але лише під ім'ям Антона Павловича (прізвище не називалося). Він був пов'язаний з полтавським підпіллям, але помітної ролі в ньому не відігравав.

У документах чекістів згадується і прізвище Юрченка. Р.Коваль вважає, що Трохим Юрченко був представником створеного за кордоном Комітету визволення України. Такий різнобій у встановленні особи керівника проти-

більшовицької підпільної організації свідчить про те, що вона була добре законспірованою і не всі її учасники знали прізвище свого очільника.

Т.Юрченко повідомив М.Гаврилка, що в Полтаві існує якась підпільна повстанська організація, але Михайло поставився до нього з недовірою, запідозривши, що її створили місцеві прибічники «єдиної і неділимій Росії», адже Червона армія спільно з українськими повстанцями нещодавно вигнала білогвардійців з Полтавщини. Тому поставив за мету згуртувати національно-патріотичні сили, створити протибільшовицьке українське підпілля, налагодити стосунки та об'єднати повстанські загони, що діяли на Полтавщині, під єдиним керівництвом. З цією метою М.Гаврилко зв'язався з братами Іваном, Федором, Панасом і Дмитром Добряками, Іваном Бідухом («Павлюком»), «переконаним петлюрівцем» Антоном Сірком та іншими українськими патріотами. З І.Сірком він був знайомий з часів спільної служби в Українській Галицькій армії й боротьби з денікінщиною [5]. Так на початку 1920 р. (точні дані про його виникнення відсутні) утворився Полтавський губернський повстанський комітет, пізніше названий «Комітетом звільнення України».

Чекісти вважали, що керівником контррозвідки підпільного повстанського комітету був 20-річний Лука Узенко. З часу оголошення Директорією УНР повстання проти гетьмана П.Скоропадського він служив писарем у одному з полків армії УНР. На початку січня 1919 р. Л. Узенко відвозив листа Головного отамана до полковника Шаповала в Харків, по дорозі був заарештований чекістами, але втік з-під арешту і жив нелегально [6].

«Комітет звільнення України» доручив А. Сіркові підготувати і випустити відозву з закликом до народного повстання. На зібранні підпільників він заявив, що має зв'язок із паралельно існуючим губернським повстанським комітетом, але прізвищ його керівників не назвав [7].

Копія підготовленої А.Сірком відозви збереглася у фондах Державного архіву Полтавської області. Епіграфом до неї взяті слова шевченківського «Заповіту», але в інтерпретації повстанців:

*«Вставайте, не спіте,
Кайдани порвіте.
І вражою «жидівською і
Комуністичною» кров'ю
Волю окропіте».*

Листівка була видрукувана від імені організаційного відділу штабу Лівобережних повстанських військ і мала такий зміст:

«Громадяне, сини України!

Вже три роки як у кайданах конає колись вільна і славна ненька Україна. Народе український, великий та могучий! Прозрій, подивися, яких батьків і чий діти стали, подивися на свої степи—лани широкополі, на воли круторогі, подивися... та й заплач слізно... Степи, лани, воли круторогі – в жидівській комуні. Сини твої молоді в жидівській неволі. Сміттям московським намагаються зробити тебе кацапи. Кацапи глузують з тебе, з твоїх звичаїв, чудової мови твоєї. Не стала лунати прекрасна українська пісня. Навкруги руїна і нещастя...

Настав кінець твоєму терпінню... Наша велика і свята мета – вільна самостійна Україна. «За неї єдину неньку Україну готові ми на муки і на смерть». І не чужинцям-комуністам нас залякати і заставити покласти зброю. Всі, в кого ще б'ється серце, сини України – до зброї. За багнет і набої. Степи і байраки нам стануть у пригоді. За кожним кущем, у кожному байраці, в кожному селі повинні бути наші стрільці.

Селяни зазнали всіх мук комуні, робітник пухлий від голоду, інтелігенція – ти голодна, ти змучена й виснажена. Всі обездолені – в наші загони, в наші міцні повстанські лави. На вас чекає заплакана ненька Україна.

Коли всі зрозуміють, що зараз діється (бодай нікому й ніколи цього не бачити), що це сором, ганьба для України, то всі до зброї. Організуйте повстанські повітові й сільські комітети, озброюйте козаків, пильно стежте за комуністами і чекайте наших наказів, окремих вибухів не робіть, – бо лиха собі наробите. Час загального повстання настав – чекайте лише гасло.

Україна, яко самостійна і незалежна Держава визнана Англією, Францією, Бельгією, Німеччиною, Японією і Америкою. Зараз вони вірні наші друзі і товариші. І скоро славетними козаками батька Петлюри буде від більшовицьких банд звільнена Україна» [8].

Листівка мала підпис «Чижевський». Павло Чижевський був відомим громадським і політичним діячем Полтавщини, але на початку 1919 р. він виїхав з міста і вже ніколи до Полтави не повертався, виконував доручення уряду УНР за кордоном. На початку 1920 р. він перебував у Швейцарії, де очолював надзвичайну торгово-фінансову місію Директорії УНР. Можливо, його прізвище підпільники використовували тому, що він буя надто відомою людиною на Полтавщині.

Лідери підпільного комітету вели перемовини з отаманами повстанських загонів, що діяли на теренах Переяславського, Лубенського, Гадяцького, Кобеляцького і Полтавського повітів, але певних успіхів досягли лише в об'єднанні сил повстанців, які боролися навколо Полтави та в Кобеляцькому повіті. Зокрема, при посередництві Миколи Тристана губернський повстанський комітет зв'язався з Андрієм Левченком, який за наказом Головного отамана армії УНР С. Петлюри готував загальне повстання в ра-

дянському запіллi на Лiвобережнiй Українi. Разом вони напрацювали план повстання на Полтавщинi з тим, щоб допомогти армiї УНР, яка в союзi з поляками розпочала наступ проти бiльшовикiв у напрямку до Києва. Повстанцi А. Левченка мали захопити Кобеляки й перервати залiзничний зв'язок на залiзницi Полтава–Кременчук, а потiм спiльно з повстанськими загонами, що дiяли в лiсах навколо Полтави, здобути мiсто [9].

Полтавський повстанський комiтет також тримав зв'язок з отаманом Иваном Бiленьким, загiн якого базувався в Булановському лiсi, через молодiйця Полтавських залiзничних майстерень 30-рiчного Олексiя Коровку, котрий постiйно мешкав у Малiй Перещепинi. Чекисти вважали його також членом повстанського комiтету. О. Коровка кiлька разiв побував у загонах I.Бiленького i Володимира Вовка, з якими вiв переговори про об'єднання повстанських загонiв з метою захоплення Полтави. У його помешканнi зупинявся i посланець київських пiдпiльникiв Василь Сологуб [10].

22-рiчний отаман В. Вовк мав близько сотнi озброєних i стiльки ж неозброєних повстанцiв. Переважно це були юнаки, якi, щоб уникнути примусової мобiлязацiї до Червоної армiї, пiшли до лiсу. Їх найбiльше лякало те, що новобранцiв вiдправлять до Росiї, де вони помруть вiд голоду. Їхнi побоювання були не безпiдставними, адже в 1920 р. Полтавщину в пошуках їжi заповнили тисячi мiшечникiв з Росiї i десiятки росiйських продовольчих загонiв, якi силою зброї для «голодуючої Пiвнoчi» вiдбирали хлiб в українських селян.

Зв'язковим мiж повстанським комiтетом i отаманом В. Вовком, що дiяв переважно у Василiвськiй волостi Полтавського повіту, був червоноармiєць караульної роти Андрiй Д'яконенко, а з диканськими повстанцями отаманiв Скирди i К.Максимовича («Лiюльки») – житель хутора Черняки Руновщанської волостi Федiр Запорожець. Отаман Скирда (його iм'я в документах не зафiксоване) – учитель за фахом, до того як пiти до лiсу, працював у школi на Шведськiй могилi пiд Полтавою. Він був рiдним братом отамана Григорiя Скирди (псевдо – «Жовтоблакитний»), загiн якого боровся з червоними у приднiпровських селах Полтавщини.

В загонi отамана «Лiюльки» нараховувалося бiльше 60 озброєних повстанцiв i невідома кiлькiсть призовникiв до Червоної армiї, яких комуністи вважали дезертирами, але зброї вони не мали. На допомогу диканським повстанцям прийшли полтавськi пiдпiльники. Таємними шляхами вони переправили до диканських лiсiв кiлька пудiв вибухiвки i десiятки гвинтiвок та ящикiв з набоями. В. Вовк розраховував, що диканськi повстанцi подiляться з ним зброєю, але на завадi стало захоплення пiд час каральної операцiї їhнього табору червоними курсантами з Полтави. М.Гаврилко допомiг В. Вовковi в iншому: з метою конспiрацiї забезпечив фальшивим по-

свідченням співробітника Полтавського повітового продовольчого комітету на ім'я Михайла Федоровича Васильця.

Між керівництвом «Лугових гайдамаків» з самого початку не було злагоди. К.Максимович вважав себе «петлюрівцем», а П. Ревенко – боротьбистом (Українська партія комуністів-боротьбистів до квітня 1920 р. формально перебувала в союзі з більшовиками). Суперечки закінчилися тим, що 13 червня П. Ревенко разом з начальником штабу В. Зеленським («Надзвичайним») та кількома повстанцями залишили диканські ліси й пішли до отамана В. Вовка. Перед відходом з табору К.Максимович передав В. Зеленському в Полтаву листа для «якогось Шевченка» [11]. Особисто він не був знайомий з М.Гаврилком, але з весни 1920 р. підтримував стосунки через посланців.

Карл Максимович (справжнє прізвище – Саварин) – галичанин, який під час першої світової війни потрапив до російського полону і опинився в Полтаві. Про його життя і діяльність впродовж перших двох років Української революції відомо лише, що він був «петлюрівським офіцером», мав 26–27 років, був нижче середнього зросту, мав чорну бороду, говорив з галицьким акцентом і носив кавалерійські штани. Під час боротьби з денікинщиною К.Максимович пристав до повстанців, які називали себе «луговими гайдамаками» і мали осідок у диканських лісах. Начальником штабу в них був уродженець Пирятинського повіту Володимир Зеленський, а одним з керівників («ад'ютантом») – Петро Ревенко, старшина армії УНР.

К.Максимович очолив невеликий загін повстанців чисельністю близько 40 козаків і називав себе «отаманом Люлькаю». Згаданий вище отаман Чорнота свідчив на слідстві в полтавській ЧеКа, що в нього вже на початку 1920 р. виникли сумніви у щирості намірів К.Максимовича боротися з більшовиками за волю України. Під час прочісування червоними окупантами диканських лісів у полон потрапило декілька повстанців. У підвалах ЧеКа опинився й «отаман Люлька» та брат розстріляного в 1919 р. керівника миргородського повстання Устима Шаруди. Шляхом шантажу та погроз чекістам вдалося схилити К.Максимовича до співпраці з ними. Він став довіреною особою («особоуповноваженим») у боротьбі з українським національно-визвольним рухом. На початку 20-х років XX століття III комуністичний Інтернаціонал направив К.Максимовича, вже як агента ДПУ, до Польщі, де він став одним з керівників Комуністичної партії Західної України, а після повернення в СРСР був провокатором радянських спецслужб в боротьбі з українськими патріотами. У 1933 р. його заарештувало НКВС за звинуваченням у причетності до Всеукраїнського боротьбистського центру і він безслідно зник у таборах ГУЛАГу.

До рук чекістів потрапив і уродженець хутора Климки Піщанської во-

лості Полтавського повіту Пилип Гордієнко. До Полтавського підпілля він вступив у червні 1920 р., але помітної ролі в ньому не відігравав. Не витримавши знущань і під загрозою розстрілу П.Гордієнко також погодився стати «сексотом» ДПУ і був відпущений на волю, але нікого з відомих йому українських патріотів не видав. Тому в 1922 р. був заарештований та висланий в адміністративному порядку до однієї з північних губерній Російської Федерації [12].

Відразу після зради К.Максимовича у Полтаві розпочалися арешти учасників протибільшовицького підпілля. Можливо тому, що зрадник не всіх його учасників знав, а чекісти поспішали з розправою, багато українських патріотів врятувалося від розправи. У числі інших К.Максимович видав і М.Гаврилка, його теж збиралися арештувати, хоча про причетність до повстанського комітету чекісти ще не знали. Проте в кімнаті, де працював скульптор, вони знайшли лише виліплений з глини бюст Тараса Шевченка, який дивився на них гострим пронизливим поглядом. Самого М.Гаврилка в кімнаті не було: він встиг вистрибнути у вікно і зникнути [13]. До мистецької роботи він більше не повертався, позаяк пішов до загону отамана В. Вовка, щоб послужити Україні зі зброєю в руках.

Однією з жертв зради К.Максимовича став і поручик російської армії 28-річний уродженець Карлівки Олександр Улько, в недалекому минулому сотник армії УНР. На початку 1920 р. він потрапив у полон до червоних, але зумів втекти з-під варти і, приховавши своє минуле, влаштувався на роботу писарем в одній з радянських бюрократичних установ. У Полтаві він випадково зустрів М.Гаврилка, з яким був знайомий по спільній службі у Гродненському полку армії УНР. М.Гаврилко переконував О.Улька пристати до диканських повстанців, щоб разом боротися за волю України. 4 червня він написав коротку записку: «тов. Улько! По негайним справам прошу зайти до Шевченка. У Диканьці все в рухові. Приїзд обов'язковий. Вас ждуть.» Проте О. Улько до лісу не пішов, мотивуючи тим, що проти багатомільйонної Червоної армії розпорошені й слабо озброєні повстанці нічого не вдіють. Знайдена під час перевірки документів записка М.Гаврилка стала фатальною в долі О.Улька: його розстріляли [14].

Щоб врятувати заарештованих чекістами українських патріотів, повстанці збиралися розпочати переговори з більшовицьким керівництвом міста і губернії на умовах припинення збройного протистояння та обміну полоненими. Для перемовин зі штабом 49-ї бригади ВОХР, яка базувалася в Полтаві, І. Біленький послав парламентаря бунчужного Тиміша Марченка – уродженця хутора Гай, що поблизу Свинарного (нині – село Соснівка) Гадяцького повіту. Він деякий час служив у полтавській міліції й особисто знав багатьох більшовицьких верховодів міста. До переговорів мали також

долучитися професор І. Прийма та колишній комендант Полтави часів Директорії УНР Самійленко. Але червоне командування не прийняло цього жесту доброї волі й на перемовини не пішло. Всупереч загальноприйнятим нормам цивілізованого ведення війни парламентаря Т. Марченка було заарештовано і 16 червня розстріляно за вироком «трійки» Полтавської губернської ЧеКа. Смерть він зустрів з гідністю. Під час допитів на запитання відповідав чітко й коротко: політичні переконання? – «петлюрівець»; партійність? – «самостійник». Протокол допитів підписав: бунчужний Марченко [15].

11 червня 1920 р. повстанці І.Біленького мали невдалий бій з каральним загonom червоних і були розсіяні по Булановському лісі, проте ядро загону і його штаб збереглися. Тому відразу після цієї поразки вціліли учасники полтавського підпілля на лісовій дачі «Строжове» скликали спільну нараду отаманів повстанських загонів Полтавського повіту, на якій були присутні В. Вовк, М.Гаврилко, В.Мізін, І.Штефан, А.Д'яконенко, брати Іван та Андрій Бажули, Т.Юрченко, представники отамана І.Біленького та повстанців отамана «Шуби» з Руновщанської волості. Учасники наради добре розуміли, що причиною поразок повстанців у боротьбі з більшовицькими окупантами є відсутність єдиного координаційного центру, звідси – неузгодженість дій, відсутність єдності, особисті амбіції та політичні розбіжності отаманів. Гостро постало питання створення єдиного командування повстанських загонів. Після тривалої дискусії учасники наради все ж вирішили створити Головний штаб повстанських військ Полтавщини. Його очільником було обрано Михайла Гаврилка, начальником штабу – Антона Сірка (за іншими даними – Івана Рудявського, який виконував такі обов'язки в загонах І.Біленького), начальником зв'язку – Івана Бідуху («Зозулю»). Контрольовувальну роботу мав очолити Павло Кутовий («Підкова»).

І.Ромась та І.Добряк пропонували включити до складу штабу і Антона Павловича, за словами І.Бідухи «інтелігентну людину», якого рекомендував отаман Чорнота, але Головний штаб у повному складі більше не збирався. Для вирішення нагальних питань зустрічалися окремі його члени. Тому питання про Сапара – Нельговського залишилося відкритим [16].

Уже в перші дні після створення Головного штабу повстанських військ Полтавщини між М.Гаврилком та А.Сірком розпочалися ідеологічні й тактичні розбіжності. М.Гаврилко дотримувався радикальних методів боротьби з більшовицьким режимом, а А. Сірко займав невизначену позицію, побоюючись відплатних акцій червоних. Склалася ситуація, яку І.Бідуха назвав «безалаберщиною». Зважаючи на незгоди між керівництвом штабу, дехто з повстанців залишив Булановський ліс і подався до Повстанської армії Н. Махна, один із загонів якого з'явився в околицях Полтави.

16 червня І.Добряк, І.Ромась («Звір») і П. Засуха вийшли з лісу і пішли до Полтави, щоб зв'язатися з українським націоналістичним підпіллям у місті. Коли про це дізнався І.Бідуха, то через свою сестру запросив їх на зібрання підпільного повстанського комітету, яке відбулося 30 червня 1920 р. в помешканні братів Добряків. На ньому були присутні І.Добряк, І.Бідуха, І.Ромась, М.Гаврилко, Т.Юрченко та ін. Учасники зібрання обговорили ситуацію, яка склалася після поразки повстанців у Булановському лісі, перспективи подальшої боротьби з московсько – більшовицькими окупантами та звільнення заарештованих у Полтаві українських патріотів, але до єдиної думки не дійшли [17]. Все ж погодилися з пропозицією М.Гаврилка розпочати підготовку до загального наступу повстанських загонів на Полтаву. В. Вовк пропонував зачекати з наступом і з'ясувати спершу сили червоних та політичні настрої вояків залоги, адже серед насильно мобілізованих юнаків було чимало прибічників державної незалежності України. Його підтримав І. Штефан, але решта учасників наради висловилися за якомога швидший штурм міста. На тому й порішили. Командувати штурмом Полтави доручили Федорові Яровому.

Отамани повстанських загонів дали згоду на штурм Полтави, але вирішили спочатку захопити Василівку з тим, щоб обеззброїти міліцію і підрозділ Червоної армії, які стояли там залогою, а потім іти на Кочубеївку, де об'єднатися з диканськими загонами і вже разом з ними наступати на Полтаву. Перша частина плану повстанцям вдалася. М.Гаврилко з невеликим загonom напав на Василівський волосний виконком, роззброїв міліцію, забрав у неї коней, знищив документи виконкому в першу чергу ті, що стосувалися стягнення продрозкладки, а також для потреб повстанської організації забрав з волосної каси 100 тисяч карбованців. Після нього В. Вовк, за його словами, розсварився з учасниками нападу, обізвав їх бандитами, а М.Гаврилко за нерішучість назвав В.Вовка більшовиком.

Відплатна акція червоних була жорстокою: у відповідь за напад вони взяли заручниками більше десятка місцевих селян, а батька В.Вовка і його молодшого сина розстріляли. Живою залишилася мати Володимира з маленькими дітьми [18].

Перед наступом на Полтаву повстанці вирішили зібратися між залізничними станціями Кочубеївка і Божкове в урочищі «Ясенове», але у призначений час до місця збору з'явилися лише отамани Горбась і Калабала, які привезли з собою близько 250 озброєних гвинтівками, обрізами й шаблями повстанців. Прибули і два представники диканських повстанців, але без людей. Заплановану акцію не підтримав В. Вовк, який увесь час вагався, а І. Біленький певної відповіді не давав і своїх людей не надіслав. Наступ на Полтаву малими силами був би самогубством для повстанців і його до-

велоса відкласти. Присутні вирішили зібратися в урочищі «Ясенове» знову, мобілізувавши всі повстанські загони в околицях Полтави, як про це домовлялися попередньо. Проте наступного дня в урочище з'явилось лише 50 повстанців. Керівники полтавського підпілля довго чекали отаманів з їх загонами, але так і не дочекалися. План захоплення Полтави і звільнення з тюрми українських патріотів провалився. Тому центром гуртування повстанських загонів, які діяли навколо Полтави, було обрано Булановський ліс.

Надзвичайно гостро постало питання забезпечення повстанців зброєю, адже запасів тієї, що селяни приховали після розвалу старої російської армії та одержаної від полтавських підпільників, було явно недостатньо. Тому Т.Юрченко запропонував В. Вовкові здійснити напад на військові склади в Селещині та Карлівці, але надіслана розвідка повідомила, що наявними силами, зважаючи на чисельну охорону червоних, виконати завдання неможливо і його довелося відкласти [19]. Можливо, В. Вовк не захотів ризикувати людьми. Згідно з даними чекістів, М.Гаврилко не схвалював нерішучість в діях В. Вовка і перейшов із своїм загonom до отамана І.Біленького в Булановому лісі.

20 серпня 1920 р. І.Бідуха викликав довірену особу отамана І.Біленького П. Гасуху і начальника штабу повстанських загонів І. Рудявського на нараду, яка мала відбутися в його таборі в Булановому лісі, але дорогою з Полтави в селі Горбанівці їх заарештували чекісти. Можливо, через зраду.

27-річний Петро Гасуха був уродженцем села Пашенки Куликівської волості Кобеляцького повіту. До 1914 р. навчався в Полтавській духовній семінарії. В роки першої світової війни служив у російській армії, де познайомився з І. Біленьким. Під час другого приходу російських більшовиків в Україну в 1919 р. працював секретарем Куликівського волосного виконкому, а після розгрому денікінщини – начальником міліції 3-го району Костянтиноградського повіту. До повстанців І.Біленького, як і багато інших, пристав після ліквідації комуністами української партії боротьбистів. У загоні одержав псевдо «Залізняка». Під час арешту П. Гасуха мав фальшиве посвідчення особи на ім'я Мусієнка. Згідно з рішенням «трійки» Особливих відділів Південного і Південно-Західного фронтів від 11 листопада 1930 р. його було розстріляно. Смертний вирок чекісти винесли і І. Бідусі, але він погодився стати «сексотом», тому розстріл реальний йому замінили на умовний. В. Вовка та І. Штефана чекісти розстріляли на початку 1921 р.

Де і коли М.Гаврилко потрапив до рук червоних, достеменно невідомо. Невідомі і обставини його смерті. Р. Коваль, посилаючись на свідчення брата Михайла Гаврилка Степана та інших учасників цих трагічних подій, стверджує, що чекісти спалили його живцем восени 1920 р. у топці паро-

воза в Полтаві [20]. Документально ця версія не підтверджується. Відомо лише, що до кінця 1920 р. М.Гаврилко все ще перебував у розшуку. Шукали «Шевченка». Заарештований В. Вовк під час допиту в ЧеКа 14 грудня 1920 р. свідчив, що за його припущенням М.Гаврилко може перебувати на хуторі Бендраковому Первозванівській волості (нині – Чутівський район) у одного свого доброго знайомого, з яким перебував у таборі для російських військовополонених у Австро–Угорщині. Його прізвища В. Вовк не пам’ятав, але знав, де мешкає. Це було останнє повідомлення про М.Гаврилка, яке автору цих рядків вдалося виявити [21].

Таким чином, Головний штаб повстанських військ Полтавщини припинив існування в результаті зради К.Максимовича та терору чекістів, так і не виконавши свого завдання по згуртуванню повстанських сил губернії під єдиним керівництвом. Кожний отаман продовжував діяти самостійно, виходячи з власних сил, політичних переконань і можливостей.

Джерела і література

1. Голиков Д. А. Крушение антисоветского подполья в СССР. Книга 2. – М.: Политиздат, 1980. – С. 46 – 48; Дмитрук Володимир. Вони боролися за волю України. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – С. 412.
2. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19371. – Арк. 26.
3. Там само. – Спр. 19082. – Арк. 14, 20.
4. Роман Коваль. Михайло Гаврилко: і стеком і шаблею. Історичний нарис. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – С. 150.
5. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19081 – С. – Арк. 41
6. Там само. – Спр. 19087. – Арк. 28.
7. Там само. – Спр. 19081. Арк. 2.
8. ДАПО . – Ф. П – 7. Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 16.
9. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 67457. – Т. 3. – Арк. 1594.
10. Там само. – Спр. 18853. – Арк. 28 – 29.
11. Там само. – Спр. 14396. – Арк. 24.
12. Там само. – Спр. 18517 – С. – Арк. 33.
13. Дмитро Соловей. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914 – 1921. – Полтава: В – во «Криниця», 1994. – С. 150–151.
14. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 18517 – С. – Арк. 48.
15. Там само. – Спр. 18585 – С. – Арк. 26.
16. Там само. – Спр. 19081 – С. – Арк. 10.
17. Там само. – Спр. 19080 – С. – Арк. 3.
18. Там само. – Спр. 18581 – С. – Арк. 15.
19. Там само. – Арк. 13.
20. Роман Коваль. Назв. праця. – С. 152.
21. Архів УСБУ. – Спр. 18581 – С. – Арк. 19.

ПРОТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ЛУБЕНЩИНІ (1920–1924 РР.)

Після розгрому восени 1919 р. білогвардійських військ Денікіна і остаточного встановлення на Полтавщині більшовицької диктатури жителі Лубенщини повного мірою відчували на собі всі «принади» нового режиму: конфіскації, контрибуції, націоналізації, політичне безправ'я, сваволю ЧеКа, примусову мобілізацію юнаків до Червоної армії, продовольчу розкладку тощо.

Першими органами радянської влади на Лубенщині, як і повсюдно в Україні, були призначені з числа політпрацівників Червоної армії революційні комітети (ревкоми). Місцевих комуністів було зовсім мало і російські більшовики їм не довіряли, позаяк вважали зараженими «українським сепаратизмом» і недостатньо слухняними виконавцями волі ЦК РКП(б). За погодженням між більшовиками і боротьбистами, які були союзниками в боротьбі з Денікінщиною, першим головою Лубенського повітового ревкому було призначено боротьбиста Ладоху, а членами ревкому – комуніста Шаповалова і боротьбиста Винаря. Незабаром лубенські більшовики і боротьбисти провели спільну партійну конференцію. Прийнята на ній резолюція з національного питання передбачала збереження незалежної від Москви української радянської державності, що суперечило імперській політиці російських більшовиків. Тому комісар 60-ої дивізії Червоної армії Миронов розігнав конференцію і заарештував Ладоху. Згодом його відправили в розпорядження реввійськради 12-ої армії, а головою ревкому призначили інструктора політвідділу 60-ої дивізії Коржа, але на цій посаді він також протримався недовго.

Влітку 1920 р. Ленін висунув грандіозний за своїми масштабами і жорстокістю план пограбування українського селянства за допомогою Червоної армії. Перша кінна армія С. Будьонного, яка терміново перекидалася з Північного Кавказу на радянсько – польський фронт, мала пройти через Україну, вибиваючи з селян продрозкладку, не зупиняючись перед розстрілами, введенням кругової поруки, спаленням сіл і взяттям заручників. Українське селянство мало годувати «голодуючу Північ».

Штаб армії С. Будьонного разом з «особым отделом» при ньому розташувався в Лубнах. В місті також розмістили 68 різноманітних радянських військових установ, в тому числі 7 госпіталів і лазаретів. Лубни буквально заповнили голодні червоноармійці. Після того, як основна маса будьонівців вирушила на фронт, на Лубенщині залишився 5-й кінний корпус Гая. Підрозділи червоних були розкидані по всьому повіті: у Верхньому і Ниж-

ньому Булатцю, Кононівці, Чуднівці та інших селах і хуторах. Їхнє утримання лягло важким тягарем на плечі селянства. Невелике село Кононівка з 123 селянськими дворами мало зібрати для червоних вояків 1700 пудів хліба, двох волів, верхового коня і тачанку, а селяни Нижнього Булатця – 6015 пудів хліба.

Червоноармійці в українських селах поводити себе як окупанти: пиячили, чіплялися до дівчат, крали по дворах курей тощо. Голова Кононівської сільської ради Михайло Корнієнко намагався переконати червоне командування, що в селян хліба немає – його вже раніше забрали російські продовольчі загони. Селяни одностайно підтримали його і заявили, що «жидам хліба не дамо». У відповідь червоноармійці заарештували М.Корнієнка, а в селах змогли забрати лише вісім підвід картоплі, капусти і буряків. У зв'язку з тим, що селяни відмовлялися годувати червоне воїнство, уповноважений по Лубенській волості просив повітового продкомісара для «викачки» хліба і худоби терміново надіслати не менше 500 озброєних червоноармійців [1].

Полтавці не могли змиритися з чужою окупаційною владою. В Лубенському повіті продовжували діяти чисельні повстанські загони, які виникли в період боротьби з Денікінщиною і не бажали роззброюватися або вливатися до Червоної армії з її комісарами і «особыми отделами». У секретних донесеннях місцеві чекісти повідомляли, що уже в січні на Лубенщині існувала розгалужена мережа «петлюрівського» підпілля. В Пісках Засульської волості була розкрита українська національно-патріотична організація, до якої входило близько 30 селян. «Ці організації, – говорилося в одній з офіційних радянських інформацій, – суцільно складаються з націоналістично налаштованої інтелігенції, як керівного ядра, є ідейними послідовниками національного українського вождя Петлюри і проводять лозунги створення так званої Української Народної республіки «У.Н.Р.» [2].

Основною формою народного спротиву більшовикам став масовий повстанський рух і національно-патріотичне підпілля. Прапором їхньої боротьби був Головний отаман армії УНР. С.Петлюра, а метою – відновлення державної незалежності своєї Батьківщини.

*Де ти, Симоне завзятий,
Орле сизокрилий?
Чом не йдеш ти визволяти
Край з неволі милий? –*

говорилося в одному з листівок, які поширювалися по селах Лубенщини [3]. Організаторами протибільшовицького Руху опору виступала національно свідомо українська інтелігенція і старшини армії УНР, а учасниками

– різні верстви українського суспільства, в основному сільська молодь.

Чекісти вважали, що мережу «петлюрівського» підпілля на Лубенщині на початку 1920 р. створили старшина армії УНР Федір Іщенко і студент Київського університету Гліб Андріященко.

Уже на початку січня 1920 р. Ф.Іщенко разом з іншим старшиною армії УНР Воловиком почали здійснювати чисельні поїздки по селах і хуторах повіту з метою зібрати вцілілих учасників повстанських загонів українського державницького спрямування, які боролися проти денікінщини і не бажали входити до складу Червоної армії. Ініціатори «петлюрівського» підпілля назвали свою організацію «Лубенський повстанський комітет Лівобережної України». До складу комітету ввійшли помічник начальника Лубенської повітової міліції Василь Антоненко, вчителі Гвоздицький, Кузьменко, «куркуль» Михайленко, службовці повітового військового комісаріату Дерев'яно, Ковалевський та ін.

В.Антоненко народився 1896 р. в селі В'язок Лубенського повіту в бідній селянській родині козацького походження. Його батько мав лише 2,5 десятини землі. У 1916 р. В.Антоненка мобілізували до царської армії, але повоювати «за веру, царя и Отечество» довго не довелося, позаяк Російська імперія невдовзі розвалилася. Напередодні демобілізації в 1917 р. солдати обрали В.Антоненка заступником голови солдатського комітету роти. Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. він деякий час служив писарем у Лубенській повітій державній варті, а потім взяв участь у повстанні проти П.Скоропадського та його режиму. У зв'язку з тим, що в рядах повстанців він боровся і проти денікінщини, білогвардійці в кінці 1919 р. розорили господарство його батька [4]. В.Антоненко забезпечував підпільників документами радянських установ і зброєю, а також повідомляв про оперативні розробки політбюро (політичний відділ міліції) щодо них. Михайленко і Кузьменко підтримували зв'язки з отаманами повстанських загонів А. Калениченком, Динькою, Галайдою та ін.

Грунт для розгортання масового повстанського руху, який готували підпільники, був сприятливим, адже саме в цей час більшовики розпочали примусову мобілізацію українських юнаків до Червоної армії, а вони воювати за «єдину і неділиму» комуністичну Росію чи світову комуністичну революцію не бажали. Тому швидше йшли до лісу, ніж до червоного війська.

В інформації Лубенського політбюро Полтавській губернській ЧеКа від 22 лютого 1921 р. наведені словесні портрети «петлюрівців» – організаторів першого складу Лубенського повстанського комітету: Гліб Андріященко – 20 років, блідий блондин (псевдо – «Запорожець»); Федір Іщенко – високого зросту, широкоплечий, блондин, ніс прямий, сіроокий, одягається в чорний костюм або галіфе і френч; Анатолій Єгоров – денікінський офіцер,

високого зросту, брюнет, 27 років, риси обличчя правильні, при розмові помітний російський акцент; Пилип Синенко – красивий офіцер. 25 років, втікач з хорольської тюрми, шатен, кругловидий, має невелику борідку, обшарпаний; Андрієвський – уродженець Хорольського повіту, 20 років, білокурий, беззусий, має великі сірі очі; «Орел» – псевдонім, 20 років, низького зросту, бритий, чорноокий; Яценко – колишній офіцер, близько 30 років, середнього зросту, брита голова, блакитноокий; Цимбал – підпільною роботою займається здебільшого в Лохвицькому повіті, високий худий брюнет, близько 27 років; Юрченко – 27 років, нижче середнього зросту, худий брюнет; Виборний – прибув з Миргорода, шатен, вище середнього зросту; Артюшенко – 30 років, худий, бритий; Лев Марков – уродженець Вовчика, в часи Директорії УНР був Лубенським повітовим комісаром [5].

У квітні 1920 р. до підпільної організації вступили 20-річний Михайло Мовчан, його шкільний товариш Михайло Колесник – уродженець хутора Крим'янки Вовчківської волості, Микола Сіренко з хутора Броварки Снітинської волості, Данило Охріменко, Микола Карпенко та ін.. М.Карпенко народився в селі Клепачі в родині заможного селянина-хуторянина, мав 23 роки. На початку 1918 р. добровільно вступив до кінної сотні Першого Запорізького полку армії УНР. З приходом денікінців був мобілізований до Добровольчої армії, служив у кирасирському полку, але воювати за «єдиную и неделимую Россию» не захотів і повернувся до матеріної хати. Його брати Володимир і Георгій були офіцерами Добровольчої армії і їхня доля невідома. Микола ж залишився щирим патріотом України [6].

Уродженець Вовчика Яким Іващенко на квартирі Г.Андріяшенка познайомився з учасниками підпілля Олександром Шейком, повстанцем із загонів Л. Христового Віктором Наливайком (псевдо – «Лисий»), дружиною отамана Галайди Марусею (псевдо – «Зоря»), яка невдовзі померла від тифу, та ін. Один з братів Я. Іващенко, колишній старшина армії УНР і учасник протибільшовицького підпілля, також помер під час епідемії типу [7].

Керівництво повстанського комітету поділило Лубенський повіт на кілька районів на чолі з повноважними організаторами: в Оржиці – Ігнатенко, в Тишках і Календинцях – «Сірко», в Лукім'ї і Юсківцях – Віктор Єгоров, у Вовчику і навколишніх хуторах – Павло Зима. Ф.Іщенко встановив зв'язок з повстанськими організаціями Холодного Яру, Лохвицького і Хорольського повітів. Зв'язковими між ними і повстанським комітетом у Лубнах були Юрченко, Цимбал, Артеменко та ін.

Найбільш впливовою політичною силою на Лубенщині була утворена в травні 1918 р. українська партія комуністів-боротьбистів (небільшовицьких комуністів). Вона виступала за радянську форму влади, але державну незалежність України, що суперечило імперській природі російських біль-

шовиків. Боротьбисти були союзниками більшовиків у війні з Директорією УНР, яку вони називали «буржуазною», та денікінцями. Після перемоги над ними і утвердження більшовицької диктатури в Наддніпрянській Україні боротьбисти стали їй непотрібними. Російські комуністи просто використали їх у потрібний час. В обмін на теплі місця в системі партійно-радянської номенклатури лідери боротьбистів (О. Шумський, Любченко, Гринько) погодилися на ліквідацію своєї партії. Поступово комуністи усунули їх від влади, а під час «великого терору» другої половини 30-х років фізично винищили.

Одним з відомих боротьбистів на Лубенщині був Лук'ян Григорович Сірик. Народився він в 1890 р. в Лукім'ї (за іншими даними – на хуторі Чирківка Оржицької волості) у бідній селянській родині, його батько мав лише дві десятини землі. Закінчив вищу початкову школу в Лубнах. Одночасно з навчанням вечорами працював писарем у судді Порша та в місцевих адвокатів. У 1912 р. був мобілізований до царського війська, служив ротним писарем. У кінці 1917 р. вступив до партії українських соціалістів-революціонерів. З фронту повернувся 26 березня 1918 р. і став одним з організаторів товариств «Просвіти» на Лубенщині. Користувався підтримкою повітового комісара Центральної Ради Кийка. У травні 1918 р. був делегатом Селянського з'їзду в Києві, де познайомився з відомим повстанцем проти Гетьманщини П. С. Дробницьким. Можливо, під його впливом перейшов до лівого крила української партії есерів-боротьбистів. Під час повстання проти П.Скоропадського разом з Левком Охріменком був членом Лубенського повітового повстанського комітету, заарештовувався німцями.

Після приходу до влади Директорії УНР і звільнення з тюрми Кийко познайомив Л.Сірика з одним з лідерів боротьбистів О. Шумським і за його протекцією влаштувався на роботу до Інформаційного бюро при Директорії УНР, а потім взяв участь у повстанні проти неї. Під час денікінщини знову повернувся на Лубенщину і працював у підпіллі [8].

На початку 1920 р. за завданням секретаря Лубенського парткому партії боротьбистів Л.Сірик створив осередки партії і товариства «Просвіти» у Верхнім Іржавцю, Худоліївці, Чирківці, Лукім'ї та інших селах повіту. Тоді ж познайомився з інструктором позашкільного відділу Лубенського ревкому Ф.Іщенком, який допомагав налагоджувати роботу «Просвіт». За словами чекістів, їхня діяльність велася виключно в петлюрівському дусі [9].

Після ліквідації у квітні 1920 р. партії боротьбистів і входження її членів в індивідуальному порядку до КП(б)У Лубенська повітова більшовицька організація стала називатися «Українською партією комуністів». Вона фактично опинилася поза контролем КП(б)У. Більшість її членів на чолі з призначеним 11 березня 1920 р. головою Лубенського повітревкому І. Ф.

Слиньком хоч і вважали себе правовірними марксистами, насправді стояли на ідейних засадах української партії боротьбистів. У зв'язку з цим, Полтавський губком КП(б)У розпустив Лубенську партійну організацію й створив комісію по формуванню її нового складу. Після перереєстрації з 131 члена КП(б)У в ній залишилося 36 повноправних більшовиків і 40 їм співчуваючих. Майже всі вони мешкали в Лубнах. У повіті був лише один більшовицький осередок у Яблунівській волості й усі його 12 членів працювали в сільськогосподарській комуні [10].

Більшість рядових членів партії боротьбистів не пішла на угоду з більшовиками і стала на шлях збройної боротьби з комуністичним режимом. Відтоді вони вже діяли спільно з прибічниками Директорії УНР в ім'я збереження державної незалежності України. Як і більшість боротьбистів, Л.Сірик і Ф.Іщенко до КП(б)У не вступили. Останній пішов до лісу і створив з юнаків призовного віку повстанський загін, став «батьком Іщенком». Правою рукою в нього був інструктор кооперації з Лубен Левко Охріменко.

Встановлення однопартійної комуністичної диктатури на Лубенщині, як і по всій Україні, викликало обурення і спротив української людності. Серед селян по руках ходили прокламації, основним змістом яких було гасло «Геть непрошених гостей!» (комуністів, жидів, москалів) [11].

У травні 1920 р. комуністи оголосили «Просвіти» контрреволюційними організаціями і почали їх переслідувати. Л.Сірик змушений був перейти на напівлегальне становище і зв'язався з отаманами місцевих повстанських загонів Ф.Іщенком, Л.Охріменком та Орловим, які запропонували йому підібрати «надійних хлопців» і йти до повстанців. Разом з Л.Сіриком до загону вступили члени Лукімської «Просвіти» Микола Юркевич, Федір Діденно, Федір Сурмач, Микола Пархоменко, Макар Романенко, Іван Бублик та ін. Ф.Іщенко хотів призначити Л.Сірика отаманом окремого загону, але той відмовився.

Навесні 1920 р. фактично весь Лубенський повіт перебував у руках повстанців. Радянська влада трималася там, де стояли залоги Червоної армії – у Лубнах та деяких волосних центрах. Тому для «викачки» хліба в села, як і в 1919 р., посилалися озброєні продзагони. У пам'яті селян Лукім'я були живі спогади, як минулого року їх грабували «червоні гусари». Продзагін чисельністю 25 штиків до села привів членів колегії Лубенського повітпродкому комуніст з 1918 р. Андрій Дем'янець. На сільському сході він поставив вимогу: негайно здати хліб для Червоної армії. Селяни обурилися, стягнули його зі столу і почали бити, але А. Дем'янець крикнув продармійцям: «До зброї!» Беззбройні селяни нічого не могли вдіяти і хліб у них забрали силою [12].

Переслідуючи повстанців Ф. Іщенка у Маньківських лісах, один із під-

розділів Лубенської караульної роти (10 піших і 10 кінних) на чолі з заступником командира роти Тютюнником 23 травня 1920 р. в день Святої Трійці прибув до Лукім'я і розмістився в обійстях Олександра Мамрая та Терентія Сергієнка. У надвечірній час Тютюнник наказав зібрати селян на збори. Зійшлося 70–80 чоловік. Вимога червоних була одна: віддати хліб для радянської влади. У відповідь селяни почали скаржитися на грабежі червоноармійців, відсутність найнеобхіднішого: солі, цукру, мила, краму тощо. Сергій Кучеренко з хутора Колодка заявив, що червоноармійці вкрали в нього штани і чоботи, а невістка Сидора Діденка, – що червоні вояки забрали в її чоловіка одяг і взуття. Пропагандистська акція червоних була зірвана. Тютюнник пішов розслідувати випадки мародерства й попросив селян не розходитися. У цей час почувся постріл і задзвонили дзвони у церкві. На червоних раптово напав загін Ф. Іщенка. До нього приєдналися й місцеві селяни, почалася стрілянина. Павло Якимовський вирвав у Тютюнника револьвер разом з кобурою і поранив його. Тютюнник кинувся тікати і забіг у двір Поцілуйка, там його і вбили. Одночасно селяни напали на червоноармійців, які стояли по дворах. Організаторами нападу були Л.Сірик і голова Лукім'янського сільвиконкому Семен Чепурко. Григорій Поцілуйко біг попереду натовпу і закликав: «Беріть дрючки, гоніть їх як собак!». Озброєні чим попало селяни підтримали його: «Постріляти всіх, там є комуністи!» В результаті сутички, крім Тютюнника, було вбито ще трьох червоноармійців, шістьох селяни полонили, а решта повтікала [13].

Через кілька днів загін «батька Іщенка» напав на Черевківський волвиконком, знищив його документи, що стосувалися стягнення продрозкладки, роззброїв волосну міліцію, забрав у неї коней і обоз, а також захопив Черевківську поштово-телеграмну контору. В її начальника Л.Сірик відібрав револьвер і залишив записку: «Одержано мною від начальника пошти револьвер «Сміт – Вессон» [14].

Для придушення повстання в Лукім'я прибув каральний загін. Червоноармійці заарештували 24 селян, чотирьох з них розстріляли. Всіх, хто говорив українською мовою, червоні вважали «петлюрівцями». З переляку селяни попалили в «Просвіті» портрети Тараса Шевченка. Розправа над бунтівним селом тривала кілька днів. Карателі вбили Омеляка Сергієнка лише тому, що вважали куркулем (до революції 1917 р. він мав 40 десятин землі). Загинув і його син Терентій. Інший син Іван з 1915 р. працював учителем. Через непролетарське походження його разом з дружиною в 1922 р. звільнили з роботи. Він поїхав на хутір до матері допомагати по господарству, але селяни попросили його стати священиком УАПЦ [15].

Л.Сірик влітку 1920 р. залишив повстанський загін і деякий час перебував, а в жовтні, щоб легалізуватися, під ім'ям Луки Сурмача добро-

вільно вступив до кавалерійського полку Першої кінної армії С. Будьонного, який на той час стояв у Андріївці Хорольського повіту. Прослуживши шість місяців ескадронним писарем, демобілізувався і поїхав до Харкова шукати допомоги у свого давнього знайомого колишнього боротьбиста О. Шумського, який на той час працював наркомом освіти УСРР. За його проханням влаштувався в наркомат іноземних справ спочатку діловодом, а згодом начальником канцелярії Українського повноважного представництва в Польщі. Після звільнення за скороченням штатів 22 серпня 1923 р. (Українське представництво в Польщі ліквідували) і до арешту 12 січня 1925 р. працював бухгалтером на цукровому заводі в Охтирському окрузі. Кримінальна справа стосовно учасників повстання в Лукім'ї була закрита лише в 1927 р. у зв'язку з оголошеною Всеукраїнським ЦВК амністією в честь 10-ї річниці більшовицького перевороту. Ф.Іщенко і Орлов все ще перебували в розшуку і їхня подальша доля невідома.

Для організації масового протибільшовицького Руху опору у квітні 1920 р. на Лубенщину прибули старшини армії УНР Тимофій Виборний і Віктор Бойко. Для координації дій націоналістичного підпілля і повстанських загонів з урядом УНР у серпні цього ж року Лубни відвідав посланець С. Петлюри «пан Запорожець» (так він себе називав). З їхнім приїздом лубенське підпілля значно поживало свою роботу серед населення, проте з Холодного Яру надійшов наказ: щоб не наражати на небезпеку учасників підпілля, передчасно зі зброєю в руках, не виступати [16].

Дрібні повстанські загони продовжували діяти кожен на свій розсуд. Отаман Каліберда, базою якого була Великоселицька волость, спалив справи волосного виконкому і розігнав представників радянської влади. У кінці літа його мобільний загін чисельністю близько 10 кавалеристів вступив до Лукір'я. Повстанці хотіли розправитися з симпатиками комуністів, але вони встигли поховатися. Не знайшовши вдома голову сільської ради Матвія Щербину, побили його дружину, а в Олександра Мамрая забрали домашні речі.

Арешти лубенських підпільників, які не мали уявлення про конспірацію, розпочалися в кінці літа 1920 р. Першого чекісти взяли Г. Андріященка. При арешті в нього знайшли 50 примірників «петлюрівської» літератури і цього було досить, щоб винести йому смертний вирок. Данила Охріменка розстріляли, Павло Зима емігрував за кордон. Михайло Мовчан на час арештів поїхав на канікули до своїх рідних і це врятувало йому життя. В.Антоненка теж заарештував чекісти, але 12 серпня він втік з-під варті і переховувався. Деякі члени підпільної організації встигли поховатися або влилися до повстанських загонів. Віктор Єгоров загинув у бою з червоними у загоні отамана «Галайди» (Ярмоленка).

Одним з відомих ватажків повстанського руху на Лубенщині й Миргородщині був Дмитро Федорович Пищавка. Народився він у 1890 р. у Попівці в сім'ї селянина – бідняка. За участь в революційних виступах 1902 р. (підпалах поміщицьких маєтків) його батька заслали на каторгу до Сибіру. В 1907 р. Дмитро поїхав за ним до Тобольської губернії, там екстерном закінчив гімназію і працював учителем у початкових школах. У 1914 р. був мобілізований до царської армії, служив телеграфістом у 8-му Сибірському саперному батальйоні. Після повалення самодержавства в Росії і розвалу старої армії повернувся в Україну. Під час Гетьманщини Д. Пищавка вступив до української партії боротьбистів і разом з Іваном Гімоном з Попівки та Іваном Бойком з Хомутця створили підпільну антигетьманську організацію. Вони зв'язалися з «петлюрівським» загonom П'явкою, який стояв у Попівських лісах, і стали на шлях збройної боротьби з режимом гетьмана П.Скоропадського.

Загін Пищавки не мав певного політичного забарвлення і займався «експропріаціями» – грабежами поміщиків та заможних селян – хуторян, які привели гетьмана до влади. На перегоні Ромодан–Сенча повстанці періодично зупиняли потяги і грабували багатих пасажирів, а награбоване ділили між собою. У кінці 1918 р. ще до приходу Червоної армії повстанці захопили Миргород і П'явка призначив Д.Пищавку комендантом Дібрівського кінного заводу, для охорони якого від грабежів і мародерства виділив 12 бійців. Виступаючи перед селянами Дібрівки у приміщенні школи, Д. Пищавка закликав їх підтримати свій український уряд – Директорію УНР. Комуністи вважали його «ідейним петлюрівцем», але будучи прихильником української партії комуністів – боротьбистів, він весь час хитався, намагаючись поєднати дві несумісні речі – більшовицький режим у формі радянської влади і державну незалежність України.

Після невдалого повстання 1–4 квітня 1919 р. в Миргороді Д.Пищавку із загonom викликали до міста, обеззброїли і заарештували, але через тиждень звільнили, позаяк боротьбисти на той час були співниками комуністів. Пізнавши справжню суть більшовизму, Д.Пищавка зібрав повстанський загін і разом із отаманом В.Наливайком впродовж літа 1919 р. боровся з червоними окупантами. Під час одного з нападів на Попівку вони вбили кількох червоноармійців і бійця караульної роти Дмитра Пригоду, пограбували касу кредитного товариства і магазин споживчої кооперації в Хомутці, потім напали на російський продзагін, який грабував українських селян. Продармійці встигли заховатися у приміщенні сільського виконкому і відбитися.

Радянська влада в селах Миргородщини існувала лише формально. Її представники, боячись розправи повстанців, часто не ночували вдома і переховувалися по болотах. Секретар Хомутецького волвиконкому Ганна

Чаюн забирала документи виконкому на ніч додому. Все ж повстанці Д. Пищалки спалили і приміщення волвиконкому і його документи. Вони хотіли розправитися і з місцевим прибічником радянської влади Іваном Галяном, але він встиг вистрибнути з хати у вікно, і втік. Радянська робота на Миргородщині була паралізована [17].

Після приходу денікінців на Полтавщину, Д.Пищалку, як колишнього підпоручика російської армії мобілізували до Добровольчої армії. Прослуживши в ній близько місяця, він дезертирував, зібрав загін із 30 повстанців, об'єднався з загonom штабс-капітана Донченка та пробільшовицькими отаманами Радченком та Нехворостним і вони разом повели боротьбу проти білогвардійців. У кінці 1919 р. їхні загони вступили до Миргорода, але незабаром підійшла Червона армія з Росії і обеззброїла українських повстанців. Після цього Д. Пищалка остаточно порвав з більшовизмом, пішов до лісу і став на шлях безкомпромісної боротьби з радянською владою.

У квітні 1920 р. для організації повстанської боротьби на Миргородщині та Лубенщині від уряду УНР до Д. Пищалки прибув сотник Андрій Калениченко. Разом із старшиною армії УНР Григорієм Мильченком вони створили повстанський загін чисельністю більше 70 бійців. Спершу вони влилися до загону Ярового – Яценка, а потім діяли самостійно. У травні 1920 р. повстанці Д. Пищалки за сприяння вчителя Левка Охріменка схопили секретаря Комишнянського осередку КП(б)У Бориса Лопандіна і одного з міліціонерів, який не встиг заховатися, і задушили їх, а в Комишнянському лісі розстріляли двох комсомольців. Одному з них, як стверджували пізніше чекісти, на лобі вирізали червону зірку.

Влітку цього ж року під час жнив повстанці вчинили кілька нападів на Почапці, Комишню та деякі інші села Миргородського повіту, під час яких вбили комуніста Капліна, комсомольця Нестеренка і більше 10 міліціонерів, серед них Івана Мильченка, Кирила Явтушенка, Заїку та ін. Під час рейду отамана Л. Христового селами Миргородщини Д. Пищалка приєднався до його загону і в бою з червоними під Хомутцем вони вбили чотирьох вояків «загону по боротьбі з бандитизмом»: Йосипа Орловського, Федора Кузьменка, Василя Лучка і Василя Шестуна.

Після невдалого бою з регулярними червоними військами у серпні 1920 р. Д. Пищалка, розпустив свій загін. «Як будете потрібні, – показав він на прощання, – то зберу вас через офіцера Мильченка». Але не всі були згодні з рішенням отамана. Більшість повстанців бажала продовжувати боротьбу з червоними окупантами. Тому Т. Виборний і А. Калениченко відібрали в нього зброю, але не затримували. Пізніше Д. Пищалка пристав до Лубенського підпілля. Після арешту його першого комітету з листопада 1920 р. деякий час переховувався, а потім з фальшивими документами на прізвище

Сивашенка перебрався до Кременчуцького повіту, де його ніхто не знав, і влаштувався на роботу вчителем у селі Рокитне. Там познайомився з «сексотом» Градизького політбюро Кокотіхіним і з його допомогою перейшов на службу помічником уповноваженого Ольгопільського політбюро. Пролуживши два місяці, покинув роботу чекіста і пішов учителювати у Великій Кохнівці.

Життя під чужим прізвищем пригнічувало Д.Пищалку і 3 серпня 1926 р. він з'явився до Харківського ДПУ і «розкався» у зчинених проти радянської влади злочинах, приховавши більшість із них. Репресій не зазнав, повернувся до Рокитного і продовжував учителювати. Під час суцільної колективізації сільського господарства Д. Пищалка не міг змиритися з наругою комуністів над українським селянством і очолив антиколгоспний виступ у своєму селі, за що був заарештований і згідно з вироком Надзвичайної сесії Лубенського окружного суду від 18 травня 1929 р. розстріляний з одночасною конфіскацією особистого майна [18].

Принесена в Україну на штиках червоноармійських загонів радянська влада і розв'язана більшовиками братовбивча громадянська війна розкидала українців по різні боки політичного й збройного протистояння. Григорій Лаврентійович Мироненко народився 1893 р. в Тарандинцях Лубенського повіту в родині селянина-бідняка. До школи не ходив, але був грамотний. З дитинства працював у сільській кузні помічником і в юному віці вже став досвідченим ковалем. На початку першої світової війни був мобілізованим до царської армії. Служив механіком на Чорноморському флоті в Севастополі, Миколаєві й Новоросійську, де перейнявся більшовицькою ідеологією класової боротьби. Щоб Чорноморський флот не дістався Україні, його за наказом Леніна у квітні 1918 р. всупереч умовам Берестейського мирного договору було затоплено в Новоросійську. Через бунтівні кубанські станиці Г.Мироненко пішов разом з більшовиками до Царицина, воював з козаками на Дону, а в кінці 1918 р. разом з російською Червоною армією повернувся в Україну. Вісім місяців служив на бронепотязі «Спартак», там познайомився з 20-річною Донцовою (Надією Йосипівною Шмаровою), яка в загоні Дибенка служила санітаркою. Надалі їхні життєві шляхи зійшлися.

Під час втечі червоних з України влітку 1919 р. бронепотяг «Спартак» підірвали, але Г. Мироненко разом з Надією до Росії не пішли і на станції Помічна перейшли до Повстанської армії Н. Махна, яка на той час в союзі з більшовиками воювала з білогвардійцями. У кінці 1919 р. «батько» призначив Г. Мироненка командиром бригади своїх бронепотягів. У січні 1920 р. під приводом того, що махновці відмовилися виступати на польський фронт, більшовики оголосили їх поза законом. У квітні цього ж року Г. Мироненко знову перейшов до червоних, служив співробітником для доручень

при морському реєстраційному пункті на Азовському морі. У цей час на станції Пологи міліція затримала Надію і знайшла в неї якісь компрометуючі Г. Мироненка документи. Під час конвоювання до Особливого відділу їй вдалося втекти. Прихисток коханій надав Г. Мироненко. Начальник реєстраційного пункту організував йому фіктивне відрядження до Олександрівська (нині – Запоріжжя), де разом з Надією вони збиралися розпочати мирне сімейне життя. Одночасно Г. Мироненку вручили пакет на ім'я начальника Особливого відділу XIII армії з пропозицією стежити за ним, як політично неблагонадійним і колишнім махновцем. По дорозі Г. Мироненко розірвав пакет і, довідавшись про його зміст, знищив. Щоб уникнути розправи чекістів, він разом з коханою поїхав до Маріуполя, але 4 травня 1920 р. був заарештований. Згідно з вироком «трійки» Особливого відділу (начальник – Даубе) від 9 липня 1920 р. Григорія і Надію розстріляли [19]. Любов до свободи і пошуки соціальної справедливості їх об'єднала, а смерть розлучила.

16 жовтня 1920 р. Особливий відділ Першої кінної армії С. Будьонного заарештував Андрія Павлюка – уродженця села Загребелля Яблунівської волості. У серпні 1915 р., будучи гімназистом, він добровільно пішов на фронт захищати «веру, царя и Отечество». Після розвалу російської армії і проголошення незалежності України, в лютому 1918 р. вступив до українського війська, брав участь у боях з червоними напасниками, пізніше служив у гетьманському війську, якому дав присягу на вірність. Коли ж П. Скоропадський відмовився від влади і виїхав до Німеччини, А. Павлюк через Одесу перебрався на Кубань, де генерал Денікін з метою відновлення «єдиної і неділимої Росії» формував Добровольчу армію. Служив помічником начальника контррозвідки при штабі Першого Кубанського корпусу. В боях з червоними був поранений і потрапив до госпіталю, а потім і до полону. Свою службу в Добровольчій армії приховав. Тільки – не встиг підлікуватися, як був мобілізований до Першої кінної армії, але воювати за світову комуністичну революцію не захотів і під час переходу на польський фронт дезертирував і повернувся до рідної оселі. Хотів завести сім'ю і займатися мирною працею, але не судилося. Згідно з вироком все того ж Особливого відділу від 6 листопада 1920 р. був розстріляний [20].

У кінці жовтня теренами Лубенського повіту пройшли загони отамана А. Левченка, які нараховували близько тисячі кавалеристів і посаджених на вози піхотинців. Руйнуючи комунікації червоних і знищуючи їхні залоги, вони йшли на допомогу армії УНР, яка притиснута до західного кордону з Польщею, вела нерівну боротьбу за волю України. Розвідники-кавалеристи А. Левченка пройшли навіть селами сусідніх повітів. 10 із них побували в Чорнухах, що стало повною несподіванкою для місцевої влади. Із вступом

отамана А. Левченка на терени Лубенського та сусідніх повітів активізували свої дії й місцеві «петлюрівські» отамани, зокрема Чорний (Д. Куреда), Калеберда «Галатай», Динька та ін..

У загоні отамана «Галайди» (справжнє його прізвище – Ярмоленко) після повернення з Гадяцького повіту в кінці 1920 р. нараховувалося не більше 15–20 козаків. Вони діяли у Вороньківській і Чорнухинській волостях Лохвицького повіту. Об'єктом нападів повстанців, як і раніше, були міліцейські пости, червоноармійські частини та підрозділи Української трудової армії, які займалися «викачкою» хліба з України. 9 лютого 1921 р. козаки «Галайди» вбили двох червоноармійців 8-ої кавалерійської дивізії, підрозділи якої після закінчення війни з Польщею продовжували залишатися в Україні як основна каральна сила окупаційного більшовицького режиму. У кінці цього ж місяця повстанці «Галайди» залишили Лохвицький повіт і перебралися до Лубенського. Тут загін «Галайди» збільшився у кілька разів.

Вступаючи до повстанського загону, кожний юнак брав собі псевдонім. Склад загону був інтернаціональним, але всі повстанці боролися за незалежність України. Наприклад, уродженцями Лубенського повіту були Тихін («Швачка»), Іван («Плугатар»), Тимофій («Сагайдачний»), «Підкова» з Гадяччини, Олексій і Данило з центральних губерній Росії, Архип Щербаков з Білорусі та ін.

Отаман «Галайда» був визнаним авторитетом серед ватажків дрібніших повстанських загонів, які діяли на Лубенщині. Про це свідчить виданий ним мандат Олексію Сизенку, відомому під псевдонімами «Чумаки» і «Майор»: «Пред'явник цього, П. Майор призначається мною організатором народного повстання Першого району Лубенської групи, в який входять села Піски, Постава–Мука, Слобідка і Городище Лохвицького повіту. П. Майор несе відповідальність за вище зазначені села в тім випадку, коли його повстанцями будуть робитися незаконні обшуки, арешти та конфіскації. П. Майору надається у своєму районі (право. – В. Р.) заарештовувати і навіть розстрілювати тих повстанців, які будуть проводити праці без його дозволу і які явно носили бандитський характер.

Командуючий Лубенською групою повстанського війська на Полтавщині сотник Галайда» [20-А].

Як видно з документа, повстанці не були бандитами, як їх намагалися представити комуністи, суворо дотримувалися порядку й дисципліни та твердо стояли на сторожі інтересів українського селянства, боронили його від набігів російських продовольчих загонів та каральних операцій червоноармійських підрозділів.

У кінці 1920 р. загін «Чумака-Майора» налічував, понад 50 повстанців. В основному це були сільські юнаки призовного віку або дезертири з Чер-

воної армії, адже і після закінчення громадянської війни в Росії на українських юнаків продовжувалося справжнє полювання. За несприятливих зимових умов частина повстанців або розійшлася по домівках, приховавши зброю, або поховалася, частина загинула в боротьбі за волю України. У січні 1921 р. в загоні «Чумака-Майора» залишилося не більше 20 чоловік. У середині лютого рештки повстанців оточив каральний загін червоних, вони зазнали поразки і розділившись на дрібні групи, розпорошилися. 15 лютого поблизу села Біївці під час прочісування червоні карателі в очеретах Удаю спіймали пораненого отамана «Чумака-Майора». У нього вилучили гвинтівку, наган і бланки посвідчень радянських установ з печатями. На всі запитання чекістів (Хто він насправді? Скільки повстанців? Де знаходиться їхній штаб? Хто їм допомагає?) отаман відмовився відповідати і був розстріляний привселюдно на загальному сході селян у Постав-Муки [20-Б]

Згідно з офіційними повідомленнями органів радянської влади повстанські загони, що діяли на Лубенщині, до кінця 1920 р. вчинили шість нападів на підрозділи Червоної армії, продзагони, партійні й радянські установи, в яких взяло участь 1180 піших і 45 кінних повстанців при восьми кулеметах [21].

Наприкінці 1920 р. в Лубенському повіті з числа допризовної молоді, яка не бажала воювати проти власного народу на боці червоних, виникла широко розгалужена підпільно-повстанська організація імені Т. Шевченка, котра з часом мала розгорнутися в дивізію з 10 куренів. Її осередки поширювалися і на села Миргородського повіту, а штаб знаходився в лісі поблизу Попівки. Лише в районі сіл Постав-Муки – Сухоносівка зосередилося близько півтори тисячі юнаків з 15 кулеметами. У лісі поблизу села Постав-Муки були викопані землянки, в яких розміщувалося до тисячі чоловік. Лубенські підпільники своєчасно повідомляли їм про підготовку каральних операцій [22].

Реально оцінивши розмах повстанського руху, лубенські чекісти вважали, що «увесь повіт у їхніх руках», а радянська влада існує лише там, де знаходилися червоні війська, які склалися з немісцевих жителів. Повстанці здійснювали напади на червоні військові роз'їзди, міліцію і продзагони, псували залізничні колії, щоб не дати вивезти хліб з України. Проте локальність, розпорошеність і неузгодженість дій повстанських загонів та отаманів були причиною їхніх поразок у боротьбі з регулярними частинами Червоної армії.

Після розгрому першого складу Лубенського протибільшовицького комітету чекісти вважали, що українське національно-патріотичне підпілля ліквідоване, але повстанський рух продовжується і живить його «реакційне учительство». Проте опір чужій окупаційній владі тривав і не лише у формі

повстанських загонів. Спроба відродити протибільшовицьке підпілля була зафіксована чекістами уже в листопаді 1920 р. під час арешту вчителя Корнія Москальця, у якого знайшли лист брата Петра, теж учителя, до свого колеги з Яблунівської волості [23].

На початку 1921 р. таємні інформатори ЧеКа «Гогенцоллерн», «Певний». «Дрозд» повідомляли про появу, в Лубнах «петлюрівських листівок» із закликом до повстання проти московсько-більшовицького окупаційного режиму. Нелегально їх друкували в друкарні повітового продовольчого комітету (у липні 1921 р. агент «Дрозд» став уповноваженим Лубенського полібюро по «боротьбі з бандитизмом» (українським національно-визвольним рухом).

До нового складу підпільної організації ввійшли ті його учасники, які уникли арешту влітку 1920 р. і молоді патріоти, які не могли змиритися з комуністичним режимом. Як і раніше, їхньою метою було звільнення України від чужої окупаційної влади і відновлення Української Народної республіки, а прапором боротьби – Головний отаман армії УНР С.Петлюра. Провідну роль у новому складі підпільного комітету відігравала Анастасія Сильвестрівна Конько – голова педагогічної ради Першої української школи і студентка інституту народної освіти імені М. Драгоманова в Києві. Вона була уродженкою Пирятинського повіту, але навчалася і успішно закінчила гімназію у Лубнах.

За іншими даними керівником другого складу лубенського підпілля був учитель Сергій Ковалевський. Йому вдалося налагодити зв'язок з урядом УНР на еміграції і одержати від нього необхідні інструкції. Згідно з наміченого плану повстанський комітет у Лубнах мав розгорнутися у підпільний уряд Лівобережної України, сформувати повстанські полки і дивізії. Пропаганда ідей державності України велася через Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), головою Лубенської церковної ради якої був С. Ковалевський. Підпільники тримали зв'язок з отаманом А. Калениченком, якому передали здобуту під час нападу на військові склади зброю, та підпільною організацією червоноармійців 8-ої стрілецької дивізії, яка на той час стояла в Лубнах [24].

У 1920 р. А. Конько заарештовувалася чекістами, але вони не могли довести її причетність до повстанської організації й відпустили. До нового складу підпілля долучилася її двоюрідна сестра 19-річна Ганна Конько – робітниця однієї з лубенських фабрик, двоюрідний брат Яків Конько – 20-річний рідний брат Анастасії Дмитро – колишній гімназист і учень Лубенської технічної школи. За часів Денікінщини Дмитра мобілізували до Добровольчої армії і він служив рядовим у Литовському полку, а після розгрому білогвардійців – 2,5 місяців у Червоній армії.

Вже будучи заарештованою, А. Конько свідчила на слідстві, що в липні 1921 р. з – за кордону до неї приїздив представник уряду УНР на еміграції Іван Тимофійович Квасенко (псердо – «Богун»), який привіз детальні інструкції щодо організації протибільшовицького підпілля і передав кілька десятків відозв із закликом до повстання. Виконавши доручення еміграційного центру УНР у Лубнах, він поїхав до Прилук. У Лубнах для зв'язку з місцевим підпіллям побував і представник полтавського повстанського комітету з фальшивими документами на ім'я Левка Григоровича Ткаченка. А. Конько передала йому частину одержаних від І. Квасенка відозв. Л. Ткаченко обіцяв через деякий час знову приїхати до Лубен, але не приїхав. Можливо, він загинув у застінках ЧеКа під час розгрому другого складу полтавського повстанського комітету. У 1920 р. він уже був заарештований губернською ЧеКа і сидів у камері смертників разом з Михайлом Токаревським, але уникнув розправи. Через деякий час А. Конько послала для зв'язку з полтавським підпіллям колишнього офіцера російської армії Олександра Федоровича Коваленка, але назад він не повернувся. Незважаючи на оголошений Леніним перехід до непу і заміну продовольчої розкладки менш обтяжливим для селян продовольчим податком комуністичний уряд Х. Раковського в Україні не збирався відмовлятися від неї і все ще намагався з допомогою грубої сили вибити з селян якомога більше хліба. Це ще більше загострило протибільшовицькі настрої серед українського селянства. Згідно з даними командира 20-ї бригади 7-ої Володимирської стрілецької дивізії Мезіна, яка дислокувалася в Пирятині й була основною ударною силою в боротьбі з повстанським рухом, в Лубенському повіті навесні 1921 р. нараховувалося більше 500 учасників українського національно-патріотичного підпілля [25].

У Денисівці виник повстанський загін чисельністю близько 100 чоловік. Його отаман Петро Дмитрович Шаповаленко запевняв лубенських підпільників, що проти комуністів готові виступити всі селяни, крім 32 членів комітету незаможних селян та радянських службовців волості. У Яблунівській підпільній організації нараховувалося понад 30 чоловік і вони мали зв'язок з денисівськими повстанцями. Учителька з Горбів Галина Іванівна Григорович за завданням лубенської «петлюрівської» організації поширювала серед селян листівки антирадянського змісту [26].

27 червня 1921 р. завідуючий Лубенським політбюро М. Герасименко повідомляв своє начальство в Полтаві, що після довгої й напруженої оперативної роботи чекістам 4 червня вдалося напасти на слід нової «петлюрівської» підпільної організації, яка при посередництві отамана «Галайди» мала зв'язок з повстанцями Холодного Яру та отаманом «Чорним» (Гаврилом Куредою). М. Герасименко також писав, що Лубенський національний

хор (керівник – Олексій Бирченко, адміністратор – юрист з вищою освітою Штефан), більшість учасників якого були колишніми полтавськими семінаристами, налаштований проти комуністів і підтримує національно-патріотичне підпілля [27].

Чекісти також підозрювали в «петлюрівщині» професора Стенецького, вчителів Петра Гобинку, Купріяна Панченка, колишнього старшину армії УНР Павла Будуна. Звдяки їхній антирадянській діяльності, вважали чекісти, серед жителів Лубенщини переважають «петлюрівські» настрої. У свою чергу представники радянської влади на місцях повідомляли, що «населення відноситься до червоноармійців і радвлади більше, ніж вороже». В селах повіту поширювалися листівки протибільшовицького змісту.

4 травня 1921 р. «сексот» Лубенської ЧеКа повідомляв, що в лісі поблизу села Гінці перебуває загін повстанців у кількості 250 чоловік з чотирма кулеметами, а його керівники мають зв'язок з лубенським підпіллям. Відразу ж з наявних сил лубенської залоги був сформований каральний загін у складі 3-го трудового батальйону і 6-ої роти 551-го полку Червоної армії загальною чисельністю понад 400 штиків і 20 шабель під командою Козлова; але оточити і розгромити повстанців їм не вдалося [28].

На слід лубенських підпільників чекісти натрапили завдяки своєму таємному інформаторові, який ховався під кличкою «Дрозд». Чекісти підсадили його в камеру до заарештованого Петра Панченка, який передав через «Дрозда» записку компрометуючого змісту до Насті Конько, а вже через неї «сексот» ЧеКа вкорінився до загону отамана «Галайди». Останній на той час стояв у лісі поблизу Чорнух і нараховував у своєму складі 18 чоловік. На озброєнні вони мали 10 гвинтівок, три обрізи і дві бомби. У загоні «Галайди» перебувала і відома співниця повстанського руху на північно-західних теренах Полтавщини «Маруся» (справжнє її прізвище невідоме). Зустріч А. Конько з отаманом «Галайдою» відбулася в хаті лісника в урочищі «Василевщина» поблизу села Березоточі. В числі інших на ній був присутній і син лісника Карпо Панченко – член Лубенського підпільного комітету. На зустрічі обговорювалися питання координації дій між повстанцями і українським націоналістичним підпіллям у Лубнах. Нарада була перервана несподіваним нападом міліції, якій вдалося заарештувати одного учасника зустрічі, решта – розбіглася по лісу. Після цього прикрого випадку загін «Галайди» з метою поповнення людьми перебрався до Попівського лісу в Миргородському повіті.

Інформатор «Дрозд» повідомляв своїх хазяїв, що після провалу зустрічі у «Василевщині» Лубенське підпілля створило новий повстанський комітет з осідком на одному з хуторів на кордоні з Лохвицьким повітом та виробило новий статут підпільно-повстанської організації. Повстанський комітет пе-

ребував у стадії організації, а відтак тримався пасивно і, побоюючись нових арештів, нічим себе не проявляв.

Не покладаючи великих надій на «Дрозда». На чальник Лубенського політбюро просив керівництво Полтавської губернської ЧеКа для стеження за повстанським комітетом дати йому на допомогу досвідчених «сексотів», позаяк він не може доручити «таку серйозну роботу» своїм інформаторам. Його звернення не залишилося без уваги. З метою виявлення всіх членів лубенського підпілля полтавські чекісти створили фіктивну повстанську організацію у складі кількох осіб. Під виглядом одного з її учасників таємний інформатор на прізвище «Певний» 10 липня 1921 р. прибув до Лубен і втерся в довіру до А. Конько. Він регулярно інформував Лубенське політбюро (всього ним було написано 11 «доповідей») про діяльність Лубенського підпілля. Мабуть, чекісти не надто щедро оплачували «послуги» свого інформатора, тому що в кінці останньої «доповіді», написаної ним 29 липня 1921 р., «Певний» приписав: «Жрать хочу не нашутку. Прошу обратить внимание [28-А].

А. Конько необачно зізналася «Певному», що Лубенське підпілля підтримує зв'язки з подібними національно-патріотичними організаціями в Пирятині, Переяславі, Золотоноші й Миргороді, а також через отамана «Галайду» – з Києвом та отаманом Чорним (Куредою). Для зв'язку з Пирятинським підпіллям А. Конько посилала М. Мовчана і дала йому адреси Івана Ярошенка та Василя Лушії. Керівництво Лубенського підпілля намагалося також налагодити контакти і з отаманом А. Левченком, протибільшовицька боротьба якого набрала широкого розголосу на Полтавщині.

Протибільшовицьке підпілля в Пирятині виникло в кінці 1920 р. Його основу склали вчителі й слухачі Учительської семінарії імені Григорія Сковороди. «Більшість учнів названої семінарії, – говорилося в рапорті командира 20 – ої бригади Мезіна на ім'я командира 7-ої Володимирської стрілецької дивізії Бахтіна, – будучи шовіністично налаштованими за своїми політичними поглядами і світоглядом, примкнули до так званого петлюрівського авантюристичного руху» [28-Б].

Метою підпільників було повалення більшовицького окупаційного режиму і відновлення Української Народної республіки. Повстанський комітет очолювали Іван Ярошенко, Микола Гречанівський, Олександр Венгераш і Андрій Пулинець. Вони намагалися встановити контакти з подібними повстанськими організаціями в Києві, Харкові, Полтаві, Лубнах та в сусідніх повітах. Зокрема, тісний зв'язок з лубенським підпіллям тримали Василь Лушій та Іван Ярошенко. Останній готував напад на місцеву тюрму з метою звільнення заарештованих українських патріотів. Для зв'язку з Центральним повстанським комітетом (Цепкомом) за кордоном пирятинські під-

пільники послали О. Венгераша, але він не знав його місцезнаходження і з Києва повернувся назад. Прокламації протибільшовицького змісту, а також Універсали Центральної Ради підпільники через Кирила Зубко – Терлецького діставали з Києва. Їх передруковував секретар підпільного комітету А. Пулинець на машинці, яку викрав зі штабу 20-ї бригади Червоної армії. Потім агітаційні матеріали поширювалися серед жителів міста і повіту.

Як вважали чекісти, пирятинські підпільники створили протибільшовицькі організації чисельністю 15–20 чоловік в окремих селах повіту. У Городищі організатором і керівником підпілля був Яків Курган, у Скибинцях – Кость Ярещенко, у Харківцях – Іван Шахрай.

У кінці травня 1921 р. підпільники за річкою Удай в урочищі «Масальське» провели два конспіративних зібрання, на яких вирішили посилити протибільшовицьку агітацію з метою залучення до підпілля нових патріотів України. У зв'язку з наближенням літніх канікул повстанський комітет зобов'язав учасників підпілля основну увагу звернути на агітацію серед селян, яку мали вести учні семінарії, що роз'їжджалися по домівках. Коригувати їхню роботу доручили І.Ярошенку і М.Гречанівському, які постійно мешкали в Пирятині.

Влітку 1921 р. до Лубен прибув представник Головного отамана С. Петлюри Іван Квасенко (псевдо – Степан Борчун), який привіз наказ № 1 від 5 травня 1921 р. із Тарнова та інструкції Ю. Тютюнника про розбудову підпільних націоналістичних організацій на Полтавщині з метою підготовки загального повстання проти більшовиків. У відповідності з цими директивними документами підпільні організації державницького спрямування у своїй діяльності мали створювати такі відділи: інспекторський, інформаційно-агітаційний, зв'язковий, розвідувальний, господарський та загальний. Вся їхня робота мала проходити в тісному зв'язку з повстанськими загонами, що діяли на теренах губернії. І. Квасенко також передав Лубенським підпільникам листівки протибільшовицького змісту для розповсюдження серед населення та відтиски печаток Лубенського повітового і Полтавського губернського комітетів КП(б)У для виготовлення фальшивих посвідчень [29].

Після Лубен представник С. Петлюри в кінці липня відбув до Холодного Яру, звідки лубенським повстанцям невдовзі повідомили, що через невідготовленість підіймати народне повстання на Лубенщині передчасно. Початок повстання мав визначити з'їзд представників повстанських організацій Полтавщини, який збиралися скликати у кінці серпня 1921 р. в Лубнах, але через проведені арешти він не відбувся.

Під час однієї з каральних операцій чекістам, вдалося затримати 41-річного отамана «Шубу» (Петра Івановича Новохатського), за фахом інструк-

тора – бджоляра. Рятуючи життя, він назвав 18 чоловік, серед них не лише відомих йому учасників підпілля, але й непричетних до нього людей. Втершись у такий спосіб у довіру до чекістів, «Шуба» втік з-під варти. Пізніше його все – таки заарештували і розстріляли за вироком Полтавської губернської ЧеКа). У зв'язку з тим, що він знав лише декого з підпільників, частина з них під час проведених у липні 1921 р. арештів врятувалася. Підпільна організація в Березоточі розпалася. Данила Больбота чекісти намагалися затримати, але він своєчасно зник. Іван Голуб під час арешту вчинив збройний опір і втік. Учасники пирятинського підпілля Петро Козловський, Іван Ярошенко і Микола Гречановський надійно заховали його, а Віктор Погода та Іван Ворона забезпечили І. Голуба фальшивими документами [30].

У кінці липня чекісти провели чисельні арешти і серед учасників пирятинського підпілля. На їхню думку, причиною провалу була відсутність досвіду конспіративної роботи, адже більшість учасників підпілля були юнаками 18–20 років. У декого з них навіть були членські квитки. Всього до рук чекістів потрапило 75 чоловік. При арешті в них було вилучено 2 кулемети, 50 гвинтівок, набоїв й вибухівку, якими вони не встигли скористатися.

26 липня 1921 р. були заарештовані кілька викладачів і студентів соціально-економічного технікуму (школи) в Баришівці Переяславського повіту, яких чекісти долучили до пирятинського підпілля. Серед викладачів були випускники історико-філологічного факультету Київського університету Дмитро Червінський, Григорій Раковський і Освальд Бургардт – у майбутньому український поет, відомий під псевдонімом «Юрій Клен». Затримали і випускника Петербурзького університету Миколу Симашкевича. На їхній захист стали місцеві жителі на чолі з головою волосного виконкому Григорієм Кульженком. У своєму «приговорі» від 31 липня 1921 р. вони характеризували заарештованих як «найчесніших і порядних людей містечка» та просили звільнити їх від відповідальності й віддати на поруки громаді.

Разом з пирятинським підпіллям була заарештована і розвідниця отаманів Дзюби та Чорного (Куреди) Віра Статківська, яка повідомляла їх про підготовку каральних операцій проти повстанців. Джерела інформацій, які одержувала в партійних і радянських органах влади, В. Статківська під час слідства не видала.

Розправу над заарештованими 20 вересня 1921 р. вчинила колегія Полтавської губернської ЧеКа на підставі висновку слідчого Пирятинського політбюро, який і визначив міру покарання кожного. Судили на підставі свідчень самих підсудних, позаяк ніяких доказів про їхню причетність до контрреволюційної діяльності не було. Якими методами чекісти домагалися зізнань в неіснуючих злочинах, можна лише здогадуватися.

12 учасників «петлюрівської змови» були засуджені до розстрілу (Іван Ярошенко, Петро Козловський, Яків Курган, Омелько Торба, Іван Шахрай, Андрій Пулинець та ін.), 12 чоловік відправили на 5 років до концтабору, 18 юнаків, яким не було й 18 років, передали в комісію для неповнолітніх злочинців. Решту за відсутністю складу злочину звільнили з-під варти. Вирок полтавських чекістів затвердив виконуючий обов'язки голови Всеукраїнської ЧеКа В. Балицький і запропонував «негайно привести до виконання» [30-А]. 20 учасників пирятинського підпілля встигли завчасно зникнути і перебували в розшуку, серед них Іван Голуб, Гаврило Любарець, Микола Гречанівський, Іван Петренко та ін.

Групу баришівської інтелігенції доправили до полтавської в'язниці й тільки завдяки клопотанню В. Г. Короленка О. Бургардта та його друзів, причетність яких до підпільної організації не була доведена, звільнили з ув'язнення. Свої враження від перебування у в'язниці Юрій Клен описав у вірші «Прокляті роки»:

*Пригадую підвал чеки в Полтаві,
де я колись години три чекав.
Лилося крізь шибки світло золотаве
І я затерті написи читав на вапні стін...*

*«Чекаю розстрілу. Петро Палій».
«Сьогодні вму за тебе, мій народ».
Іван Манзюк». – «Кінець. Нема надій».
«Прокляття шлю катам. Василь Макода».*

*«Живіть і не зрікайтесь гордих мрій,
О, Ви, кому ще світить сонце вроди.
Михайло В'юн». – «Марусі мій уклін.
Іду на смерть. Мацюра Валентин».*

*Високий мур чекістської в'язниці
Тоді мене на місяць поріднив
З гуртом людей, що в них серця як птиці
Летіли до невиданих раїв... [30-Б].*

В. Антоненко, який протягом тривалого часу перебував на нелегальному становищі, у квітні 1921 р. випадково довідався, що з еміграції повернувся його давній знайомий Петро Фабрикант, який разом з рештками Добровольчої армії емігрував за кордон. З його допомогою В. Антоненко одержав фіктивні документи а ім'я Якова Сучиги і направлення на роботу вчителем до Пирятинського повіту, але 2 серпня був заарештований Лубенською повітовою ЧеКа [31].

Всього чекісти влітку 1921 р. Зарештували в Лубнах 27 чоловік, в тому числі 10 активних членів підпільної організації. Звинувачення базувалися лише на свідченнях «Шуби». Тому під укіс чекістів потрапило чимало невинних, навіть з точки зору більшовиків, людей. Сотні селян повіту на зібраннях громад виносили «приговори» з вимогою звільнити невинно заарештованих. На захист В.Антоненка стали селяни В'язівки. 10 серпня 134 чоловіки підписалися під «приговором» і подали його до Лубенського повітвиконкому з проханням звільнити В.Антоненка від розправи, мотивуючи тим, що він з бідної сім'ї і зі зброєю в руках боровся проти Гетьманщини і Денікінщини. 27 серпня під таким же поданням на захист Миколи Денисенка підписалися 203 жителі Снітина, які на сільському сході одностайно вирішили взяти його на поруки [32]. Але все одно було марно, на прохання селян чекісти не зважали.

Серед заарештованих були вчителі Першої Лубенської української школи Григорій (Грицько) Коваленко і Пилип Капельгородський та син відомого українського політичного діяча і члена Центральної Ради та уряду УНР Миколи Порша Сергій.

Г.Коваленко народився 1868 р. у присілку Липняки Переяславського повіту Полтавської губернії. Після закінчення Баришівської народної школи навчання продовжив, у Полтавській фельдшерській школі, після – працював у земських лікарнях у себе на батьківщині та у клініці Московського університету. У Москві в кінці XIX століття вийшли друком його перші етнографічні розвідки, художні й драматичні твори. У 1896 р. Г.Коваленко перебрався до Чернігова, де познайомився і близько зійшовся з відомими українськими письменникам і культурними діячами Б. Грінченком, М. Коцюбинським та В. Самійленком. Під їхнім впливом захопився історією України і хоч відомим дослідником минувшини рідного краю не став, але його популярні праці «Оповідання з української історії» та «Українська історія» витримали кілька видань. Вони стали підручниками для початкових українських шкіл, які почали масово відкриватися після повалення царського самодержавства в Росії в 1917 р. Художня і літературознавча творчість також стали справою всього життя Г. Коваленка.

Восени 1905 р. Г.Коваленко переїхав до Полтави і активно включився в громадсько – політичне життя краю: від Української радикально-демократичної партії став гласним Полтавської міської думи та одним з фундаторів часопису «Рідний край» – першого на Наддніпрянщині українського літературного і науково – популярного видання. Після його закриття в 1908 р. заснував видавництво «Рідна хата», а в 1913 р. – журнал «Життя і знання». На початку 1917 р. Г.Коваленко став одним із засновників полтавських «Просвіт», працював викладачем і директором Полтавської фельдшерської

школи. Після погрому комуністами в кінці 1920 р. українських культурно-просвітницьких установ і організацій, рятуючись від переслідувань, перебрався до Лубен [33].

П. Капельгородський (пізніше – відомий український письменник) навчався в Полтавській духовній семінарії разом з С. Петлюрою і в 1902 р. був виключений разом з ним за революційну діяльність та висланий з Полтави. Працював учителем у Харківській губернії, але революційної діяльності не полишав. Тому в 1909 р. був заарештований і висланий на Північний Кавказ. Позаяк шлях до школи йому, як «неблагонадійному» був закритий, працював статистиком у Терській області, інструктором Ставропольської спілки кредитних товариств, водночас займався журналістикою. У Владикавказі видавав україномовну газету «Терек».

Влітку 1918 р., рятуючись від білогвардійців, П. Капельгородський через Азовське море повернувся в Україну і оселився в Лубнах. Працював інструктором з позашкільної освіти у місцевому земстві, в кооперативних установах та вчителював у школі. У 1921 р. був членом Лубенського комітету допомоги голодуючим. Разом з П. Капельгородським у серпні 1921 р. були заарештовані його 16-річна дочка Надя та її гімназійна подруга Антоніна Городкова – слухачки Лубенської драматичної студії.

С.Порш народився 1900 р. в німецько-єврейській сім'ї в Лубнах. Навчався в місцевій юнацькій та Грубешівській гімназіях у Полтаві. Після повалення самодержавства в Росії вступив до РСДРП (більшовицького крила), а в березні 1918 р. – до Червоної гвардії. Полтавський губком РСДРП(б), направив його служити політпрацівником (комісаром) до Олександрівського кавалерійського загону, який пристав до більшовиків, але під Знаменкою загін розбили німці й він розбігся. С.Порш деякий час переховувався по селах, а потім повернувся до Лубен і включився в підпільну роботу проти гетьмана П.Скоропадського. Після другого приходу російських більшовиків в Україну в 1919 р. був секретарем Лубенського парткому КП(б)У. Під час денікінщини згідно з рішенням ЦК КП(б)У, працював у підпіллі в Одеській і Херсонській губерніях, а після розгрому білогвардійців два місяці був членом призначеного більшовиками Лубенського ревкому.

На початку 1920 р. виник конфлікт між Лубенською більшовицькою організацією і політвідділом дивізії Червоної армії. Будучи націонал-комуністом за переконанням, С.Порш не міг змиритися з великодержавницькою політикою російських комуністів і разом з головою парткому Ладохою вийшов з більшовицької партії, і вступив до української партії боротьбистів, а після її злиття з КП(б)У знову опинився в лавах комуністів-більшовиків і був направлений для партійної роботи до Кобеляцького повіту. Робота з місцевими комуністами не склалася і С.Порш знову повернувся до Лубен.

У зв'язку з тим, що більшовицькі організації України проявляли певну самостійність, Московський ЦК РКП(б) вирішив провести їхню «чистку». В результаті перереєстрації КП(б)У втратила дві третини своїх членів і набула виразно російсько-єврейського обличчя. У числі «вичищених» опинився і С.Порш. Від комуністичних переконань він не відмовився і вступив до Української Комуністичної партії – правонаступниці партії комуністів-боротьбистів. Зв'язків з батьком, який разом з урядом УНР перебував на еміграції, С.Порш не підтримував. З-під варти його звільнили під поручительство місцеві більшовики Португалов і Ворошилов [35].

Лубенська підпільно-повстанська організація не встигла розгорнути свою патріотичну протибільшовицьку діяльність, позаяк була викрита чекістами на початку свого існування. У серпні 1921 р. більшість її членів були заарештовані. Тоді ж загинув у болотах поблизу Мгарського монастиря колишній сотник армії УНР із Андріяшівки отаман «Галайда». Згідно з рішенням колегії («трійки») Полтавської губернської ЧеКа від 18 жовтня 1921 р. Анастасія Конько, Михайло Мовчан, Василь Антоненко, Петро Фабрикант, Микола Лавренюк і Микола Карпенко були розстріляні. Решта заарештованих одержали різні терміни ув'язнення [36].

Незважаючи на жорстокий терор, опір більшовицькому режимові тривав. У вересні 1921 р. в Денисівській волості склалася значна селянська повстанська організація. Чекісти здогадувалися про її існування, але конкретних даних про її учасників не мали. Тому вдалися до провокації. Одного із своїх таємних інформаторів на прізвище «Гогельцоллерн» вони заарештували в Оржиці, а потім влаштували йому фіктивну втечу. Щоб втеча «сексота» набула якомога більшого розголосу, його довго «розшукували» із залученням міліції, комнезамівців і радянських активістів. А між тим вдаваний втікач знайшов прихисток у жителів Денисівни Івана Недайводи, Івана Шаповаленка і Петра Шаповаленка. Останній працював завідуючим прокатним пунктом і вважався організатором національно-патріотичного підпілля. Активними його членами були колишній повстанець із загону отамана Каліберди Сергій Кулик та Федір Слинько. Втершись у довіру до селян, «сексот» вивідав склад підпільної організації яка об'єднувала близько 100 чоловік і мала зв'язок з такою ж організацією в Яблуневській волості, куди входило більше 30 осіб [36-А]. Про розправу чекістів над учасниками названих підпільних організацій нічого не відомо.

У другій половині 1921 р. спостерігалось послаблення повстанської боротьби. Причиною було не лише посилення терору з боку комуністичного режиму і перехід до нової економічної політики, а й проголошена урядом УСРР амністія учасникам українських національно-визвольних змагань. Протягом тривалого часу в присульських болотах діяв загін отамана Дін-

ця. Восени 1921 р. місцезнаходження загону було виявлене і оточене червоними військами. Повстанцям запропонували протягом 24 годин скласти зброю, погрожуючи в противному разі знищити всіх кулеметним вогнем. Частина загону протягом 23–25 жовтня вийшла з боліт і здала 9 гвинтівок і 70 набоїв. Згідно з рішенням Лубенського політбюро 16 повстанців до 30 жовтня відпустили по домівках, а потім, всупереч обіцянкам, відправили до Полтавської губернської ЧеКа [37].

Незважаючи на величезні втрати, які український народ поніс у боротьбі за незалежність, опір комуністичному режимові тривав, і не лише пасивний. У зверненні до селян, яке у віршованій формі було написане в 1921 р., анонімний автор показав тяжке становище, в якому опинилася Україна під чужою окупаційною владою. Підпису листівка не мала, але судячи з того, що її вилучили під час арешту 10 лютого 1924 р. у Я. Іващенка, можна припустити, що її автором був саме він.

*Де твій хист, розум твій,
Де завзяття старе?
Чом нагай твою спину
Без жалю оре?*

*На лани ти поглянь!
Вівсюгом, заросли.
Де ж худоба твоя?
Твої коні, воли?*

*Де ж та зброя,
Знаряддя польові,
Вівці, свині,
Убрання коштові?*

*Все москалик забрав
За промови,
Не залишив тобі
І полови.*

*В жінки скриня пуста,
Полотна ні куска.
Без спідниці вона
І хустина з мішка.*

*А в містечку жиди
Усміхаються
Гарно в сукна твої
Убіраються [38].*

З переходом до непу комуністи зробили певні поступки українському селянству, замінивши продрозкладку менш обтяжливим продподатком, дозволили, хоч і в обмеженому вигляді, приватну власність і ринкові відносини. Разом з тим, вони знищили рештки української державності й громадянських свобод, політичні партії та громадські організації, встановивши тотальний контроль над суспільно-політичним життям українців. Значна частина української людності «купилася» на тимчасові поступки комуністів, промінявши особисту свободу на незначні економічні вигоди. Зверненням українського патріотичного підпілля до них є вірш з промовистою назвою «Ковбаса», який нелегально в рукописній формі поширювався на Лубенщині.

*І стигнеш ти в ярмі віками,
І скарги шлеш до вся і всіх,
Що ми, мовляв, живем рабами,
Живем незрячими, на сміх.*

*Даремно, брате! Скарги, муки
Залиш, до Бога не носи.
Тебе скували власні руки
За шмат гнилої ковбаси.*

*Руїна тут, руїна там,
І вся Вкраїна у сльозах,
Там паном лях, те продажне жидам.
Могили... Не злічити по степах.*

*І все то те, народе-брате,
В раю природної краси,
Купив ти сам у злого ката
За шмат гнилої, ковбаси [39].*

Незважаючи на певну стабілізацію суспільно-політичного життя у зв'язку з переходом до непу, керівники Лубенського національно-патріотичного підпілля продовжували закликати українців до збройної боротьби за долю України, що знайшло відображення у вірші «До зброї»:

*До зброї, приборканий люде,
До зброї, пора настає!
Скинь з розуму вражу полуду.
До зброї за право своє.*

*Ти погдянь, як твоя Україна
Зруйнована катом пала!
Послухай, як стогнуть гармати!
Ти поглянь і побачиш руїну.*

*Тепер там, де воля була
Стогне приборкана мати.
До зброї, приборканий люде!
З'єднайтесь, старі і малі*

*Хай ката ніколи не буде
На. нашій, на вільній землі!
Повстаньте, хто має ще силу.
Вас дуять жидова й пани...*

*До зброї, обкрадений люде!
До бою, останнього бою [40].*

На Лубенщині продовжували боротьбу повстанські загони отаманів Бойка, І.Калениченка і Коломійця. Полтавський губернський відділ ДПУ у звіті за квітень 1923 р. вказував, що «більшість населення має виразно петлюрівську ідеологію» [41]. На зміну страчених приходили нові борці за незалежність України. Одним із центрів антибільшовицького Руху опору було село Вовчик (з 1923 р. центр однойменного району). У часи Української революції тут виник осередок Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) у складі 15 осіб, які користувалися авторитетом серед селянства. Багато мешканців Вовчика зі зброєю в руках боролися за волю України, а після поразки Визвольних змагань 1917–1921 років пішли на еміграцію, але зв'язків з краянами не поривали. Утворена 1921 р., УАПЦ стала останнім прихистком для українських патріотів. Із 12 церков Вовчикського району 10 були автокефальними, а на обліку Полтавської губернської ЧеКа перебувало 139 «неблагонадійних» та 68 адміністративно засуджених з політичних мотивів [42].

Розраховувати на масову участь українців в антибільшовицькому Рухові опору вже не доводилося, тому що значна частина патріотів загинула в боротьбі за незалежність України, а комуністичний режим уже пустив глибокі корені в українському суспільстві, створивши, хоч і малочисельні, партійні й комсомольські осередки та. комнезами по селах. Тому національно-патріотичне підпілля обрало тактикою боротьби антирадянську агітацію і терор проти органів радянської влади та окремих її носіїв.

Протягом 1920–1923 років комуністи провели перерозподіл землі «по їдцях» (так званий «чорний переділ»), розколовши в такий спосіб українське селянство на два протилежних табори. Одночасно створювалися і ко-

мітети незаможних селян (селяни називали їх комнезами), до яких записували сільську бідноту, яка за рахунок своїх односельців отримала добавку землі до своїх мізерних наділів. У селі Хорішки одним з перших до комнезаму записався селянин-бідняк Олександр Севастьянович Циганенко, якого комуністи призначили головою новоствореної громадської організації. Одночасно чекісти зобов'язали його, як і всіх інших комнезамівців, бути тасмним інформатором ДПУ. Разом з тим, О.Циганенко залишався щирим патріотом України і не міг змиритися з тією наругою, яку чинять над нею комуністи. Відомо, що він воював у загонах Л. Христового, а після його поразки влітку 1921 р. переховувався під прізвищем Полікарпа Половенка.

У квітні 1923 р. О. Циганенко зустрів жителя Вовчика Якіма Іващенко і знайшов у ньому свого однодумця. Вони вирішили створити нову підпільну протибільшовицьку організацію, щоб продовжити боротьбу за волю України. Я Іващенко народився 1898 р в сім'ї селянина середнього достатку. Протягом 1916–1920 років навчався в Лубенській Учительській семінарії, одержав диплом учителя. Окрім того, в семінарії освоїв німецьку мову, основи кооперативної роботи, захоплювався поезією і сам писав вірші. За участь у першому складі Лубенського підпільного комітету в 1920 р. був заарештований. Як йому вдалося уникнути покарання, достеменно невідомо. Після звільнення з тюрми жив на напівлегальному становищі в Полтаві й Лохвиці. 1-го березня 1923 р. Я. Іващенко вдалося влаштуватися агентом кримінального розшуку секретного відділу Лубенської окружної міліції [43].

До третього складу Лубенського підпільного комітету ввійшли учасники попередніх повстанських комітетів, які врятувалися від розправи, і повстанських загонів, які втратили зв'язок з урядом УНР на еміграції й між собою. У травні 1923 р. підпільна організація вже мала чітку структуру. Її учасники поділялися на легальних (жили під власними прізвищами) і нелегальних (діяли під вигаданими іменами). До останніх належали: Олексій Бойко – півсотенний армії УНР, учасник підпілля 1920 р., службовець Попівського райвиконкому; Павло Голуб – офіцер російської армії і старшина армії УНР (псевдо – «Розпутний»; Панас Тумко («Чорнота») – житель хутора Щеки, дезертир Червоної армії, повстанець в загонах отаманів В. Наливайка й «Галайди»; учитель Іван Охріменко («Левко Павленко»); Петро Дорошенко («Іван Луговий») – повстанець в загонах Л. Христового; Назар Буянець («Зачепа»), він же – Марко Мироненко) – вояк в загонах Л. Христового; Арсен Манойленко («Грицько Одинокий») – учитель з хутора Щеки, звідував агітвідділом в загонах А. Левченка; Віктор Тимченко («Олекса») – «сексот» ДПУ, в той же час розвідник в загоні А. Калениченка; Андрій Зензера – повстанець в загоні отамана «Галайди» та ін.

До легальної частини підпільної організації входили жителі Хорішок

Олександр Литвиненко, Михайло Тимченко, Микола і Данило Больботи. Давид Комісаренко та ін. Пізніше до них долучилися вчителі Федір Дорошенко та Іван Коломієць з Березоточі, Павло Галушка і Микола Карпенко з Ісачок, Федір Коломієць із Снітина, Антон Падалка – студент Полтавського інституту народної освіти, Григорій Лисенко – студент фармацевтичного факультету Київського університету Зиновій Мануйленко з Жданів Сенчанського району, Антон Чигринець – учасник революції 1905–1907 років та ін. [44].

Уродженець Литвяків Павло Заїка, який був учасником підпілля 1921 р., відмовився вступати до новоствореної протибільшовицької організації, але і не заявив про неї чекістам. Лубенські чекісти вважали організацію «чисто петлюрівською», тому що прапором її боротьби був С.Петлюра, ідеалом – Українська Народна республіка, а метою – насильницьке повалення більшовицького окупаційного режиму. Вони також були переконані, що більшість учасників підпілля, щоб не наражатися передчасно на репресії, обмежували свою діяльність антирадянською агітацією [45].

Ситуація змінилася, коли до підпілля долучився сотник армії УНР Андрій Калениченко. Після поразки київського походу армії УНР він воював проти комуністів у загонах Л. Христового, потім – в отамана «Гадайки», пізніше створив власний загін, видавав себе за отамана Миргородського полку. Зазнавши поразки в боях з червоними, перебрався до Польщі, де зустрівся з Ю. Тютюнником і за його завданням нелегально повернувся на Полтавщину. Спершу влаштувався лісником у Лохвицькому повіті, пізніше – в Лубенському. Чекісти характеризували А. Калениченка як енергійного і вольового організатора. Він був прибічником активних дій проти більшовицького режиму і знайшов немало прибічників серед лубенського підпілля.

У травні 1923 р. лубенські підпільники перейшли до повстансько-партизанських методів боротьби. Район їх дії поширювався на Попівський і Вовчикський район, а потім і на інші райони Лубенської округи. Повстанці А. Калениченка вбили голову Хорішківського сільвиконкому Маренича за те, що під час «чорного переділу» він відібрав у П. Тумка та інших заможних селян частину землі, сільськогосподарського реманенту та худоби.

Щоб дістати зброю і кошти, повстанці вирішили вчинити збройний напад на поштовий потяг. У байраці за Хорішками А. Калениченко зібрав близько 20 повстанців, серед них З. Мануйленка, В. Тимченка, Д. Комісаренка, І. Яременка, О. Науменка та ін. На залізничному перегоні Сенча–Дібрівка вони перегородили шпалами залізничну колію, заарештували стрілочника і розсипалися по посадці. Коли потяг зупинився, його охорону обстріляли, поранивши при цьому старшого охоронця Денисюка, решта розбіглася. Се-

ред пасажирів зчинилася паніка. Їм запропонували викинути у вікна зброю, коштовності та гроші. Потім Зіновій Мануйленко з кількома повстанцями обійшли вагони, перевірили в пасажирів документи і вилучили решту прихованих цінностей, деякий одяг та особисті речі. Вилучене майно навантажили на підводи і зникли.

16 червня підпільники дізналися, що в Мар'янівську економію Полтавського цукрового тресту робітникам привезли заробітну плату – 52 тисячі нових радянських карбованців. Увечері Яким Іващенко з групою бойовиків увірвався до контори економії. Вони пограбували касира Бекмана, вбили міліціонера Суркова і забрали 37500 крб., яких не встигли виплатити робітникам, а також деякі особисті речі службовців контори і на хуторі Худяки поділили награбоване між собою. Тієї ж ночі 9 членів Лубенського наукового товариства на чолі з завідуючим краєзнавчого музею поверталися на двох човнах і поблизу села Ісачки на березі Сули зупинилися на ночівлю. Бойовики на чолі з Андрієм Зенzeroю і Антоном Богорадом несподівано напали на них, спершу перевірили на наявність зброї і чи є серед них євреї (змушували говорити «кукурудза»), а потім забрали документи, особисті речі, біноклі й матеріали наукових досліджень.

15 серпня 1923 р. з ініціативи Я. Іващенко повстанці вчинили напад на Вовчківський райвиконком. Перед цим провели розвідку і з'ясували наявність охорони. Озброєні гвинтівками, бомбами і револьверами Іван і Федір Коломійці, Я. Іващенко, А. Зенzero і А. Богорад увірвалися до канцелярії райвиконкому, де перебували сторож з дружиною та дітьми, районний комсомольський вожак Зайцев і охоронець Купрій. Їх поставили обличчям до стіни і наказали віддати ключі від сейфа. Зайцева, який кинувся тікати, спочатку поранили, а потім добили. З собою нападники захопили незначну кількість грошей, документи райвиконкому і друкарську машинку.

На цьому не зупинилися. Пішли до хати місцевого «непмана» (підприємця) Дементова. Його помешкання для остраху спочатку обстріляли, а потім увірвалися до приміщення, пов'язали і поклали на підлогу чоловіків. Дочка господаря Галя заховалася в комірчині й почала кричати, але А. Зенzero пострілом через двері застрелив її. З собою нападники захопили 108 крб. золотом, 10 золотих обручок, 8 годинників, золоті браслети, срібний посуд та інші цінні речі [46].

Через свою агентуру в міліції учасники лубенського підпілля, які вже перетворилися на терористів, з'ясували, що Олексій Рева і Петро Сидоренко начебто є таємними інформаторами ДПУ і вирішили їх знищити. Насправді ж вони виступали проти перетворення політичної організації на кримінальну банду, хоч би якими намірами її учасники не керувалися. Організатором самосуду були Я. Іващенко і В. Бойко. Під виглядом міліції вони викликали

серед ночі з хати О. Реву і змусили повести їх до П. Сидоренка. З собою вони захопили і сина Олексія Миколу Реву. Затримані нічого не запідозрили. По дорозі їм зв'язали руки і вчинили упереджений допит про зв'язки з ДПУ. М. Реву, коли з'ясувалося, що він не комсомолец, відпустили. Потім обох затриманих повели до урвища за Ісачками і розстріляли. Їхні особисті речі (одяг і взуття) забрали з собою.

Після вбивства двох членів протибільшовицького підпілля бойовики запідозрили, що про вчинений самосуд стало відомо біженцям з голодуючих губерній, які винаймали житло у Параски Реві в Ісачках. Щоб позбутися небажаних свідків, вирішили знищити також і їх. Перевдягнуті в міліцейські однострої до хати П. Реві зайшли Я. Іващенко, А. Зензера, В. Тимченко та кілька інших бойовиків і розстріляли Наташу Бодран, Івана та Марію Пилипенків.

Жителі Попівки Олекса Бойко і Михайло Васюра також не схвалювали бандитських дій учасників підпілля і перетворення політичної організації на кримінальну, адже вони дискредитували саму ідею державності України і відштовхували від себе людей. Проте відчувши легку здобич, бойовики вже не могли зупинитися, жадоба особистої наживи переважила над ідейними переконаннями. 24 вересня 1923 р. на хуторі Ломаки вони вчинили «товариський суд» над своїми колишніми побратимами, на якому були присутні більше 10 бойовиків зі зброєю в руках. О. Бойка і М. Васюру звинуватили в тому, що вони розкрили підпільну організацію стороннім людям, продавали за золото і срібло зброю, витрачали гуртові гроші невідомо на які цілі, мали зв'язок з кримінальними злочинцями тощо. М. Васюту звинуватили також у тому, що він є агентом ДПУ. Обох обеззброїли й кинули до льоху, де П. Голуб, А. Манойленко і П. Тумко задушили їх мотузками. (Надрукований на машинці акт звинувачення і вирок смерті чекісти знайшли під час арешту підпілля). Трупів своїх жертв бойовики роздягнули, зброю і одяг жертв самосуду 14 співучасників злочину поділили між собою. Чекісти вважали, що бойовики пересварилися між собою через те, що не поділили між собою здобич.

Протягом осені 1923 р. учасники банди в селі Лучки Сенчанського району вбили з метою наживи орендатора млина Ізраїля Лейбовича, пограбували кооперативні лавки у Вороньках Чорнухинського району в Хорішках і в Сенчі, розстріляли в Ісачках Вовчикського району Олексія і Петра Сидоренків. Награбоване в приватних оселях мешканців та в кооперативних лавках майно (шкіру, одяг, мануфактуру тощо) ділили між собою, а частину навіть намагалися збути в сусідніх селах та містах. Зокрема, 29 жовтня Давид та Іван Комісаренки крадені речі намагалися продати в Кременчуці, але агент кримінального розшуку Любарський запідозрив злочинців і на-

магався їх затримати. Брати Комісаренки поранили ножем Любарського і, скориставшись панікою, яка зчинилася на базарі, загубилися в натовпі й зникли.

Безкарність бойовиків не могла тривати вічно. Рано чи пізно з допомогою місцевих жителів їх чекав арешт і суд. Причетним до кривавих злочинів загрожував розстріл. У більшості учасників підпільної терористичної організації страх перед неминучою розплатою переважив жадобу наживи. Проте Олексій Бойко і Андрій Калениченко продовжували відстоювати тактику індивідуального терору проти комуністів і нової буржуазії – непманів. У той же час В. Наливайко, О. Циганенко і Я. Іващенко були переконані, що боротьбу з радянською владою потрібно вести методами пропаганди і виховання мас в антибільшовицькому дусі, позаяк терор може викликати нову хвилю репресій проти них. Суперечки закінчилися тим, що А. Калениченко, О. Бойко і їхні прибічники відкололися від вовчикської групи і її лідерами стали В. Наливайко, О. Циганенко та Я. Іваненко.

Для улагодження конфлікту учасники підпілля вирішили на початку листопада 1923 р. скликати у Хорішках у хаті Корнія Штепи загальні збори членів організації. Зібрати їх доручили легальним учасникам підпілля М. Тимченку і О. Циганенку. На зібрання всі з'явилися озброєними. Головою обрали Арсена Манойла, секретарем – Данила Ботьота. На збори винесли три питання: організаційне, конфлікт між П. Тумкою і В. Наливайком та поточні справи.

Зібрання проходило надзвичайно бурхливо. А. Манойло заявив, що організація стала носити відверто кримінальний характер, тому нелегальним її членам потрібно негайно припинити терор, легалізуватися і розійтися по селах для ведення антирадянської пропаганди і вербовки нових членів організації. Його пропозиція знайшла схвалення більшості. М. Тимченко переконував присутніх, що суперечки і розбіжності викликані не політичними мотивами, а стали результатом несправедливого поділу награбованого. На його переконання потрібно дотримуватися суворой дисципліни і конспірації, а зрадників, які в разі арешту видадуть чекістам товаришів, карати смертю. Його підтримали В. Наливайко і Я. Іващенко. Розгляд решти питань через неповноту зібрання відклали. О. Циганенку і М. Тимченку запропонували наступного дня зібрати всіх членів організації.

Наступне зібрання відбулося в тому ж приміщенні. На нього прибуло 17 озброєних бойовиків. Спершу оприлюднили лист П. Тумки до Я. Іващенко, в якому він звинуватив останнього в «отаманстві», а В. Наливайка в несправедливому поділі награбованого. Лист викликав бурхливу реакцію присутніх. В результаті П. Тумка визнав себе винним у тому, що привласнив левову частку здобичі. Для розбору персональних справ учасників конфлікту

присутні вирішили створити слідчу комісію у складі чотирьох чоловік: по двоє від легальних і нелегальних учасників підпілля.

10 листопада комісія вибрала з-поміж себе головою Михайла Тимченка («Харка»), його заступником Якіма Іващенко («Остапа Нечая») і секретарем Олександра Циганенка («Шрама»). Комісія також вирішила колишній партизанський загін, «який творив, що кому вздумається, не даючи собі відчиту, що з того буде і який держався на проізволі, оголосити розпущеним». На його місці пропонували створити нову організацію під назвою «Політична організація на Лубенщині». Програма її діяльності мала бути визначена в статуті, який би складався з двох частин – організаційної і військової. Розробити статут доручили Я. Іващенко, потім затвердити його загальними зборами організації і суворо дотримуватися [47].

Прийняті на нараді рішення виявилися лише добрими побажаннями, яких її учасники не збиралися дотримуватися. Протибільшовицька підпільна організація, як вона була задумана, так і не стала чисто політичною, а продовжувала залишатися кримінальною. Грабежі і вбивства ні в чому неповинних людей тривали.

Увечері 15 листопада 1923 р. на залізничному перегоні Сенча–Дібрівка бойовики з метою пограбування вирішили влаштувати ще одну аварію потягу. Машиніст паровоза завчасно помітив розібрані рейки і притишив хід. Завдяки тому, що швидкість була мінімальною, паровоз хоч і зійшов з рейок, але не перевернувся. Нападники наказали пасажирам вогонів не покидати, а викинути у вікна зброю і коштовні речі. У відповідь охорона потягу відкрила вогонь з гвинтівок, а машиніст почав давати тривожні гудки. Перестрілка тривала близько півтори години, в результаті чого одного пасажира було поранено. Бойовики не наважилися штурмувати потяг і зникли ні з чим у темряві ночі.

Жадоба наживи не полишала учасників протибільшовицького підпілля. Легка здобич і безкарність за вчинені злочини породжували нові злочини. Бойовики вже не могли зупинитися. 7 грудня у сутінках вони вдерлися до помешкання жителів села Скоробогатове Сенчанського району, де жили брати Михайло, Степан і Макар Голуби. На гостину до них у цей час зайшов сусід Михайло Кузнецов. Жінкам і дітям нападники наказали не виходити з хати і сидіти тихо, а чоловіків вивели в сіни, поклали на підлогу і закололи штиками. З собою забрали цінні речі, одяг і взуття.

24 грудня учасники підпілля на черговому зібранні, яке відбулося в хаті М. Тимченка, вирішили без видимих причин (так вони вважали, вже будучи заарештованими) вбити чотирьох жителів Хорішок: Хрипуна, Котляра, Коника і Синька. Звинувачення полягало в тому, що начебто через них нелегальним членам організації неможливо з'являтися в Хорішках, тобто їх

безпідставно звинуватили у співпраці з радянською політичною поліцією.

Виконати вирок над селянами доручили Я. Іващенко, В. Тимченку, А. Зензері і Буянцю. Під виглядом міліції вони провели обшуки в обійстях майбутніх жертв і забрали цінні речі. Селян звинуватили у крадіжках домашнього майна у своїх односельців і повели до сільської ради для допиту. Щоб дізнатися про причину арешту до сільради прийшов дільничний міліціонер Рогов, але запідозривши у самозваних міліціонерах бандитів, кинувся тікати. Я. Іващенко підстрелив його в ногу і випадково вбив Данила Поранька, який з цікавості теж підійшов до сільради. Рогов утік. Учасники нападу забрали у своїх жертв бекеші, штани і кожухи [48]. Це був останній напад злочинного угруповання.

Арешт учасників підпільної організації, яка з політичної перетворилася на кримінальну, чекісти провели в січні 1924 р. Рано чи пізно це повинно було статися, адже вони втратили будь-яку підтримку людей, їх просто боялися. Під час слідства, яке тривало більше року, було встановлено 17 випадків нападів на представників радянської влади, грабежів і розбійних нападів на магазини споживчої кооперації і окремих громадян з метою наживи. До кримінальної відповідальності було притягнуто 77 осіб, але вину 35 з них Лубенським окружним судом не було доведено і їх звільнили з-під арешту. Я. Іващенко, З. Мануйленка, Д. Комісаренка, А. Зензеру і В. Тимченка засудили до смертної кари, вісім чоловік – умовно, а решту – на 3–5 років виправно-трудових таборів з конфіскацією майна. Панас Тумко уникнув арешту і перебував у розшуку. У серпні 1925 р. він убив Михайла Шелеста і скористався його документами, але не надовго. Наступного року був затриманий міліцією і йому винесли смертний вирок [49].

2 грудня 1923 р. лубенські чекісти заарештували Іллю Івановича Чмурака – непричетного до протибільшовицького підпілля, але активного борця за волю України доби Визвольних змагань 1917–1921 років. Народився він 1902 р. у Ревелі в Прибалтиці. На початку першої світової війни його батька перевели до Полтави наглядачем Першої юнацької гімназії. Разом з ним переїхала і сім'я: дружина, три сини і дві дочки. До приходу більшовиків в Україну І. Чмурак встиг закінчити лише три класи гімназії. Початок Української революції зустрів із захопленням і надією.

Зросійщений українець, вихований на російській культурі й в російськомовному середовищі 16-річний юнак під впливом національного піднесення зробив свій вибір – навесні 1918 р., всупереч волі батьків, добровільно вступив до Першого кінного полку Чорних запорожців (командир – Петро Дяченко) і разом з ним пройшов увесь хресний шлях боротьби за свободу і незалежність України. Гетьманського перевороту І. Чмурак не сприйняв, в його армії служити не захотів і, повернувшись до Полтави, жив у бать-

ків. Службу в полку Чорних запорожців поновив після приходу до влади в Україні Директорії УНР. Протягом 1919 р. воював з червоними і білими окупантами. Під тиском переважаючих сил ворога разом з армією УНР відійшов до Румунії, а звідти – до Польщі. У складі четвертої сотні полку Чорних запорожців брав участь у першому Зимовому поході (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.) по червоних тилах на Правобережній Україні. Особисту мужність І. Чмурака відзначив у наказі № 13 по Запорізькій дивізії від 28 березня 1920 р. генерал Андрій Гулий–Гуленко та начальник штабу Михайло Крат. Вони висловили йому подяку за те, що будучи зв'язковим, попри тяжкі умови бою, вчасно доставляв усі накази командарма до штабу дивізії [50].

Наказ про повернення вояків Зимового походу з радянського заплілля до діючої армії застав І. Чмурака у повстанському загоні, що діяв у Золотоніському повіті на Полтавщині. Разом з армією УНР та поляками брав участь у поході на Київ, а в кінці 1920 р. разом з нею опинився в Польщі, де колишні союзники обеззброїли українських вояків і помістили у табори для інтернованих. Але сидіти і чекати милості від поляків було не в характері Іллі, він рвався в бій з більшовиками. Коли командир полку П. Дяченко оголосив набір добровольців для поповнення партизанського загону Мордалевича, що формувався в районі Радомишля на Київщині, він зголосився одним із перших. Із 60 добровольців відібрали 16 на чолі з хорунжим Редькою. У штабі Ю. Тютюнника у Львові їм вручили фіктивні документи. Групами по чотири козаки і без зброї вони перейшли польсько-радянський кордон, але по дорозі дізналися від селян, що Мордалевич перейшов на бік червоних і розгубилися. Частина з них повернулася до Польщі, інші пристали до повстанського загону отамана Орлика. У числі останніх був і І. Чмурак. Разом із повстанцями встиг взяти участь у двох боях з червоними.

На дорозі Київ–Мліїв повстанці у складі 75 шабель і 35 штиків перехопили обоз із хлібом, який червоні награвували в українських селян, щоб вивезти до Росії. Під час сутички двох комуністів розстріляли, а полонених червоноармійців відпустили, четверо з них перейшли на бік повстанців. Наступного дня повстанців настиг великий загін червоної кавалерії; вони відбилися і відійшли без втрат, але обоз довелося кинути. В цьому бою 16 серпня 1921 р. І. Чмурак дістав поранення в обидві ноги і потрапив у полон. На щастя, його не розстріляли, а відправили на лікування до Київського військового госпіталю. Коли рани почали загоюватися, Ілля втік з госпіталю, деякий час переховувався, а в грудні нелегально перейшов кордон з Польщею і повернувся до свого полку.

На початку 1922 р. до Варшави прибула місія УСРР, щоб умовити вимушених українських емігрантів повернутися в підрадянську Україну. Туга

за Україною і родиною, про яку нічого не було відомо, краяли серце юнака і він хотів скористатися обіцяною амністією. Коли про це дізналися однополчани, його заарештували і помістили до полкової гауптвахти, але в день полкового свята (п'яту річницю з часу створення полку Чорних запорожців) його відпустили на волю. Через деякий час Ілля знову звернувся до радянської місії у Варшаві й одержав дозвіл на повернення, але грошей вистачило лише на потяг, що йшов до Ковеля. Польсько-радянський кордон довелося перетинати нелегально.

З великими труднощами І. Чмурак дістався до Полтави, як перебіжчик, у місцевому ДПУ одержав довідку про тимчасове проживання і дав підписку про невиїзд з міста. Зустрівся з рідними і дуже здивувався їх сприйняттям більшовицького режиму: батько служив у канцелярії 7-ої Володимирської стрілецької дивізії, а два брати також у Червоній армії, один у піхотному полку, інший у кавалерійській школі. 13 листопада 1923 р. Ілля випадково знайшов (так він стверджував пізніше на допиті в ДПУ) паспорт на ім'я Андрія Васильовича Коркова і з ним поїхав до Лубен, щоб зустрітися з колишніми однополчанами, які не пішли на еміграцію, але через три дні був заарештований. Чекісти вважали, що до Лубен він прибув, щоб зв'язатися з українським націоналістичним підпіллям. І. Чмурак стверджував, що хотів вступити до радянської територіальної дивізії, яка формувалася в Лубнах, що мало ймовірно. Полтавський губернський суд своїм вироком від 1-го квітня 1924 р. засудив І. Чмурака до смертної кари, заміненій пізніше на 10 років тюремного ув'язнення. Подальша його доля невідома [51].

В очікуванні виконання вироку учасники повстансько-партизанської організації перебували в Лубенському ДОПРі (Будинку примусових робіт). Спікуючись між собою під час вранішніх прогулянок у тюремному дворі, частина ув'язнених задумала влаштувати втечу. Засудженим до смертної кари вже нічого було втрачати і втеча була останнім шансом врятувати життя. Інші не уявляли довготривалого перебування в неволі з тавром бандита і розбійника. Ініціатором втечі був Я. Іващенко. У травні 1924 р. він зробив таємний отвір до сусідньої 25-ої камери, де перебували брати Кирило і Михайло Лісівненки і одержав їхню згоду на участь у втечі. Про підготовку втечі знали Микола Більбот, Микола Карпенко і Григорій Діттер і теж дали свою згоду спробувати примарного щастя Григорій Черненко спочатку відмовився брати участь у ризикованій авантюрі, але пізніше погодився.

Я. Іващенко за 100 карбованців залучив до змови старшого наглядача в'язниці Петра Самойленка, який погодився бути посередником в його листуванні з учасниками повстанської організації, які ще залишалися на волі. Я. Іващенко написав листа до свого брата Андрія і три листи до жителя Вовчика Павла Клепача з проханням дістати йому зброю. П. Клепач злякав-

ся і відмовився допомагати втікачам, а Андрій знайшов у вказаній Якимом схованці наган з набоями і через П. Самойленка передав у тюрму братові.

План втечі полягав у тому, що в день, коли чергуватиме П. Самойленко, під час прогулянки заарештованих напасти на охоронця, відібрати в нього зброю і ключі від камер, випустити ув'язнених, забрати з цейхгауза зброю і втекти. Але підготовлений план провалився через зраду. Михайло Шпак, який разом з Я. Іващенко перебував у камері № 24, доніс про підготовку втечі помічникові начальника ДОПРу Кучерявцеву. 3 липня 1924 р. в камерах наглядачі провели ретельний обшук, під час якого знайшли два нагани, набой до них, чотири пустих бланки документів з печатками, а у П. Самойленка – золоті обручки, які він в якості плати отримав від Я. Іващенко, і листи Михайла Лисівненка до брата Миколи, який перебував на волі і був посвячений у плани втечі. При обшуку в нього вилучили револьвер. Всіх заарештували, проте вони не полишали надії вирватися на волю.

Втечу ув'язнені готували на ранок 4 липня, але під час прогулянки Андрій Іващенко не наважився накинутися на наглядача, щоб заволодіти його зброєю. Тому втечу перенесли на неділю 6 липня. На цей раз, як тільки-но зв'язнів вивели у двір тюрми, Андрій Іващенко разом з Миколою Карпенком накинулися на охоронця Іванчука і вирвали в нього з рук гвинтівку. На голосний крик з канцелярії з револьвером в руках вискочив помічник начальника тюрми Кучерявцев, але Георгій Дітерн обеззброїв його і зачинив у пустій камері. М.Карпенко в цей час відімкнув замки у камерах № 11 і № 12. В'язні обеззброїли молодшого наглядача Верного, а Г. Черненко і А. Іващенко звільнили з підвалу ДОПРу Якіма Іващенко [52].

В'язні збили замок з воріт ДОПРу і намагалися їх відкрити, але охорона встигла повідомити місцеву владу і підняті по тривозі червоноармійці лубенської залоги оточили тюрму. Під градом куль Г. Черненко встиг добігти до металевих воріт тюрми і закрити їх, застромивши кирку. Учасники бунту в цей час відбили замок у цейхгаузі, але зброя, що зберігалася там виявилася без затворів. Довелося обмежитися тими гвинтівками, які захопили у наглядачів. Штурмувати високі стіни тюрми червоноармійці не наважувалися. На пропозицію здатися Я. Іващенко заявив, що за свою свободу будуть битися до останнього, його підтримали Олексій Слюз і Науменко, які заявили: або здобути волю або загинути з честю.

Бунтівники закрилися в канцелярії тюрми і по телефону намагалися вести переговори з керівництвом Лубенського окружного виконкому і партійного комітету, вимагаючи прибуття з Харкова «Всеукраїнського старости» Г. І. Петровського. Вони наївно сподівалися, що він зможе їх вислухати і поступити по-справедливості. З того нічого не вийшло і стрільянина продовжувалася, але в обідню пору бунтівники попросили припинити на півгодини обстріл тюрми, щоб вони могли рознести по камерах хліб і воду в'язням.

Облога ДОПРу тривала майже 12 годин. Лише після довгих переговорів по телефону з представниками місцевої влади в'язні погодилися здатися. О 7-й годині вечора вони відкрили ворота тюрми, склали зброю і розійшлися по камерах.

Згідно з вироком Полтавського губернського суду від 11 лютого 1925 р. організатори втечі з Лубенського ДОПРу Андрій Іващенко, Микола Бельбот, Микола Карпенко, Георгій Діттерт і Григорій Черненко були засуджені до розстрілу, але касаційна колегія Верховного суду УСРР своїм рішенням від 25 лютого цього ж року замінила смертну кару 20-річному Г. Черненку на 10 років тюремного ув'язнення. Якіма Іващенка чекісти розстріляли без суду і слідства. До суду не дожив і Кирило Листівненко: помер своєю смертю чи був розстріляний, – невідомо.

П. Самойленко на судовому засіданні Полтавського губернського суду (9–11 лютого 1925 р.) одержав 10 років виправно-трудових таборів, але 16 квітня 1927 р. був умовно-достроково звільнений, а згідно з проголошеної на честь 10-ї річниці більшовицького перевороту амністії поновлений у громадянських правах [53].

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр.3589 – С. – Арк. 6–7.
2. Там само. – Спр. 9819. – Арк. 5.
3. Там само. – Спр. 16547. – Т. 8. – Арк. 109.
4. Там само. – Сгго. 19177 – С. Т-1. – Арк. 383.
5. Там само. – Т. 1. – Арк. 4 – 4-10.
6. Там само. – Арк. 279.
7. Там само. – Спр. 16547. – Т. 1. – Арк. 196.
8. Там само. – Спр. 11472-С. – Арк. 188–189.
9. Там само. – Арк. 133.
10. ДАПО. – Ф. П – 9032. – Оп. I. – Спр. 12. – Арк. 16.
11. Там само. – Ф. П-7. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 30.
12. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 11472-С. – Арк. 177.
13. Там само. – Арк. 237.
14. Там само. – Арк. 128.
15. Там само. – Арк. 171.
16. Там само. – Спр. 16607. – Арк. 9.
17. Там само. – Арк. 3–8.
18. Там само. – Арк. 70–73.
19. Там само. – Спр. 18632-С. – Арк. 12–14.
20. Там само. – Спр. 18524-С. – Арк. 20–21.
- 20-А. ДАПО. – Ф. Р – 1885. Оп. 1. – Спр. 155-А. – Арк. 59.
- 20-Б. Там само. – Спр. 90. – Арк. 349.
21. Віктор Ревеук. За волю України. Нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917–1923 рр. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2007. – С. 92.
22. ДАПО. – Ф. Р – 3872. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 20.

23. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19177. – Т. 2. – Арк. 10.
24. ДАПО. – Ф. П – 9032. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 40.
25. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 18444-С. – Т. 3. – Арк. 464.
26. Там само. – Спр. 19177 – С. – Т. 1. – Арк. 63.
27. Там само. – Арк. 12.
28. ДАПО. – Ф. Р. – 1503. – Оп. 2. – Спр. 36. – Арк. 41.
- 28-А. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19177-С. – Т. 1. – Арк. 64.
- 28-Б. Там само. – Спр. 18444-С. – Т. 3. – Арк. 817.
29. Там само. – Спр. 18177-С. – Т. 1. – Арк. 16.
30. Там само. – Спр. 18444-С. – Арк. 686.
- 30-А. Там само. – Спр. 18444-С. – Т. 2. – Арк. 186.
- 30-Б. Вітчизна. – 1990. – № 7. – С. 72.
31. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19177-С. – Арк. 383.
32. Там само. – Арк. 351.
33. Олександр Юренко. Коваленко Григорій (Грицько) Олексійович / Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга п'ята. – Київ–Полтава, 2007. – С. 166–174.
34. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 19177-С. – Т.1. – Арк. 54.
35. Там само. – Арк. 103–104.
36. Там само. – Арк. 409.
- 36-А. Там само. – Т. 2. – Арк. 10.
37. ДАПО. – Ф. Р – 1631. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 619.
38. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16547. – Т. 8. – Арк. 109.
39. Там само. – Арк. 117.
40. Там само. – Арк. 111.
41. ДАПО. – Ф. Р-9032. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 36 зв.
42. Там само. – Ф. Р-1503. – Оп. 1. – Спр. 167. – Арк. 320.
43. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16547. – Т. 8. – Арк. 29.
44. Там само. – Спр. 9819. – Арк. 2-5.
45. Там само. – Спр. 16547. – Т. 1. – Арк. 192–194.
46. Там само. – Спр. 4675-С. – Арк. 182.
47. Там само. – Спр. 9819. – Арк. 9–11.
48. Там само. – Спр. 4675-С. – Арк. 496.
49. Там само. – Арк. 19.
50. Петро Дяченко. Чорні запорожці. Спомини командира першого кінного полку Чорних запорожців армії УНР. – К.:Стікс, 2010. – С. 147, 268.
51. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 14450. – Арк. 5–9.
52. Там само. – Спр. 9819. – Арк. 272–275.
53. Там само. – Арк. 275.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Російська православна церква більше двох віків була опорою царського самодержавства і провідницею великодержавної політики русифікації України. Користуючись монопольним правом контролювати духовне життя мирян при відсутності будь-якого контролю з їх боку, частина її ієрархів вела паразитичне і розбещене життя, яке дискредитувало саму ідею служіння Богові. Так, настоятель Свято-Преображенського монастиря під Лубнами архімандрит Олександр перетворив святу обитель на заміський будинок розпусти, створив у монастирі атмосферу терору і сліпої покорі. Бучні прийоми чисельних гостей стали значним явищем для монастиря. Для них архімандрит тримав окремо двох кухарів, трьох кучерів і трьох доярок. Монастир також став годівницею для чисельних родичів настоятеля. Його рідний брат Михайло, не прийнявши чернечого постригу, шість років жив у монастирі і створив там своє кубло розпусти. Постійні гульбища і відверта розпуста шокувала не лише прочан, але й монастирську братію.

Деякі ченці намагалися скаржитися на аморальну поведінку настоятеля до Полтавської духовної консисторії. Створена нею комісія виявила, що архімандрит Олександр розтринькував монастирське майно, не дотримався посту, майже відверто жив з молодого коханкою, яку забезпечив прислугою, окремим виїздом і столом. Проте висновки комісії залишилися без наслідків. У 1915 р. архімандрит завів нову коханку – вісімнадцятирічну Феодору Скомську, яка працювала в монастирі дояркою і, як скаржилися ченці, «проводив з нею дні і ночі». Ченці почали наслідувати приклад свого настоятеля і приводили ночами в келії жінок та дівчат [1].

Більшість рядових священнослужителів Російської православної церкви були вихідцями з українського середовища, головним чином селянських родин де свято берегли українську мову, культуру, народні звичаї і обряди. У повсякденному житті вони намагалися дотримуватися норм християнської моралі, служіння Богові і своєму народові. Саме серед них на початку ХХ століття виникла ідея відродження національної української церкви, в якій люди молилися б Богові рідною мовою.

Початки українського автокефального руху на Полтавщині, як складової частини національно-визвольної боротьби українського народу, слід шукати серед вихованців Полтавської духовної семінарії, яка була єдиним середнім навчальним закладом губернії, де переважно навчалися діти селян, міщан та сільських священників, які близько стояли до народу. Саме тут у 1898 р. склалася таємна Українська громада, на чолі якої стояли Симон

Петлюра та Микола Гмиря. До її складу входило близько 30 чоловік, в тому числі такі відомі пізніше українські політичні і культурні діячі як Іван Рудичів, Віктор Андрієвський, Пилип Капельгородський та ін.

Під впливом Української громади в Полтавській духовній семінарії навесні 1902 р. почалися значні заворушення. Семінаристи вимагали демократизації навчального процесу, ліквідації системи шпигунства, включення до навчальних програм українознавчих предметів. Під петицією з цією вимогою підписалося близько 200 семінаристів. Півсотні з них пізніше були виключені з семінарії і навчання в ній на деякий час припинилося. У зв'язку з заворушеннями семінаристів начальник Полтавського охоронного відділення писав, що безпорядки в Духовній семінарії «мали характер не академічний, а політичний, і підготовлені вони були членами української «громади», до якої належали вихованці старших класів семінарії» [2]. Основними зачинщиками «бунту семінаристів» жандарми вважали С. Петлюру, К. Шаревського, О. Мишту, І. Рудичева та М. Гмирю.

Частина виключених із семінарії вихованців роз'їхалася по селах Полтавщини і стала членами Революційної Української партії (РУП) – першої української політичної партії на теренах підросійської України, – і активно поширювала серед населення її нелегальні видання. «Останнім часом, – відзначалося в документах Полтавського охоронного відділення – стали вести і усну пропаганду».

Випускники Полтавській духовній семінарії Кость Шаревський, Микола Гмиря, Іван Рудичів, Григорій Іваницький і Володимир Фідровський склали основу Полтавської «вільної громади» РУП. Вихованці та виключені з семінарії учні працювали і в інших «вільних громад» РУП на Полтавщині: Аркадій Кучерявенко і Михайло Огородній – у Лубенській, Олександр Мишта – Прилуцькій, Микола Страшинський – Лохвицькій. Діяльність «вільних громад» РУП зводилася до пропаганди ідеї національно відродження українського народу.

Крім надрукованої за кордоном та в підпільних друкарнях революційної літератури, частину прокламацій писали від руки самі члени РУП. Наприклад, випускник Полтавської духовної семінарії син священника Г. Іваницький склав відозву, яка починалася словами: «Українські селяни! Давно, дуже давно ви бідуєте та горюєте...» У колишнього семінарста, активного члена РУП В. Фідровського жандарми вилучили 9 прокламацій на «малоросійському наріччі», адресованих українській інтелігенції, яка «веде боротьбу за волю України». При цьому жандармське відомство відзначало, що рух за автономію «широко розлився по Україні» [3].

Революційні події 1905 – 1907 років та діяльність українських політичних партій сприяли подальшому розвитку національної свідомості полтав-

ців. Свідченням цього стали чисельні селянські зібрання, на яких обговорювалися найрізноманітніші питання повсякденного життя, в тому числі користування українською мовою у школах, церквах, судах, органах місцевого самоврядування (земствах і думах) тощо. 13 листопада 1905 року жителі села Мачух Полтавського повіту під час масового мітингу вимагали автономії України з тим, щоб закони для українців приймалися у місцевому парламенті (сеймі). «У школі, церкві, судах та інших установах, - говорилося в резолюції мітингу, - має вживатися рідна українська мова» [4]. Подібні рішення були

прийняті на селянських зібраннях у містечку Снітин Лубенського повіту, селах і хуторах Нікольської волості Полтавського повіту, селі Попівці Костянтиноградського повіту та ін.

У 1906 р. Полтавська духовна семінарія знову стала предметом прискіпливої уваги жандармів, позаяк семінаристи старших класів оголосили страйк, протестуючи проти існуючих в семінарії казармених порядків. У відповідь адміністрація семінарії своїм рішенням від 18 квітня розпустила 130 вихованців третіх і четвертих класів на невизначений час, а головних призвідників страйку (Олександра Реформатського, Василя Михальця, Євгена Тимошевського і Миколу Ширенка) виключили з семінарії і відправили до батьків на постійне місце проживання під «суворий негласний нагляд поліції» [5].

Проте незважаючи на репресії, революційні бродіння і українофільські настрої серед семінаристів не припинялися. Уже в грудні цього ж року у семінарії було виявлено надрукований на гектографі журнал «революційного спрямування». «Журнал доволі об'ємний, – писав 16 грудня 1906 р. полтавський поліцмейстер на ім'я губернатора – в обкладинці рожевого кольору, на якій намальована малоросійська хата» [6]. Як з'ясувала пізніше таємна поліцейська агентура, журнал мав назву «Розсвіт» і видавав його таємний «Український гурток полтавських семінаристів».

Для видання підпільного журналу потрібні були значні кошти, яких у семінаристів не було і тому вони звернулися з проханням про допомогу до полтавців. Звернення починалося словами «Громадяни» і мало підпис «Комітет У. Г. П. С. 1906 року, грудня 16» та печатку з написом «Печатка Українського гуртка Полтавських семінаристів». Серед семінаристів були виявлені також брошури «До боротьби. Пісні свободи» (харківське видання обсягом 32 сторінки), «Добра порада в лиху годину» (видання УСДПР, 26 сторінок) і листівка, що починалася словами Т. Шевченка «І оживу і думу вольную в домовину позову».

Розслідувати діяльність таємного гуртка було доручено інспекторові семінарії, але її вихованці вже роз'їхалися на Різдвяні канікули по домівках

і він не встиг нічого з'ясувати. А між тим, справа про таємну організацію в Полтавській духовній семінарії набула розголосу і керівництво навчального закладу змушене було повідомити про неї єпископу Полтавському і Переяславському Іоанну. Той у свою чергу звернувся до губернатора та начальника жандармського управління. У результаті проведених слідчих дій жандарми з'ясували, що журнал видавався в місті «гуртком українофілів» за участю семінаристів і потім поширювався в навчальних закладах Полтави. Судячи з матеріалів слідства, видавці журналу та його кореспонденти так і не були виявлені. Після повернення семінаристів з Різдвяних канікул керівництво семінарії попередило їх, що не потерпить у стінах духовного навчального закладу нелегального журналу, а по відношенню до причетних до його видання вихованців «будуть вжиті серйозні заходи» [7].

Під час Російської революції 1905 – 1907 років справедливі вимоги селян про землю підтримував у своїх проповідях, виголошених українською мовою, популярний у Диканьці священник Кость Товкач – у майбутньому один з організаторів УАПЦ на Полтавщині. У поліцейських повідомленнях його називали «підбурювачем». Виступаючи на мітингах, К. Товкач закликав селян під час революційних виступів проводитися мирно, не чинити насильств і утримуватися від п'янства. За підтримку селян церковні ієрархи Російської православної церкви відправили його до монастиря. У зв'язку з цим, одна із земських газет писала, що «селяни позбулися пастиря рідкісної гуманності, доброти і співчуття до бідних» [8].

Щирими патріотами України були священник із Старих Санжар Андрій Геращенко та випускник Полтавської духовної семінарії, народний учитель у цьому ж селі Микола Ільшевич. Разом із дрібним земським службовцем Яковом Стенькою вони склали основу місцевого українофільського гуртка.

Під час революції 1905 – 1907 років А. Геращенко у своїх проповідях і на селянських зібраннях закликав батьків не посилати своїх синів на війну з Японією, протидіяти царській владі та вимагати автономії України, а також роздавав прихожанам брошури антиурядового змісту. На урочистих літургіях він ніколи не молився за здоров'я царя та його родини. Судячи з рапорту Полтавського повітового справника на ім'я губернатора, після поразки революції 1905 – 1907 років А. Геращенко та М. Ільшевич не відмовилися від своїх переконань, не залишили «утопічної ідеї автономії Малоросії», продовжували вести уроки в церковно-приходській школі українською мовою, «вимагали створення типово української школи». Проповіді в церкві А. Геращенко також виголошував українською мовою. Пастирські обов'язки він поєднував з роботою в кооперативних товариствах. Виступаючи на з'їзді діячів дрібного кредиту, А. Геращенко разом з Я. Стенькою обстоював ідею видання «для нас, Українців, органу не на державній на українській мові,

мові рідної матері» [9].

Чисельні рапорти, а точніше доноси, російських шовіністів з проханням розправитися з «українофільською бандою» увінчалися таки успіхом: М. Ільшевич у 1911 р. змушений був залишити Старі Санжари і виїхати до Решетилівки, а А. Геращенко на вимогу Полтавської духовної консисторії вийшов зі складу керівних органів кооперативних товариств, де його діяльність начебто «йшла врозріз із пастирськими обов'язками» [10]

Лютнева революція 1917 р. привела до повалення царського самодержавства і поклала початок розпаду багатонаціональної Російської імперії, відкривши тим самим шлях до національного самовизначення українського народу. Українське національне відродження охопило і частину кліру Російської православної церкви в Україні. Під впливом загального прагнення українського народу до свободи серед них лунали вимоги демократизації церковного життя, українізації і автокефалії Російської православної церкви в Україні. Вирішити питання про її місце і роль на Полтавщині в умовах Української національно-демократичної революції мав губернський з'їзд духовенства і мирян. Ідея його скликання належала єпископу Полтавському і Переяславському Феофану, яку він оприлюднив 21 березня 1917 р. Його ініціатива знайшла схвалення і підтримку духовенства і віруючих Полтавщини. Зокрема, винесені на Єпархіальний з'їзд питання обговорювалися 6 квітня на загальних зборах духовенства Полтави і Полтавського повіту та викладачів трьох духовно-навчальних закладів міста (семинарії, Єпархіального жіночого училища і Духовного училища. На них були присутні також представники духовенства Гадяпського, Лохвицького і Костянтиноградського повітів. Загальна кількість присутніх на зібранні становила більше 150 чоловік. З привітанням до них звернувся голова Полтавської міської «просвіти» Григорій (Грицько) Коваленко.

Основним питанням зборів було ставлення Російської православної церкви до поточних подій в Росії і в Україні, зокрема, до українського національного відродження. З палким закликком до українізації Російської православної церкви виступив протоієрей Феофіл Булдовський. Його виступ викликав бурхливу дискусію, яка тривала до ночі. Через пізній час учасники зібрання ніякого рішення з «українського питання» прийняти не встигли, але майже одноголосно підтримали ідею скликання губернського Єпархіального з'їзду і визначили норми представництва на ньому: від кожного церковного приходу загальними зборами прихожан вибирати на благочинницький з'їзд одного священника, одного диякона або псаломщика і одного мирянина. Делегати благочинницького з'їзду із свого середовища мали вибрати у такій же пропорції делегатів на повітові збори духовенства і мирян, а ті у свою чергу – на губернський з'їзд. Отже, вибори були багато-

ступеневими і мали завершитися 26 квітня [11].

У період підготовки до губерньського з'їзду духовенства і мирян на Полтавщині вперше після багатьох років заборони відбулося урочисте вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Тисячі жителів Полтави і навколишніх сіл, війська полтавської залоги, юнкери Віленського військового училища і вихованці Кадетського корпусу з національними синьо-жовтими прапорами зібралися 16 квітня на Соборному майдані для урочистої панахиди. Собор не міг умістити всіх бажаючих, тому незважаючи на вітер і дощ, майдан був заповнений щент.

По закінченні панахиди з Собору разом з прихожанами вийшли священники. Оркестр загравав шевченківський «Заповіт» і всі зняли капелюхи. З проповіддю перед присутніми виступили о. Іван Петровський. Його проповідь була виголошена українською мовою і пересипана цитатами з патріотичних віршів Т. Шевченка. Зі святом присутніх вітав і о. Феофіл Булдовський. «прийшов час, – говорив він, – і сталося диво: воскресла Україна, воскресла наша мова. Воскресла і пішла небоязко по вільній землі» [12]. Полтава ще не бачила такого злету українського національного духу. Майдан буквально квітнув від розмаїття національних прапорів, барвистих українських костюмів і святкового облачення священників.

Надзвичайний з'їзд духовенства і мирян Полтавської єпархії розпочав роботу 3 травня 1917 р. 420 делегатів з усіх повітів губернії протягом чотирьох днів обговорювали зміну політичного устрою в Росії у зв'язку з поваленням самодержавства і утворенням української Центральної Ради та відношення церкви до нових політичних реалій, ставлення до національного самовизначення українського народу, знайомилися з політичними програмами партій тощо. Переконливо відстоювали автокефалію української церкви протоієрей Феофіл Булдовський, Григорій Коваленко, Григорій Ващенко, Георгій Андрієвський, Гаврило Міхновський – старший брат Миколи Міхновського та ін.

Під час обговорення поточних політичних подій делегати з'їзду висловили повну підтримку Тимчасовому урядові, зокрема в його прагненні довести війну до переможного кінця, а також Центральній Раді, яка вимагала) автономії України у складі демократичної Російської республіки. У прийнятій з цього питання резолюції говорилося: «Єпархіальні збори полтавського духовенства і парафіян щиро вітають Раду, бажаючи Божої допомоги в її корисній праці. Бажаючи могутнього розвитку національної щирохристиянської культури і добробуту українського народу на підставі його славетної історії, збори одноголосно постановили добиватися автономії України, автокефалії Української церкви, служби Божої на рідній мові і національної школи. Бажаємо і віримо, українське слово великоднім дзвоном

пронесеться по рідній землі» [13]. Це вітання делегати з'їзду прослухали стоячи, а потім проспівали шевченківський «Заповіт» та національний гімн «Ще не вмерла Україна». Чулися вигуки «Слава Україні!».

В основному постанови з'їзду про автокефалію Української православної церкви було покладене рішення Лубенських повітових зборів духовенства і мирян, в якому говорилося, що в автономній Україні має бути і вільна автокефальна православна церква, яка користувалася б фінансовою підтримкою держави. Богослужіння в церквах мало вестися українською мовою, а нові храми будуватися в українському національному архітектурному стилі. Для перекладу богослужбних книг з церковнослов'янської на українську мову і видання проповідей на українській мові була створена спеціальна комісія.

У зв'язку з початком процесу українізації шкільної освіти серед делегатів з'їзду розгорнулася полеміка про доцільність збереження окремих духовних освітніх закладів, які перебували у відання Російської православної церкви (лише церковно-приходських шкіл на Полтавщині було 897). На пропозицію делегата від Роменського повіту Григорія Ващенка з'їзд вирішив українізувати церковно-приходські школи, зробити їх світськими і передати у відання Міністерства народної освіти Тимчасового уряду.

Українізація перших класів духовних і єпархіальних училищ при умові наявності в них українських підручників і вчителів мала завершитися до осені 1917 року, а в старших класах до цього часу пропонувалося запровадити вивчення української мови, літератури, історії, географії і етнографії з тим, щоб протягом трьох – чотирьох років завершити їх повну українізацію.

В ході тривалої дискусії Г. Ващенку разом з Ф. Булдовським вдалося переконати делегатів з'їзду у необхідності зберегти духовні навчальні заклади, але зробити їх самоврядними з виборною адміністрацією і батьківськими комітетами. Середні духовні училища мали бути прирівняні до державних гімназій. Пропонувалося також провести українізацію Київської духовної академії та відкрити богословські факультети в університетах. З'їзд зобов'язав духовенство Полтавщини взяти активну участь у пробудженні національної свідомості українського народу, дотримуючись при цьому вимог автономії України у федеративному зв'язку з іншими частинами «Великої Російської держави» [14].

Делегати з'їзду виробили також програму демократизації Російської православної церкви на Полтавщині та всього церковного життя. Насамперед було вирішено, що все духовенство (священники, диякони і псаломщики) мають вибиратися самими прихожанами і затверджуватися Єпархіальними церковними радами. У церковних приходах мали створюватися приходські ради з 12 виборних мирян і членів притчу. Посади благочинних

скасовувалися і замінювалися вибраними на три роки окружними церковними радами у складі трьох священників, трьох кліриків і шести мирян.

Постановою з'їзду скасовувалася також губернська духовна консисторія, члени якої призначалися обер-прокурор Святійшого Синоду в Петрограді, і замінювалася вибраною на три роки Єпархіальною церковною радою при єпископі Полтавському і Переяславському у складі 7 священників, 7 кліриків і 15 мирян (по одному з кожного повіту), які збиралися для вирішення поточних питань церковного життя раз на місяць і працювали безоплатно. Церковна рада із свого складу обирала виконавчий комітет (один священник, один клірик і два миряни), члени якого мали працювати на постійній основі і одержувати платню.

Виконавчий комітет мав дбати про відродження церковного життя на засадах демократизму, соборності і виборності, а також морально і матеріально підтримувати віруючих. Ні адміністративної ні судової влади він не мав. 27 травня 1917 р. члени виконавчого комітету у складі священника із села Озеряни Лохвицького повіту Данила Попова, псаломщика з Великих Будищ Зіньківського повіту Миколи Лебединського, громадян Михайла Заливчого з Рашівки Гадяцького повіту і Бориса Бабука з Пирятинського повіту приступили до виконання своїх обов'язків [15].

В останній день роботи з'їзд делегував до складу губернського Громадського комітету священника Якова Андрієвського і диякона Челебія, а до Полтавської міської ради робітничих і солдатських депутатів – протоієрея Григорія Лісовського і диякона Степана Гаєвського. На Всеросійський з'їзд духовенства і мирян, який мав відкритися на початку червня 1917 р., з Полтавщини було обрано 15 делегатів – по одному від кожного повіту. Від Гадяцького повіту був делегований Остап Христовий – батько майбутнього отамана протибільшовицьких повстанських загонів Левка Христового. На виконання рішень з'їзду духовенства і мирян у серпні 1917 р. вийшли друком перший і другий випуски проповідей на українській мові, які підготував сільський священник протоієрей В. Гречулевич [16].

Таким чином, надзвичайний з'їзд духовенства і мирян Полтавщини, втілюючи в життя прагнення українського народу до національного самовизначення, зробив вирішальний крок на шляху до створення національної Української автокефальної православної церкви.

Вимоги автономії України, які разом з іншими верствами українського суспільства підтримували і священнослужителі Російської православної церкви на Полтавщині, були реалізовані в Першому Універсалі Центральної Ради. Губернська єпархіальна рада визнала його обов'язковими для виконання духовенством і мирянами Полтавщини. З цією метою вона зобов'язала священників оголосити Перший Універсал в усіх церквах і від-

правити урочисті літургії з нагоди проголошення автономії України. Духовенству було надано право брати участь в роботі українських громадських об'єднань [17].

На жаль, прагнення духовенства і мирян Полтавщини до автокефалії православної церкви в Україні не знайшли підтримки серед діячів Центральної Ради, які не мали певної точки зору щодо церкви, розглядаючи релігію як приватну справу окремих громадян і не підтримали розрив канонічних зв'язків з Московським патріархатом, який щойно утворився. Проте ідея автокефалії, як вияв прагнення українського народу до свободи і незалежності, продовжувала жити в Україні. Проголошена 1 січня 1919 р. законом Директорії УНР автокефалія Української православної церкви у зв'язку з агресією більшовицької Росії не була реалізована.

У часи збройної боротьби за державність України її прихильники звернулися до минулого українського народу і вирішили об'єднатися у формі церковних братств, але за нових історичних умов. Якщо українські братства XVI – XVIII століть стояли в обороні православної віри від наступу католицизму і уніатства, то прибічники автокефалії об'єдналися з метою відродження української національної церкви і звільнення її від канонічного підпорядкування Московському патріархату, в якому вона перебувала з 1686 року.

Церковні приходи УАПЦ виникали стихійно, як природний потяг українців до національного самовизначення в релігійному житті. Частина їх прихожан мала зв'язки з повстанським рухом, що широкою хвилею

розлився по Полтавщині, та підтримувала його морально і матеріально. Окремі приходи УАПЦ, не сподіваючись на легалізацію національної церкви у загальноукраїнському масштабі, робили спроби об'єднатися на регіональному рівні.

Українське православне церковне братство у Полтаві утворилося в 1919 р. (точна дата невідома). Раду братства очолив Кость Товкач, в минулому – випускник Полтавської духовної семінарії та юридичного факультету Харківського університету. У 1917 р. він балотувався в депутати до Всеросійських Установчих зборів від Полтавської губернської організації української партії соціалістів-федералістів. До ради братства входили також Кость Кротевич (до 1917 р. – член полтавського окружного суду), професори полтавського історико-філологічного факультету Володимир Щепотьєв, Іван Рибаків та ін.

Рішучим поборником автокефалії української церкви був Олександр Ярещенко. Виходець із сім'ї священників він по закінченні Полтавської духовної семінарії навчання продовжив у Московській духовній академії, але на четвертому курсі залишив її і взяв активну участь в Українській револю-

ції, з головою поринувши в політичну діяльність. У 1920 р. О. Ярещенко вступив до

Української комуністичної партії (УКП) і деякий час очолював відділ народної освіти Полтавського повіту. Наступного року повернувся до церкви, був учасником Всеукраїнського церковного собору (14-30 жовтня 1921 р.), який організаційно оформив створення УАПЦ. Там же був висвячений на архієпископа Полтавського і Слобожанського [18].

Статут прихильників автокефалії під назвою «Українське церковне братство на Полтавщині» був зареєстрований 3 травня 1920 р. відділом управління Полтавського губвиконкому. Метою діяльності братства було «відродження традицій старої народної Української церкви на Полтавщині і проведення в сучасному церковному житті апостольського принципу соборності». Згідно статуту, єпархія УАПЦ мала будуватися на принципах виборності священнослужителів усіх рівнів («обирали притч церковний з людей достойних з морального боку, що мають відповідну релігійно-національну освіту і виховання на традиціях української церкви»). Братство рішуче виступило проти призначення єпископів та інших церковнослужителів, які не були обрані самою паствою. Посади вищих ієрархій мали займати лише люди «співчуваючі ідеї української національної церкви».

Мовою богослужіння мала бути українська. З цією метою братство брало на себе зобов'язання налагодити переклад і видання церковних книг українською мовою. Під час церковних відправ священники мали «дотримуватися одноманітності, чистоти і величності» української мови та створити спеціальну комісію для відродження старовинних українських церковних співів та музики. Українське церковне братство зобов'язувалося взяти під охорону старовинні українські церкви і допомагати віруючим у будівництві нових церков «у старому українському стилі». Район діяльності братства поширювався на сусідні єпархії, які ще не стали об'єктом впливу інших українських церковних братств і «де українська церква потребує захисту і охорони».

Полтавське церковне братство брало на себе ініціативу скликання місцевих і Всеукраїнського з'їзду священників і мирян для розв'язання найважливіших питань церковного життя. Крім чисто релігійних відправ, братчики мали проводити релігійно-просвітницьку діяльність серед населення. Членами Братства могли бути як фізичні особи, так і громадські організації, що поділяють його статутні засади та мету діяльності. Фізичні особи згідно поданих заяв могли бути або дійсними членами Братства або його співробітниками.

Керівними органами Братства були загальні збори, які із свого середовища вибирали Велику і Малу раду. Велика рада обиралася на три роки у

складі 12 осіб і очолювалася головою та його заступником. Вона збиралася двічі на місяць для вирішення нагальних питань діяльності Братства. Мала рада складалася з голови Великої ради, писаря та скарбника і працювала на постійній основі. Головою «Управлінського церковного братства на Полтавщині» було обрано давнього поборника державної незалежної України Володимира Щепотьєва, писарем – Зінаїду Морозовську, а членами Великої ради – Костя Кротевича, Леоніда Зеленського, Володимира Чуйка, Григорія Маркевича та ін. [19].

Згідно статутних вимог Братство існувало за рахунок одноразових чи періодичних членських внесків, добродійних пожертвувань окремих осіб і організацій та церковних зборів.

Реалізувати у повній мірі свою програму «Управлінське церковне братство на Полтавщині» через внутрішні незгоди та протидію більшовицького режиму не змогло, але воно підготувало ґрунт до об'єднання прибічників автокефалії у загальноукраїнському масштабі, які добре розуміли, що відроджена українська церква потребує і своїх священнослужителів. Тому ще до офіційного затвердження статуту Братства з ініціативи В. Щепотьєва у квітні 1921 р. були відкриті Пастирські курси з підготовки священників УАПЦ (їх навчальна програма була подана до губвиконкому 17 травня 1921 р.). Навчання на курсах тривало три семестри і включало 62 лекційних годин. Слухачі курсів вивчали Святе письмо Старого і Нового завіту, історію релігій і церкви, канонічне право, церковні співи і церковне мистецтво [20].

Автор цих рядків не знайшов даних про кількість та випуск слухачів Пастирських курсів, а тому судити про результативність їх роботи – важко, але достеменно відомо, що у грудні 1922 р. єпископ УАПЦ К. Кротевич влаштував також короткотермінові Пастирські курси при Воскресенській церкві в Полтаві. На них навчалосся 25 слухачів, головним чином з числа колишніх семінаристів, які у зв'язку з більшовицьким переворотом 1917 р. не закінчили повного курсу навчання.

З самого початку створення «Українського церковного братства на Полтавщині» серед його керівництва не було єдності щодо перспектив відродження національної церкви. З приїздом 14 жовтня 1921 р. до Полтави архієпископа О. Яреценка рада Братства остаточно розпалася. В. Щепотьєв, І. Рибаків, Ф. Булдовський, колишній директор української гімназії імені І. Стешенка Голобородько та інші не визнали автокефалії української церкви і перейшли на позиції поступовців, які були прихильниками поступової українізації Російської церкви в Україні. К. Товкач, К. Кротевич та їх прибічники підтримали рішення Всеукраїнського православного церковного собору і почали працювати над його реалізацією.

Відроджена Українська церква відразу ж знайшла своїх вірних серед

пастви, головним чином з числа інтелігенції, працівників кооперативних товариств та селянства – усіх, хто в добу національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років підтримував ідею державної незалежності України. У одному із звітів Полтавського відділення ДПУ вказувалося, що вірними УАПЦ у більшості є українська інтелігенція, а «головами церковних рад – самостійники, які майже всі відвідали Чека, ДПУ за петлюрівщину» [21].

Лубенська рада УАПЦ виникла з ініціативи української інтелігенції та кооператорів міста в 1920 році. Очолили її вчителька Анастасія Конько та студент Гліб Андріященко. Вони підтримували зв'язок з отаманом Галайдою, а після його загибелі в болотах поблизу Мгарського монастиря – з отаманом Калініченком. Одночасно керівники Лубенської ради УАПЦ входили до протибільшовицького підпілля, яке пізніше дістало назву «Полтавський комітет Лівобережної України». У 1921 році частина підпільників була заарештована, а А. Конько і Г. Андріященко розстріляні.

Після остаточного розгрому повстанського комітету на початку 1923 р., під час якого було заарештовано 36 чоловік, вцілілі його учасники створили «Повстанський комітет Лубенщини», який очолив учитель Сергій Якович Ковалевський. Він же був і головою Лубенської ради УАПЦ. На думку чекістів, лубенські підпільники мали створити Лівобережний повстанський уряд і через автокефальні церкви пропагували ідею відновлення Української Народної Республіки. У квітні 1923 р. 22 учасники Лубенського підпілля були заарештовані і подальша їх доля невідома. З великою вірогідністю можна припустити, що їх розстріляли.

Крім вище названих, відомими діячами української автокефальної церкви на Лубенщині були Павло Коваленко, Михайло Колесник, Сергій Расторгуєв, Антон Скрипник, Омелько Тесля та ін. Про деяких з них у слідчих справах, що зберігаються в архіві Управління СБУ в Полтавській області збереглися короткі біографічні дані.

С. Расторгуєв народився 1897 р. в сім'ї службовців. У 1912 р. закінчив чотирикласне училище в Лубнах, в 1914 р. – мобілізований до царської армії, в 1916 р. – закінчив Чугуївське військове училище і одержав військове звання підпоручика. Активної участі в Українській революції 1917 – 1921 років не приймав. Будучи мобілізованим до Червоної армії в 1918 р., – дезертирував. У 1919 р., щоб уникнути мобілізації до Добровольчої армії генерала Денікіна, переховувався у знайомих у Круподеренцях. В 1920 р. знову був мобілізований до Червоної армії і до 1924 р. служив на командних посадах, а після демобілізації – закінчив Полтавський ІНО (педагогічний інститут) і працював учителем у школі глухонімих у Лубнах, одночасно був членом Церковної ради УАПЦ [23].

А. Скрипник був уродженцем села Черевки Лубенського повіту, там же

закінчив вищу початкову школу. Протягом 1900 – 1905 р. відбував строкову військову службу в російській армії, а після демобілізації - служив писарем у Лубенському окружному суді. У 1910 р. екстерном закінчив Лубенську юнацьку гімназію і одержав у відповідності з Табелем про ранги звання колежського регістратора. У 1914 р. А. Скрипника перевели до Полтавського окружного суду помічником секретаря, але в кінці цього ж року мобілізували до царського війська. Службу відбував у військових лазаретах діючої армії. Після більшовицького перевороту і виходу Росії з першої світової війни повернувся до Полтави на попереднє місце роботи. Під впливом колишнього члена Полтавського окружного суду, пізніше – архієпископа К. Кротеви́ча вступив до УАПЦ. Протягом 1922 – 1925 років служив протодіяконом у полтавських автокефальних церквах, пізніше – переїхав до Лубен. Підтримував близькі стосунки з єпископом Й. Оксіюком, В. Слухаєвським, диригентом і кобзарем, а з 1933 р. – таємний інформатором ДПУ М. Зайцем. Після ліквідації УАПЦ і до арешту в 1931 р. працював відповідальним за збут продукції на лубенському заводі «Комунар» [24].

Під час Української революції 1917 – 1921 років у селі Вовчик Лубенського повіту виник осередок партії українських соціал-демократів у складі 15 чоловік. Після поразки революції частина з них опинилася в еміграції, решта – причаїлася і відійшла від політики, але після утворення в селі української церкви активізувалася. Один з колишніх українських соціал-демократів (в документах його прізвище не називається) став головою церковної ради УАПЦ у Вовчику. Полтавські чекісти зазначали у своїх звітах, що у своїй масі вірні УАПЦ - середняки. У 1922 р. з прихильників державної незалежності України у Вовчику виникла «Петлюрівська організація на Лубенщині» (так вона називалася в документах чекістів – В. Р.) у складі 34 селян, більшість яких були вірними УАПЦ. Після вчиненого чекістами в 1924 р. погрому п'ять її активних членів уникнули арешту і перебували в розшуку [25].

Ініціатором відкриття української церкви в селі Нижній Булатець Лубенського району був колишній старшина армії УНР Пантелеймон Колесник. Народився він 1896 р. у сім'ї селянина-бідняка. У 1915 р. був мобілізований до російської армії. Маючи вищу початкову освіту і військовий досвід, у 1916 р. закінчив школу прапорщиків і одержав офіцерське звання. У 1918 р. був мобілізований до гетьманської армії, служив у офіцерській сотні 34-го Лубенського полку, а після приходу до влади Директорії УНР – у 28-му Стародубському полку та в окремому загоні Сірої дивізії під командуванням Сивошапки. Після поразки Визвольних змагань 1917 – 1921 років на еміграцію не пішов, повернувся до Нижнього Булатця і до 1922 р., щоб уникнути репресій від радянської влади, переховувався на горищі власного

будинку. Skorиставшись черговою амністією учасникам протибільшовицьких збройних формувань, легалізувався став на облік у Лубенському військкоматі, після і чого був призначений інструктором Всеобучу [26].

Іван Таран за державну незалежність України воював у «петлюрівській» армії, за що був засуджений Чека до розстрілу, але ВУЦВК замінив вирок смерті на ув'язнення у концтаборі до кінця громадянської війни. У 1920 р. І. Таран пов'язав свою долю з УАПЦ, яка тільки-но зароджувалася. У квітні цього ж року на Павленківському кладовищі він відслужив панахиду на могилі засудженого до розстрілу «петлюрівця», який перед стратою перерізав собі горло бритвою. «Петлюрівцем» був старшина армії УНР Іван Білаш. Після закінчення в 1916 р. школи прапорщиків він воював на російсько-німецькому фронті, був поранений у плече, руку і груди. У 1918 р. захищав Україну від російських більшовиків. У одному з боїв втратив око, став інвалідом. Повернувшись до Полтави, працював рахівником. У Шевченківські дні 1920 р. був заарештований Чека. Після жорстоких катувань його мали розстріляти в ніч з 8 на 9 квітня 1920 р., але І. Білаш вирішив сам піти із життя і під час гоління перерізав собі горло. Проте рану зашили і помістили його до тюремної лікарні. Після цього до палати зайшов чекіст і з брудною лайкою накинувся на І. Білаша. У відповідь поранений плюнув кров'ю в обличчя чекіста і зірвав пов'язку з рани. Через три хвилини він помер [27].

Вірними УАПЦ з часу її виникнення стала священницька родина Слухавських батько – Петро і три його сини: Володимир, Микола і Борис. Батько очолив парафію УАПЦ в селі Остап'є Лубенського округу. Борис Петрович після закінчення в 1919 р. Полтавської духовної семінарії до 1922 р. вчителював у селі Кукленцях Мачушанської волості під Полтавою. Після звільнення з політичних мотивів зі школи деякий час жив у батька, а після рукоположення став священником УАПЦ в Диканьці, де організував церковний хор і Сестринство. Крім церковного співу хористи збиралися у приватних приміщеннях і співали національний гімн «Ще не вмерла Україна», шевченківський «Заповіт», «Садок вишневий коло хати» та інші українські пісні [28].

Після ліквідації комуністами українських політичних партій та громадських організацій УАПЦ стала останнім прихистком для українських патріотів. Долаючи опір Російської православної церкви і місцевих органів радянської влади, на Полтавщині, хоч і повільно, почали створюватися парафії УАПЦ. У 1921 р. їх було 16, 1922 р. – 39, а станом на 1-е червня 1923 р. – 103. По числу парафій УАПЦ Полтавська губернія посіла третє місце в Україні після Київської і Подільської [29].

Наприкінці 1923 р., згідно даних чекістів, у Полтаві налічувалося 300 активних віруючих – «петлюрівців» і понад 1800 віруючих – автокефаліс-

тів. Лише Павленківська церква УАПЦ об'єднувала близько півтори тисячі парафіян. У Лубенському окрузі було зареєстровано 18 приходів УАПЦ, в тому числі 8 у Вовчикському районі. У Кобеляках церковна громада УАПЦ, згідно агентурних повідомлень ДПУ, мала «суто петлюрівський характер». Серед її віруючих панувала думка повалити більшовицький режим і відновити державну незалежність України у формі УНР [30].

Чисельність вірних української національної церкви зростала головним чином за рахунок прихожан Російської православної церкви, яка переживала глибоку кризу, позаяк втратила підтримку вже неіснуючої держави і не могла пристосуватися до нових суспільно-політичних умов радянської дійсності.

Перехід віруючих від РПЦ до УАПЦ часом набував драматичних форм. Так, один із учасників тих подій, який заховався за псевдонімом «Р. Л. Суслик», згадував, що першою до УАПЦ у Зінькові перейшла в 1923 р. церква Трьох Святих. Її настоятель прибув із Полтави і під час першої проповіді молився «за благочестивих князів і гетьманів, за матір нашу Україну, за всю її людність». Коли після урочистої літургії хор заспівав «Боже, Великий, Єдиний, нам Україну храни», усі впали на коліна. Під час протистояння прихильників обох конфесій у Трьохсвятській церкві відбувся бурхливий диспут між панотцем Павлом Бойком, який прибув на нього з Полтави, і «батюшками» РПЦ. Після тривалих дебатів останні не витримали аргументів о. П.Бойка і залишили церкву.

Дещо по-іншому склалася ситуація з переходом Миколаївської церкви до УАПЦ. Віруючі цього приходу розділилися на прибічників і противників автокефалії. Тому місцева влада вирішила передати її в почергове користування обох конфесіям. Коли ж священник УАПЦ розпочав службу Божу, «батюшка» Легейда привів відданих йому бабусь, які за командою «матушки» почали несамовито верещати і в такий спосіб зірвали богослужіння. Пізніше Легенда взагалі відмовився правити службу в Миколаївській церкві і написав доноса до Полтавського губвиконкому, в якому звинуватив УАПЦ в сепаратизмі і петлюрівщині. В результаті Зіньповський райвиконком розірвав договір оренди з УАПЦ і Миколаївську церкву передали віруючим Московського патріархату [31].

На чолі кожної з парафій УАПЦ стояв притч у складі священника і дяка, які обиралися загальними зборами віруючих, затверджувалися єпископом і одержували платню, розміри якої встановлювалися також парафіями. У разі невідповідності санові або наявності компромату загальні збори парафіян більшістю у дві третини голосів могли звільнити своїх духовних провідників під виконання пастирських обов'язків.

Загальні збори парафіян збиралися раз на рік і обирали раду парафії у

складі восьми осіб, у тому числі голову, його товариша, титаря (церковного старости), скарбника і писаря. Рада парафії обиралася на три роки, але звітувала про свою роботу щорічно. Церковні парафії реєструвалися спочатку місцевими органами наркомату юстиції, а починаючи з вересня 1922 р. – органами внутрішніх справ. У своїй діяльності вони мали дотримуватися затвердженого урядом УРСР 5 січня 1920 р. статуту Всеукраїнської спілки православних парафій. При цьому, під різними приводами «войовничі атеїсти» намагалися відмовити або всіляко зволікали у реєстрації церковних парафій УАПЦ. Так, потягом року (з 1-го вересня 1921р. по 1-е вересня 1922 р.) в Полтавській губернії поступило на затвердження 643 статuti православних парафій, а було зареєстровано лише 326 [32].

Судячи з виявлених автором цієї розвідки статутів православних парафій, основною мотивацією переходу віруючих від Російської православної церкви до УАПЦ була українська мова богослужіння і демократичність внутрішньо церковного життя. Наприклад, у статуті Покровської церкви УАПЦ на Павленках у Полтаві говорилося, що парафія у складі 111 прихожан «ставити своєю метою відродження традицій і звичаїв Української церкви, щоб таким чином всебічно задовольнити релігійні потреби своїх парафіян на зрозумілій рідній українській мові, а також підтримати їх духовно і, по можливості, матеріально» [33].

Парафія Миколаївської УАПЦ Капустянських хуторів Гадяцького повіту, говорилося в статуті, «бажає задовольнити свої релігійні потреби на стародавніх звичаях і обрядах православної української церкви». Для досягнення поставленої мети віруючі (їх виявилось 51 чоловік) зобов'язувалися впорядковувати належним чином свій храм, обрати собі пастирів і церковний притч, створити півчу, організувати церковне братство «по стародавньому українському зразку», влаштовувати лекції і концерти на релігійні теми, забезпечувати фінансове утримання храму, вступати у спілку з іншими православними парафіями тощо. Миколаївська парафія УАПЦ була відкрита для всіх віруючих, але для цього потрібні були рекомендації двох членів парафії та згода брати на себе моральні і матеріальні обов'язки перед громадою УАПЦ [34].

У вересні 1922 р. зібрання автокефального духовенства Полтави підтримало лєнінський декрет про відокремлення церкви від держави і стало на шлях співпраці з радянською владою, сподіваючись на лояльне ставлення до себе з її боку, але священники помилялися. З першого дня свого існування УАПЦ стала об'єктом прискіпливої уваги з боку комуністичної партії та її карального органу – ЧК-ДПУ. Уже влітку 1922 р. Полтавський губвідділ ДПУ у своєму звіті зазначав: «На Полтавщині автокефальний рух слід розглядати як новий національний український рух, що має опо-

ру на релігію» [35].

У 1923 р. Полтавське губвідділення ДПУ змусило керівництво УАПЦ дати підписку про її невтручання в релігійне життя приходів інших конфесій і заборонило проводити будь-яку місіонерську роботу на свою користь. У Миргороді чекісти без будь-якого приводу заарештували священника УАПЦ Явтух-Павличевського, а в селі Андріївці Машівського район – єпископа К. Кротевича разом з його почтом і під конвоєм відправили до полтавської в'язниці.

Якщо в період встановлення більшовицького режиму в Україні «войовничі атеїсти в боротьбі з Російською православною церквою схилялися у до підтримки українського церковно-визвольного руху, то з часом вони побачили загрозу об'єднання українських патріотів навколо УАПЦ і почали її переслідувати, звинувачувати у контрреволюційності і петлюрівщині.

Розбудова української національної церкви, яка була результатом започаткованого Українською революцією 1917 – 1921 років національного відродження краю і знаходила все більшу підтримку віруючих, викликала неабияке занепокоєння радянської влади. 1925 рік став початком тотального наступу більшовицького режиму на релігію і церкву. Першою його жертвою стала УАПЦ, адже саме вона відстоювала ідею української церковної незалежності від Москви. Для цього радянська влада використовувала різноманітні засоби: політичний шантаж (звинувачення в контрреволюційній діяльності і петлюрівщині), позбавлення матеріальної бази церков, впровадження секретних інформаторів («сексотів») у церковну мережу, провокування розколу в середовищі УАПЦ та ін.. Провідником генеральної лінії ВКП/б/ в церковному житті України став Л.Каганович, який назвав УАПЦ буржуазно-націоналістичною організацією і тим самим визначив ставлення комуністів до неї. Головним об'єктом нападів радянської влади та її репресивного органу – ДПУ на УАПЦ став митрополит В.Липківський, який найбільш послідовно відстоював національну ідентичність української церкви, а отже, вважався політичним ворогом ВКП/б/-КП(б)У.

У жовтні 1925р. радянській поліції вдалося – таки розколоти УАПЦ, створивши так звану Дієву християнську церкву, але завдяки зваженій і послідовній позиції В.Липківського цей розкол подолали. Проте ДПУ через свою агентуру продовжувало курс на дискредитацію УАПЦ та її очільника. З метою подолання розбрату в середовищі української церкви, який чекісти самі ж і провокували, була створена посередницька Унормувальна комісія на чолі з харківським єпископом Ромодановським. Формально вона мала примирити прибічників і противників В.Липківського і відновити єдність УАПЦ. Насправді ж, комісія мала усунути першоієрарха УАПЦ від митрополичого чину і поставити українську національну церкву

під повний контроль ДПУ. Шляхом підкупу і шантажу чекістам вдалося залучити до цієї справи і окремих священнослужителів Полтавщини. Одним з них виявився 24-річний священник Микола Сакало.

Лубенський окружний центр УАПЦ направив М.Сакала на Всеукраїнську церковну нараду, яка відбулася в Києві протягом 1–3 вересня 1926р., де його обрали молодшим секретарем Всеукраїнської Унормувальної комісії. Учасники наради прийняли резолюцію, яка засуджувала діяльність Всеукраїнської православної церковної ради (ВПРЦ), митрополита В.Липківського та його прихильників єпископа Олександра Яреценка, голову ВПРЦ Володимира Потієнка та ін.. Рішення цієї наради обговорювалися Миргородським районним з'їздом духовенства і мирян 15 жовтня 1926 р. та Лубенським окружним церковним собором 20 жовтня 1926 р.

Повернувшись з Києва, М.Сакало виступив перед віруючими у Воскресенській церкві Миргорода з доповіддю, в якій намагався переконати присутніх у правомірності прийнятих рішень, але зустрів рішучу відсіч настоятеля цієї церкви Симона Явтушенка, який захищав В.Липківського та керівництво ВПРЦ. Він назвав М.Сакала українофобом і зрадником УАПЦ. У свою чергу С.Явтушенко небезпідставно стверджував, що всеукраїнська нарада ініційована не віруючими, а скликана за вказівкою радянської влади. У своїй промові він викрив лицемірство комуністів, які на словах проголошували відокремлення церкви від держави та держави від церкви, а насправді вели відкриту війну проти релігії, яку оголосили «опіумом для народу».

Симон Тимофійович Явтушенко народився 1890 р. на хуторі Юрченки Богодучівського повіту Харківської губернії в бідній селянській родині. Мав незакінчену музичну освіту. Брав участь у повстанні проти гетьмана П.Скоропадського в 1918 р. на станції Ромодан, служив у армії УНР. Повноцінної духовної освіти не мав. Починаючи з 1922 р., проводив агітацію серед віруючих Миргородщини за перехід до УАПЦ і, за словами М.Сакала, «привернув до себе симпатії широких кіл віруючих» [36].

Впродовж 1922–1926 років С.Явтушенко чотири рази перебував під арештом. У 1922 р. під час вінчання молодого подружжя вжив якусь фразу, що не сподобалася комуністам і як результат – тиждень сидів у в'язниці. У 1923 р. був безпідставно заарештований агентами ДПУ і півтора місяці карався спочатку у Лубнах, а потім у полтавському ДОПрі (будинок примусових робіт). 15 грудня 1923 р. С.Явтушенка невідомо за що знову затримали і він два з половиною місяці перебував під слідством у Полтаві. У червні 1925р. його знову взяли під варту і відправили до Харкова, де співробітники ДПУ схилили стати «сексотом», але С.Явтушенко навідріз відмовився, мотивуючи тим, що співробітництво з каральним органом радянської влади су-

перечить його релігійним переконанням, адже священнослужителі мають зберігати таємницю сповіді віруючих. Після цього С.Явтушенка поставили на спеціальний облік у Київському окружному управлінні ДПУ і позбавили права вільного пересування по Україні. Пізніше навіть виїзд до своєї пастви в Миргород без погодження з ПДУ чекісти ставили йому в вину.

Виступаючи з проповіддю у Воскресенській церкві, С.Явтушенко засудив як неканонічне рішення Всеукраїнської церковної наради. Він говорив, що у новому складі ВПРЦ сидять люди, які не мають нічого спільного з церквою і ладні продати УАПЦ «за пару старих чобіт або за шматок вонючої ковбаси» [37]. С.Явтушенка підтримав 27-річний священник з Великих Сорочинців Іван Воскобійник, який у 1923 р. служив у Воскресенській церкві Миргорода другим священником, отець Никифор Базилевський, регент Братської церкви в Лубнах Йосип Котелевець та ін.

Зважаючи на непоступливість С.Явтушенка, його заарештували в п'яте і за рішенням Особливої наради при колегії ОДПУ від 23 вересня 1927 р. відправили на два роки до концтабору [38]. Подальша його доля невідома.

Як відомо, старанно підібрані учасники Великих Покровських зборів, що відбувалися протягом 25-30 жовтня 1926 р. в Києві, звинувативши в нелояльності до радянської влади, засудили діяльність президії ВПРЦ на чолі з В.Потієнком, але вищому партійному керівництву УСРР цього виявилось замало. Воно вимагало усунення з посади першоієрарха УАПЦ В.Липківського, як людину знану і авторитетну серед пастви. Нарешті, 2-ий Всеукраїнський церковний собор, що відбувався на початку жовтня 1927 р., під загрозою ліквідації УАПЦ змушений був зняти з В.Липківського «тягар митрополичого служіння» і відправити у відставку. В 1937 р. його розстріляли.

Як стверджував на слідстві один з фігурантів справи «Ображених» отець Василь Івко, під час роботи Собору прийшли представники радянської влади із загоном міліції і, залякавши арештами учасників зібрання, змусили обрати митрополитом УАПЦ більш поступливого і бажаного для влади Миколу Борецького [39].

У період «наступу соціалізму по всьому фронту» радянська влада взяла курс на повну ліквідацію УАПЦ з тим, щоб у часи найтяжчих випробувань позбавити українців духовних пастирів. 1929 рік комуністичною пропагандою був оголошений «роком великого перелому», тобто початком форсованої колективізації сільського господарства і пов'язаного з нею «ліквідацією куркульства як класу». Під час цієї кампанії з метою вилучення у селян хліба влада вдалася до надзвичайних заходів: несанкціонованих обшуків, накладання величезних штрафів, індивідуального оподаткування найбільш заможних селян (куркулів), розпродажу майна неплатників податків і борж-

ників та депортації найбільш непокірних селян у віддалені північні райони СРСР. Позаекономічні методи вилучення продовольства переслідували і політичну мету: пролетаризувати село, знищити одвічний потяг селянства до індивідуального господарювання і приватної власності з тим, щоб перетворити селянина – вільного виробника на колгоспного наймита. Аграрна політика комуністичного режиму не знаходила підтримки серед українських хліборобів, крім найбіднішої їх частини, об'єднаної в комнезами. УАПЦ не могла залишатися осторонь наруги комуністів над селянством.

Після ліквідації правлячим режимом українських політичних партій, «Просвіт» та інших громадських організацій УАПЦ залишалася єдиною неконтрольованою більшовиками організаційною структурою – останнім осередком українства, який міг очолити рух опору черговим експериментам комуністів над українським селянством. «Петлюрівською» організацією називали комуністи українську церкву і її потрібно було знищити. Це завдання правлячої партії виконували органи ДПУ шляхом влаштування фальсифікованих політичних процесів. Одним з них була справа так званих «плановиків» – вірних УАПЦ із села Жуківки Машівського району, які начебто готували повстання з метою повалення радянської влади і відновлення УНР. Всього в цій справі було заарештовано 27 чоловік, а її лідерами чекісти зробили Ю.Р.Видюка і Ф.Д.Стрижак.

Юхим Радіонович Ведюк народився 1883 р. в селянській родині середнього достатку, мав початкову освіту. У 1905 р. вступив до загальноросійської партії соціалістів-революціонерів, а в 1917 р. став одним з організаторів української партії есерів, до якої входило близько трьох тисяч селян Машівської волості. Ю.Р.Ведюк обирався членом Полтавського повітового комітету УПСР. У період Гетьманщини у складі повстанського загону боровся за відновлення УНР. У 1923 р. став ініціатором відкриття УАПЦ в Жуківці і був обраний головою її церковної ради. Неодноразово заарештовувався органами ДПУ, але за браком доказів у контрреволюційній діяльності звільнявся від кримінальної відповідальності [40]. Ю.Р.Ведюк мав довірливі стосунки з керівником Полтавської окружної церковної ради УАПЦ І.М.Тараном та єпископом Юрієм Жевченком.

Ф.Д.Стрижак народився 1891 р. в селі Мелехи Лохвицького повіту. У 1908 р. вступив до Полтавської духовної семінарії, яку успішно закінчив напередодні першої світової війни і відразу ж вступив до Варшавського університету, але закінчити його не встиг, позаяк у 1916 р. був мобілізований до царської армії і направлений до школи прапорщиків у Тифлісі (нині – Тбілісі), де отримав офіцерське звання. Після повалення самодержавства в Росії і утворення Української Центральної Ради вступив до Староукраїнського Правобережного полку, який формувався з українців у складі 33-ої

дивізії Північного фронту і був призначений ад'ютантом командира полку. Під час першої агресії російських більшовиків проти України полк за наказом В.Антонова-Овсієнка був розформований у Курську і до України не дійшов. Щоб не бути мобілізованим до гетьманського війська, у листопаді 1918 р. висвятився на священика Російської православної церкви. Тривалий час пастирські обов'язки виконував у Руновщині Полтавського повіту, але в 1925 р. перейшов до УАПЦ. Службу Божу відбував у Кобеляках, Богданівці, а останнім часом – у Жуківці [41].

Учасниками сфабрикованої справи «плановиків» чекісти зробили активістів УАПЦ (Михайла Ведмідя, Якова Лебідька, Терентія Матяша, Тихона Оніпка, Юхима Півторацького та Івана Хобту), колишніх вояків армії УНР (Семена Радченка і Данила Дворовенка) та селян, які до революції 1917 р. мали певні статки і вважалися куркулями (Митрофана Ведмідя, Федора Грозя, Петра Литвина та ін.). Всі вони були вірними УАПЦ та противниками колективізації сільського господарства і не бажали йти до колгоспу та втрачати нажити тяжкою працею в період непу власність. У приватних розмовах між собою вони говорили, що Москва грабує Україну, колгосп – нова форма кріпосного права, а все від того, що українці не є господарями на власній землі. Лише у своїй державі, вважали вони, український народ може бути щасливим і заможним. Митрофан Ведмідь закликав селян не давати хліб для більшовицького режиму, який вивозить його до Росії, виступав за «звільнення України з-під Московського ярма».

Конкретних доказів протиправних дій, навіть з точки зору радянського законодавства, учасників міфічної організації «плановиків» чекісти не мали, але вони були їм і не потрібні. Головним для них було залякати селян терором, щоб вони навіть подумки не наважувалися чинити опір більшовицькому режимові. Тому вирок Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 11 березня 1930 р. були немилосердними: Ю.Р.Ведюка, Ф.Д.Стрижака і М.Г.Ведмідя розстріляли, 12 селян відправили до концтабору терміном від 5 до 10 років і 8 чоловік вислали до Північного краю. Лише трьох фігурантів справи «плановиків» звільнили від покарання [42]. 10 років виправно-трудова таборів одержав і колишній священик УАПЦ Іван Митрофанович Таран, якого чекісти також долучили до справи «плановиків», хоча на той час він уже залишив Полтавщину.

І.М.Таран народився 1901 р. в селі Шахворостівці Миргородського повіту у заможній селянській родині: його батько мав 25 десятин власної землі. Навчався в Миргородському реальному училищі та Індустріальному технікумі в Полтаві. За участь у протибільшовицькому повстанському комітеті в 1920 р. був заарештований губернським Чека і засуджений до смертної кари, але Всеукраїнський ЦВК замінив розстріл перебуванням у концтаборі

до закінчення громадянської війни в Росії. Звільнившись з ув'язнення, в 1921 р. вступив до Київського політехнічного інституту, але вже наступного року як «соціально-небезпечний елемент» був виключений з нього. Саме в цей час постала УАПЦ і І.М.Тарана було висвячено на священника та призначено настоятелем Воскресенського собору в Полтаві.

І.М.Таран підтримував дружні стосунки з В.Щепотьєвим, Г.Вашенком та іншими подвижниками українського національного відродження. За підтримки єпископа К.Кротевича при Воскресенському соборі він створив Се-стринство, яке протягом 1922-1923 років надавало допомогу радянським політв'язнів. З цією метою одна з прихожанок влаштувала вдома кухню, де готували їм обіди, адже саме в цей час в Україну прийшов перший за радянських часів голод.

Коли в 1926 р. до Полтави надійшло повідомлення про вбивство С.Петлюри в Парижі, у помешканні І.Тарана зібралися священники УАПЦ, щоб обговорити цю трагічну для українців подію. За християнською традицією по Головному отаману мали відслужити панахиду, але щоб не наражати українську церкву на репресії, вирішили цього не робити, а пом'янути С.Петлюру у своїх молитвах. У 1927 р. І.Таран відслужив у церкві Напутній молебень В.Щепотьєву, якого відправляли на заслання. У церковних справах І.Таран підтримував контакти з відомими діячами УАПЦ В.Чехівським, К.Товкачем та Ю.Ведюком і це йому чекісти пізніше також поставили у вину.

У кінці 20-х років, коли почала згортатися політика українізації і почалися гоніння на УАПЦ, І.Таран залишив священницький сан і поїхав до Москви з наміром вступити до університету, але на заваді цьому знову стало соціальне походження. Тому з мрією здобути університетську освіту довелося розпрощатися і він вступив до Духовної академії, але вже на другому курсі був заарештований чекістами у справі «плановиків». Покарання відбував у одному з таборів Дальлагу (системі Далекосхідних концтаборів). У 1938 р. І.Тарана, як «антирадянського елемента», знову заарештували, але у зв'язку з тим, що складу злочину (контрреволюційні розмови) не довели, справу закрили, що в ті роки було скоріше винятком, ніж правилом.

Після звільнення в 1939 р. з ув'язнення І.Таран в Україну вже не повернувся, а залишився на Далекому Сході і працював рядовим інженером-електриком у системі «Дальстрою» НКВС СРСР. У грудні 1944 р. його призначили начальником однієї з найбільших турбогенераторних електростанцій Південно-Західного гірничо-промислового управління Хабаровського краю. За сумлінну працю неодноразово нагороджувався почесними грамотами і грошовими преміями. Після закінчення радянсько-німецької війни в 1945 р. І.Таран звернувся до Комісії по амністіях Верховної Ради

СРСР з проханням зняти з нього судимість, але клопотання було задоволено лише частково. Повністю І.Тарана реабілітували лише в 1989 р., але вже помертню [43].

На початку колективізації сільського господарства селяни, щоб не здавати худобу до колгоспу, почали масово продавати або різати її на м'ясо. Не стали винятком у цьому і жителі Іваниці Лохвицького району. У грудні 1929 р. вони зарізали 85 молодих свиней та близько 50 голів великої рогатої худоби і телят. Продав свою корову і священник УАПЦ Олександр Іванович Богаєвський. У зв'язку з тим, що він користувався незаперечним авторитетом серед селян, чекісти зробили його організатором саботажу колгоспного будівництва і заарештували. На слідстві йому пригадали і випадок, що трапився в 1921 р. під час рейду з Чернігівщини на Полтавщину загону отамана Ангела. Його повстанці захопили в полон 28 бійців продовольчого загону, у більшості своїй євреїв, що грабували селян. Перед розстрілом О.Богаєвський, щоб похоронити їх за християнським звичаєм, звернувся зі словами: «Прийміть тайнство Хрестове!». Згідно рішення «трійки» при колегії ДПУ УРСР від 20 березня 1930 р. О.Богаєвського розстріляли [44].

До кримінальної справи автокефалістів у Нехворощанському районі в 1929 р. було притягнуто 10 чоловік. Головним її фігурантом чекісти зробили псаломщика Малонехворощанської УАПЦ Пилипа Яковича Жовницького, в минулому – вчителя і активного члена української партії боротьбистів. Про його дитячі і юнацькі роки та соціальне походження нічого не відомо, але за радянськими мірками він вважався середняком, позаяк його батько мав сім десятин землі. П.Жовницький був щирим українським патріотом-самостійником і соціалістом за переконанням. Ідеалом для себе вважав Українську Народну республіку.

У 1920 р. лідери української партії боротьбистів у обмін на «теплі» місця в системі партійно-радянської номенклатури ліквідували свою партію, але П.Жовницький на угоду з більшовиками не пішов. За порадою майбутнього єпископа УАПЦ Олександра Ярещенка він вступив кандидатом до Української Комуністичної партії, але тримісячного випробувального терміну не витримав і, остаточно розчарувавшись у радянській владі, вирішив посвятити себе служінню Богові і Україні. Уже будучи заарештованим, під час слідства 23 березня 1929 р. П.Жовницький відверто зізнався: «Я є переконаний український націоналіст. За часів Центральної Ради я був прихильником її, прагнув української незалежної державності. У своїх політичних поглядах я цілком поділяв програму української партії есерів, хоча офіційно до неї не належав. Я прагнув такої форми української державності, яка здійснювалася урядом Української Народної республіки. Головна моя мета: об'єднання під прапором УНР усіх українських земель в етнографічних

межах від Карпат до Дону».

Після поразки Визвольних змагань українського народу і окупації більшовицькою Росією України П.Жовницький не відмовився від своїх політичних переконань і залишився переконаним українським націоналістом: «Я мусив поставити перед собою завдання: що далі робити? Тоді вирішив, що для здійснення моїх мрій необхідно працювати над підняттям національної свідомості українського народу. Як засіб для цієї роботи я обрав українську автокефальну церкву, в якій і працюю з 1922 року» [45]. Найближчими помічниками П.Жовницького були Григорій Різниченко та Андрій Герасименко.

Початок створення УАПЦ в Малій Нехворощі припадає на 1921 рік, коли до цієї справи долучилася місцева «Просвіта», яку очолював учитель Карпо Микитович Сидоренко (пізніше він виїхав до Сахновщини). Після офіційної реєстрації УАПЦ в Малій Нехворощі в 1924 р. він став головою церковної ради. Українська церква відразу ж знайшла багатьох прихильників серед селян. Голова Нехворощанського районного комнезаму і член ВКП/б/ з 1926 р. Петро Халівка у своєму доносі до окружного відділення ДПУ визнавав, що автокефалісти «вплив серед населення мали великий». У Оржівці (так у тексті – В.Р.), продовжував інформатор ДПУ, «цей Жовницький володіє всім». Група симпатиків УАПЦ була створена в селі Бершак. До неї ввійшли Василь Євгенів, Карпо Сидоренко, Петро Різниченко та ін. Проводилася робота по створенню УАПЦ також у Коновалівці, де виникла ініціативна група з п'яти осіб.

Щоб завоювати прихильність односельців, П.Жовницький вдавався до більшовицької риторики класової боротьби на селі. Агітаційну роботу серед селян проводив під гаслом: «Біднота й середняки! Об'єднуйтеся в автокефальну громаду для боротьби з куркулем!». П.Жовницькому вдалося переконати більшість віруючих РПЦ і в 1925 р. місцева церква стала автокефальною. У тому ж році він зв'язався з лідером полтавських автокефалістів Федором Савоном і став отримувати від нього релігійну літературу, а також через його посередництво встановив зв'язок з іншими громадами УАПЦ на Полтавщині.

Протягом 1926-1928 років П.Жовницький перебрав до своїх рук керівництво майже всіма громадянськими організаціями села: очолив касу взаємодопомоги, керував хором при сільській хаті-читальні, був секретарем двох земельних громад. Більшість учасників хорового колективу становила молодь, яку П.Жовницький, за словами чекістів, намагався виховувати в «шовіністичному дусі», позаяк вони виконували виключно українські народні пісні. Патріотичним вихованням молоді займалися також 64-річний священник УАПЦ Артамон Петров та «щирий галицький українець» Воло-

димир Білик, якого громада у березні 1926 р. запросила до Малої Нехворощі бути їх духовним наставником.

З ініціативи П.Жовницького при Малонехворощанській церкві УАПЦ була створена Сестринське братство у складі 12 жінок. Головою його обрали Варвару Мозову, а обов'язки казначея виконувала Катерина Різниченко. Зібрані серед віруючих кошти використовувалися на ремонт церкви, утримання священників та допомогу віруючим.

Під час хлібозаготівельної кампанії 1928 – 1929 років П.Жовницький відкрито виступав проти пограбування українського селянства і насильницької колективізації, переконував односельців, що голова Директорії УНР С.Петлюра живий і незабаром повернеться, щоб звільнити Україну від московсько-більшовицьких окупантів. С.Різниченко в розмовах із селянами обурювався «доки ми будемо годувати жидів і кацапів» [46].

Будучи українським патріотом за переконанням, П.Жовницький пов'язував надії на звільнення України від імперської залежності Москви з реалізацією конституційного права кожної із союзних республік на добровільний вихід із СРСР. Уже на першому допиті 11 березня 1929 р. він заявив слідчому: «Я, Пилип Якович Жовницький, за своїми переконаннями є самостійником, якого самостійність ґрунтується на Конституції СРСР 1923 р. (Конституція СРСР була прийнята в 1924 р. – В.Р.), де сказано, що всяка республіка має право вийти із Союзу, коли забажає. Про відбудування самостійної України в межах Радянського Союзу я гадаю, що це може статися тоді, коли український народ стане весь національно свідомим. Аби досягти національної свідомості, я з свого боку працював над тим, що давав читати українські книжки своїм односельцям: оповідання історичні Кашенка, Островського і інші, а також проводив українізацію малонехворощанської парафії, внаслідок чого, по моєму спостереженню, така національна свідомість у деяких громадян – моїх односельчан, з'явилася».

На думку П.Жовницького, кожна поневолена нація на шляху до свободи і незалежності мусить пройти три етапи у своєму визвольному рухові: автономія, федерація і самостійність. «Перші два етапи нами пройдено, – говорив Жовницький, – третього етапу я прагну шляхом виходу України з Радянського Союзу».

П.Жовницький був поборником соборності українських земель і єдиної помісної української православної церкви, яка могла згуртувати розпорошених по сусідніх державах українців у єдину націю. «Українська автокефальна церква, – говорив він, – на мій погляд, мусить, коли буде переведена по всіх українських землях, зв'язати духовно ці розпорошені по різних державах землі в одне ціле і не допустить до асиміляції нашого народу нашими сусідами» [47].

У переддень Голодомору 1932-1933 років, який був прямим наслідком суцільної колективізації сільського господарства, комуністам потрібно було знищити єдину непідконтрольну їм структуру – українську православну церкву, яка за сприятливих умов могла організувати спротив більшовицькому режимові. Тому слідчі ДПУ звинуватили П.Жовницького у тому, що він «під маскою автокефальної релігійної громади організував підпільну петлюрівську організацію, яка переслідувала мету повалення існуючого радянського ладу і створення буржуазної самостійної Української держави», а також у тому, що він «проводив з селянами шовіністичного характеру агітацію»[48]. Любов до своєї Батьківщини-України чекісти кваліфікували як злочин, а прибічників української національної церкви, – як державних злочинців.

Арешту активістів УАПЦ у Малій Нехворощі передували збори членів комнезаму, які відбулися 3 березня 1929 р.. Під диктовку більшовицьких партійних функціонерів вони прийняли рішення про закриття «як контрреволюційної» УАПЦ в селі і висилку за межі України священника Володимира Білика, дяка П.Жовницького та «попівських прихвостнів» Андрія Герасименка і Григорія Різниченка. Як не дивно, але вирок у справі мало-нехворощанських автокефалістів був доволі м'яким, як для того часу. Згідно рішення Особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 26 липня 1927 р. 4-х фігурантів цієї справи звільнили з-під варті, 4-х засудили на чотири місяці позбавлення волі, одного вислали на три роки до Північного краю, а П.Жовницького на три роки ув'язнили в концтаборі[49].

Однією з жертв більшовицького терору став священник УАПЦ і бандурист Григорій Юхимович Артеменко. Народився він 1893 р. на хуторі Пузирі Оболонянської волості в селянській родині, яка мала давнє козацьке коріння. Його батько на чотирьох членів сім'ї мав 7 десятин землі. Двокласну початкову школу Г.Артеменко закінчив у Горошиному. У сім'ї і школі одержав ґрунтоване релігійне виховання. У 1912 р. був призваний на дійсну військову службу, яку відбував при штабі дивізії. Зважаючи на чисельні втрати офіцерського корпусу в роки першої світової війни, до військових шкіл посилали навіть рядових, які не мали середньої освіти. У їх числі опинився і Г.Артеменко. Першу світову війну він закінчив у чині підпоручика, але в умовах більшовицького режиму приховав це. Як тільки-но в Україні постала УАПЦ, Г.Артеменко став її вірним, а згодом і священником у селі Нижній Булатець. Насильницької колективізації села комуністами не схвалював і не приховував цього.

8 вересня 1929 р. на постій до села прибув один з підрозділів 224-го полку Червоної армії. Побачивши жалюгідний вигляд червоних вояків (вишнених, брудних і голодних), Г.Артеменко у розмові з ними заявив, що

краще кинути зброю, ніж так мучитися. Це послужило підставою чекістам для звинувачення його в антирадянській агітації. Пригадали Г.Артеменку і приховане офіцерське звання та знайомство з членами Всеукраїнської Церковної Ради В.Чехівським, який по приїзді до Лубен виступав з проповіддю в соборі УАПЦ, зміст якої зводився до єднання українців навколо своєї національної церкви. Зупинявся він на квартирі архієпископа Йосипа Оксїюка, а увечері Г.Артеменко грав їм на бандурі і співав, як вважали чекісти, «націоналістичні пісні». Все це послужило підставою для винесення йому 2 лютого 1930 р. смертного вироку. Разом з ним розстріляли невідомо за що і священника УАПЦ Михайла Колесника [50].

Протодиякон Володимир Сергійович Буртан був уродженцем села Березняки Хорольського повіту. Його батько працював десятником на будівництві в Києві, куди невдовзі забрав і сім'ю. До революції 1917 р. В.Буртан навчався у приватній гімназії Стельмашенка, а з 1919 р. – у трудовій школі імені Т.Шевченка, де викладачами працювали В.Дурдуківський, Й.Гермайзе та інші подвижники українського національного відродження. У 1920 р. вступив на соціально-економічний факультет Інституту народної освіти, але примітивна соціологія в її більшовицькому трактуванні не приваблювала В.Буртана, хоча жага до навчання була великою. Саме в цей час постала УАПЦ і з ініціативи В.Чехівського при Центральній Всеукраїнській Церковній Раді (ВУЦР) у Києві відкрилися Богословські курси і В.Буртан, як глибоко віруюча людина і патріот України, вступив до них. Саме там він перейнявся любов'ю до церковного співу. Закінчити курси не довелося, позаяк через чотири місяці комуністи їх закрили.

У 1922 р. В.Буртана, який мав чудовий голос, запросили до церковного хору при Софіївському соборі УАПЦ в Києві, яким керував відомий український композитор і диригент К.Стеценко. 22 червня 1924 р. архієпископ Нестор Щараївський висвятив В.Буртана в сан диякона. Пастирські обов'язки виконував у Софіївському соборі та Миколаївській церкві на Печерську в Києві. У березні 1925 р. Парафіяльна рада запросила В.Буртана в якості протодиякона до Братської церкви УАПЦ в Лубнах, настоятелем якої був Сергій Ілларіонович Сосновський. У 1926 р. його місце посів Володимир Петрович Слухаєвський – старший брат Бориса Слухаєвського, який одночасно обіймав посаду і голови Лубенської окружної ради УАПЦ.

В.Буртан був у добрих стосунках з прихожанами, які поважали його як духовного наставника, але в політичне життя України намагався не втручатися, хоча в приватних розмовах говорив, що радянська влада душить селян податками і під приводом хлібозаготівель забирає в них останнє, прирікаючи на голодну смерть.

У березні 1929 р. під час загальноукраїнської кампанії по ліквідації

УАПЦ автокефальний собор у Лубнах, незважаючи на протести віруючих, було закрито. 20-річна дружина і 3-річний син В.Буртана опинилися без засобів існування і бідували. На прохання віруючих В.Буртан поїхав до Харкова, тодішньої столиці УРСР, з проханням надати вірним УАПЦ Різдво-Богородицький собор у Лубнах. По дорозі до Харкова він зупинився у Полтаві, щоб порадитися з єпископом Й.Олексіюком, як зберегти українську церкву та віруючих від переслідувань. Нічого не добившись у більшовицьких верховодів у Харкові, В.Буртан повернувся до Лубен, де 11 грудня 1929 р. був заарештований. Одночасно в Києві була взята під варту його сестра Олена – член Спілки української молоді (СУМ).

16 днів В.Буртана тримали чекісти в одиночній камері, вибиваючи зізнання в контрреволюційній діяльності. Слідчі намагалися прив'язати його до міфічної Спілки визволення України (СВУ), адже саме в цей час більшовицький режим готував розправу над українською творчою інтелігенцією. Підставою для розправи слугувало знайомство В.Буртана з фігурантами справи СВУ В.Чехівським, Й.Гермайзе, В.Дурдуківським та іншими. Це було єдине звинувачення, яке чекісти змогли пред'явити заарештованому. І хоч В.Буртан не визнав себе винним у антирадянській діяльності, згідно рішення позасудової «трійки» від 24 лютого 1930 р. його було засуджено на п'ять років виправно-трудових таборів [51].

Наступного року разом з іншими активістами Лубенської УАПЦ на 5 років «далеких таборів» засудили і Володимира Слухаєвського. Після відбуття покарання до Лубен він уже не повернувся, мешкав у Полтаві.

Санітара Оржицької районної лікарні, уродженця села Чутівки Лубенського повіту Олексія Теслю заарештували в 1931 р. лише тому, що його дочка Надія стала дружиною В.Слухаєвського, а сам він збирав поміж селян пожертви для УАПЦ.

Не останню роль у погромі автокефальних церков Лубенщини відіграв учасник церковного хору Братської церкви УАПЦ, він же – таємний інформатор ДПУ Федір Сухопара [52].

Борис Петрович Слухаєвський, молодший брат Володимира Слухаєвського, народився 1901 р. в селі Остап'є Хорольського повіту у сім'ї священика Руської православної церкви, який пізніше перейшов до УАПЦ і залишився виконувати пастирські обов'язки у своєму селі. Продовжуючи сімейну традицію, своїх синів Володимира, Миколу та Бориса батько віддав до Полтавської Духовної семінарії. Борис закінчив її у 1919 р., але по духовній лінії не пішов. Протягом 1921-1922 р. він учителював у Куклинцях Мачушанської волості Полтавського повіту, але під тиском місцевих активістів радянської влади, яких не влаштовували патріотичні переконання Б.Слухаєвського, змушений був залишити роботу у школі і перебраться до

батька в Остап'є. Позаяк шлях до школи йому був заборонений, повернувшись до церкви. У 1926 р. єпископ Ю.Жевченко висвятив його на священника УАПЦ і рекомендував настоятелем храму в Диканьці. Там Б.Слухаєвський відразу ж створив церковний хор і Сестринське братство.

Церковна півча часто збиралася у приватних помешканнях віруючих і, крім духовних, співала українські народні пісні: «Ще не вмерла Україна», шевченківський «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «Їхав козак за Дунай» та інші. Між собою вірні УАПЦ говорили, що Т.Шевченко був великим патріотом України, але радянська влада піддає його творчість жорсткій цензурі і забороняє друкувати окремі його поезії. Б.Слухаєвський різко засуджував введення в 1929 р. так званого самообкладання, яке фактично було другим податком на селян і було спрямоване на розорення найбільш успішних та підприємливих хазяїв. Цього більшовицький режим не міг йому пробачити.

9 вересня 1929 р. Б.Слухаєвського було заарештовано за безглуздим звинуваченням у тому, що він згуртував навколо себе куркульсько-петлюрівські елементи села, обробляє молодь у шовіністичному дусі і сіє в їх свідомості необхідність боротьби за самостійну Україну. Згідно рішення позасудової «трійки» його вислали на три роки до Північного краю [53].

Одночасно з Б.Слухаєвським чекісти заарештували і священника Троїцької церкви в Диканьці Федора Васильовича Геращенко. Народився він 1896 р. в Ковалівці Полтавського повіту в заможній селянській родині. До революції 1917 р. його батько мав 40 десятин землі, але більшовики її конфіскували разом з іншим майном, позбавивши сім'ю засобів існування. У 1912 р. Ф.Геращенко вступив до Полтавської Духовної семінарії, але не закінчив її у зв'язку з приходом до влади комуністів. Декілька років вчителював у селах Полтавщини, а в 1922 р. був рукоположений священником УАПЦ і виконував пастирські обов'язки у Ковалівському районі. У 1925 р. Ф.Геращенко одержав призначення до Диканьського району, де познайомився з Б.Слухаєвським. Це знайомство відіграло фатальну роль у його долі. Без будь-яких, навіть формальних причин його заарештували і на 8 років відправили до Карелії заготовляти ліс та будувати Біломорсько-Балтійський канал. До Полтави він повернувся лише в 1936 р. [54].

Б.Слухаєвський після повернення із заслання працював помічником бухгалтера артлі імені Лесі Українки та бухгалтером артлі «Побут». Вдруге його заарештували в 1937 р., долучивши до фальсифікованої справи «контрреволюційної фашистської організації церковників», і 23 квітня 1938 р. розстріляли [55].

У період «наступу соціалізму по всьому фронту» в Немировичівському (протягом 1925 – 1931 років Великі Сорочинці називалися Немировичі) пе-

дагогічному технікумі на ґрунті неприйняття більшовицької колективізації сільського господарства виникла група студентів-однодумців, яку чекісти кваліфікували як контрреволюційну організацію. Її ідейним лідером зробили священника УАПЦ Івана Артеменка, а керівниками – Панька Лутая і Степана Макаренка. До складу групи входили Юрій Федірко, Михайло Усик, Максим Лейко, Яків Кривко та інші – всього 15 чоловік.

Батько Панька Лутая – Андрій був учасником Української революції 1917-1921 років. Протягом 1917 р. його обирали членом Миргородської земської управи, делегатом 1-го Селянського з'їзду України (25.05. – 2.06. 1917 р.) і Всеукраїнського з'їзду рад (4.12. 1917 р.) у Києві, який, попри сподівання, не пішов за більшовиками і висловив підтримку Українській Центральній Раді. Очолював він і Устивицьке волосне земство. А.Лутай був також членом ініціативної групи з організації «вільного козацтва» в Устивиці, до якої входили Кіндрат Шелудченко, Максим Наливайко, Іван і Микола Станіславські, Дмитро Перетятко, брати Андрій, Гнат і Карпо Короленки, брати Захаржевські та ін.

Як найбільш авторитетного серед селян, К.Шелудченка восени 1917 р. було обрано членом Української Центральної Ради, а під час Директорів УНР – делегатом Трудового конгресу, який працював протягом 22 – 28 січня 1919 р. в Києві. Селяни Устивиці підтримали протибільшовицьке повстання в Миргороді 1-4 квітня 1919 р.. Їх виступ очолили Кіндрат Шелудченко та Микола Доброволенко. Повстанці закрили в селі базар, який під напливом міщечників з Росії перетворився на центр спекуляції і шахрайства, чим викликали обурення місцевих євреїв, яке переросло в бунт. Близько 30 євреїв довелося заарештувати і закрити в приміщенні волосної управи. «Гарячі голови» вимагали вчинити над ними самосуд, назрівав єврейський погром, але перемогла зважена позиція керівників селянського виступу. Церковними дзвонами вони скликали селян і за рішенням сільського сходу заарештованих євреїв відпустили на волю [56].

Сотником «вільного козацтва» Устивиці селяни обрали Андрія Короленка, а помічником – його брата Гната. Після повалення самодержавства в Росії А.Короленко був членом солдатського комітету 81-ої піхотної дивізії російської армії і від її вояків – делегатом 2-го Всеросійського селянського з'їзду, який засудив більшовицький переворот у жовтні 1917 р.. У кінці 1917 р. А.Короленко повернувся до батьків в Устивицю. Для озброєння Устивицької сотні «вільних козаків» він одержав з Полтави 300 австрійських гвинтівок і кулемет, після чого організував військове навчання своїх козаків. Після відповідного вишколу Устивицька сотня увійшла до складу Миргородського куреня «вільних козаків», яким командував спершу Пасько-Пашенко, а пізніше – П'явка.

Під час втечі більшовиків з Києва козаки А.Короленка, щоб перешкодити вивезенню награбованого майна до Росії, спалили залізничний міст на лінії Гоголеве – Миргород, в результаті чого декілька ешелонів з награбованим і бронепотяг дісталися українським воякам, які разом з німецькими військами звільняли Україну від червоних напасників. Устивицька сотня також роззброїла і заарештувала червоногвардійців на станції Гоголеве та відправила їх до Миргородської тюрми [57].

А.Короленко не міг змиритися з гетьманським режимом і організував повстанський загін, який у кінці 1918 р. влився до армії УНР. Разом з односельцями Закладним, Білоусом і Перетятком А.Короленко за волю України воював на бронепотязі, а після поразки Визвольних змагань разом з братом Карпом пішов на еміграцію. Після повернення з Польщі в Україну Карпо помер.

Але повернемося до Немировичівських студентів. Вони вирости і виховувалися вже за радянської влади, частина з них була членами комуністичної спілки молоді (комсомолу), але комуністична пропаганда не могла убити в них любов до рідного краю, до свого народу. Тому юнаки хоч і вважалися комсомольцями, були насамперед патріотами України. Майже всі учасники групи були сільськими хлопцями, а тому не байдужими до долі своїх батьків, яких в процесі суцільної колективізації позбавляли права власності і заганяли до колгоспів. Студенти таємно з-поміж себе поширювали Універсали Центральної Ради, захоплювалися героїзмом борців за волю України, читали праці М.Грушевського, «Чорну раду» П.Куліша та іншу історичну літературу патріотичного змісту, потайки співали національний гімн «Ще не вмерла Україна». Вони щиро вболівали за долю свого краю і під час диспутів доходили висновку, що Україна перебуває на становищі колонії більшовицької Росії [58].

У жовтні 1928 р. П.Лутая як «політично неблагонадійного» виключили з Немировичівського педагогічного технікуму і він переїхав до батьків в Устивицю, де близько зійшовся з місцевим священиком УАПЦ І.Артеменком.

Іван Дмитрович Артеменко народився 1882 р. на хуторі Пузирі Худоліївської волості Хорольського повіту у збіднілій родині українських козаків, які після ліквідації царизмом автономії України-Гетьманщини перетворилися на державних селян. Його батьки мали лише 6 десятин землі.

Під час першої світової війни І. Артеменко був мобілізований до царської армії. Воював на Південно-Західному фронті рядовим, пізніше дослужився до унтер-офіцера. Участь в Українській революції 1917-1921 років не приймав. Будучи мобілізованим до Червоної армії, з кінця 1918 року служив на військових складах у Полтаві, а протягом 1920-1921 років – у полтавському губернському військовому комісаріаті. Ідеологію більшовиз-

му не сприйняв і коли постала УАПЦ, став її вірним послідовником. Після короткої богословської підготовки його було висвячено на священника. До 1926 р. службу Божу відбував поблизу Полтави у Руновщині, а після закриття «войовничими атеїстами» УАПЦ в селі, повернувся до себе на батьківщину в Худоліївку. Деякий час допомагав старим батькам у веденні власного господарства, а в 1927 р. став настоятелем храму УАПЦ в Устивиці, і відразу ж розпочав його ремонт. На вимогу І.Артеменка храм пофарбували у жовтий і синій кольори. «Для селян, – говорив настоятель, – цей колір буде дивним, а для комуністів – страшним»[59].

І.Артеменко не міг залишатися стороннім спостерігачем знущання комуністів над українським селянством: виступав проти так званого самообкладання, яке зводилося до розорення найбільш заможних селян (куркулів), засилля чужинців у владних радянських структурах (партійних, комсомольських і господарських). Українські патріоти збиралися в хаті сільського фельдшера Філіпа (Пилипа) Шнейдера – етнічного німця, якого чекісти також вважали українським націоналістом, і обговорювали долю українського селянства у зв'язку з суцільною колективізацією села та співали українські пісні «шовіністичного змісту», в тому числі національний гімн «Ще не вмерла України».

Восени 1929 р. серед студентів Немировичівського педагогічного технікуму були проведені арешти. Затриманих звинуватили у компрометації політики Комуністичної партії щодо селянства та дискредитації ленінського комсомолу. Одночасно чекісти заарештували і групу устивицьких селян – вірних УАПЦ. У числі заарештованих опинився і 19-річний уроженець села Лютеньки Гадяцького району учитель Яків Кривко. П.Лутаю вдалося уникнути арешту і зникнути. Слідчий Лубенського окружного ДПУ Аронов об'єднав заарештованих в одну підпільну контрреволюційну організацію, ідейним натхненником якої начебто був І.Артеменко. Він довго не міг придумати назву міфічної організації. Позаяк не володів українською мовою, то назвав її на московський копил – «Союзом пахарей-крестьян», хоча селяни і студенти російську мову мало розуміли і між собою нею ніколи не спілкувалися.

Жоден із заарештованих не визнав своєї причетності до міфічної підпільної організації. Яких зусиль довелося докласти слідчим і яких моральних та фізичних тортур витримати затриманим, щоб вибити з них потрібні зізнання, можна лише здогадуватися. У камеру до заарештованих чекісти підсадили свого таємного інформатора, який повідомляв їх про розмови і потаємні думки підслідних. Заарештовані студенти підозрювали, що їх «здав» їх же колега – студент педтехнікуму Микола Науменко. Насправді ж, «сексотом» ДПУ був студент Олексій Мануйленко (чекістська кличка –

«Воронов»).

Розправа над українськими патріотами не забарилася. «Великий терор» в СРСР ще не розпочався і маховик репресій не розкрутився повного мірою, тому смертної кари ніхто з «контрреволюціонерів» не одержав. Згідно рішення особливої «трійки» при колегії ДПУ УСРР 10 чоловік із 15 заарештованих були ув'язнені в концтаборах терміном від двох до десяти років. І.Артеменка засудили до п'яти років позбавлення волі [60].

Справа «Союза пахарей-крестьян» була звичайною фальшивкою чекістів. Українських патріотів судили не за конкретні протиправні дії і навіть не за наміри їх здійснити, а за патріотичні переконання, за спосіб мислення. Розправа над миргородськими патріотами була превентивним заходом чекістів, спрямованим на ізоляцію (поки-що) найбільш авторитетних селян, майбутніх учителів та учасників Визвольних змагань 1917 – 1921 років і їх дітей, які в переддень Голодомору 1932 – 1933 років могли очолити опір українського селянства більшовицькому режимові.

1932 – 1933 роки принесли нові випробування і страждання українському селянству – небачений за всю багатовікову історію Україна Голодомор, під час якого на своїй Богом даній землі загинули загнані до колгоспів мільйони хліборобів. Таємні інформатори ДПУ повідомляли, що поміж селянами ходять чутки про стихійне повстання, яке приведе до зміни влади в Україні, існування протибільшовицьких підпільних організацій, можливу війну західних країн проти СРСР, допомогу голодуючим із-за кордону. Але то були лише чутки, реальність була зовсім іншою – масова смертність. Доведені до відчаю і позбавлені будь-яких засобів існування селяни зверталися з надією до своїх духовних пастирів, шукаючи в них душевної втіхи і розради, але крім слів співчуття і щирої молитви останні нічим не могли зарадити, позаяк самі терпіли матеріальну скруту і моральне приниження. Комуністичному режимові потрібно було забрати і цю останню надію приречених на голодну смерть українських селян.

Влітку 1932 р. Харківський обласний відділ ДПУ відзначав активізацію УАПЦ у Лубенському та деяких інших районах Полтавщини. Щоб позбавити віруючих духовного опертя, чекісти розгорнули нову хвилю терору проти священників обох православних конфесій. Під їх укіс у першу чергу потрапили настоятелі ще діючих, а в більшості вже закритих храмів УАПЦ. У Лубенському районі чекісти створили чергову «контрреволюційну організацію», якій за браком фантазії не придумали назви.

Один із фігурантів цієї справи Митрофан Кривчун – священник УАПЦ із села Окіп (уродженець села Ковалі Чорнухинського району) говорив під час слідства: «Становище на селі напружене, буде голод, який приведе до стихійного повстання проти радвлади». Він не приховував свого ворожого став-

лення до більшовицького режиму, який прирік мільйони українських селян на голодну смерть: «Я є ворогом нинішнього політичного устрою. Радянську владу не визнаю, тому що терплю від неї гоніння» [61]. Решта заарештованих священників УАПЦ критичного ставлення до радянської влади на слідстві не виявляли, хоча співчували голодуючим і щиро молилися за спасіння їх душ. І все ж радянська влада була немилосердною до їх долі. Згідно вироку Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 28-29 квітня 1933 р. М.Кривчуна засудили на 10 років виправно-трудоих таборів. По п'ять років концтабору одержали священники УАПЦ Яків Середа із села Ждани Лубенського району, Семен Поцяпун із хутора Чернечина і Петро Малиновський із села Тишки. Отця Пилипа Раська із села Харсики Чорнухинського району вислали на три роки до Північного краю [62].

Не залишалася осторонь народного горя і Російська православна церква. Її ставлення до комуністичних експериментів над українським селянством було неприйнятним, а до радянської влади на словах лояльним, а насправді – ворожим. Священники РПЦ зазнавали таких же гонінь, як і УАПЦ. Настоятеля Михайлівської церкви .в Нових Санжарах вислали на три роки до Північного Уралу лише за те, що у приватних бесідах з віруючими комуністичних вождів він називав безумцями, босяками і жидами,а комсомол і сільбуди – притонами, розпусти і хуліганства [63].

9 листопада 1933 р. чекісти заарештували священника села Попівки Миргородського району Олександра Дмитровича Токаревського – старшого брата видатного громадського діяча і організатора кооперативного руху на Полтавщині Михайла Токаревського (1884 – 1974). Продовжуючи сімейну традицію, О.Токаревський хотів стати священником і вступив до Полтавської Духовної семінарії, де навчався разом із С .Петлюрою, але українським патріотом не став. Він переконував селян, що стара інтелігенція знищена радянською владою,а загнані до колгоспу хлібороби перетворилися на кріпаків і вічних злодіїв. Разом з тим, він вселяв селянам надію, що скоро все зміниться і їм повернуть землю і забране до колгоспів майно, але зміни пов'язував із зовнішнім втручанням, позаяк не бачив в СРСР сили, яка могла б повалити тиранію комуністів. Під час Голодомору О.Токаревський за християнським звичаєм здійснював поховання померлих селян. В цьому комуністи побачили контрреволюційні дії священника і за вироком все тієї ж «трійки» від 26 грудня 1933 р. вислали на три роки за межі України [64].

Драматично склалася доля архімандрита Спасопреображенського монастиря в селі Мгар Антона Яковича Зіненка,який обіймав цю посаду з 1932 р.. Народився він 1889 р. в селі Старий Іржавець Оржицької волості Лубенського повіту у бідній селянській родині. В дитинстві одержав ґрунтовне релігійне виховання і, ставши ченцем, вирішив все своє життя присвятити

служінню Богові. У березні 1927 р. уповноважений Лубенського окружного відділення ДПУ Тандуров змусив шляхом шантажу і погроз А.Зіненка, тоді ще простого ченця, стати таємним інформатором під кличкою «Феокист». Тандуров дав йому завдання: стежити і доповідати ДПУ про життя і розмови настоятеля монастиря і рядової братії. Але докори сумління мучили А.Зіненка, він картав себе за проявлену слабкість, розкаювався у вчиненому, а тому обов'язків «сексота» не виконував. Його викликали до ДПУ і нагадали про дану ним підписку, але А.Зіненко категорично відмовився бути таємним інформатором, мотивуючи тим, що це суперечить його релігійним переконанням. У липні 1932 р. А.Зіненка знову викликали до ДПУ і наказали збирати компромат на митрополита Феофіла Булдовського, але все було марно. Під час чергового виклику уповноважений Лубенського окружного відділення ДПУ оголосив йому догану і повторив завдання. Після цього А.Зіненко 24 серпня 1932р. на сповіді у Ф.Булдовського чистосердечно зізнався про свої взаємини з радянською таємною поліцією. Цього чекісти вже не могли йому пробачити і на три роки запроторили до концтабору [65].

Таким чином, в період «розгорнутого наступу соціалізму» на рубежі 20-30-х років УАПЦ на Полтавщині, як і повсюдно в Україні, була ліквідована, а її священнослужителі або розстріляні, або заарештовані і відправлені на заслання та в концтабори. Тому під час Голодомору 1932-1933 років померлих нікому було відспівати та похоронити за християнським обрядом. Померлих від голоду, як худобу до скотомогильників, звозили до спільних ям і не дозволяли ставити над ними православні хрести. У такий спосіб комуністи намагалися приховати свої злочини, щоб з часом вони стерлися з пам'яті людей.

Деякі вцілілі від репресій священики УАПЦ зреклися свого сану або перейшли до Російської православної церкви, парафії якої ще де-інде збереглися.

Остання хвиля масових арештів і розстрілів тепер уже колишніх священнослужителів УАПЦ пройшла в період «великого терору» другої половини 30-х років під час чисельних фальсифікованих політичних процесів. Найбільш відомими з них були «Фашистсько-повстанська організація церковників» та «петлюрівсько-повстанська організація», які закінчилися розстрілом відповідно 37 і 18 чоловік. Керівником останньої полтавські чекісти зробили свого давнього таємного інформатора бандуриста Миколу Мартиновича Зайця, який напередодні арешту працював керівником хорового гуртка при стрілецькому полку Червоної армії, що дислокувався у Лубнах.

Народився М.Заєць 1902 р. у сім'ї ветеринарного фельдшера в Миргороді. Навчався в Духовному училищі в Сумах та Харківській Духовній

семінарії, але стати священиком йому не судилося, позаяк всі духовні навчальні заклади були закриті більшовиками. Маючи від природи чудовий тенор, М.Заєць з юних літ співав у церковних хорах і грав на бандурі. У духовних навчальних закладах він вивчив нотну грамоту та вдосконалив свої вокальні та музичні здібності, і щедро ділився ними з усіма шанувальниками хорового співу та бандури.

У 1919 р. М.Заєць добровільно вступив до армії УНР, воював з більшовиками і білогвардійцями у складі 6-го стрілецького куреня Запорізької дивізії, а після поразки Визвольних змагань був інтернований у Польщі. Перебуваючи на еміграції, керував хором у табірній церкві та співав у хоровому товаристві «Стрілець». Після оголошеної більшовиками амністії у кінці 1923 р. повернувся в Україну і на запрошення настоятеля Лубенського Братського собору УАПЦ став керівником церковного хору при ньому. У 1927 р. він залишив хор і вступив до Харківської капели бандуристів, де познайомився з Г.Хоткевичем, а в 1929 р. створив власну капелу і гастролював з нею по Україні.

У розпал Голодомору чекісти шантажем змусили його стати таємним інформатором ДПУ, присвоївши кличку «Грязнов». У якості винагороди чекісти видали йому дефіцитні на той час продукти. Жертвами доносів і провокацій М.Зайця стали десятки ні в чому не повинних людей, у тому числі священнослужителів. У січні 1938 р. його викликали до Полтавського обласного управління НКВС і додому він уже не повернувся. На запитання дружини Галини Левченко про долю її чоловіка начальник лубенського райвідділу НКВС Мاستицький відповів: «Собаці – собача смерть!» і підписав дозвіл на розлучення з «ворогом народу». До останнього М.Заєць вірив, що його арешт був задуманою чекістами інсценівкою і продовжував «стукати» на своїх співкамерників у полтавській тюрмі. Г.Левченко була впевнена, що чекісти ліквідували М.Зайця як небажаного свідка своїх злочинів [66].

Протягом жовтня-грудня 1937 р. у Полтавській області було заарештовано 285 «церковників та сектантів» і 361 вихідця із духовного сану, а за січень-червень 1938 р. – ще 142 служителів культу, у більшості своїй уже колишніх [67]. Про окремих священників УАПЦ – жертв більшовицького терору 1937-1938 років в архівах СБУ збереглися короткі біографічні дані.

23 листопада 1937 р. комишнянським райвідділом міліції було заарештовано найстаршого з братів Токаревських – Івана, псаломщика і регента церковного хору. За вигаданим звинуваченням у «контрреволюційній агітації» «трійка» Управління НКВС по Полтавській області засудила його на 10 років виправно-трудових таборів, але до радянського концтабору його не встигли доправити, позаяк 1-го травня 1939 р. І.Токаревський помер у

лубенській тюрмі у віці 61 рік [68].

Трохим Андрійович Дядюренко народився 1904 р. у Великих Сорочинцях Миргородського повіту. В дитинстві співав у церковному хорі, а коли підріс – у шкільному хорі місцевої семирічної школи, де хоровим гуртком керував учитель Йосип Лакно. Незважаючи на юний вік і відсутність спеціальної музичної освіти у Т.Дядюренка, священник УАПЦ Анатолій Лакно запросив його бути диригентом церковного хору у Комишні. Наступного року його висвятили у дяки цієї ж церкви і на цій посаді він перебував до її закриття в 1931 р. Після – працював керівником хорових колективів у різних радянських установах та підприємствах: районного відділу зв'язку, заводу «Комунар», мебельної і суконної фабрик та спиртового заводу [69].

Костянтин Леонтіївич Глушко народився 1892 р. в робітничій сім'ї в Лубнах. Систематичної освіти не мав, але від природи мав чудовий голос. В юнацькі роки працював на різних підприємствах міста, протягом 1919 – 1921 років служив у Червоній Армії, у період непу був кустарем-одинаком, а з 1930 р. працював касиром-інкасатором. У 1922 р. диригент і композитор Григорій Давидовський та протодиякон Євген Захарченко запросили К.Глушка до церковного хору УАПЦ в Лубнах, де він познайомився з єпископом Й.Оксіюком, диригентом і бандуристом М.Зайцем, настоятелем Братського собору УАПЦ В.Слухаєвським та ін. З невідомих причин у 1924 р. К.Глушко залишив хор УАПЦ, але продовжував співати в різних хорових колективах при радянських установах, останнім часом – в лубенському Клубі залізничників і був заарештований у 1937 р. разом з керівником хору Олексієм Тирченком [70].

Іван Васильович Калашник був уродженцем Миргорода. Його батько мав власну кузню і він змалку опанував професію коваля. З великою радістю сприйняв початок Української революції і для захисту щойно проголошеної Української Народної республіки створив у кінці 1917 р. з юнаків-добровільців загін «Січовиків» чисельністю близько 60-70 чоловік і від них був делегований на Всеукраїнський селянський з'їзд (8-10 травня 1918 р.) у Києві, який не підтримав гетьманського перевороту. У липні 1918 р. І.Калашника заарештувала гетьманська варта і він чотири місяці провів у тюрмі, а коли вийшов на волю, взяв участь у повстанні проти П.Скоропадського, підтримав Директорію УНР і вступив до українського війська. Під командою Головного отамана армії УНР С.Петлюри воював з більшовиками, російськими білогвардійцями і поляками, до яких потрапив у полон. Сидів у тюрмі в Луцьку і таборі в Брест-Литовську. Після підписання угоди С.Петлюри з поляками у складі 6-ої української дивізії генерала Безручка брав участь у поході на Київ у травні 1920 р., а після його поразки знову опинився у польському таборі для інтернованих українських вояків у Калуші. Разом із М.Зайцем співпрацював у газеті «Український

стрілець». До СРСР повернувся у серпні 1923 р. і відразу вступив до автокефальної церкви у Миргороді, залишався її вірним до кінця. З 1933 р. працював ковалем у Миргородській машино-тракторній станції [71].

Михайло Лукич Приступа народився 1894 р. у Бродському повіті Західної України. Під час вступу в 1914 р. російської армії до Галичини був мобілізований до царського війська. Після окупації Західної України поляками додому не повернувся, а осів у Лубнах, де знайшов свою другу батьківщину, став активним автокефалістом і членом церковної ради УАПЦ. Під час непу займався індивідуальною трудовою діяльністю – був гарним пічником, а з кінця 20-х років працював на ремонті шосейних доріг. У 1937 р. його заарештували лише тому, що він був галичанином, знайомим з єпископом Й.Оксіюком та іншими священниками УАПЦ. Добре знав його і М.Заєць. Щоб не обтяжувати себе пошуками неіснуючих злочинів, чекісти оголосили М.Приступу польським шпигуном [35].

У числі розстріляних у 1937 р. «церковників» був і уродженець Великих Будищ Диканьського району Григорій Данилович Гармаш. У 1905 р. старший брат Іван залучив його до українського крила загальноросійської партії соціалістів-революціонерів, яка мала свій осередок у селі. Його учасники проводили таємні зібрання в лісі, але провокатор Данило Кривошей доніс про них становому приставу і всіх заарештували. Після виходу з тюрми Г.Гармаш аж до революції 1917 р. залишався піднаглядним у поліції. У 1918 р. він вступив до партії боротьбистів, яка утворилася з лівого крила партії українських есерів (керівником осередку боротьбистів у Великих Будищах був Плевако) та до місцевої «Просвіти». Брав активну участь у роботі драматичного та хорового гуртків. Останнім керував дяк Лебединський.

Г.Гармаш був одним з ініціаторів створення української автокефальної церкви у Великих Будищах, дружив з її настоятелем Лавровським. Коли останнього заарештували, носив передачі до полтавської тюрми і матеріально підтримував сім'ю священика [72].

Таким чином, основне вістря комуністичного режиму в боротьбі з церквою і релігією було спрямоване проти УАПЦ. Якщо в другій половині 20-х років ХХ століття радянська влада шляхом провокацій і терору знищувала церковні приходи і організаційні структури української національної церкви, то під час «великого терору» 1937-1938 років – колишніх священників уже не існуючої церкви. Ні українській церкві, ні українській державі в умовах радянської влади місця не було.

Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області (далі - ДАЛО). – Ф.Р. – 610. – Оп. І. – Спр. І. – Арк. 49-50.

2. Там само. – Ф. 138 – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 39.
3. Там само. – Спр. 51. – Арк. 2.
4. Там само. – Ф.П. – 7. – Оп. 1. – Спр. Ю. – Арк. 22.
5. Там само. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 4.
6. Там само. – Арк. 16.
7. Там само. – Арк. 21–30.
8. Там само. –Ф.П. –7. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 160.
9. Там само. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 7.
10. Там само. –Арк. 9.
11. Там само – Ф.Р. – 610.-Оп. 1. – Спр.3. –Арк.51.
12. Полтавские Епархиальные ведомости. – 1917. – № 9. – С. 712.
13. Там само. – 1918. – № 13. – С. 1135.
14. Там само. – С. 1131.
15. Там само. – 1917. – № 8. – С. 992.
16. Там само. – 1918. – № 13. – С. 1366.
17. Ревегук Віктор. Полтавщина в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Полтава: АСМІ, 2002. – с. 31.
18. Ревегук Віктор, Православна церква і радянська влада на Полтавщині в перші роки непу // Полтавські Єпархіальні відомості. – 2001. – Число 7. – с. 99–100.
19. ДАПО – Ф. Р. – 3872. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 194.
20. Там само. – Арк. 188.
21. Там само. – Ф.П. – 3032. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 144.
22. Там само. – Арк. 40.
23. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 6231 – С. – Т.1. – Арк. 149 –150.
24. Там само. – Арк. 317–321.
25. Віктор Ревегук Полтавщина в добу Української революції 1917 – 1920 рр. – Полтава: АСМІ, 2002. – С. 142 – 143.
26. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 6231 – С. – Арк. 112-113.
27. ДАПО – Ф. Р. – 1503. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 320.
28. Держархів СБУ. – Спр. 76030 – ФП. – Арк. 6, 14.
29. Киридон Алла. Українська автокефальна православна церква в умовах більшовицької влади (1917 – 1922): зміна акцентів // Київська старовина. – 2011. – №5. – С.81.
30. ДАПО – ФС3872. – Оп. 1. – Спр. 788. – Арк. 28.
- 31.Суслик Р. Л. Криваві сторінки з ненаписаних літописів (Козацько-хуторянська Полтавщина в боротьбі проти Московського комунізму) – Англія, 1956. – С. 114 – 116.
32. ДАПО – Ф. Р. - 3872. – Оп. 1. – Спр. 788. – Арк. 29.
33. Там само. – Спр. 673. – Арк. 6.
34. Там само. – Спр. 669. – Арк. 4–5.
35. Там само. – Ф.П. – 9032. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 82.
36. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ).- Спр.76038-ФП.-Арк.7.
37. Там само.-Арк.44.
38. Там само.-Арк. 47.
39. Там само.- Спр. 75689.-ФП.- Арк. 46-47.
40. Там само.- Спр. 76022.-ФП.-Арк.327.

41. Там само.-Арк. 357.
42. Там само.-Арк. 347.
43. Там само.-Арк. 375.
44. Архів Управління СБУ з Полтавській області(далі – УСБУ в Полтавській області).-Спр. 14973-С.-Арк.36.
45. Там само.-Спр. 4366-С.-Арк.182.
46. Там само.-Арк. 188.
47. Там само.-Арк.88.
48. Там само.-Арк.86.
49. Юлія Борщенко. Репресії проти УАПЦ на Полтавщині (кінець 20-х-початок 30-х років ХХ ст./.- Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга І.- Львів: «Логос».-2004- С.103.
50. ДА СБУ.-Спр. 75995.-ФП.-Арк. 15.22.
51. Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр.15634-С.-Арк. 3-26.
- 52-А. Там само.-Спр.6231-С.-Т.1.-Арк.218.
53. Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні:20-30-ті роки ХХ століття: К.,1993.- С.98.
54. ДА СБУ.-Спр. 75687-ФП.- Арк. 125-127.
55. Пашенко В.О. Політика більшовицької партії з релігійного питання і її наслідки (20-30-ті роки). – Держава і церква на Полтавщині за радянської доби.-Полтава: В-во «Кобеляки», 2002.-С.29.
56. Архів УСБУ в Полтавській області.- Спр. 16537-С. – Арк. 56.
57. Там само.- Арк. 148.
58. Там само.-Арк. 32,56.
59. Там само.-Арк. 142.
60. Юлія Борщенко. Назв, праця.- С.105.
61. ДА СБУ.-Спр. 76013.-ФП.-Арк.174-176.

«БОЙОВИКИ» МИРГОРОДЩИНИ (1926 – 1929 РР.)

Після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Україна знову опинилася у складі Російської імперії, яка з кінця 1922 р. існувала у формі СРСР, а до цього не мала офіційної назви. Проте насильно встановлений комуністичний режим не мав широкої підтримки серед українського народу, так само, як і серед інших неросійських народів унітарної радянської держави. Тому, щоб завоювати їхню прихильність, керівництво РКП(б) в 1923 р. взяло курс на проведення коренізації, тобто залучення до комуністичної партії і державного апарату корінних жителів національних республік СРСР, але лише слухняних виконавців волі московського більшовицького центру. В УРСР цей курс отримав назву «політика українізації», яка в умовах радянської влади зводилася до дерусифікації суспільного і громадського життя України.

У першу чергу це стосувалося правлячої комуністичної партії КП(б)У – регіональної організації ВКП(б), яку відомий історик партії і секретар її Центрального Комітету М. Попов небезпідставно назвав російсько-єврейською. Згідно з партійним переписом 1923 р. лише 11 відсотків членів КП(б)У володіли українською мовою. Таке ж становище склалося і в молодіжному резерві КП(б)У – ленінському комсомолі. Станом на 1 травня 1924 р. серед його членів українців було 21,1 відсотка, росіян – 10, євреїв – 65,8.

У радянській Україні паралельно існували два світи: село майже суцільно було українським (а це близько 80 відсотків населення республіки), а в містах переважало російськомовне (російське та єврейське) населення. Тому для більшовицького режиму важливим було донести до селян комуністичні ідеї його рідною мовою. Крім того, комуністи не могли не рахуватися з процесом національного відродження, який розпочався у період Української революції 1917–1921 рр. і охопив усі царини українського суспільного життя. Тиск української національної стихії на керівництво більшовицької партії був таким сильним, що воно пішло на поступки національним прагненням українського народу.

27 липня 1923 р. Раднарком УРСР прийняв декрет «Про заходи українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ», який передбачав сприяння розвитку української мови. Але перший секретар ЦК КП(б)У Е. Квірінг (етнічний німець) майже два роки гальмував процес дерусифікації. Лише після того, коли Й. Сталін прислав до України свого намісника Лазаря Кагановича (етнічного єврея) пленум ЦК КП(б)У створив у квітні 1925 р. комісію з українізації партійного апарату, а Всеукраїнський ЦВК видав постанову про термінове проведення повної українізації центрального і

місцевих апаратів радянської влади. Саме в цей час російський радянський поет-горлопан В. Маяковський писав:

*Говорю себе: товарищ москаль!
На Україну зуби не скаль.
Разучите эту мову на
Знаменах, лексиконах алых.
Эта мова величава и проста:
«Чуеш, сурми заграли,
Час розплати настав».*

І хоча українізація (дерусифікація) проходила під жорстким контролем правлячої більшовицької партії, яка узурпувала владу в СРСР, вона була схвально прийнята українською інтелігенцією, насамперед учительством, священниками і вірними Української автокефальної православної церкви та селянством.

Починаючи з кінця 1924 р., серед молоді Миргородщини стали поширюватися опубліковані за часів Української Центральної Ради і Української держави гетьмана П.Скоропадського праці Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Гната Хоткевича, Бориса Грінченка, Софії Русової, Грицька Коваленка та інших українських громадських і культурних діячів, чії твори повернули українцям втрачену за роки бездержавності історичну пам'ять. Вони будили серед молоді, насамперед сільської, почуття національної свідомості й гідності. У Зубівці поширенням українських патріотичних видань займався староста церковної громади й одночасно скарбник місцевої УАПЦ Олександр Митрофанович Бабак, у Великих Сорочинцях – регент церковного хору УАПЦ Іван Петрович Герасименко, у Горошиному Оболонянського району – учитель Федір Васильович Матвійко.

Федір Матвійко народився 1899 р. у Великих Сорочинцях у селянській родині. Початкову освіту здобув у рідному селі, після продовжував навчання у Полтавській сільськогосподарській школі, де його і застала Українська національна революція 1917–1921 рр. В українському війську він не служив, але був активним членом однієї з полтавських «Просвіт» і плідно працював на ниві українського національно-культурного відродження. Після остаточного встановлення в Україні більшовицького режиму повернувся до Великих Сорочинців, але справи служіння своєму народові не полишив. Пізніше чекісти ставили Ф. Матвійку у вину, що він одягався в українське національне вбрання – червоні шаровари і чумарку, грав на кобзі й разом із сільською молоддю співав українських пісень. На Шевченківські свята у місцевому сільбуді (сільському будинку) виступав із «націоналістичними промовами»,

розповідав селянам про життя і творчість геніального українського поета Т.Г.Шевченка.

Коли на початку 20-х рр. більшовики почали втілювати есерівську програму зрівняльного перерозподілу землі, Ф.Матвійко виступив категорично проти цього заходу, закликаючи селянську бідноту не брати чужої землі, не посягати на нажиту тяжкою працею чужу власність і не піддаватися спокусі легкої наживи. Із цією метою за дорученням селянського сходу він декілька разів їздив до більшовицького уряду в Харків, де домагався справедливості при проведенні землевпорядних робіт. Ф.Матвійко також закликав селян не вступати до нав'язуваних радянською владою колективних форм господарювання, мотивуючи тим, що вступивши до сільськогосподарської комуні, селяни втратять і ті злидні, які мають. Відстоював добровільне, а не обов'язкове, як того вимагала влада, страхування худоби і майна.

Під час чергових виборів до сільської ради, які відбувалися відкритим голосуванням на селянському сході, Ф.Матвійко виступив проти фальсифікації комуністами народного волевиявлення, зокрема вимагав переголосування результатів виборів. За це місцеві комуністи позбавили його права голосу. Коли ж на вимогу селян йому, попри протидію комуністів і комсомольців, його повернули, односельці обрали його заступником голови виконкому сільської ради.

На одному із селянських сходів Ф.Матвійко вніс пропозицію відновити розігнані ще в 1920 р. Селянські спілки – професійні громадські організації українського селянства, які б мали захищати їх економічні й політичні права. Він був категоричним противником штучного поділу селянства за майновою ознакою і створених більшовиками комітетів незаможних селян. Із його ініціативи на Всеукраїнський з'їзд Рад до Харкова з Великих Сорочинців була послана делегація селян просити у «начальства» захисту від зловживання владою місцевими комуністами. На ініційованій комуністами так званій безпартійній селянській конференції Ф.Матвійко заявив: «Ми тут зібралися проводити роботу як безпартійна конференція, а в дійсності це конференція під керівництвом і тиском комуністів» [1].

Ф.Матвійко вірно оцінив внутріпартійну дискусію в середовищі ВКП(б) виключно як боротьбу за владу між Й. Сталіним та його опонентами і про це відверто говорив селянам. У лютому 1925 р. на базарі у Великих Сорочинцях ходила по руках карикатура, на якій зображувався Й. Сталін, що пропускав через віялку комуністів. Останні запідозрили в цьому організовану Ф.Матвійком провокацію. У березні цього ж року під приводом хвороби він відмовився працювати в комісії із землевпорядкування, а насправді не захотів проводити лінію більшовицької партії в українському селі. На одному із засідань сільської ради під час випуску стінної газети Ф.Матвійко

відверто заявив, що у Радянському Союзі немає вільної преси, яка б захищала інтереси селян.

Уся громадська діяльність Ф.Матвійка знаходилася під постійним контролем органів Державного політичного управління (ДПУ) – політичної поліції більшовиків. Чекісти вважали, що свою «антирадянську роботу» він переніс також у села Байрак, Солонці й Савинці. Щоб ізолювати Ф.Матвійка від великосорочинських селян, серед яких він користувався незаперечним авторитетом, у жовтні 1925 р. його відправили на роботу вчителем у віддалене село Горошине Оболонянського району. Маючи неабиякі музичні здібності (з дитинства захоплювався грою на кобзі), крім безпосередньої учительської роботи в місцевій агрономічній школі, він керував і шкільним хоровим гуртком, але не вивчив із дітьми жодної радянської пісні, – це йому також комуністи ставили в вину.

Виступаючи перед дітьми та їхніми батьками, Ф.Матвійко ніколи не вихваляв більшовицьких вождів та радянську владу, а на вчительських зборах ставив, як вважали комуністи, провокативні запитання: Який національний склад вищого керівництва КП(б)У? Хто за національністю секретар окружного комітету партії? Чому серед членів КП(б)У мало селян? Чому в СРСР не дозволяють видавати не комуністичні газети? та ін. [2].

Відразу по приїзді в Горошине навколо Ф.Матвійка організувалася група однодумців, позаяк незадоволених політикою радянської влади було більш ніж достатньо. Першими до гуртка ввійшли вчителі О. Костомаха, О. Шульженко та І.Миرونенко.

Олександр Костомаха народився 1897 р. в селі Горошине. Під час першої світової війни служив прапорщиком російської армії, мав поранення, а після повалення самодержавства брав участь у створенні у її складі українізованих підрозділів. Зокрема, був старшиною третьої сотні першого куреня 1-го Українського запасного полку, який восени 1917 р. дислокувався у Кременчуці, про що свідчить видане йому 24 листопада посвідчення за підписом отамана згаданого куреня, яке було вилучене чекістами під час його арешту. У добу Української революції О. Костомаха воював у складі армії Української Народної Республіки, захищав молоду українську державу від московсько-більшовицьких напасників, брав участь у повстанні проти гетьмана П.Скоропадського, був заарештований, але суд не відбувся у зв'язку з поваленням гетьманського режиму і крахом австро-німецької окупації України. Разом з армією УНР О. Костомаха пройшов увесь хрестний шлях боротьби за волю України і в кінці 1920 р. опинився на еміграції. До 1924 р. мешкав у Польщі, сумував за Україною. Як тільки трапилася можливість, повернувся до рідних країв і був призначений учителем і одночасно завгоспом сільсько-господарської школи в Горошиному.

Олександр Шульженко народився 1898 р. у Великих Сорочинцях, мав незакінчену вищу освіту. Коли почалася перша світова війна, пішов добровольцем на фронт воювати «за веру, царя і отечество». Служив офіцером у царській і «петлюрівській» арміях. У період українізації призначений завідувачим Горошинською сільськогосподарською школою. Вступив до інституту, але зв'язків зі школою і селом не поривав.

Іван Мироненко був уродженцем села Горошине, мав 22 роки. За соціальним станом вважався середняком і, хоча здобув лише початкову освіту, завдяки своїм музичним здібностям викладав у школі музику та співи. Чекисти вважали його найближчим помічником керівника підпільного осередку української інтелігенції Ф.Матвійка. За його рекомендацією І.Мироненко вступив до очолюваної І.Герасименком капели бандуристів у Нероновичах (Великі Сорочинці протягом 1925–1936 рр. мали назву Нероновичі на честь народного секретаря у військових справах у складі першого українського більшовицького уряду Євгена Нероновича, який там загинув 24 березня 1918 р.).

До капели бандуристів, за словами І.Мироненка, входили «свої хлопці» – щирі патріоти України з числа сільської молоді Миргородщини. Протягом осені 1927 р. капела бандуристів під орудою І.Мироненка гастролювала містами і селами Уманського і Черкаського округів. На переконання чекістів, метою поїздок бандуристів було створення націоналістичних осередків опору більшовицькому режимові поза межами Лубенського округу. Пропагуючи українську культуру, бандуристи будили в українців національну свідомість і гідність. Учасники капели виконували українські історичні пісні й думи, шевченківський «Заповіт», а потайки – національний гімн «Ще не вмерла Україна», часом у своїй інтерпретації. Зокрема, до тексту П.Чубинського від себе додавали такі слова:

*Гей! Гей! Браття милі,
Нумо братися за діло.
Гей! Гей! Пора встати,
Пора волю здобувати...
Гей, згадаймо славу смерть
Лицарства, козацтва,
Щоб не зрадить марно нам
Свого юнацтва.*

Також додавали і слова Т. Шевченка:

Свою Україну любить!

Тимошенко Іван

Дмитренко Максим

*Любіть її во время люте.
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

У кінці 1927 р. І.Мироненко повернувся після гастролей на Миргородщину, будучи, за словами чекістів, «уже цілком сформованим петлюрівцем» [3]. На той час гурток українських патріотів у Горошиному поповнився вчителями Павлом Костенком і Прилипком, а також амністованими повстанцями, які боролися з більшовиками в загонах отаманів Мусієнка та Келеберди – Митрофаном Сизоненком, Панасом Шелюхом і братами Гавришами, «куркулем» Третяком, «сином куркуля» Кращенком, «петлюрівцем» і дезертиром із Червоної армії Степаном Орфанієм та ін.

Ф.Матвійко зізнався І. Мироненку, що його організація, крім Горошиного, має осередки в Нероновичах, Зубівці, на станції Гоголево і в Чутівці Оржицького району, а також одностумців на Кубані, в Хоролі та у військових частинах Червоної армії. Червоноармійці, стверджував він, допоможуть дістати зброю, щоб вчинити напад на Лубенський ДОПР та звільнити ув'язнених там селян і українських патріотів [4].

Великі Сорочинці мали давні вільнолюбиві українофільські традиції. Завдяки публікаціям В. Г. Короленка далеко за межами Російської імперії стала відома Сорочинська трагедія – повстання, скоріше бунт, селян у грудні 1905 р., яке організувало місцеве відділення Селянської спілки – опозиційної до влади професійно-класової організації українського селянства. У 1915 р. серед учнів Великосорочинської учительської семінарії виник осередок Юнацької спілки – патріотичної культурно-просвітницької організації українського юнацтва, учасники якої перебували під впливом ідеології інтегрального націоналізму Миколи Міхновського і виступали за державну незалежність України й поразку Росії у першій світовій війні [5].

Таємний гурток українських патріотів у Нероновичах склався у 1926 р. після знайомства Ф.Матвійка з регентом місцевої УАПЦ і одночасно керівником капели бандуристів І.Герасименком та О.Бабаком.

Іван Петрович Герасименко народився 1905 р. у Великих Сорочинцях у сім'ї бідняків, яка по батьківській лінії мала давнє козацьке коріння. Після закінчення місцевої початкової школи через безгрошів'я батько змушений був віддати його на навчання до шевця, і хлопець досить швидко оволодів цією потрібною на селі спеціальністю. Змалку І.Герасименко захоплювався грою на українських народних інструментах – кобзі та бандурі, став вправним виконавцем і ще юнаком створив капелу бандуристів, яка з часом стала відомою не лише на Миргородщині, але і за її межами. Одночасно він був одним із фундаторів миргородської громади УАПЦ.

Олександр Митрофанович Бабак народився 1906 р. також у Великих Сорочинцях у родині селянина-бідняка. Не маючи землі, батько, щоб прогнати сім'ю, працював на місцевому цегельному заводі чорноробом. У 1907 р. батьки О.Бабака переїхали до Зубівки. Там Сашко закінчив церковно-парафіяльну школу. Як глибоко віруюча людина, він ненавидів безбожну радянську владу. Ще в період навчання в школі через учителів-патріотів познайомився з історією України, читав твори українських письменників, захоплювався поезією Тараса Шевченка. Вчителі та класична українська література виховали в нього любов до рідного краю, і він став переконаним українським патріотом.

До 1923 р. Сашко ріс відлюдником, рідко спілкувався з однолітками, ні з ким не ділився своїми думками. У тому ж році сім'я отримала у спадок садибу у Великих Сорочинцях і переїхала туди на постійне місце проживання. Жили бідно, Сашко працював на місцевому керамічному заводі, але зв'язків із Зубівкою не поривав. У Великих Сорочинцях він познайомився з Федором Доценком, який відбував службу в 75-му артилерійському полку, що дислокувався в Миргороді. Також поділився своїми потаємними думками з І.Герасименком. Таким чином, склався невеликий гурток одностайних. Проте невдовзі О.Бабак розійшовся з І.Герасименком, позаяк той одружився з дівчиною, яку Сашко дуже кохав [6]. Щоб не зустрічатися з коханою, він знову перебрався до Зубівки. Чекісти вважали, що зробив він це не через нещасливе кохання, а на вимогу Ф.Матвійка, щоб створити в Зубівці осередок націоналістів.

Ф.Матвійко познайомив І.Герасименка з основними засадами українського націоналізму і переконав, що причиною всіх бід українського народу є відсутність власної держави і чужоземна російська влада: спочатку – царська, а нині – більшовицька. Слова Ф.Матвійка стали особливо актуальними, коли партійне керівництво СРСУ кінці 20-х рр. узяло курс на перехід від «Кооперативного соціалізму» на селі до масової колективізації сільського господарства і на її основі – до індустріалізації країни. Проводилася вона за рахунок експлуатації селянства шляхом встановлення низьких заготівельних цін на хліб, які в 6–7 разів були нижчими за ринкові. У зв'язку з тим, що селяни за таких умов відмовлялися добровільно продавати хліб державі, виникла хлібозаготівельна криза 1927–1928 рр. Для її подолання влада вдавалася до жорстоких репресивних заходів: обшуків, штрафів, введення індивідуального оподаткування так званих куркулів, розпродажу майна боржників тощо. Всі ці заходи мали кінцевою метою позбавити селян власності, загнати їх до колгоспів і перетворити на найманих робітників із мізерним наділом – присадибною ділянкою.

На переконання Ф.Матвійка, для боротьби з більшовицьким режимом

Рисун

Атаман
1го Купина
1го

Ковидченко.

Українського Закавказького
косяку.

Корветникі Мухомор.

24 Актон. 1917 року

№ 1320.

М. Трещенку

А

Показує усього є ділено

транспорту трети сотні

документів Мухі Купина

Костомарова Олександр

що підписом і призначенням
персоналію водійу.

(М.н.) Атаман Купина Корукний поднес
Купинский Знаменский Кравчук поднес

потрібно створити підпільну організацію борців за волю України. Ставка мала робитися на молодь шляхом виховання її в патріотичному дусі, залучення до антирадянського підпілля і створення бойових груп за системою «трійок».

За завданням Ф.Матвійка І.Герасименко у приватних бесідах переконував селян, що радянська влада, крім гноблення і грабежу, нічого українцям не принесла, а тому підводив до висновку, що в Україні має бути народна українська влада. На кінець 1926 р. йому вдалося підібрати трьох «певних» юнаків-однодумців: Федора Малофея, Павла Лавренка та Олексія Молочка. Двох останніх невдовзі мобілізували до Червоної армії [7], але це не вплинуло на існування підпільної організації. Вона поповнювалася за рахунок учасників очолюваної І.Герасименком капели бандуристів та вірних УАПЦ, яка залишилася останнім прихистком українських патріотів, позаяк усі інші національні громадські й політичні організації були знищені більшовиками відразу після поразки Української революції 1917–1921 рр.

Перебравшись до Зубівки, О.Бабак очолив церковну громаду місцевої УАПЦ і став її скарбником. Одночасно він почав шукати спільників серед своїх односельців, яким давав читати українські патріотичні видання, що виходили друком за часів Центральної Ради та Української держави гетьмана П.Скоропадського. Після арешту, під час слідства він зізнався, що українським патріотом та «ідейним ворогом комуністів» став під впливом історичної літератури та бесід із Ф.Матвійком. Найближчими друзями О.Бабака були Максим Дмитренко та Іван Тимошенко.

«Петлюрівську» агітацію М. Дмитренко почав проводити серед червоноармійців – уродженців України ще під час навчання у Вищій авто-броневої школі в Ленінграді. Там він зустрів і свого односельця Івана Мельниченка, якого під час неодноразових бесід переконав у необхідності повалення радянської влади і відновлення Української Народної Республіки.

У 1927 р. до молодіжного гуртка українських патріотів долучилися Микола Донець, Андрій Даценко, Степан Пазинич та ін. На кінець 1928 р. у Зубівській підпільній організації вже налічувалося 14 чоловік [8], але місцевий комсомольський вождь Ждан вважав, що до неї входило або поділяло переконання підпільників щонайменше 25 чоловік. Збиралися вони здебільшого в садибі А. Даценка, рідний брат якого Олександр у період боротьби за державність України був ад'ютантом Симона Петлюри, а після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. знаходились на еміграції в Польщі. Із братом Андрій Даценко підтримував зв'язок листовно.

Під час зібрань патріоти-юнаки читали і обговорювали, як вважали чекісти, «контрреволюційну літературу», тобто твори українських письменників та істориків, але такі зібрання відбувалися рідко. Боячись привернути

до себе увагу «сексотів» (секретних співробітників ДПУ) з числа комсомольців, здебільшого зустрічалися по двоє-трьох, дотримуючись при цьому конспірації.

Зубівські підпільники були щирими патріотами України і вірними УАПЦ («це – наша українська церква», – говорили вони), але дотримувалися різних поглядів щодо тактики боротьби за українську державність. Найбільш радикальними серед них вважалися І. Тимошенко та М. Дмитренко. Під час гострих політичних дискусій вони називали О.Бабака боягузом, позаяк він далі читання української історичної літератури і пропаганди ідей українського націоналізму не йшов і був противником організації збройної боротьби проти більшовицького режиму. І.Тимошенка та М. Дмитренка підтримували А. Даценко, М. Донець та А. Медвідь [9].

Неофіційним лідером зубівських підпільників вважався Іван Михайлович Тимошенко. Народився він 1901 р. у Зубівці у заможній селянській родині, яка свято берегла українські традиції. До більшовицького перевороту 1917 р. його сім'я мала 36 десятин землі, яку за радянської влади комуністи відібрали. Сім'я бідувала, вважалася «куркульською», позбавленою виборчих прав і була предметом цькування з боку місцевих комсомольців і так званих «активістів». Протягом 1922–1923 рр. І. Тимошенко відбував строкову службу в Червоній армії і подружився з О.Бабаком.

За порадою Ф.Матвійка зубівські підпільники закладали осередки своєї організації за територіальним принципом по системі «трійок». Крім односельців, О.Бабак, О. Тимошенко та М. Дмитренко проводили патріотичну агітацію в самостійницькому дусі серед червоноармійців 75-го артилерійського полку, який дислокувався в Миргороді. Зокрема, до підпільної організації вони залучили Федора Доценка і Степана Пазинича, яким поставили завдання вивчати настрої і шукати нових спільників серед червоноармійців та забезпечити підпільників зброєю. Через І.Тимошенка зубівські підпільники почали створювати також осередок у Малих Сорочинцях. До справи боротьби за Українську державність там залучили Данила Нечипоренка [10].

Початок насильницької колективізації сільського господарства і пов'язана з нею «ліквідація куркульства як класу» викликали масове невдоволення і глухий опір селянства, яке не бажало втрачати нажиті тяжкою працею землю, реманент і худобу. «Селяни проти радянської влади, – говорив на зібранні підпільників І. Тимошенко, – і ми маємо очолити їх рух». А тому радив збирати зброю і бути готовими до збройної боротьби проти комуністичного режиму. Підпільники закликали селян не дозволяти більшовикам грабувати Україну і вивозити хліб у Росію та за кордон, не продавати хліб за низькими державними цінами, зривати заходи радянської

влади, спрямовані на примусове вилучення хліба у селян.

Саме в цей час більшовицький режим розгорнув широкомасштабну мілітаристську істерію про можливий напад імперіалістичних держав на Країну Рад. Тому підпільники на випадок війни збиралися піти до попівських лісів, щоб зі зброєю в руках боротися проти радянської влади.

Патріотична діяльність Ф.Матвійка перебувала під постійним наглядом «компетентних органів» ДПУ і таємних інформаторів. У травні 1927 р. чекісти провели в нього обшук і вилучили деякі, на їхню думку, компрометуючі матеріали. Після цього Ф.Матвійко став обережним у висловлюваннях своєї точки зору на політичні події і контактах із людьми, особливо з тими, кого підозрював у співпраці з ДПУ, але це не врятувало його від розправи.

Відомо, що радянські спецслужби та їхні добровільні помічники з числа сільських «активістів» уважно стежили за активними провідниками політики українзації, зокрема за представниками української інтелігенції та УАПЦ, від самого початку її появи. Отже, паралельно з офіційним курсом партійного керівництва на українізацію ДПУ готувало компромат на її провідників та всіх, хто повірив у щирість комуністичних вождів щодо національного відродження України. Чекісти чекали лише слушної нагоди, щоб розпочати репресії. І вона настала.

У червні 1928 р. Ф.Матвійка було заарештовано. Лубенський окружний відділ ДПУ направив подання до Особливої наради при ДПУ УРСР про висилку його як «соціально-небезпечного елементу» в адміністративному порядку за межі України [11]. Три місяці, перебуваючи під арештом у Київському БуПрі, Ф.Матвійко чекав на вирішення своєї долі. Його мали відправити до сумнозвісних Соловецьких таборів особливого призначення, але вислали на три роки в Самарську область. Арешт Ф.Матвійка гнітюче вплинув на його однодумців, викликав розгубленість і страх за своє майбутнє, але невдовзі до Нероновичів із села Стариця Бориспільського району Київського округу прибув піднаглядний ДПУ 29-річний священник УАПЦ Максим Мелевський. У розмовах з І.Герасименком та іншими членами таємного гуртка він переконав їх не боятися репресій і не полишати справи боротьби за державну незалежність України, адже радянська влада є згубною для українського народу, і його порятунок лише у відновленні Української Народної Республіки.

Під загрозою неминучого арешту М. Мелевський залишив Нероновичі й повернувся до виконання пастирських обов'язків у своєму селі, але був заарештований Київським окружним ДПУ і висланий до Соловецьких таборів особливого призначення. Невідомо, чи він устиг добратися до місця відбуття покарання, позаяк його було притягнуто до відповідальності у справі «бойовиків».

Перебуваючи на засланні, Ф.Матвійко продовжував листовно підтримувати зв'язок з однодумцями на Миргородщині. У листі до І.Герасименка від 10 листопада 1928 р. він писав: «Іване Петровичу! Ви не можете уявити, як я страждаю духовно за Сорочинцями, а більше за справу...» Водночас повідомляв, що на засланні зустрів багатьох земляків-українців, таких же жертв комуністичного режиму, як і сам; що часу не гає: закінчує ілюстрований нотами і піснями самовчитель гри на кобзі, який «допоможе молодим кобзарям, які, я гадаю, з кожним роком будуть поширюватися на Україні» [12].

Перебуваючи в чужій стороні під постійним наглядом чекістів, Ф.Матвійко цікавився долею своїх друзів і однодумців, життям селян на Миргородщині («Як люд? Веселий чи сумний? Як автокефалія?»), сумував за рідним краєм. Свою тугу за Україною він висловив у вірші під назвою «У ссилці»:

*Чого ж так сумно, Боже милий!
Чи ще побачу я коли
Свій рідний край, свою Вкраїну,
Чи тут загину із нудьги?
Чого ж так серце мліє, рветься?
Думки летять у рідний край.
Ох! Мабуть, вже не доведеться
Тебе побачить, святий рай.
Хоч долі щастя я не мав,
Хоч був бідний, нещасливий,
Але любив тебе, кохав,
Для мене завжди був ти милий.
І хоч далеко від рідних сел
У ссилці згинуть доведеться,
Але люблю твоїх людей,
До них душа і серце рветься.*

Вимушено перебуваючи серед чужих людей, відірваний від друзів і коханої справи, Ф.Матвійко подумки завжди був із рідним краєм. Свої переживання, він виклав у вірші «Кульбачок»:

*З нудьги блукаючи по полю,
Далеко від рідні в неволі
Натрапив раз я на цвіток –
Жовтенький милий кульбачок.
Між бур'янами коло тину,
Біля пекучого полину*

*Жовтів, на сонці розпускався
Йї рососою срібною вмивався.
І я схилюсь, припав до нього,
Мов друга стрів я дорогого
На чужім полі при дорозі,
І з радості капнули сльози.
О, любий цвіте, ніжний, чистий,
Ти нагадав мені дитинство,
Оселю рідну, рідний край
І садок вишневий, наче рай.*

Водночас Ф.Матвійко не полишав надії на повернення із заслання, вірив у кращу долю України. В листі до І.Герасименка він писав: «До цього часу не потеряв надії на повернення на Україну. І твердо вірю, що будуть кращі часи» [13].

Найбільше хвилювала Ф.Матвійка доля створеної ним підпільної патріотичної організації, на яку він покладав великі надії в боротьбі за волю України. У листах до І.Мироненка він підтримував його морально і закликав не полишати розпочатої справи гуртування нових борців із комуністичним режимом. «Мене висилають, – писав Ф.Матвійко, – але наша справа не повинна загинути і потерпати від цього, намагайся її продовжити. Необхідно здійснити терористичний акт над учителями Михайленком, Верховським і колишнім чекістом Мещенковим. Цим вб'ємо трьох зайців:

1. Їх, як активістів села;
2. Їх, як моїх особистих ворогів, яких я підозрюю в доносах;
3. Їх, як осіб, позаяк це буде фактор, який дасть мені знати на за-сланні, що організація не спить і діє. Виїжджаючи, Костенко залишив для цих осіб три патрони. Нехай члени організації діють у межах можливого. Сам ти справи не залишай» [14].

Даючи такі настанови, Ф.Матвійко ставив під удар існування підпільної організації. По-перше, він не враховував усіх підступних дій чекістів і не мав уявлення про основи конспірації, адже переписка піднаглядних ДПУ осіб зі своїми адресатами перлюструвалася чекістами, і все потаємне ставало явним для «компетентних органів». По-друге, здійснення терористичних актів проти вчителів викликало б осуд більшості населення краю, призвело б до розкриття і знищення чекістами підпільників, які в даному разі перетворювалися з ідейних противників більшовизму на звичайних терористів. Ставка на терор була б початком кінця підпільної організації, незабаром так і сталося.

І тим не менше, І.Мироненко намагався виконати поставлене

Ф.Матвійком завдання. Від М. Сизоненка він отримав наган, який зберігався ще з часів його участі в повстанському загоні отамана Келеберди, але через ряд обставин не міг здійснити терористичного акту. Рятуючись від можливого арешту, він вирішив поїхати на будівництво Дніпрогесу, але грошей вистачило лише на половину дороги, тож І.Мироненко змушений був повернутися додому. На станції Семенівка він найняв візника Ковбасенка, щоб відвез його до Горошиного, але з невідомих причин (у матеріалах слідства про них не згадується) пострілом із нагана у висок убив його. При спробі позбутися трупа був затриманий і засуджений за звинуваченням у розбійному нападі з метою пограбування на вісім років ув'язнення. В цей час розкрилася його участь у підпільній організації, і справу довелося переглядати. Під час повторного слідства 21 березня 1929 р. І.Мироненко зізнався, що Ковбасенка вбив випадково, виконуючи наказ Ф.Матвійка. У такий спосіб він начебто хотів засвідчити, що терористичний акт здійснено по відношенню до «радянського активіста» [15].

Сигнали про існування на теренах Лубенської округи опозиційних до більшовицького режиму груп почали надходити до чекістів із 1928 р. Так, комсомолец Іван Кийко на закритих зборах Зубівського осередку ВЛКСМ заявив, що в селі існує «банда», яку очолює Леонтій Сидоренко. Про цю заяву відразу ж стало відомо Лубенському відділенню ДПУ. Зубівських комсомольців викликали до Миргородського райкому ВЛКСМ і відібрали підписку, що про існування «банди» вони поки що нікому не будуть розповідати [16].

14 січня 1929 р. адресований Лубенському відділенню ДПУ донос про існування «контрреволюційної організації» в Нероновичах написала студентка Миргородського художньо-керамічного технікуму комсомолка Анісія Іванова. Про її існування вона дізналася від пораненого Леонтія Сидоренка. Суть справи полягала в тому, що два брати Трохим і Леонтій Сидоренки, які входили до Зубівської підпільної організації, пересварилися за батьківську спадщину. Трохим намовив бідняка і члена комітету незможних селян Нестора Лобурця вбити брата. Н. Лобурець стріляв у Леонтія Сидоренка з обріза, який зберігався у нього в стрісі ще з 1919 р., проте лише поранив його. До краю ображений підступністю брата Леонтій розповів про підпільну антибільшовицьку групу А.Івановій та Івану Усачову – теж комсомольцю і студенту Миргородського художньо-керамічного технікуму, а ті у свою чергу написали донос ДПУ. Почалися арешти і обшуки, під час яких у затриманих були вилучені твори М. Грушевського, В. Винниченка, Б.Грінченка, Г.Хоткевича, С.Русової (Ганни Барвінок), рукописні тексти пісень і вірші кобзарів, а також чотири револьвери і мисливська рушниця.

Крім того, в І.Тимошенка чекісти знайшли два рукописних тексти вірша

«Велика війна 1914 року (посвята українцям)»:

*Неначе стогін той глибокий,
Луною покотився сум
І пробудив на Україні
Велику зграю чорних дум.
«Війна! Війна!» – гуде в народі,
І йдуть понуро, щоб свою
Покласти голову сумливу
Далеко десь в чужім краю.
За кого ж ви йдете війною,
Кому ви несете життя?
Чого-то плаче батько, мати,
Дружина, брат, сестра, дитя?..
Ви несете життя своє,
Щоб допомогти кацапу-брату –
Грабителю свободи, прав,
Своєму деспоту і кату.
Ви помагаєте йому,
Щоб більш знущався він над вами,
Щоб більш скоритися йому
І більше стать його рабами.
Ви робите його міцним,
Щоб міг скрутить вас до останку,
Щоб на Вкраїні була ніч,
Щоб вам не знать святого ранку,
Щоб ясне сонечко з небес
На вас ніколи не світило,
Щоб права людського у вас
Не одростали вільні крила!..
Ідіть, несіть своє життя
Та покривайте кров'ю поле.
По духу ви давно раби,
Нехай же буде й тіло голе!
Готує нам подяку брат –
Кацап подякувати може.
Він не давав вам говорить,
Тепер язик вам вирват' зможє!
Ідіть, раби, несіть життя
І не вертайтеся, прокляті.*

*Щоб згинув з вами рабський дух
І пробудилась воля в хаті!
Щоб ваші трупи, ваша кров
Дітей та внуків пробудила,
Щоб на Україні моїй
З крові вродилась нова сила!
Щоб зрозуміли рабства гніт
І не рабом, а козаком
Впустили волю в рідну хату.
Ідїть...*

Судячи зі змісту вірша, він був написаний кимось із членів «Юнацьких спілок», які існували на Миргородщині в роки першої світової війни, і таємно ходив по руках у рукописних списках. «Юнацькі спілки» перебували під ідейним впливом утвореної у Львові Спілки визволення України. Вона виступала за поразку Росії у війні, яка приведе до розпаду імперії і прискорить звільнення поневолених нею народів.

У березні 1929 р. було заарештовано Ф.Матвійка, який на той час відбував заслання в селі Лопатіне Самарського району Російської Федерації, і відправлено по етапу в розпорядження Лубенського відділення ДПУ. Всього до кримінальної відповідальності притягнули 28 чоловік, яких чекісти об'єднали в підпільну організацію з умовною назвою «Бойовики». Їх справу вели уповноважений першого відділу Лубенського окружного ДПУ Аронов і особисто начальник окружного ДПУ Ленський. Заарештованих звинуватили в тому, що вони «протягом близько чотирьох років проводили на території Лубенської округи контрреволюційну роботу, спрямовану на створення єдиної контр-революційної організації, намагаючись усіма можливими способами... насильно відірватися з Союзу Радянських Соціалістичних Республік його основне ядро – УРСР, для відновлення влади самостійної Української Народної Республіки» [17]. Як бачимо, чекісти доволі точно визначили програму діяльності підпільної організації.

Слідство дійшло висновку, що «Герасименком в Нероновичах, Дмитренком і Тимошенком у Зубівці під керівництвом учителя Матвійка велася робота по створенню на території Лубенської округи єдиної контрреволюційної організації, результатом якої було створення двох бойових осередків» [18]. Крім усього іншого, І.Герасименка звинуватили ще і в тому, що під час гастролей очолюваної ним капели бандуристів по Україні він створював підпільні осередки опору більшовицькому режимові, зблизився з колишнім старшиною армії УНР Шараєвським, відомими бандуристами Крутьком, Пінчуком та «іншими петлюрівцями».

У провину українським патріотам чекісти ставили також поширення серед населення Миргородщини «української шовіністичної літератури» та пропаганду «української шовіністичної ідеї». Підставою для таких звинувачень стало виконання кобзарями українських патріотичних пісень. Одна з них називалася «Україна»:

*Наша слава Україна,
Наше щастя і наш рай.
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?
І в щасливі, й злі години
Ми для неї живемо.
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й померемо!..*

Як бачимо, любов українців до своєї Батьківщини розглядалася чекістами як звичайний прояв шовінізму. Виникає запитання: як же тоді назвати русифікаторську політику більшовиків в Україні? Але на такі питання чекісти відповіді не давали.

Частина заарештованих (І.Мироненко, І.Герасименко, О.Бабак, Л.Лавренко, М.Дмитренко, С.Орфаній та ін.) під час слідства визнали свою приналежність до підпільної організації, інші (О.Костомаха, Ф.Малофей, П.Мущенко, О.Шульженко, І.Кийко, А.Медвідь, М.Мелевський і О.Молочко) категорично заперечували будь-яку участь в антирадянській діяльності. П. Мущенко навіть побив у камері БуПРу І.Мироненка за те, що він назвав його учасником антибільшовицької підпільної організації.

25 березня 1929 р. О.Бабак подав заяву про відмову від своїх попередніх свідчень, але вже наступного дня знову підтвердив їх (яких моральних і фізичних тортур зазнав він при цьому від слідчих, можна лише здогадуватися). 27 квітня, поспілкувавшись у камері з Ф.Малофеем, О.Молочком та М.Мелевським, І.Герасименко також змінив свої попередні свідчення про їхню участь у підпільній організації, але це не вплинуло на хід слідства і подальшу долю підсудних при винесенні вироку.

Слід мати на увазі, що арешт українських патріотів відбувся в «рік великого перелому», який знаменував собою початок сталінської індустріалізації, колективізації сільського господарства і пов'язаної з нею «ліквідації куркульства як класу», в ході яких ламався звичний уклад життя українців та їхні долі. Правляча верхівка Радянського Союзу розгорнула кампанію боротьби з різного роду «національними ухилами», проявами «буржуазного націоналізму» (шумськізмом, хвильовізмом, волобуєвщиною та ін.), під

які при бажанні можна було підвести й ортодоксальних більшовиків, які вірили у можливість поєднання комуністичної ідеології і практики її втілення в життя з національним відродженням українського народу.

Усе це викликало величезне невдоволення і глухий опір українців, який часом переростав у стихійні бунти і збройні виступи. У цих умовах комуністам потрібно було віднайти якомога більше «ворогів народу», щоб списати на них усі прорахунки і злочини тоталітарного режиму. Саме тоді почалося фабрикування численних політичних процесів на зразок «шахтинської справи», Спілки визволення України та інших більш дрібних. Однією з них і була справа миргородських «бойовиків».

Зважаючи на небезпеку, яку становила для комуністичного режиму українська патріотична організація, справу «бойовиків» передали до республіканського ОДПУ в Харкові. Згідно з вироком її колеги від 1 жовтня 1929 р. вісім учасників підпільної організації (І.Мироненко, І.Герасименко, О.Бабак, М.Дмитренко, І.Тимошенко, О.Шульженко, О.Костомаха і М.Мелевський) мали бути розстріляні. 18 чоловік одержали від трьох до десяти років ув'язнення, а Федора Малофея і Надію Тукало вислали на три роки до Північного краю [19].

Після розправи над учасниками підпільної патріотичної організації припинила свою діяльність і Великосорочинська капела бандуристів. Її учасники стали першими жертвами більшовицького терору. У грудні 1932 р. під Харковом чекісти розстріляли більше 200 кобзарів разом із їхніми проводирями-охоронцями. Як не дивно, але навіть М. Хвильовий, з ім'ям якого пов'язаний «націоналістичний ухил» – хвильовізм і якого комуністи пізніше зацькували до смерті, публічно «викривав» цих носіїв національного пісенного епосу як «запеклих контрреволюціонерів» [20].

Мобілізований у 1928 р. до Червоної армії П. Лавренко, який відбував службу в 75-му артилерійському полку в Балаклії на Харківщині, був узятий під таємний нагляд Ізюмським окружним відділом ДПУ.

Українських патріотів судили не за конкретні протиправні дії (навіть із точки зору радянського правосуддя), а за переконання, за спосіб мислення, за любов до своєї Батьківщини-України і неприйняття комуністичного режиму. «Бойовики» не були чітко сформованою повстанською організацією. Скоріше це було окремі групи однодумців-патріотів із числа української інтелігенції Миргородщини, які об'єднувалися навколо свого ідейного лідера Ф.Матвійка.

Федір Матвійко до суду не дожив. 31 березня 1929 р. його застрелив конвоїр при спробі втечі на шляху від Лубенського БуПРу (Будинку примусових робіт) до окружного відділення ДПУ. Така офіційна версія чекістів. Про справжні обставини смерті Ф.Матвійка ми не дізнаємося ніколи [21].

12 жовтня 1929 р. засуджених на смерть українських патріотів доправили під конвоем із Лубенського БуПРу до окружного відділення ДПУ. Того ж дня о 23 годині 45 хвилин смертний вирок було виконано 11 пострілами з револьвера системи «Наган» (кат, мабуть, був не дуже вправним у розстрільних справах, позаяк витратив три зайвих набої) у дворі гуртожитку команди особливого призначення ДПУ. О першій годині ночі 13 жовтня тіла розстріляних, говорилося в акті, що засвідчував смерть українських патріотів, «були захоронені в тому ж одязі, в якому були взяті із БуПРу, на міському кладовищі. Сліди могили замасковані». Акт підписали начальник фельдвідділення Лубенського окружного відділу ДПУ М. Д. Фролов, співробітники ДПУ Аронов і Кодін та окружний прокурор Буман [22].

Засуджений на сім років Леонтій Сидоренко, який відбував покарання в одному з Соловецьких і Карело-Мурманських виправно-трудових таборів ГУ-ЛАГу, в березні 1931 р. втік із місця ув'язнення, подальша його доля невідома.

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16318-С. – Т. 2. – Арк. 176.
2. Там само. – Арк. 198–191.
3. Там само. – Т. 3. – Арк. 503.
4. Там само. – Т. 1. – Арк. 164.
5. Віктор Ревеук. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916). – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2010. – С. 264–265.
6. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16318-С. – Т. 1. – Арк. 42–43.
7. Там само. – Т. 3. – Арк. 499.
8. Там само. – Т. 1. – Арк. 31.
9. Там само. – Арк. 32.
10. Там само. – Т. 3. – Арк. 500.
11. Там само. – Т. 2. – Арк. 195.
12. Там само. – Т. 1. – Арк. 18.
13. Там само. – Арк. 19.
14. Там само. – Т. 3. – Арк. 502.
15. Там само. – Т. 1. – Арк. 164.
16. Там само. – Арк. 83.
17. Там само. – Т. 3. – Арк. 505.
18. Там само. – Арк. 510.
19. Там само. – Т. 2. – Арк. 206.
20. Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Харків: ВД «Школа», 2007. – С. 372.
21. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16318-С. – Т. 3. – Арк. 499.
22. Там само. – Арк. 521.

ТРАГЕДІЯ ПОЛТАВСЬКИХ КОБЗАРІВ

*Чом замовкли кобзи, кобзи голосисті?
Чом не чути, кобзи, рокіт ваших струн?
Заросли стежини, гей, у полі чистім,
І не пройде ними з кобзою співун.
Ой, скажи ж ти, вітре, де білють кості
Довговусих, мудрих, сивих співунів?
Бо не знає ньєнка-Україна й досі,
Де лягли у землю двісті кобзарів.*

(Із пісні сучасних кобзарів)

Кобзарство впродовж віків було частиною української національної культури, оберегом її духовності та самосвідомості. В часи найжорстокішого іноземного гніту кобзарі рятували українців від морального занепаду та духовної загибелі, вселяли в них дух свободи і національної гідності. Мандруючи від села до села, вони заробляли на життя виконанням старовинних народних пісень і дум, були живими носіями української історії.

Кобза, ліра, бандура споконвіку в Україні вважалися «священими інструментами», а кобзарів, бандуристів, лірників називали в народі «Божими людьми». Вони були не просто музикантами, які розважали людей своїм співом та грою. Народні співці будили совість народу, були його наставниками, носіями християнської віри, високої моральності та духовності. Сиві «Гомери» українських степів співали про гірку долю України, порівнюючи її з обездоленою чайкою-небогою, що вивела своїх діток при битій дорозі, співали про героїчне минуле українського народу, закликаючи до боротьби за волю. В одній із дореволюційних пісень полтавських кобзарів говорилося:

*Уже років двісті, як козак в неволі,
Понад Дніпром ходить, виглядає долю.
Гей, Гей! Вийди, доле, із води,
Визволь мене, серденько, із біди.
Не вийду, козаче, не вийду, соколе!
Ой, рада б я вийти, так сама в неволі.
Гей, гей! Козаченьку, гостри ніж,
Де зустрінеш москаля, там бий, ріж...
Ой, пане-гетьмане, нерозумний сину!
Занапастив Польщу, ще й ньєнку-Вкраїну.*

Українська революція 1917–1921 рр. відкрила шлях до бурхливого розвитку кобзарського мистецтва, створення творчих колективів народних співців. Частина кобзарів взяла безпосередню участь у Визвольних змаганнях українського народу, щоб своїм співом надихнути на боротьбу і скріпити дух оборонців рідного краю. Кобзар із Лютенки Петро Гузь тривалий час супроводжував повстанців Левка Христового і навіть склав про нього пісню, яку, на жаль, автор цих рядків не зміг відшукати. До кобзарського мистецтва долучилися не лише сліпі й немічні, як це було раніше, а й цілком здорові молоді люди – патріоти України, захоплені національною ідеєю служіння своєму народові.

Першою за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського – 1918 р. – виникла капела бандуристів у Києві, а під час більшовицької політики українізації (дерусифікації), 1925 р., – в Харкові і Полтаві. Вони стали головними центрами і мистецькими лабораторіями кобзарства в Україні.

Організатором і керівником Полтавської капели бандуристів був Володимир Андрійович Кабачок (1892–1957). Народився він у селі Петрівцях на Миргородщині в бідній селянській родині. Свого батька не знав, а мати все життя поневірялася по наймах. П'ятирічним вона забрала сина в Полтаву, де працювала куховаркою, а через два роки завдяки природним музичним здібностям хлопчика прийняли до Архієрейського хору, вихованці якого перебували на повному утриманні церкви. Одночасно Володимир навчався в початковій школі, а після її закінчення вступив до Полтавського музичного училища. Як напівсирота, був звільнений від плати за навчання. 1913 р. В. Кабачок успішно закінчив училище, здобувши спеціальність «музикант-оркестрант», і тоді ж вступив до Московської консерваторії імені П. І. Чайковського. Революція 1917 р. в Росії та матеріальні нестатки завадили йому завершити навчання, і молодий чоловік повернувся до Полтави. Працював учителем співів у школах міста, а 1925 р. створив ансамбль бандуристів, у якому в різний час працювало 12 талановитих виконавців [2, с. 7–10].

Свою творчістю В. Кабачок сприяв розвитку кобзарства в Україні. Під його керівництвом були підготовлені десятки виконавців, викладачів і диригентів народних капел бандуристів. Значний вклад вніс він і в теорію гри на бандурі. Його «Школа гри на бандурі» стала хрестоматійною для багатьох виконавців українських дум і старовинних українських пісень. Перед виступами Полтавського ансамблю бандуристів пояснення нерідко давав відомий подвижник українського національного відродження Володимир Щепотьєв.

Полтавська капела бандуристів підтримувала тісні стосунки з такою ж капелою в Харкові. У різний час її очолювали Степан Самсоненко, Іван Кучугура-Кучеренко, співак Харківської опери Микола Яншин-Скиба та ін.

Велику допомогу Полтавській капелі надавав один із лідерів українського національно-культурного відродження і невтомний пропагандист кобзарського мистецтва Гнат Хоткевич. В. Кабачок нерідко їздив до нього з приводу вдосконалення гри на бандурі, а також домігся, щоб Г. Хоткевича 1928 р. офіційно оформили консультантом Полтавської капели бандуристів з відповідною оплатою праці. Хоткевич створив у Полтаві навчальну студію бандуристів, уклав для неї програму, взявши за основу харківський спосіб гри на бандурі, яким сам володів досконало, та написав спеціальну вокально-інструментальну композицію «Поема про Байду» на сюжет відомої української народної пісні [3, с. 93].

До Полтави для консультації Гнат Мартинович приїжджав на вихідних, зупинявся в помешканні В. Кабачка і приймав заліки в слухачів студії. Частина сімейних харківських бандуристів також працювала в Полтаві. Про особливі стосунки Хоткевича з полтавськими бандуристами свідчить той факт, що під час німецької окупації у червні 1943 р. відділ освіти Харківської міської управи відрядив його вдову до Полтави для передачі до Краєзнавчого музею особистого архіву та музичних інструментів її покійного чоловіка [7, с. 155].

Завдяки творчій діяльності київської, харківської та полтавської капел бандуристів в Україні народилося декілька професійних і десятки самодіяльних ансамблів, які пропагували безцінні скарби народної творчості.

А тим часом проголошена більшовиками на початку 1920-х рр. політика українізації (дерусифікації) притихла й намітився перехід від «кооперативного соціалізму» до форсованого будівництва «світлого комуністичного майбутнього». Почалося гоніння на будь-які прояви українського національного життя. Головним ворогом більшовицького режиму на багато років став «український буржуазний націоналізм», а єдино дозволеним методом художньої творчості – соціалістичний реалізм, тобто намагання видати бажане за дійсне. Переслідувань зазнали й українські народні співці. Партійне і радянське керівництво УСРР видало низку нормативних документів (про заборону жебрацтва, обов'язкову реєстрацію в органах міліції музичних інструментів, індивідуальну та колективну музичну творчість тощо), які руйнували духовну першооснову стародавніх кобзарських традицій та умови безпосереднього зв'язку кобзарів із народом. Офіційна радянська пропаганда зарахувала кобзу до «націоналістичних елементів української культури», а кобзарів – до професійних жебраків.

До цюкування народних співців долучилися й українські радянські письменники. Ю. Смолич писав: «Кобза містить у собі досить велику небезпеку, адже вона тісно пов'язана з націоналістичними елементами української культури. На кобзу тисне середньовічний мотлох жупанів та шароварів». З

особливою люттю нападав на кобзарів М. Бажан у поемі «Сліпці»:

*Помреш, як собака, як вигнаний зайда,
Догравай, юродивий, спотворену гру.*

Як не дивно, але навіть М. Хвильовий, з ім'ям якого пов'язаний «націоналістичний ухил» в українській літературі («хвильовізм») і якого комуністи пізніше зацькували до смерті, публічно виступав проти «закобзарення України», викривав носіїв національного пісенного епосу як «запеклих контрреволюціонерів» [5, с. 372].

Капели й ансамблі кобзарів і бандуристів були поставлені під жорсткий контроль цензури й мали виступати із заздалегідь затвердженими в партійних кабінетах репертуарами, демонструючи в такий спосіб мистецькі здобутки сталінської моделі соціалізму. Офіційно існуючі капели перетворилися на своєрідні «музичні колгоспи», в яких нівелювалася свобода творчості кобзарів, а самі колективи ставали частиною пропагандистського апарату радянської влади. Більшовицький режим намагався поставити під свій контроль і самодіяльні кобзарські колективи. Їх учасники зазнавали постійних переслідувань аж до фізичного знищення.

Однією з перших на Полтавщині виникла самодіяльна капела бандуристів у Великих Сорочинцях (протягом 1925–1936 рр. село мало назву Нероновичі на честь народного секретаря у військових справах першого радянського українського уряду Євгена Нероновича, який за нез'ясованих обставин загинув там 24 березня 1918 р.). Фундаторами капели виступили Іван Герасименко, Олександр Бабак та Іван Мироненко.

Селяни Великих Сорочинців мали давні вільнолюбиві українофільські традиції. Завдяки публікаціям письменника-гуманіста В. Г. Короленка далеко за межами Російської імперії стала відома «Сорочинська трагедія» – народне повстання селян у грудні 1905 р., яке організувало місцеве відділення Селянської спілки – опозиційної до влади професійної організації українського селянства. 1915 р. серед вихованців Великосорочинської учительської семінарії виник осередок Юнацької спілки – патріотичної організації українського юнацтва, учасники якої перебували під впливом інтегрального націоналізму М. Міхновського і виступали за державну незалежність України та поразку Росії у Першій світовій війні.

Іван Герасименко народився 1905 р. у Великих Сорочинцях у сім'ї бідняків, яка по батьковій лінії мала давнє козацьке коріння. Після закінчення місцевої початкової школи через безгрошів'я хлопця вимушено віддали до шевця в науку. Змалку Іван опанував гру на кобзі та бандурі, став управним виконавцем і, незважаючи на юний вік, створив самодіяльну капелу банду-

ристів, яка з часом стала відомою за межами Миргородщини. Одночасно він був одним із засновників Миргородської громади Української Автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Олександр Бабак народився 1906 р. також у Великих Сорочинцях у бідній селянській родині. Не маючи землі, його батько, щоб прогодувати родину, поневірявся по наймах, працював чорноробом на цегельні. Ще в період навчання в церковнопарафіяльній школі Сашко захопився грою на бандурі, ознайомився з історією України, читав твори українських письменників, особливо поезію Т. Шевченка. Вчителі, класична українська література та пісні кобзарів виховали в нього любов до рідного краю, і він став переконаним українським патріотом. Як глибоко віруюча людина, ненавидів безбожний комуністичний режим.

Іван Мироненко народився 1907 р. в селі Горошине Хорольського повіту. Мав природні музичні здібності і, не здобувши спеціальної освіти, викладав музику та співи в місцевій школі. Відразу після створення капели бандуристів у Немировичах вступив до неї і невдовзі став її художнім керівником. Зі слів І. Мироненка, до капели входили «свої хлопці» – щирі патріоти України з числа сільської молоді [6, с. 242–243].

Протягом осені 1927 р. капела бандуристів під орудою І. Мироненка гастролювала містами й селами Уманського та Черкаського округів. Презентуючи українську культуру, бандуристи будили в українців національну свідомість і гідність. На переконання чекістів, метою поїздки великосорочинських бандуристів було створення націоналістичних осередків опору більшовицькому режиму поза межами Лубенського округу. Учасники капели виконували українські історичні пісні та думи, шевченківський «Заповіт», а потайки – національний гімн «Ще не вмерла Україна», часом у своїй інтерпретації. Зокрема, до тексту П. Чубинського від себе додавали:

*Гей, гей! Браття милі, Нумо братися за діло.
Гей, гей! Пора встати, Пора волю здобувати...
Гей, згадаймо славу смерть Лицарства, козацтва,
Щоб не зрадить марно нам Свого юнацтва.*

*До тексту гімну додавали і слова Т. Шевченка:
Свою Україну любить!
Любить її во врем'я люте.
В останню тяжкую минуту
За неї Господа молить.*

Репертуар великосорочинських бандуристів був різноманітним. Біль-

пість пісень були авторськими, складеними самими учасниками капели, або переспівом уже відомих. Одну з ліричних пісень написав Мироненко ще 19 липня 1924 р., але виконав значно пізніше:

*Летить галка через балку,
А летячи, кряче.
Молодая дівчинонька
Ходить гаєм, плаче.
Не пускає її мати
Вранці до криниці.
Ні жита брать, ні льону брать,
Ні на вечорниці.
Пусти мене, моя мамо,
В лісок по горішки,
Чи не знайду щастя й долі
Я собі хоч трішки.
Ой, не пуцу тебе, доню
В лісок по горішки,
Бо вже мені надоїли
Хлоп'ячі насмішки.
Раз увечері пізенько,
Як мати заснула.
Вийшла слухать соловейка,
Мов зроду не чула...*

Особливою популярністю серед слухачів під час гастролей користувалася пісня «Козацька доля» (авторство невідоме), в якій йшлося про трагічну долю бездержавної української нації:

*Віє вітер, віє буйний, траву нахилиє.
Сидить козак на могилі, та й вітра питає:
Скажи, вітер, скажи буйний, де козацька доля?
Де фортуна, де надія, де козацька воля?
Йому вітер відповідає, каже – знаю, знаю.
Бачив долю козацькую в зеленому гаю,
Твоя доля розтоптана сірими волами.
Почув козак та й заплакав гіркими сльозами...
Спородила мене мати у святу неділю,
Дала мені гірку долю, де ж її я діну.
Спородила мене мати у зеленім житі,*

Дала мені гірку долю, треба з нею жити!

У кінці 1927 р. І. Мироненко разом із капелою повернувся на Миргородщину після гастролей Правобережною Україною, будучи, за словами чекістів, «уже цілком сформованим петлюрівцем» [1, Спр. 16318 – С. – Т. 3 – Арк. 503].

Початок насильницької колективізації сільського господарства і пов'язана з нею «ліквідація куркульства як класу» у кінці 20-х років минулого століття викликали масове невдоволення і глухий опір селянства, яке не бажало втрачати нажиті тяжкою працею статки й перетворюватися на колгоспного наймита з мізерним наділом. У цей час на Миргородщині почала складатися таємна організація української інтелігенції, скоріше, спілка однодумців, яку чекісти пізніше об'єднали в групу «Бойовиків». Ідейним її натхненником був Федір Матвійко.

Народився він 1899 р. у Великих Сорочинцях. Початкову освіту здобув у своєму селі, навчання продовжив у Полтавській сільськогосподарській школі, був активним учасником «Просвіти» і плідно працював на ниві українського національного відродження. З дитинства захоплювався грою на кобзі. Одягався в традиційне, але дещо картинне українське вбрання – чумарку і червоні шаровари, чим немало шокував сільських «активістів». Щоб ізолювати Матвійка від селян, серед яких він користувався незаперечним авторитетом, його в жовтні 1925 р. відправили вчителювати у віддалене село Горошине. Крім безпосередньої роботи в місцевій агрономічній школі, керував шкільним хоровим гуртком, але не вивчив із дітьми жодної радянської пісні. Пізніше чекісти це йому ставили за провину.

У 1928 р. Ф. Матвійка заарештували й відправили на три роки до Самарської області. Перебуваючи на засланні, він продовжував листовно підтримувати зв'язок зі своїми однодумцями на Миргородщині, готував ілюстрований нотами і піснями самовчитель гри на кобзі, який, на його думку, «допоможе молодим кобзарям, які... з кожним роком будуть поширюватися в Україні» [1, Спр. 1618 – С. – Т. 1. – Арк. 18].

Доноси від таємних інформаторів («сексотів») про існування на теренах Лубенського округу опозиційних до більшовицького режиму груп почали надходити до чекістів 1928 р., але арешти розпочалися відразу після виступу великосорочинських кобзарів у Довгалівці влітку 1929 р. Заарештованих звинувачували в тому, що вони «протягом близько чотирьох років проводили на території Лубенської округи контрреволюційну роботу, спрямовану на створення єдиної контрреволюційної організації, намагаючись усіма можливими способами... насильно відірвати від Союзу радянських соціалістичних республік його основне ядро – УРСР для відновлення влади Української Народної Республіки» [1, Спр. 1618 – С. – Т. 3 – Арк. 505].

І. Герасименка звинувачували ще і в тому, що під час гастролей капели він близько зійшовся з колишнім старшиною армії УНР Шараєвським, піднаглядними ДПУ бандуристами Крутьком, Пінчуком та «іншими петлюрівцями» і з їхньою допомогою створював підпільні антирадянські осередки. Справді, під впливом великосорочинських кобзарів у Довгалівці також склалася підпільна група, яку чекісти об'єднали в справу «Ображених».

У провину кобзарям ставили також поширення по селах «української шовіністичної літератури» та пропаганду «української шовіністичної ідеї». Підставою для таких звинувачень стало виконання кобзарями патріотичних пісень. Дві з них під однією назвою «Україна» виявлені нами в кримінальній справі «Бойовиків»:

*Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай.
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край.
І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо.
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й помremo...*

*Згадаю про тую Вкраїну,
Забутий в далекому краю.
Вкраїну, де щастя покинув,
Де душу залишив свою.
Вкраїну, де степом синіють
Могили, де плаче сова,
Де в північ цвіте на могилах
Плакун – запорізька трава.
Барвінок в саду зеленіє,
І явір край поля дріма.
Злетів би на тую Вкраїну,
Злетів би, та крилів нема!*

Авторство пісень кобзарів і бандуристів у документах не вказувалося, але зі змісту можна здогадатися (принаймні, з другої), що вони були написані Ф. Матвійком під час його перебування на засланні.

Слід мати на увазі, що арешт українських патріотів відбувся в «рік великого перелому», в ході якого ламався звичний уклад і долі українців, коли почали втілюватися в життя фантастичні плани будівництва в Україні со-

ціалізму сталінського зразка. У цих умовах правлячій верхівці СРСР потрібно було віднайти якомога більше «ворогів народу», щоб списати на них усі прорахунки і злочини комуністичного режиму.

1 жовтня 1929 р. колегія республіканського ОДПУ на закритому засіданні 8 учасників підпільної організації за стандартним звинуваченням у «контрреволюційній діяльності» засудила до смертної кари. Серед них – відомі миргородські кобзарі: І. МIRONENKO, І. Герасименко і О. Бабак. Вся вина їх полягала в тому, що вони любили свою Батьківщину – Україну. Ф. Матвійко до суду не дожив. Із заслання його доправили по етапу до Лубенського відділення ДПУ, а 31 березня 1929 р. застрелили при спробі втечі. Такою була офіційна версія чекістів.

Українських патріотів розстріляли 12 жовтня 1929 р. о 23 годині 45 хвилин у дворі гуртожитку команди особливого призначення ДПУ. Виконавець вироку, мабуть, був не дуже вправним стрільцем, позаяк на 8 своїх жертв витратив 11 набоїв. В акті, що засвідчував їхню смерть, говорилося, що тіла розстріляних «були захоронені в тому ж одязі, в якому були взяті з БПРУ, на міському цвинтарі. Сліди могили замасковані» [6, с. 257].

Після розправи над учасниками патріотичної організації Великосорочинська капела бандуристів припинила своє існування. Її учасники стали першими, але не останніми жертвами більшовицького терору проти українських народних співаків.

У січні 1934 р. енкаведисти заарештували художнього керівника державної Полтавської капели бандуристів, яка мала назву зразкової, В. Кабачка. Через три місяці його звільнили, але до капели він уже не повернувся. Саму ж Полтавську капелу бандуристів у березні 1935 р. об'єднали з Київською і назвали Першою зразковою капелою бандуристів Народного комісаріату освіти УРСР.

Проте ще продовжувала існувати миргородська капела бандуристів, діяльність якої тісно пов'язана з Миколою Мартиновичем Зайцем. Народився він у сім'ї ветеринарного фельдшера в Миргороді. 1918 р. закінчив чотирикласне духовне училище в Сумах і вступив до Харківської духовної семінарії, проте стати священиком йому не судилося, позаяк 1919 р. усі навчальні духовні заклади були закриті більшовиками. Маючи чудовий тенор, М. Заєць із юних літ співав у церковному хорі та грав на бандурі. Навчаючись у духовних закладах, він вдосконалював свої вокальні й музичні здібності та щедро ділився ними з усіма шанувальниками хорового співу й бандури.

1919 р. М. Заєць добровільно вступив до армії УНР. Служив помічником сотенного писаря, згодом – писарем 1-го Запорізького імені гетьмана П. Дорошенка полку. У квітні 1920 р. у складі 6-го стрілецького куреня Запорізької дивізії спільно з поляками брав участь у поході на Київ, а після його

невдачі разом із рештками армії УНР був інтернований у Польщі. Перебуваючи у вимушеній еміграції, керував хором у табірній церкві та співав у хоровому товаристві «Стрілець». Коли більшовики оголосили амністію учасникам визвольних змагань 1917–1921 рр., в Україну не повернувся, бо не вірив обіцянкам комуністів. Його сумніви ще більше посилювалися, коли на початку 1923 р. із підрадянської України повернувся староста табірної церкви Панас Циба, який ходив через кордон із СРСР нелегально і повідомив інтернованим українським юнакам, що більшовики не дадуть їм спокійно жити.

Відговорював М. Зайця від повернення в СРСР і табірний священник Петро Білан. А тим часом із підрадянської України повернувся сотник Самутій і розповів, що в Києві бачився з митрополитом В. Липківським, який повідомив йому, що в Україні відроджується невідконтрольна більшовикам національна УАПЦ. Після деяких вагань Заєць у кінці 1923 р. усе ж повернувся на Батьківщину й відразу ж за звинуваченням у нелегальному переході кордону був заарештований Київським окружним відділенням ДПУ. Після тривалих і прискіпливих допитів його відпустили на волю.

Як знаного спеціаліста з вокалу настоятель Лубенського собору УАПЦ Володимир Слухаєвський запросив Зайця очолити церковний хор, але працював він там недовго. Влітку 1927 р. до Лубен приїхав член Всеукраїнської церковної ради В. Чехівський і зупинився на квартирі архієпископа Йосипа Оксіюка. За їхньою порадою Заєць восени того ж року залишив Лубни і вступив до знаменитої Харківської хорової капел бандуристів, яку тоді очолював Микола Васильович Яншин-Скиба. Позаяк М. Заєць був одним із небагатьох, хто знав нотну грамоту, йому на деякий час доручили художнє керівництво капелою. У Харкові під час концерту М. Заєць познайомився з Ю. Тютюнником, про якого вже тоді ходили чутки, що він агент ДПУ [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 1. – Арк. 34, 43].

Разом із Харківською капелою бандуристів М. Заєць гастролював по всій Україні, співав про Саву Чалого, Морозенка, Кармелюка, віртуозно виконував «Запорізький марш», який почув від сліпого кобзаря Євгена Адамцевича з Миргородського ансамблю бандуристів. Зважаючи на величезну популярність капели серед населення, концерти нерідко доводилося давати по кілька на день. 1928 р. під час гастролей в селі Городище Чорнухинського району М. Заєць познайомився з місцевим кобзарем Марком Краснюком та великим шанувальником гри на бандурі вчителем Василем Єльченком. Протягом тижня музикант жив у Григорія Мацака, куди збиралися люди, щоб послухати гри бандуристів. Не залишались осторонь цих подій і таємні інформатори ДПУ («Свирид», «Чесний», «Володя», «Євдокимов» та ін.), котрі регулярно писали доноси [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 1. – Арк. 294].

1929 р. з невідомих причин М. Заєць залишив Харківську капелу бандуристів і разом із дружиною та малолітнім сином оселився в Лубнах. Там він створив власну капелу і під артистичним прізвиськом «Голубок» мандрував селами Полтавщини й Чернігівщини. У розпал Голодомору 1933 р. його заарештували чекісти Харківського обласного управління НКВС, але через місяць звільнили з-під варті. З Харкова М. Заєць привіз додому делікатесні продукти – білийхліб і рибу, чим немало здивував свою дружину Галину Левченко – вчительку Лубенської середньої школи № 3, адже люди помирали з голоду. Причину арешту не пояснив і на її запитання відповів: «Не твоя справа, де я дістав і як дістав. Твоя справа – їсти!». Вже тоді Галина запідозрила, що чекісти змусили чоловіка стати їхнім таємним інформатором. Якось знайшла в його шухляді чернетки донесення на кобзаря і друга М. Зайця Сергія Садового, з яким той познайомився 1928 р. у церковному хорі Братської церкви УАПЦ в Лубнах.

Якщо до арешту М. Заєць був веселим, життєрадісним і товариським, то після нього став грубим, рідко бував удома, приховував від дружини, де був і що робив. Її підозри у зв'язках Миколи з НКВС незабаром підтвердилися, позаяк звідти нерідко телефонували і просили його зайти до них. З Полтави також приїжджали до нього чекісти і називали «Грязновим».

Відтоді М. Заєць їздив на гастролі вже за завданням НКВС і провокував селян на відверті розмови про Голодомор. Зокрема, об'єктом його провокацій під час гастролей у Лазірках став колишній старшина армії УНР Іван Василенко, з яким Заєць сидів у польському таборі для інтернованих українських вояків і працював у табірній газеті «Український стрілець». 1927 р. Василенко повернувся на Батьківщину з еміграції у Франції. Через Зайця чекісти намагалися зробити його організатором міфічної контрреволюційної організації, але чоловік не піддався на провокацію.

Таким чином, «операцію» М. Заєць провалив. Після його поїздки до Лазірок Г. Левченко викликав співробітник НКВС Тітов і під час бесіди сказав: «Провалився ваш чоловік, ось що...». На совісті Зайця лише під час Голодомору 1932–1933 років було 19 невинно засуджених людей [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 2. – Арк. 59].

Після чергових гастролей завербованого Тітов із понятими з невідомих мотивів провів інсценування обшуку в його помешканні, але господаря «не знайшов», хоч він у цей час перебував удома. На здивоване запитання Г. Левченко Тітов відповів, що так потрібно для справи. Відчуваючи всю глибину свого морального падіння, М. Заєць, щоб заглушити докори сумління, почав пиячити (за словами дружини, став справжнім паскудою) і в п'яному стані плакався, що відчуває над своєю головою дуло нагана.

Однією з жертв його доносів став бандурист і художник Никифор Ва-

сильович Чумак. Народився він 1892 р. у бідній селянській родині в Шишаках. Про його юнацькі роки відомо лише, що після закінчення вищої початкової школи навчався в Миргородській художньо-промисловій школі та в Києві, був знайомий із видатним українським художником і архітектором Василем Кричевським, який певний час мешкав на дачі поблизу Шишак. 1919 р. Н. Чумак брав участь у протибільшовицькому повстанні С. Дубчака в Миргороді, але того ж року вступив до КП(б)У. Проте дуже швидко розчарувався в практиці будівництва “світлого комуністичного майбутнього” і не захотів брати на себе відповідальність за злочини комуністів, а тому 1923 р. «механічно вибув», можливо, був виключений із правлячої партії.

Н. Чумак був прекрасним виконавцем гри на бандурі, але ні до Харківської, ні до Полтавської капели бандуристів його не прийняли, позаяк мав репутацію «українського буржуазного націоналіста»: носив український національний одяг, вживав давні, не всім зрозумілі слова і вирази. До того ж, мав невживчивий характер [1. – Спр. 6231 - С. – Т. 2. – Арк. 195]. Тому він створив власну капелу бандуристів, із якою мандрував селами Полтавської, Харківської, Чернігівської областей. Грали в колбудах, на ярмарках і на весіллях. Під час гастролей вивчав манеру гри інших кобзарів. Сам складав пісні й частівки на зразок: «Сивий кінь, чорна бричка, в мене жінка химеричка». Побував Н. Чумак 1926 р. на гастролях у Ромнах – відомому осередку українського кобзарства, про який пізніше Валентин Заворотько писав:

*Ромен, Ромен, колиска кобзарів,
Стоїш над тихою Сулою
І заглядаєш у Сулу Старим
Собором-головою.
Ромен, Ромен, колиска кобзарів,
Стоїш над тихою Сулою,
І над твоєю головою
Плинуть багато вже віків,
В яких були свої герої,
На кожен час, на кожен вік [4, с. 19].*

У капелі Чумака в різний час перебували 15–20 кобзарів, включаючи Онисима Тронецького і Сергія Яценка з Шишак, Олексу Корецького і Тертишного з Полтави, Семена Бец-Харченка і Коробка з Миргорода, Романця з Нових Санжар, Михайла Андрусенка з Веприка Гадяцького району, Запорожця із Засулля Лубенського району, Миколу Крутька з Великого Перезову Шишацького району та ін. Кобзарство 1930-х років ще зберігало душу

України, не давало українцям розпорозитися і загубитися в «новій історичній спільноті – радянській людині».

Микола Порфирович Крутько народився 1899 р. у бідній селянській родині, яка не мала власної землі. 1918-го вступив до місцевої «Просвіти», де навчився грати на бандурі, що стало його захопленням на все життя. Там, за його словами, зробився «справжнім націоналістом». Під час повстання проти гетьмана П. Скоропадського вступив до Першого Миргородського повстанського полку під орудою П'явки. Полк вважався червоним, але насправді був українським, і коли його послали на фронт для боротьби з Директорією УНР, частина вояків перейшла на бік С. Петлюри, а решта розбіглися по домівках. Серед останніх був і М. Крутько. 1920 р. він вступив до потужнішої «Просвіти» в Баранівці, при якій священник УАПЦ О. Богаєвський і вчитель Івко створили драматичний та хоровий гуртки. Там Крутько вдосконалив свою техніку гри на бандурі і став управним виконавцем.

1925 р. у гості до батьків приїхав керівник Харківської капели бандуристів, уродженець Великого Перевозу Степан Степанович Самсоненко. Послухавши гру Крутька, він запросив його до своєї капели. Разом із нею бандурист гастролював Україною, але через сімейні обставини згодом залишив капелу і повернувся додому, проте бажання грати в колективі не полишало його. У Шишаках М. Крутько познайомився з Н. Чумаком і вже разом із його капелою мандрував селами Слобожанщини, але невдовзі також покинув її. Не останню роль у цьому відіграв важкий характер Чумака, який у побуті був нестриманим, допускав грубощі в стосунках зі своїми товаришами, запізнювався на репетиції.

У рідному селі Крутько вважався прибічником радянської влади: був членом комнезаму і одним з ініціаторів створення колгоспу імені Т. Шевченка, проте дуже скоро розчарувався в колективній праці під наглядом комуністів і вийшов із нього. 1930 р. Крутька заарештували працівники Диканського райвідділу міліції, та через два тижні, не знайшовши складу злочину, відпустили. До колгоспу він уже не повернувся, а наступного року організував капелу бандуристів при Диканському колбуді, хоч і там довго працювати не довелося. Рятуючись від голоду, 1932 р. він виїхав до Маріуполя і влаштувався на роботу на металургійному заводі. 1935 р. був заарештований, чотири з половиною місяці сидів у ДОПРі, але концтабору уникнув і повернувся до свого села. В роки «великого терору» його сліди загубилися [1. – С. 6231. – Т. 1. – Арк. 342–343].

Гастролі Н. Чумака переважно тривали один-два місяці, іноді півроку. Заробляв добре, часом до тисячі карбованців. Постійно мешкав у Шишаках. Маючи офіційний соціальний статус кустаря-одинака, жив із того, що ловив і продавав рибу та власні картини. Він відкрито виступав проти біль-

шовицької колективізації сільського господарства, за що в 1931 р. був заарештований і висланий на три роки в адміністративному порядку за межі України. Після повернення із заслання знову зібрав знайомих бандуристів і продовжив мандри селами, ярмарками, базарами, але і в мандрах його не залишали таємні інформатори ДПУ–НКВС (одним із них був його давній знайомий Мусій Ніколаєнко). Більшість із них Чумак знав в обличчя і говорив: «Прийдеш додому – тут до тебе прибігає підсланий цуцик із пляшкою вина і зараз же: «Дарма судили Троцького, неправильні такі-то і такі-то заходи уряду». Хоч би знав, що говорити, а то так і відчуваєш, що хоче тебе спровокувати» [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 2. – Арк. 72]. У Юрківці Талалаївського району Н. Чумак зустрів свого давнього знайомого й однодумця кобзаря Віктора Сологуба. Вони довго сумували над гіркою долею України, яка під більшовицькою владою залишається колонією Москви, і доходили висновку, що щасливим український народ може бути лише у власній державі. Спостерігаючи трагедію Голодомору 1932–1933 рр., Чумак говорив селянам, що голод не тому, що нічого їсти. Він штучно влаштований для того, щоб знищити частину українців, а «винна в цьому грузинська морда, яка з Кремля Росією править» [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 1. Арк. 27]. Зміст цих, здавалось би, приватних розмов завдяки донесенням М. Зайця та інших «сексотів» ставав відомим «компетентним органам».

Під час гастролей Україною Чумак за завданням народного комісаріату освіти УРСР збирав у селах зразки усної народної творчості і відвозив їх до Києва. У 1936 р. за свою роботу отримав винагороду – 200 крб.

Мандруючи Зіньківщиною він цікавився долею Остапа Вишні (Губенка), талант якого глибоко шанував. У цей час відомий гуморист уже карався в одному з радянських концтаборів на крайній Півночі СРСР.

У квітні 1937 р. Н. Чумак на запрошення начальника управління у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР знову їздив до Києва й особисто познайомився з його головою Андрієм Хвилюю (Олінтером), який одночасно обіймав посаду директора Інституту українського фольклору АН УРСР і опікувався розвитком кобзарства в Україні. Після арешту 29 жовтня 1937 р. енкаведисти пригадали Чумакові знайомство з Хвилюю, якого на той час уже було оголошено «ворогом народу».

У 1937 р. в СРСР розпочався «великий терор», коли знищення людей відбувалося за планами (лімітами), які доводилися на місця з Москви. Дійшла черга і до полтавських кобзарів та священників УАПЦ, які ще залишалися живими після двадцяти років гонінь і терору. Їх почали підводити під «розстрільні статті» Кримінального кодексу УРСР (антирадянська діяльність, участь у контрреволюційних організаціях тощо). Керівником чергової фальсифікованої справи, якій енкаведисти не придумали навіть назви,

зробили свого давнього таємного інформатора М. Зайця. Можливо, тому, що той не надто ревню служив їм або вважався уже відпрацьованим матеріалом. Перед арештом він працював керівником хорového гуртка при 225-му стрілецькому полку, що дислокувався в Лубнах.

У січні 1938 р. М. Зайця викликали до обласного управління НКВС у Полтаву і додому він уже не повернувся. Його дружина Г. Левченко пішла до начальника Лубенського райвідділу НКВС Мастицького, щоб дізнатися про долю свого чоловіка, на що той відповів: «Собаці – собача смерть!» і підписав дозвіл на розлучення з «ворогом народу». Г. Левченко вважала, що чекісти ліквідували М. Зайця як небажано-го свідка своїх злочинів [1. – Спр. 6231. – С. – Т. 2. – Арк. 61]

Н. Чумака спочатку тримали в Шишаках і М. Ніколаєнко, який регулярно доповідав про нього енкаведистам, чув, як той несамовито кричав: «Рятуйте, люди добрі! Чумака вбивають!» Потім його відправили до Полтави, де знущання продовжувалися. До відповідальності було притягнуто 18 осіб, які стали жертвами провокацій і доносів Зайця. Серед них були колишні старшини українських військових формувань, священники УАПЦ і кобзарі. Слідчі Т. Н. Тітов і Ф. М. Мироненко застосовували до «ворогів народу» незаконні методи слідства: не давали спати, били, доводили своїх жертв до нестями, змушуючи їх зізнаватися в неіснуючих злочинах. Згідно з вироком особливої «трійки» управління НКВС у Полтавській області від 21–23 березня 1938 р. усіх розстріляли. Невинними жертвами комуністичного терору, крім самого М. Зайця, стали кобзарі і бандуристи Н. Чумак, М. Крутько і С. Садовий [1. – Спр. 6231 – С. – Т. 2. – Арк. 79]. І. Василенка від розправи врятувало лише те, що він не дожив до неї: помер 1934 р. 1938 р. за нез'ясованих обставин у рідному Харкові загинув і видатний український культурний діяч та неперевершений бандурист Г. Хоткевич.

М. Засць до останньої хвилини не вірив, що його можуть розстріляти разом з усіма, і, навіть сидючи разом із жертвами своїх доносів в одній камері, продовжував на них «стукати» слідчим.

Після знищення міргородських кобзарів їхні самодіяльні об'єднання на Полтавщині остаточно припинили своє існування. Діючими залишилися лише декілька професійних ансамблів з ретельно підібраним репертуаром дозволених музичних творів, які існували при державних установах культури і були частиною пропагандистського апарату комуністичної партії.

Джерела та література

1. Архів Управління СБУ в Полтавській області.
2. Бандуристе, орле сизий. Віночок спогадів про В. А. Кабачка – К.: Музична Україна, 1995.

3. Димченко С. Кобзарський етнографічний концерт Гната Хоткевича (до 150-ї річниці Археологічного з'їзду / С. Димченко // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 5. – С. 89–93.
4. Заवотцько, Валентин. Згадки про мій кобзарський шлях / – Берегиня. – 2007. – № 2.
5. Петровський, В. В. Історія України. Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. Харків: ВД «Школа», 2007.
6. Ревеук, Віктор. Отамани Полтавського краю – борці за волю України. Нариси з історії / В. Я. Ревеук. – Полтава: «Дивосвіт», 2011.
7. Скоробагатов, А. Харківське міське самоврядування в 1941–1943 рр. // Березіль. – 1996. – № 9–10. – С. 145–164.

«ШТАБУ ВІЙСЬКА УКРАЇНСЬКОГО» – ОСТАННЯ ПОВСТАНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ НА ПОЛТАВЩИНІ (1929 – 1930 РР.)

Незважаючи на панування в Україні комуністичного режиму, полтавське село в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.) продовжувало жити своїм усталеним віками життям, зберігаючи національні традиції, культуру, побут і звичаї. Заклопотані повсякденними турботами у власних господарствах селяни мало переймалися утопічною комуністичною ідеологією. А між тим, грандіозні плани соціалістичної індустріалізації, розроблені кремлівськими вождями, потребували величезних витрат (матеріальних і фінансових), які можна було взяти, наклавши своєрідний «зверхподаток» на селян. Хліб був потрібний для того, щоб прогодувати все зростаюче населення міст і робітничих селищ та для експорту за кордон. За одержану від продажу сільськогосподарської продукції валюту радянська держава могла закуповувати машини й устаткування для модернізації промисловості, а також фінансувати через III Комуністичний Інтернаціонал численні прорадянські партії та групи за кордоном і так звані національно-визвольні рухи, вести підривну роботу проти країн європейської демократії та ін. Проте селяни відмовлялися продавати хліб за фіксованими державними цінами, які в 6–8 разів були нижчими за ринкові. За таких умов більшовицький режим міг узяти хліб у селян тільки примусовими методами з допомогою грубої сили.

Щоб виконати накладені московським керівництвом плани хлібозаготівель на Україну, в 1929 р. тут почали застосовувати випробуваний Сталінін «уральсько-сибірський метод», суть якого зводилася до того, що за рішенням сільських сходів, а точніше «активу» села, план продажу хліба в обов'язковому порядку доводився до кожного двору з тим, щоб основний тягар лягав на заможних селян, яких радянська пропаганда називала образливим словом «куркулі». Господарства, які не виконували поставок зерна, штрафувалися в п'ятикратному розмірі вартості незданого хліба. Якщо штрафи своєчасно не вносилися, майно боржників продавали з торгів, а селян віддавали до суду і виселяли з рідних місць. У Полтавському окрузі у такий спосіб протягом 1929 р. було розпродано майно 2773 селян, у Кременчуцькому – 1094 [1].

Різно зросла (порівняно з 1928 р. на третину) і сума єдиного сільськогосподарського податку. При цьому куркульські господарства оподатковувалися в індивідуальному (експертному) порядку з різко зростаючою прогресією вилучення прибутків. У Полтавському окрузі таких господарств було 2,5 відсотка, але сплатити вони мусили майже чверть суми податку (1031 тис. крб.), визначеного для індивідуальних селянських господарств [2]. Обтяжливим для селян було і так зване самооподаткування, розмір якого залежав від прибутковості господарства. Своім вістрям воно також спря-

мовувалось проти заможних селян.

Таким чином, політика радянської влади була направлена на пролетаризацію села і знищення найбільш працездатного та підприємливого селянства. Кінцева її мета – суцільна колективізація сільського господарства і перетворення вільного селянина-виробника на позбавленого засобів виробництва і землі колгоспного наймита. Провідниками більшовицької аграрної політики в українському селі виступали нечисленні комуністичні й комсомольські осередки та комітети незаможних селян (комнезами) – створені комуністами в 1920 р. класові організації сільської бідноти. Разом вони становили «радянський актив» села, який протистояв більшості селянства і був опорою більшовицької диктатури в українському селі. У цьому плані більшовики послідовно здійснювали старий як світ імперський принцип «поділяй і владарюй».

Отже, більшовицьке керівництво СРСР у 1929 р. відмовилося від звичних для періоду непу принципів оподаткування сільськогосподарських виробників і перейшло до характерної для часів «воєнного комунізму» продовольчої розкладки. Рік «великого перелому» став перехідним від комуністичної політики «витіснення куркуля» до політики «ліквідації куркульства як класу» і поклав початок суцільній колективізації сільського господарства України. Для її практичного втілення в життя на село посилялись численні уповноважені, загони міліції, чекісти і «двадцятип'ятитисячники» – комуністи з міст, які у своїй більшості не мали уявлення про сільське господарство, але твердо проводили лінію комуністичної партії в українському селі. Пропагандистський апарат радянської влади почав на повну потужність розкручувати образ «головного ворога трудящих – куркуля».

У зв'язку з тим, що селянство завжди було основним донором соціалістичної індустріалізації, податки з нього стягувалися з неймовірною жорстокістю, супроводжувалися насильствами і грабежами, а часом і наругою над людською гідністю. Наприклад, у Бригадирівському районі Кременчуцького округу заготівельники взимку 1929 р. зібрали заможних селян, заставили їх на морозі роздягнутися і примусили жінок крутити статеві органи чоловіків. В Онуфріївському районі цього ж округу голова районного комітету незаможних селян зарахував середняків до категорії куркулів і почав з допомогою сільської голоти ламати в них комори та забирати хліб начебто в рахунок боргу по самообкладанню. У Глобинському районі начальник міліції за кожну дрібницю штрафував селян хлібом [3]. Стосовно селян, які з тих чи інших причин не виконували плани хлібозаготівель, застосовувалися подвірні обшуки, позбавлення виборчих прав, заборона залишати село, купувати товари в магазинах споживчої кооперації тощо. Нерідко репресій зазнавали не лише заможні селяни, але й середняки та біднота, для яких ра-

дянська пропаганда вигадала ще один неологізм – «підкуркульник» – тобто захисник інтересів куркулів, або «куркульський попіхач». До цієї категорії міг потрапити кожний селянин, який не схвалював політики більшовицької партії.

18 серпня 1929 р. інвалід першої світової війни Павло Петелька з хутора Воскобійники Градизького району Кременчуцької округи в листі до Всеукраїнського ЦВК Рад скаржився, що маючи 9 десятин землі й сім'ю з 8 душ, був єдиним повноцінним працездатним робітником. До травня 1929 р. він здав державі 27 пудів зерна, але місцева влада наклала на нього новий податок – 30 пудів. З огляду на те, що озимина в нього загинула, П. Петелька не зміг його виконати. Тому за невиконання плану хлібоздачі його зарахували до категорії куркулів, позбавили виборчих прав, продали з торгів увесь живий і мертвий реманент та ще й оштрафували на 400 крб.

Ліквідація ринкових відносин і насильницьке вилучення хліба суперечило інтересам більшості українського селянства, яке чинило запеклий опір державним хлібозаготівлям. Спостерігалися випадки непокори владі, селянські хвилювання і заворушення, які нерідко проходили у формі бунтів і супроводжувалися насильством по відношенню до «активістів», підпалів їхніх господарств і фізичних розправ. Зокрема, протягом вересня 1928 р. – жовтня 1929 р. у Полтавському окрузі було зареєстровано 63 терористичних акти, у Лубенському – 23 [4].

У ніч на 3 червня 1929 р. в різних місцях Глобиного були розклеєні листівки антирадянського змісту за підписом «Осередок УНДО» (Українське народно-демократичне об'єднання). Назва таємного осередку свідчить про вплив національно-визвольних змагань у Західній Україні на Україну радянську, адже Українське національно-демократичне об'єднання виникло 1925 р. саме там. На листівці стояла печатка Глобинського сільськогосподарського товариства, яке існувало в селі до 1922 р. З неї була видалена серцевина із символікою товариства і вмонтовано саморобний Тризуб. Появу листівок чекісти пов'язували з приїздом до Глобиного Української хорової капели імені Миколи Лисенка. Незважаючи на оперативні дії міліції із залученням «сексотів» (секретних співробітників Державного політичного управління), авторів листівок виявити не вдалося [5].

Одним із проявів протибільшовицького руху Опору полтавського селянства стала найбільша з відомих в Україні таємна повстанська організація державницького спрямування, яка виникла у вересні 1929 р. в селі Бугаївка Жовнинського району Кременчуцького округу з ініціативи Миколи Харитоновича Маслича. Народився він 1892 р. у тому ж селі у сім'ї селянина-бідняка.

Бугаївка – давнє козацьке поселення. У XVIII ст. на його місці знахо-

дилися хутори козаків Чигиринсько-Дібрівської сотні Лубенського полку – Бугаїв, Слюсарів, Бабичів, Слюзів та ін. Після ліквідації російським царизмом автономії України-Гетьманщини хутори ввійшли спочатку до складу Городиського повіту Київського намісництва, а з 1789 р. – до Градизького повіту Катеринославського намісництва. На початку ХХ ст. Бугаївка разом із навколишніми хуторами ввійшла до Мозоліївської волості Кременчуцького повіту. В 1909 р. в селі відкрилося земське двокласне училище, де М.Маслич здобув початкову освіту.

Позаяк земля не могла прогодувати родину Масличів, Микола змушений був шукати кращої долі в місті. Маючи здібності до на-вчання і природну кмітливість, він вступив до «механічної школи» (технічного училища) в Кременчуці, по закінченні якого працював токарем по металу на промислових підприємствах міста. Там познайомився з ідеями російської соціал-демократії і в 1910 р. вступив до Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), поділяв погляди її меншовицького крила.

У 1913 р. М.Маслича мобілізували на військову службу, яку він відбував у якості моториста на кораблях Балтійського флоту. Водночас займався революційною діяльністю, пропагуючи ідеї соціальної справедливості серед матросів. Повалення самодержавства в Росії зустрів із великим захопленням, позаяк протягом усього періоду першої світової війни проводив революційну роботу серед моряків. Як визнаний їхній лідер, увійшов до складу Центробалту – виборного революційного органу моряків Балтійського флоту і від нього був обраний делегатом першого Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів, який працював протягом 3–24 червня 1917 р. в Петрограді. Разом із більшістю делегатів з'їзду М.Маслич висловив довіру Тимчасовому уряду і схвалив намічений ним наступ російської армії проти Німеччини та Австро-Угорщини, відкинувши водночас намагання більшовиків насильницькими методами захопити владу в Росії. М.Маслич увійшов також до складу обраного з'їздом Центрального Виконавчого комітету Рад і від нього був делегований на конференцію Червоного Хреста до Москви.

Більшовицького перевороту М.Маслич не сприйняв і вийшов із РСДРП. Відтоді в жодній із політичних партій не перебував і працював в організаціях Всеросійського Червоного Хреста спочатку на Кавказі, а в часи Української держави гетьмана П.Скоропадського – в Києві, займаючись поверненням російських військовополонених на Батьківщину. Справами військовополонених він продовжував займатися і пізніше, будучи членом Особливої наради при білогвардійському урядові генерала Корнілова. Активної участі в Українській революції не брав.

Під час другого приходу російських більшовиків в Україну в 1919 р.

М.Маслич повернувся до свого села Бугаївка і був обраний головою Мозолівського волосного виконавчого комітету рад селянських депутатів. На цій посаді пропрацював лише півтора місяця і був заарештований Чека за стандартним звинуваченням у «контрреволюційності», позаяк не став більшовицьким прихвоснем і захищав інтереси українського селянства від набігів російських продовольчих загонів із «московської обжорки». Майже три місяці М.Маслич відбував покарання у кременчуцькій тюрмі й був звільнений з ув'язнення повстанцями отамана Григор'єва. Після цього його, як «неблагонадійного», більшовики вже не допускали на керівні посади в органах місцевої радянської влади, і він відійшов від активного громадського життя.

Протягом 1920–1923 рр. в Україні більшовики на вимогу селян і у відповідності до програми партії соціалістів-революціонерів провели зрівняльний перерозподіл землі й М.Маслич зосередився на веденні власного невеликого господарства. У 1923, 1926 і 1928 рр. перебував у ТСОЗі (товаристві спільного обробітку землі), але розчарувався в можливостях колективного господарювання. Мав 11 десятин землі, двоє коней і сім'ю з десяти непрацездатних осіб.

Напередодні «наступу соціалізму на всьому фронті» в 1928 р. М.Маслич, на свою біду, позичив 525 крб. і разом із двома односельцями придбав у складчину парову молотарку. Здавалося, в сім'ї запанує достаток, але настав «рік великого перелому» і початок комуністичного штурму. Місцева влада зарахувала його до категорії «куркулів» і обклала податком в індивідуальному (експертному) порядку. Крім 200 крб. боргу за молотарку, він мав заплатити 253 крб. податку та 126 крб. самообкладання, що було для нього непосильним. Незважаючи на сльози й умовляння дітей та дружини, господарство М.Маслича комуністи розорили вщент [6].

«Придивляючись до життя селян, – говорив М.Маслич уже після арешту на слідстві, – перебуваючи в їх середовищі, часто ділячись враженнями і цікавлячись думками окремих груп селян, я переконався в тому, що деякі заходи Радвлади пов'язані з індивідуальним обкладанням, викликають масове невдоволення, що межує з яскраво вираженою ворожістю до Радянської влади... Спостерігаючи всю цю безрадісну картину, яка створила надзвичайно тяжкі умови для селян, я почав задумуватися над тим, як би знайти шляхи виходу з цього скрутного становища» [7].

Після довгих роздумів М.Маслич прийшов до висновку, що захистити українське селянство можна тільки звільнивши Україну від московсько-більшовицької влади і відновивши її незалежність у формі Української Народної Республіки. Навесні 1929 р. у нього виникла думка створити підпільну селянську повстанську організацію під умовною назвою «Визво-

лення селян». На початку вересня цього ж року М.Маслич поділився своїми думками з давнім знайомим Мефодієм Мальком і знайшов у ньому свого однодумця.

Мефодій Власович Малько народився також у селі Бугаївка в сім'ї заможного селянина-козака: його батько до революції 1917 р. мав 42 десятини землі, кілька коней, корів і чимало сільськогосподарського реманенту. Із початком першої світової війни М. Малька мобілізували до царської армії і направили на службу діловодом у 5-й Кавказький військово-дорожній загін. У 1915 р. він одержав звання військового чиновника. Після більшовицького перевороту і виходу радянської Росії зі світової війни М. Малько повернувся додому.

У січні 1919 р. під час перебування в гостинах у свого брата в Лохвиці М. Малько добровільно вступив до армії УНР і відбував службу в якості військового чиновника (інтенданта). Пізніше входив до складу комісії (штабу) з формування Синьої дивізії, а наостанок служив у 3-й Залізній дивізії під командою генерала Удовиченка. Разом з армією УНР пройшов увесь шлях збройної боротьби за свободу і незалежність України і в кінці 1920 р. опинився на еміграції в Польщі. Перебуваючи в таборі для інтернованих українських вояків у Познані, спізнав усі принади життя напівполоненого, а відтак утік із табору і поневірявся по наймах у польських осадників (колоністів), які оселилися на землях Західної України. В 1922 р. був заарештований польською поліцією і відправлений до рівненської тюрми. Після звільнення з ув'язнення перебрався до Луцька. Там дізнався про смерть Леніна та початок політики українізації. У березні 1924 р. він нелегально перетнув кордон і повернувся в Україну, але на станції Чуднів його затримали чекісти і відправили до карантинного пункту в Шепетівці.

Після прискіпливої перевірки, яка тривала більше місяця, М. Малька відпустили, і 7 червня 1924 р. він прибув до Бугаївки. Як колишнього білоемігранта і сина куркуля, незважаючи на офіційно оголошену амністію, його позбавили виборчих прав, і він знаходився під постійною підозрою «компетентних органів» радянської влади. З цієї ж причини його дружина-вчителька не могла знайти роботу за фахом.

У 1929 р. господарство М. Малька було вдруге розорене дощенту, цього разу непосильними податками. Тоді він «прийшов до висновку, що політика партії і радянської влади веде до зубожіння і поневолення селянства, знищує індивідуальні сільські господарства, насильно відбирає у селян хліб» [8], і обрав шлях боротьби з більшовицьким режимом.

До підпільної повстанської організації ввійшли колишні вояки армії УНР Федот Калашник, Тимофій Замикула та ін. Федот Олександрович Калашник служив у одному з перших українізованих полків російської армії

– Наливайківському і разом із загонами «вільного козацтва» боровся з червоними напасниками під час першої більшовицької агресії проти України на початку 1918 р. У складі повстанських загонів воював із гетьманським режимом П.Скоропадського і Червоною армією протягом 1919–1920 рр.

Тимофій Купріянович Замикула протягом 1918–1919 рр. у складі армії УНР також воював із більшовиками, а з приходом в Україну денікінців, як колишній офіцер російської армії, був мобілізований до Добровольчої армії і, відступаючи з нею, дійшов до Миколаєва, але на еміграцію не пішов, а повернувся додому.

На першому зібранні, яке відбулося в хаті М. Малька, підпільники утворили штаб із підготовки повстання і прийняли офіційну назву підпільної організації – «Штаб Війська Українського». Члени штабу розподілили між собою обов'язки: Головним отаманом повстанців одностайно обрали М.Маслича, Головним писарем (начальником штабу) – М. Малька, членами штабу – Ф. Калашника і Т. Замикулу. При штабі мав бути також ад'ютант, але підходящої кандидатури не знайшлося, і ця посада залишилася вакантною. М.Маслич виготовив печатку повстанської організації. Вона була перероблена зі старої, яку йому дав М. Малько: назва «Комісія по скликанню Синьої дивізії» була замінена на «Штаб Війська Українського» з Тризубом і написом «У.Н.Р.» у центрі.

Уже на першому зібранні штабу визначили цілі й накреслили програму діяльності підпільної повстанської організації. Метою повстання було «покращення становища українського народу, тобто звільнення України і створення Української Народної Республіки». Програма організації в остаточному варіанті не була напрацьована, але в її основі стояла програма діяльності уряду Центральної Ради і Конституція УНР від 29 квітня 1918 р. Програма включала такі засадничі положення: звільнення України від московсько-більшовицького ярма та відновлення самостійної, незалежної і соборної Української Народної Республіки, повернення приватної власності на землю, вільної торгівлі й селянських спілок, створення Української національної армії і вільних профспілок, відродження козацького стану, відділення церкви від держави і держави від церкви (вибір конфесій залежав від бажання громадян) та ін.

Майбутня незалежна Українська народна республіка мала гарантувати політичні й громадянські права національним меншинам, їхню участь у державному будівництві, але в тій мірі, щоб інтереси титульної української нації не були обмеженими. У школах для національних меншин мала обов'язково вивчатися державна українська мова. Україна, як частина європейської спільноти народів, брала на себе зобов'язання заплатити іноземним державам частину боргу царської Росії. На противагу радянському ви-

борчому законодавству, яке носило дискримінаційний і класовий характер, проголошувалося демократичне виборче право і рівна участь всіх громадян України у виборчому процесі. З метою гарантування політичних і соціальних прав селянам, які становили більшість населення України, парламент і уряд Української Народної Республіки мав формуватися з таким розрахунком, щоб селянське представництво в них становило 60 відсотків, представники української інтелігенції і політичних партій – по 20 відсотків.

Особлива увага в програмі приділялася аграрному питанню, яке найбільше хвилювало учасників підпільної організації. У ході тривалих дискусій вони дійшли думки, що потрібно зберегти існуючий зрівняльний порядок землекористування, який був введений більшовицькою аграрною реформою 1920–1923 рр., але закріпити земельні наділи у приватну власність. Купівля-продаж землі мала бути обмеженою з тим щоб вона не концентрувалася в руках окремих хазяїв. Про повернення поміщицького землеволодіння не могло бути й мови.

Програма також передбачала державну підтримку селянських господарств і збереження стратегічно важливих промислових підприємств, лісів і надр України в руках держави. Дрібні підприємства, які не мали державного значення, могли бути повернені попереднім власникам. Держава мала забезпечувати підприємницьку діяльність своїх громадян. В Україні повинна діяти прийнята Центральною Радою 29 квітня 1918 р. Конституція УНР, згідно з якою вищим законодавчим органом України були Національні збори.

«Штаб Війська Українського» на одному з перших своїх зібрань (всього їх відбулося 25–30) визначив першочергові обов'язки членів підпільної повстанської організації: пропагувати її програму серед селянства, залучати нових, але перевірених, членів до організації, виявляти серед населення та брати на облік заховану з часів Української революції 1917–1921 рр. зброю. Члени штабу мали підбирати також людей із числа офіцерів і унтер-офіцерів колишньої російської армії та старшин армії УНР на командні посади в повстанській організації – районних і сільських організаторів.

Робота із залучення нових членів до повстанської організації проводилася головним чином під час ярмарків, на базарах та інших масових зібраннях селян через родичів і знайомих шляхом проведення індивідуальних бесід. Від поширення листівок серед населення вирішили відмовитися, позаяк чекісти через них могли вийти на слід організації. Побоюючись провалу, агітацію не проводили серед населення міст. Під час агітацій ставку робили на селянина-середняка, який не хоче йти до колгоспу, а тероризований і гнаний владою куркуль, вважали керівники організації, всього боїться і вже не є реальною силою на селі. Рекомендувалося також обмежити контакти з мо-

лоддю, яка частково вже була заражена комуністичною ідеологією, новою радянською інтелігенцією і «продажними попами» Російської православної церкви, які могли бути «сексотами» ДПУ. Для зв'язку між собою учасники підпілля користувалися паролем «Гармата».

На кінець 1929 р. «Штаб Війська Українського» уже мав свої осередки у 13 населених пунктах Глобинського, Градизького, Жовнинського і Семенівського районів Кременчуцького округу. Почали налагоджуватися зв'язки з Полтавським і Шевченківським округами, але у зв'язку з арештами зробити цього підпільники не встигли.

Через лікаря із села Іванівка Оболонянського району (його прізвище невідоме) бугаївські повстанці намагалися поширити діяльність підпільної організації (або створити окрему) в Лубенському окрузі, а через Івана Горлицького – у Черкаському. М.Маслич хотів також зв'язатися з еміграційним урядом УНР у Франції та українськими емігрантами у Польщі, серед яких мав багато знайомих. Планувалося залучити до підпільної організації і колишніх «червоних партизан», які мали великий досвід повстанської боротьби.

Як свідчили пізніше на слідстві члени «Штабу Війська Українського», на момент арешту до підпільної організації входило близько 150–200 чоловік [9]. Це були різні за соціальним і майновим станом селяни. Частина з них (Григорій Шафорост, Іван Пилипас) до революції 1917 р. мали по кілька десятків десятин землі і були членами Української демократично-хліборобської партії (Партії хліборобів-власників). Наприклад, Григорій Шафорост до приходу більшовиків до влади разом із батьком володів 100 десятинами землі, але за радянської влади втратив майже все. Тяжкою працею в умовах непу він знову нажив деякі статки: мав 10,5 десятини землі, двох коней, корову і семеро овець.

Іван Пилипас до революції 1917 р. мав 70 десятин землі. Як член Партії хліборобів-власників був присутнім на виборах гетьмана П.Скоропадського 29 квітня 1918 р. в Києві. За радянської влади в нього відібрали землю і позбавили виборчого права, але він продовжував вважатися «куркулем».

Павло Черевань до 1917 р. землі не мав узагалі й поневірявся по наймах, але за часів непу спромігся збудувати нову хату, сарай і вітряк. У 1926 р. разом із трьома іншими селянами придбав парову молотарку, але в 1929 р. радянська влада податками розорила його господарство дощенту: у П. Череваня конфіскували молотарку, худобу, вітряк і домашні речі. У дочки Тетяни комсомольці серед зими забрали навіть останнє пальто [10].

Микита Білик мав 3,25 гектара землі й за радянськими мірками вважався бідняком. Коли російські більшовики на початку 1918 р. вперше прийшли в Україну, добровільно вступив до Червоної гвардії і до 1922 р. перебував

на службі в Червоній армії. Невідомо, коли він вступив до більшовицької партії, але в 1921 р. через незгоду з переходом до нової економічної політики, вийшов з неї і тому перебував під підозрою у чекістів. Напередодні «великого перелому» М. Білик працював касиром у сільськогосподарському товаристві та був членом комнезаму.

До національно-патріотичної підпільної організації входив і житель села Великі Кринки Василь Семибаламут. За участь у революції 1905–1907 рр. відбував покарання у царській тюрмі, а потім був ви-сланий на поселення до Архангельської губернії і додому повернувся лише напередодні першої світової війни [11].

М.Маслич намагався залучити до повстанської організації і священика УАПЦ села Шушвалівка Сулятицького, галичанина, який у роки першої світової війни кілька місяців служив капеланом у українському легіоні Січових стрільців у складі армії Австро-Угорської імперії. Побойуючись провалу і неминучих репресій, священик відмовився офіційно вступити до підпілля, але морально їх підтримував. Свою відмову Сулятицький мотивував тим, що для боротьби з більшовицьким режимом потрібні інші методи. Керівництво Радянського Союзу він порівнював із ящиком із черв'яками, які з часом з'їдять один одного і загинуть [12].

У відповідності до радянського адміністративного поділу в окремі райони Кременчуцької округи М.Масличем були призначені районні організатори, а в села – старші груп, з якими періодично проводилися наради. Керівне ядро повстанської організації знаходилося в Бугаївці. Крім членів «Штабу Війська Українського», до нього входили Тимофій і Олександр Замикули, Григорій Шафорост, Олександр Малько – брат Мефодія Малька та ін.

Керівниками повстанських груп в окремих селах Кременчуцької округи були: у Великих Кринках – Василь Починок, Шушвалівці – Петро Мітла, Борисенках – фельдшер Данило Борисенко, Гриньках – Трохим Багно, Глобиному – Павло Черевань, Жуках – Антін Жук і Мамон Пилипас, Кирняківці – Степан Костина, Пеляхівщині – Микита Кухаренко, Вишеньках – Григорій Ковальчук, Посьмашнівці – Сергій Маслич, Тимотівці – Савва Коваленко, Опришках – Сергій Сегеда. За участю представників із місць «Штаб Війська Українського» періодично проводив наради. Остання відбулася 2–3 січня 1930 р. [13].

Районним організаторам «Штаб Війська Українського» видавав накази (мандати) за підписами М.Маслича і М. Манька на право формування повстанських загонів. Усього їх було видано п'ять: Петрові Мітлі, Павлові Череваню, Микиті Кухаренку, Тимофію Нестеренку і одному представникові Шевченківського округу, прізвище якого чекісти так і не змогли встановити під час слідства.

М.Маслич добре розумів, що звільнити Україну від більшовиків і відновити Українську Народну Республіку можна лише в результаті загального народного повстання. Першочергово планувалося сформувати із селян три дивізії, а в міру розгортання повстанської організації – ще дві. Петра Черевана М.Маслич призначив командиром Січової дивізії, яку він мав сформувати на теренах Глобинського району. Головний отаман поставив перед ним завдання, щоб у дивізії було чотири полки: три стрілецьких по 1200 козаків у кожному і один артилерійський. Колишнього офіцера російської армії Миколу Кухаренка призначили командиром Запорізької дивізії, яку він мав створити на теренах Градизького району. Командиром автоброневих частин призначили Віктора Майбороду, позаяк у царській армії він відбував службу в автомобільній частині [14].

До початку січня 1930 р. підпільникам вдалося розпочати формування двох полків: у Семенівському районі (командир – Кирило Мироненко) і Жовнинському (командир – Петро Мітла). К. Мироненко був колишнім унтер-офіцером царської армії, з 1917 р. – членом Української партії хліборобів-власників, у боротьбі з більшовиками служив в українських національних збройних формуваннях. У 1919 р. К. Мироненко був мобілізований до Добровольчої армії Денікіна і разом із нею відступав аж до Миколаєва, але на еміграцію не пішов, а приховавши своє білогвардійське минуле, повернувся додому і займався сільським господарством. Петро Мітла вважався куркулем, у 1929 р. був обкладений податком в індивідуальному (експертному) порядку, який розорив його господарство. Йому загрожувала примусова висилка у північні райони СРСР.

Протягом тривалого часу серед керівництва «Штабу Війська Українського» дискусійним залишалося питання про початок народного повстання. Г. Шафорост пропонував розпочати його негайно, але більшість керівників повстанських груп через відсутність зброї з ним не погодилася. М.Маслич висунув пропозицію розпочати у грудні 1929 р. терор проти комуністів і так званих сільських активістів, але не з фізичних розправ, а з підпалів їхніх садиб. Його пропозицію також відхилили, позаяк терористичні акти неминуче викликали б репресії з боку влади, які привели б до розкриття підпільної організації органами ДПУ (Державного політичного управління) [15]. Проте всі підпільники сходилися на тому, що збройний виступ проти більшовицького режиму слід розпочати в період посилення колективізації сільського господарства («наступу соціалізму по всьому фронту»), яка викличе масове невдоволення селянства і неминучий голод. Це передбачення підпільників незабаром справдилося.

В остаточному варіанті план повстання затвердили керівники «Штабу Війська Українського» лише на початку грудня 1929 р. Він зводився до

того, що повстання слід почати навесні 1930 р. одночасно на теренах трьох округів – Кременчуцького, Черкаського і Полтавського, але обов'язково до початку жнив із тим, щоб не дати комуністам вивезти хліб з України. Повстання мало початися із захоплення окружних центрів, де розташовувалися партійне керівництво, залоги Червоної армії і склади зброї. Їх потрібно було захопити в першу чергу, щоб озброїти повстанців. Напередодні збройного виступу потрібно було роззброїти міліцію, комуністів та воєнізовану охорону і в такий спосіб озброїти селян перед наступом на міста. Комуністів повстанці вирішили не знищувати, а в разі успіху повстання обміняти їх на українських патріотів, які каралися в тюрмах, на Соловках та в інших радянських концтаборах.

Особливу увагу повстанці приділяли захопленню Кременчука – важливого промислового центру і стратегічного пункту, де пересікалися залізничні і водні шляхи сполучення та знаходився важливий стратегічний міст через Дніпро. Напад на Кременчук планували здійснити під час ярмарку в Градизьку, на який збиралися тисячі людей. Під виглядом селян повстанці збиралися непомітно проникнути до міста. Щоб деморалізувати владу і відволікти увагу силових структур, вони збиралися підпалити передмістя Кременчука в кількох місцях і, скориставшись панікою, захопити стратегічні об'єкти: мости, вокзали, засоби зв'язку, склади зброї тощо. Комендантом Кременчуцького залізничного вузла М.Маслич призначив Василя Малька [16]. Інших призначень зробити не встигли.

Великі надії під час захоплення Кременчука повстанці покладали на Григорія Магду – колишнього офіцера російської армії (корнета гвардії), який брав участь у національно-визвольних змаганнях українського народу за часів Центральної Ради і Гетьманщини. Після поразки Української революції 1917–1921 рр. Г. Магда, перебуваючи уже в Червоній армії, служив на артилерійських складах міста, знав їхнє розташування, систему охорони, наявність зброї тощо. Після захоплення Кременчука М.Маслич пропонував заарештувати партійно-радянське керівництво міста, але низовий апарат радянської влади, особливо господарський, залишити на місцях, щоб не дезорганізувати роботу міських служб із життєзабезпечення населення.

Підготовлене «Штабом Війська Українського» повстання мало розгортатися в західному напрямку на Правобережну Україну з розрахунком на те, що звідти легше буде зв'язатися і скоординувати свої дії з українською еміграцією в Польщі й урядом УНР у вигнанні. Кінцевою метою повстання було очищення України від більшовиків, відновлення Української Народної Республіки та демократичних прав і свобод українського народу. В разі невдачі повстанці мали відійти на територію Польщі та Румунії.

Успіх повстання керівники «Штабу Війська Українського» пов'язували

з можливою війною європейських країн проти СРСР, яка, на їхню думку, мала початися навесні 1930 р. Вони сліпо вірили радянським засобам масової інформації (інші джерела їм були недоступними), які з метою мобілізації народу на виконання фантастичних планів першої п'ятирічки нагнітали атмосферу страху перед можливою інтервенцією. Але саме в цей час почалася світова економічна криза, яка охопила більшість країн капіталістичного світу. Їхні уряди були заклопотані внутрішніми проблемами і про інтервенцію проти СРСР ніхто не навіть думав.

М.Маслич вірив і переконував своїх побратимів, що в Україні існують інші таємні протибільшовицькі організації і навіть намагався встановити з ними зв'язок, адже в кінці 1929 р. чекісти почали розкручувати справу міфічної Спілки визволення України, готуючи в такий спосіб розправу над українською інтелігенцією. Ці надії виявилися ілюзорними, а успіх загального протибільшовицького селянського повстання – примарним. Більшість українського селянства справді не сприймала більшовицької колективізації сільського господарства. Глухе невдоволення панувало в українському селі, але через відсутність єдиної повстанської організації та політичної партії про загальне повстання проти комуністичного режиму годі було й думати.

Протягом короткого часу свого існування підпільникам із «Штабу Війська Українського» не вдалося зв'язатися з опозиційними до радянської влади силами навіть у районах дії своєї організації. Восени 1929 р. в Глобіному чекісти знову виявили листівки антирадянського змісту. Вони провели превентивні арешти, але авторів листівок так і не знайшли. 31 грудня цього ж року в Опришках відбулися збори членів місцевого комнезаму на предмет створення в селі колгоспу. Створили ініціативну групу в складі 18 осіб, а вже на другий день у селі з'явилися написані від руки листівки із закликом до селян не підтримувати цю більшовицьку затію [17]. До цих акцій члени «Штабу Війська Українського» виявилися непричетними і не могли встановити контактів з їх організаторами та виконавцями.

Не врахували повстанці й підступних дій таємної радянської поліції – Державного політичного управління (ДПУ), яке через широко розгалужену мережу своїх таємних інформаторів («сексотів») тримало під контролем усі ланки суспільного життя українців. Крім того, в селах Полтавщини існували, хоч і нечисленні, комуністичні і комсомольські осередки та мережа комітетів незаможних селян, які слугували опорою більшовицького режиму на селі.

Про існування «Штабу Війська Українського» чекісти дізналися 24 листопада 1929 р. з повідомлення свого таємного інформатора «Плавня» – учасника Української революції 1917–1921 рр., згодом емігранта М. Кухаренка. Із ним М. Малько познайомився в 1921 р. під час лікування в кра-

ківському госпіталі в Польщі, повністю йому довіряв, а тому залучив до підпільної повстанської організації і навіть доручив створювати її осередки в Градизькому районі. Чекісти завербували М. Кухаренка ще в 1923 р., коли він згідно з оголошеною амністією учасникам протибільшовицьких збройних формувань повернувся в Україну. Вони були невисокої думки про свого «сексота»: «...боягузливий, недостатньо досвідчений як агент, а тому ми робимо ставку на залучення агента, якому будемо довіряти безумовно» [18]. Такого агента не виявилось, але були інші. Наприклад, «сексот» Коваленко з Глобиного (кличка – «Іванов») був поліцейським провокатором в одній з українських політичних партій ще до більшовицького перевороту 1917 р. Перше повідомлення про існування «Штабу Війська Українського» він зробив 5 грудня 1929 р. Проте Коваленко був нещирим із ДПУ і багато чого приховував, зокрема, що його син Андрій був старшиною армії УНР, а тому чекісти йому не довіряли.

Таємними інформаторами ДПУ були «Кудінов» – голова комнезаму із села Шушвалівка Жовненського району, «Лавровський» із Опришок, «Адський» із Бугаївки, «Веселий» із Городища, «Око» з Жуків та ін. Особисто за М. Мальком як за колишнім вояком армії УНР і емігрантом стежив інформатор «Стальний», який працював у системі споживчої кооперації, за Г. Третьком – «Коровін». Куратором «сексотів» був начальник слідчо-оперативного відділу Кременчуцького окружного управління ДПУ Флейшман. «Сексотів» було так багато, що вони часто писали доноси один на одного, оббріхували невинних людей, повідомляли неперевірені факти і плітки, намагаючись тим самим вислужитися і завоювати прихильність куратора з ДПУ. Наприклад, інформатори «Снага», «Шумов», «Міловидов» «Рашпіль» доносили чекістам про сотні учасників антирадянського підпілля, наявність у них зброї, в тому числі кулеметів, їхні зв'язки з Києвом, Харковом тощо. Уже після арештів учасників підпільної організації інформатор «Адський» із власної ініціативи продовжував писати доноси на непричетних до «Штабу Війська Українського» людей.

Розробка операції з ліквідації повстанської організації, яку чекісти кваліфікували як «куркульсько-петлюрівську», носила кодову назву «Тризуб». Вона була проведена в ніч із 21 на 22 січня 1930 р. Чекісти заарештували 102 особи. Додатково планувалося заарештувати ще 15 осіб, але тимчасово від цього утрималися. Всього до слідства було притягнуто 108 учасників підпільної організації [19]. До заарештованих у камеру, яких спочатку утримували в Глобиному, підсадили таємного інформатора на прізвище Казбек, а пізніше всіх разом переправили до кременчуцької тюрми.

Слідство тривало майже два місяці й особисто контролювалося начальником Кременчуцького окружного управління ДПУ Леєм. Чекісти намага-

лися прив'язати «Штаб Війська Українського» до справи Спілки визволення України, процес над якою готувався в Харкові, але з того нічого не вийшло. М.Маслич і його товариші трималися мужньо і не приховували своїх антикомуністичних переконань та намірів шляхом збройного повстання повалити радянську владу і відновити державну незалежність України.

Матеріали слідства у справі «Штабу Війська Українського» склали шість грубесних томів і 22 березня 1930 р. були передані до органу позасудової розправи – «трійки» при колегії ДПУ УРСР у Харкові. Вирок винесли вже 24 березня, позаяк доля підсудних була вирішена заздалегідь. Прокурор пропонував розстріляти 60 учасників підпільної організації, 27 відправити до концтабору на 10 років, решту – на 5 років, але «трійка» «змилювала»: М.Маслича і 26 учасників підпілля засудили до смертної кари, решта одержала від 3 до 10 років ув'язнення, чотирьох звільнили з-під варти. Вирок затвердив заступник голови ДПУ УРСР Карлсон, і він не підлягав оскарженню [20]. Вирок смертної кари виконали у Кременчуці.

«Штаб Війська Українського» була однією з найбільших патріотичних підпільних організацій українського селянства в період суцільної колективізації сільського господарства, яка ставила собі за мету повалення більшовицького режиму і відновлення Української Народної Республіки. Плани повстанців заздалегідь були приреченими на провал, адже розпорошені по селах і хуторах селяни, які до того ж не мали ні зброї, ні належного військового вишколу, не могли здолати злагоджений механізм тоталітарного режиму, який за десять років радянської влади уже встиг утвердитися в Україні, створивши розгалужену мережу каральних органів. Хоча противниками комуністичного режиму були мільйони українських селян, стали на шлях збройної боротьби з ним небагато. Решта терпіла, як звикла терпіти за більш як двісті років бездержавного існування України, замкнувшись у своєму горі, заклопотана тим, щоб якось вижити в умовах більшовицького режиму і в такий спосіб зберегти своє життя, життя своїх рідних та прогодувати їх. Але ті, хто став на шлях збройної боротьби з радянською владою, воліли краще загинути в боротьбі за свободу і незалежність України, ніж жити в неволі.

Незважаючи на розгром «Штабу Війська Українського» і початок «великого терору», стихійний опір селянства Полтавщини, як і всієї України, продовжувався. За період із 1 липня 1929 р. по 1 квітня 1930 р. в Оболонянському районі в селі Горошине була спалена оселя голови місцевого споживчого товариства, у Кривій Рудці – колгоспні господарські будівлі, в Іванівці, Дем'янівці та Степанівці розповсюджувалися анонімні листівки антирадянського й антиколгоспного змісту [21].

Лише в результаті завершення суцільної колективізації сільського гос-

подарства і штучно створеного голодомору 1932–1933 рр. було остаточно «втихомирене» українське село, а його хлібороби перетворені на безпаспортних кріпаків колгоспно-радгоспної феодальної системи.

Джерела та література

1. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933. Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – С. 13.
2. Там само. – С. 11.
3. Там само. – С. 6–8.
4. Там само. – С. 14.
5. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 16785-С. – Т. 6. – Арк. 2.
6. Там само. – Т. 1. – Арк. 71.
7. Там само. – Арк. 3–4.
8. Там само. – Арк. 9.
9. Там само. – Арк. 216.
10. Там само. – Т. 2. – Арк. 67.
11. Там само. – Арк. 1.
12. Там само. – Т. 1. – Арк. 217.
13. Там само. – Арк. 5.
14. Там само. – Т. 4. – Арк. 1020.
15. Там само. – Т. 3. – Арк. 669.
16. Там само. – Т. 4. – Арк. 1015.
17. Там само. – Т. 6. – Арк. 69.
18. Там само. – Арк. 71.
19. Там само. – Арк. 111.
20. Там само. – Т. 4. – Арк. 1061–1062.
21. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині... – С. 108–109.

ОСЕРЕДКИ «НАРОДНОЙ РЕВОЛЮЦИОННОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ» НА ЛУБЕНЩИНІ (1929 – 1930 РР)

Започаткована Леніним у 1921 р. нова економічна політика, (неп) була тимчасовим відступом від негайного будівництва комуністичного суспільства в Росії. Цей відступ мав тривати близько двадцяти років, але в кінці 20-х років він закінчився і розпочався новий етап комуністичного штурму, який передбачав надшвидкі темпи індустріалізації країни, колективізацію сільського господарства і культурну революцію. Сталінська «революція згори» поклала початок переходу від ринкової до партійно – командної системи в управлінні економікою.

Комуністи завжди вважали, що приватновласницька система господарювання і ринкова економіка породжують капіталістичні елементи і становлять головну небезпеку будівництву безкласового комуністичного суспільства. Створення колективних господарств на селі було стратегічною метою комуністів, але в період непу цей процес залежав від доброї волі селян. Протягом першого року першої п'ятирічки колективізація сільського господарства відбувалася в основному на добровільних засадах, хоч і під тиском влади. Першими до колгоспів вступала сільська голота, яка нічого не мала і якій нічого було втрачати. Проте більшість селян не сприймала цього чергового більшовицького експерименту. Тому враховуючи приватновласницьку природу селянства, яке не бажало добровільно відмовлятися від власної землі, худоби і реманенту, ЦК ВКП(б) в лютому 1929 р. вирішив перейти до примусової колективізації, яка передбачала ліквідацію індивідуальних селянських господарств, створення сільськогосподарських артілей і перетворення селян на позбавлених власності найманих робітників. У такий спосіб розривався віковичний зв'язок селянина з землею.

Насильницька колективізація сільського господарства викликала масовий спротив селянства, який мав різноманітні форми: небажання записуватися до колгоспів, забиванням робочої худоби, «бабських бунтів», які супроводжувалися розправами над сільськими активістами, створенням підпільних протибільшовицьких організацій і збройних виступів. Однією з них була створена, в радянській Росії Народна революційна соціалістична партія (НРСП), осередки якої з'явилися у грудні 1929 р. на теренах Лубенського і Роменського округів. Як зазначалося у звинувачувальному вирокі Особливої «трійки» ДПУ УСРР, НРСП виникла в період наступу соціалізму по всьому фронту, загострення класової боротьби на селі, примусових хлібозаготівельних кампаній і ліквідації куркульства як класу на базі суцільної

колективізації сільського господарства.

Шість томів кримінальної справи, які знаходяться у відомчому архіві Управління СБУ в Полтавській області, не дають відповіді на запитання, хто був ініціатором створення НРСП, де знаходилися її керівні центри (в документах згадується Центральний комітет партії), як її осередки з'явилися в Україні та хто був їх організатором. Слідство не намагалося дати відповіді на ці запитання, можливо, і не ставило цього за мету. Головним для чекістів було виявити і ліквідувати всіх учасників протибільшовицького підпілля.

У числі можливих організаторів осередків НРСП на Лубенщині згадуються колишній студент Київського політехнічного інституту Олександр (Санько) Сироватка та якийсь «представник партії з центру», але серед заарештованих підпільників їх прізвища відсутні. Затримані члени НРСП на допитах вказували на Григорія Костянтиновича, який знайомив їх із Статутом та іншими програмними документами НРСП [1]. У свою чергу Г. Костянтинович на допиті 20 травня 1930 р. свідчив, що в підпільну організацію його втягнули на початку грудня 1929 р. Іван Слинько та «Орлик» (справжнє прізвище невідоме). Вони познайомили Г. Костянтиновича з програмою НРСП і переконали, що партія виступає не проти радянської влади, а проти партійної бюрократії, яка розпочавши примусову колективізацію, відійшла від ленінської програми будівництва соціалізму в СРСР. Навпаки, НРСП ставила за мету встановлення в СРСР «демократичної республіки за участю всіх політичних партій». Отже, боролася проти однопартійної комуністичної диктатури і відновлення багатопартійності.

Протягом зими–весни 1930 р. осередки НРСП були створені в селах Лубенського і Роменського округів. Програму партії поділяли селяни різних соціальних груп, близько половини з них вважалися середняками, бідняками і, навіть, членами комітетів незаможних селян. Решту становили заможні верстви селянства (за радянською термінологією – куркулі та їхні діти), які в період суцільної колективізації втратили землю, нажите тяжкою працею майно і були виселені з рідних домівок.

Одними з перших до лав НРСП вступили Матвій Степаненко, Яків Солімовський і Леонід Сокологорський в Городищі Чорнухинського району. Я. С. Солімовський народився 1906 р. в бідній селянській родині. Його батько мав лише дві десятини орної землі. За радянської влади в результаті аграрних перетворень йому добавили ще 6 десятин і 4 десятини болота. Після закінчення початкової школи у своєму селі Я. С. Солімовський навчання продовжив у щойно відкритій семирічці у Вороньках. Через бідність середньої освіти не здобув і з 1927 р. працював листоношею. Через рік влаштувався учнем у Лубенській окружній конторі зв'язку, але її завідувач навчив Я. С. Солімовського лише пити горілку, в результаті – обох вигнали з роботи [2].

Л. В. Сокологорський народився 1903 р. на хуторі Губському Лубенського повіту у священницькій родині, яка мала 40 десятин землі. До революції 1917 р. встиг закінчити п'ять класів Лубенської гімназії. Після встановлення в Україні радянської влади сім'я Л. В. Сокологорського втратила всі свої статки і він став кустарем – одинаком – виготовляв на продаж кошики з рогозу. Як син священнослужителя, був позбавлений виборчих прав і став людиною нижчого гатунку в радянському суспільстві. До НРСП вступив у лютому 1930 р., позаяк поділяв її програмні засади: повалення шляхом збройного повстання більшовицького режиму, відновлення демократичних свобод і приватної власності.

Л. В. Сокологорський став одним з активних пропагандистів ідей НРСП. В індивідуальних бесідах потайки він переконував селян, що НРСП є «повстансько-бойовою партією, яка має прийти на зміну радвладі і компартії» [3].

Ідеї НРСП знаходили широкий відгук серед полтавського селянства, а найперше – антиколгоспна агітація. Основним завданням партії на першому етапі її існування було створення первинних організацій по селах і збільшення їх чисельності з метою підготовки збройного повстання проти радянської влади. Зокрема, в Мелехах до НРСП зголосилися вступити вчитель Петро Романович, брати Андрій і Олександр Мирні та Андрій і Дмитро Сироватки, в Городищі – Андрій Боркун, Юхим Козоріз та ін. Йосип Ярмоленко загітував вступити до підпільної організації близько 15 селян.

Організаторами осередків НРСП у Березоточі був Йосип Ярмоленко, у Клепачах – Григорій Шепель, у Лушниках і Калайдинцях – Микола Щербань. У Лушниках ним були завербовані Кость Грибко, Гнат Лук'янець, Захар та Микита Руді і Василь Семітько, у Калайдинцях – Федір Мисник, Іван Щербань (по вуличному – Кока). Устю Орест із Городища вступити до НРСП загітував двоюрідний брат Йосип Швець. Він переконав її, що в результаті народного повстання радянська влада збережеться, але буде не такою, як зараз: буде вільна торгівля і не буде колгоспів. У. Орест мала забезпечувати повстанців харчами [4].

Іван Санько з Халепців, Григорій Шепель з Клепачів, Семен Панченко з хутора Губського, Йосип Швець і Іван Ковтун з Городища були синами колись заможних селян, яких комуністи зробили злидарями. До того ж, батька Івана Ковтуна комуністи зарахували до категорії куркулів і розстріляли. Батько Івана Клепача з Харсиків до революції 1917 р. мав 80 десятин землі. Після «чорного переділу» 1920 – 1922, років йому залишили 11,7 десятин, а в період «наступу соціалізму по всьому фронту» комуністи забрали не лише землю, але й живий та мертвий реманент, хату і господарські приміщення, а сім'ю виселили.

Сім'я Семена Шматка з Клепачів до більшовицького перевороту мала 30 десятин землі. В результаті перерозподілу землі «по їдцях» їй залишили 9 десятин, а під час насильницької колективізації місцевий комнезам зарахував сім'ю С. Шматка до куркулів і, щоб розорити і загнати до колгоспу, обклав податком в індивідуальному порядку. В 1929 р. С. Шматко мав сплатити 250 крб. податку, а в 1930 р. – 530 крб., що було для нього непосильно. Тому його господарство комнезамівці (комези, як їх називали селяни) господарство описали і продали з молотка, а сім'ю виселили. С. Шматко відразу ж пристав на пропозицію Г. Костянтиновича вступити до НРСП. Дмитро Сироватко з Мелехів був неспроможним сплатити в 1927 р. сільськогосподарський податок і три місяці сидів під арештом у Лубенському ДОПРі (Будинку примусових робіт).

Федір Савенко, крім роботи на своїй землі, займався підприємницькою діяльністю: мав патент на торгівлю фруктами. Купував їх оптом у місцевих жителів і возив продавати в роздріб до Москви, Харкова, Києва та інших міст Радянського Союзу. Продавав і кошики, які вдома виготовляла його дочка. Крім того, тримав невелику шевську майстерню з кількома учнями і шив на замовлення чоботи. Будучи заарештованим, тримався мужньо і не видав чекістам своїх однодумців. Слідчому заявляв: «Я заявляю: я умру, але нічого не скажу. Більше нічого показати не можу» [5].

Українська революція 1917–1921 років і більшовицько-білогвардійська агресія розвели багатьох українців по різні боки збройного протистояння, але в період нового «комуністичного штурму» їх об'єднало спільне неприйняття більшовицького режиму і намагання захистити здобуту тяжкою працею свою власність та бути господарем на своїй політій потом і кров'ю багатьох поколінь землі. Андрій Сироватко з Мелехів під час Української революції служив в арміях гетьмана П. Скоропадського і генерала Денікіна. Разом з Добровольчою армією відступав до Одеси, а звідти – разом із сім'єю до Румунії, але тамтешня влада завершила їх назад до радянської Росії. Брат А. Сироватка Григорій залишився на еміграції.

Брат Андрія Гаврика Михайло з хутора Губського воював під командою Головного отамана армії УНР С. Петлюри. Разом з українською армією пішов на еміграцію до Польщі і до СРСР не повернувся. На сільських зборах з приводу колективізації А. Гаврик навідріз відмовився вступати до колгоспу і назвав комуністичний уряд СРСР «голодранцями», що стало причиною зарахування його до категорії «підкуркульників». Григорій Слинко з Халепців у 1918 р. був членом української партії хліборобів-власників, на з'їзді якої гетьманом України було проголошено П. Скоропадського. Його син Іван у числі перших вступив до НРСП.

Микола Гірман народився 1903 р. в Чорнухах у заможній селянській ро-

дині. Протягом 1926–1929 років відбував дійсну військову службу в Червоній армії. Не встиг демобілізуватися, як у кінці 1929 р. за несплату податків був заарештований і до весни наступного року сидів під арештом у Лубенському ДОПРі, а потім разом з іншими «куркулями» з Полтавщини був на п'ять років відправлений ешелонами на поселення до Котласу. Влітку 1930 р. йому вдалося звідти втекти, але в Чорнухах міліція його затримала і повернула на попереднє місце заслання, додавши при цьому ще п'ять років. У кінці листопада цього ж року М. Гірмар знову втік і повернувся до рідних країв. У службовця Чорнухинського лісництва Калиновського він придбав фальшиві документи на ім'я Павла Омеляновича Коломійця і мав намір залишити територію СРСР та перебратися до Польщі. Проте Калиновський виявився зрадником і заявив на нього до місцевого відділення ДПУ. М. Гіршмана затримали 30 грудня 1930 р. в Шепетівці поблизу польського кордону і подальша його доля невідома [6].

Микола Степаненко заігтував вступити до НРСП жителя Мелехів Йосипа Швеця. Разом вони познайомили з програмою партії братів Мирних, Никифора Литвиненка та деяких інших селян, які погодились вступити до підпільної організації Я. Солімовський і Л. Сокологорський намагалися залучити до НРСП і вчителя Андрія Батуєвського, який був учасником першої Російської революції 1905–1907 років і користувався незаперечним авторитетом серед селянства. Уважно познайомившись з програмою партії, А. Батуєвський сказав, що справа це вірна і не є провокацією ДПУ, але від вступу до партії поки що утримався.

Освітній рівень членів НРСП був низьким. Більшість із них закінчили лише початкову школу. Робота на землі з юних літ і необхідність допомагати батькам по господарству завадили селянським дітям здобувати більш високу освіту в царській чи радянській школах. Лише Олександр (Санько) Сироватко навчався в Київському політехнічному інституті, але у зв'язку з окупацією російською Червоною армією України не закінчив його.

Перше організаційне зібрання (районна партійна конференція) підпільної організації відбулося 10 квітня 1930 р. у Халепцях Чорнухинського району в хаті Матвія Степаненка. На ньому були присутні близько 30 чоловік, а також представник центру, який назвався «Орликом». Делегати конференції провели реєстрацію членів НРСП, адже фіксованого членства в партії не було. Леонід Сокологорський повідомив, що напередодні до Халепців приїздив представник Центрального комітету НРСП і привіз програмні документи, з якими делегати конференції мають ознайомитися. Оприлюднював їх на зібранні і коментував Г. Костянтинович.

Програма НРСП, з якою ознайомилися і обговорили делегати конференції, значною мірою була написана під впливом більшовицької ідеології і з

використанням компартійної риторики. У вступній її частині наголошувалося, що надшвидка індустріалізація веде до розорення, дрібних товаровиробників-кустарів і селянства, змушуючи їх шукати роботи у містах, де не маючи фахової підготовки, вони неминуче перетворяться на люмпен-пролетаріат. Робітничий клас зведений до напівголодного існування і фізичне навантаження на нього невпинно зростає. Більшовики лицемірно заявляють, що в СРСР панує диктатура пролетаріату, насправді ж робітничий клас перетворений на придаток до партійно-радянської бюрократії. Вся влада в СРСР перебуває в руках невеликої купки диктаторів («вождів») сталінського ЦК ВКП(б). Всі незгодні з лінією Сталіна, перебувають у тюрмах та на засланні. Насильницька колективізація сільського господарства веде до масового розорення селянства і суперечить ленінському вченню про союз робітничого класу і селянства, що має становити основу радянської влади.

Своїм стратегічним завданням НРСП ставить «організувати боротьбу робітничого класу і трудячого селянства проти необмеженої диктатури верхівки комуністичної партії і узурпаторського ЦК ВКП(б), під керівництвом якого країна йде до погибелі». Тому НРСП наголошує, що «боротьба трудячого народу СРСР за своє звільнення є боротьба політична і її першочерговим завданням є досягнення політичної свободи» [7]. Найближчим з політичних завдань НРСП має бути «повалення діючого уряду шляхом збройною повстання передових трудящих мас і створення демократичної республіки праці з демократичним урядом». Влада в демократичній республіці має перейти «до рук народних революційних рад, які мають вибиратися відкритим і таємним /?/ голосуванням».

В демократичній республіці має бути проголошена свобода слова, друку, вільних профспілок, недоторканість особи тощо. Програма також ставала за мету знищення монопольної влади ВКП(б) і запровадження багатопартійності, але легально існувати могли лише політичні партії, які «ставлять своїм завданням побудову соціалізму і звільнення народів від гніту капіталізму». Буржуазні партії мають бути заборонені, а експлуаторські класи позбавлені політичних прав і свобод. Радянська політична поліція ДПУ також має бути заборонена і замінена народною міліцією. Існуючі в СРСР тюрми і концентраційні табори замінювалися на громадські трудові Будинки культури для правопорушників і кримінальних злочинців. Замість радянської судової системи мають бути створені народні суди з виборними суддями і засідателями. У програмі партії нічого не говорилося про свободу віросповідання, але наголошувалося, що служителі релігійних культів не допускаються до лав НРСП.

Засоби виробництва (фабрики, заводи, шахти і рудники) мають бути передані з державної в комунальну власність робітничих рад, які створюють ро-

бітничі правління на них. Проголошувалася свобода торгівлі і товарно-грошових відносин. В СРСР допускався і іноземний капітал, але діяти мав під контролем робітничих рад. Земля мала залишитися в державній власності, але передаватися в користування селянам згідно з трудовими нормами до 25 років. Колективні господарства мали створюватися лише на добровільній основі [8].

В царині національної політики НРСП проголошувала повне самовизначення надій аж до їх відокремлення від СРСР і створення власних національних урядів. Об'єднання націй на основі федерації чи союзних держав (конфедерації) мало відбуватися лише на добровільних засадах. Разом з тим, найкращим варіантом вирішення національного питання було б перетворення СРСР на федеративну демократичну республіку, яку б очолювала міжнаціональна рада з представників у рівній кількості від кожної союзної республіки.

НРСП виступала проти існування кадрової армії. Регулярні збройні сили замінювалися добровільними бойовими дружинами. Командний склад у них також мав бути виборним.

Таким чином, програма НРСП передбачала заміну тоталітарного більшовицького режиму «народним соціалізмом». Комуністична імперія мала перетворитися на федеративну демократичну республіку, в якій би панували загальнодемократичні цінності. НРСП засуджувала насильницьку колективізацію сільського господарства і виступала за збереження ринкових відносин в умовах непу. Вона виражала інтереси широких верств селянства і тому знаходила підтримку серед нього.

Більш стисло політична програма НРСП була викладена в «Товарищеском письме» до всіх партійних організацій, яке було прийняте 15 березня 1930 р. Центральним Комітетом партії у Ростові на Дону. Керівництво НРСП ще раз наголошувало, що партія ставить собі за мету не реставрацію старого буржуазного ладу, а оновлення радянської влади, яка була узурпована компартійною номенклатурою в особі ЦК ВКП(б) і особисто Сталіним. Тому влада в СРСР мала належати трудовому народу, а не купці паразитів. Партія засуджувала індивідуальний терор, але допускала масовий терор трудящих проти партійно-радянської бюрократії (номенклатури). Прийти до влади в СРСР НРСП мала не завдяки зовнішньому втручання, а здійснивши власними силами революційний переворот у країні.

Після обговорення «Товарищеского письма» районна конференція НРСП в цілому його схвалила і зобов'язала членів партії доводити його зміст до широкого загалу селянства. У прийнятій з цього питання резолюції підкреслювалося, що партійні організації у своїй діяльності мають спиратися на сільську бідноту і середняків та посилювати бойкот всіх заходів

Леонід Сокологорський

Яків Солімовський

більшовицького режиму, спрямованих на насильницьку колективізацію сільського господарства. Учасники конференції особливо наголошували на тому, що влада в «народній республіці має належати не буржуазній інтелігенції, а трудящим від плуга і верстата» [9]. Останній пункт резолюції свідчить, що учасники конференції повірили компартійній владі, яка розгорнула шалену кампанію цькування «буржуазних спеців». Саме в цей час проходять фальсифіковані політичні процеси проти технічної («Шахтинська справа», справа «Промпартії») та гуманітарної (Процес Спілки визволення України) інтелігенції.

Жвава дискусія серед делегатів партійної конференції виникла під час обговорення питання про підготовку збройного повстання. Як першочергове, воно було поставлене у «Тимчасовому статуті військово-бойових дружин при НРСП». Метою їх створення була підготовка до повстання проти «більшовицької бюрократії». Бойові дружини, говорилося в Статуті, є військовою організацією при НРСП і підпорядковуються їй Центральному Комітетові. Їх створення і діяльність мала відбуватися в суворій таємниці. Членом бойових дружин мав стати кожний фізично здоровий і «політично свідомий трудящий» віком від 18 до 35 років, який визнає програму НРСП і підпорядковується їй Статуту. Бойові дружини в окремих адміністративних районах мали об'єднуватися в батальйони, а в межах округів – у полки. Командирами бойових дружин мали бути політичні керівники з числа надійних членів НРСП. Від учасників збройних формувань вимагалася суворая дисципліна: під час виконання військових завдань живими до рук ДПУ не потрапляти. За невиконання наказів, боягузтво і зраду командирам надавалося право розстрілювати бійців без суду і слідства. Оприлюднений на конференції Статут мав підпис: «Головний повстанський штаб Демократичної гвардії» і закінчувався закликом: «Смерть тому, хто перешкоджає свободі трудового народу» [10].

У прийнятті після обговорення Статуту бойових дружин резолюції перед членами партії ставилися явно нереальні завдання: до 25 квітня 1930 р. скласти списки добровольців чисельністю не менше тисячі чоловік, Поділити їх на десятки і сотні та призначити командирів. Резолюція зобов'язувала керівників партійних організацій НРСП створити оперативний загін для роззброєння місцевих структур ДПУ, міліції і підрозділів Червоної армії. Під час нападів на них зброю дозволялося застосовувати лише у випадку опору [11].

Делегати конференції однозначно вирішили підняти збройне повстання проти більшовицького режиму, але не мали уявлення, як це можна зробити. Не визначили вони і терміну початку повстання на Лубенщині – відклали до другої районної конференції. Спершу потрібно було створити бойові

дружини і дістати зброю. Організатором бойових дружин у Городищі і Мелехах зголосився стати Леонід Сокологорський, а в Харсиада – Іван Клепач. Гостро постало питання забезпечення повстанців зброєю, адже за роки після Української революції в населення її майже не залишилося. Тому делегати районної конференції створили спеціальну комісію по озброєнню, до складу якої ввійшли Яків Солімовський (голова), Марко Науменко і Федір Савенко з Лушників, Андрій Мисник з Календинців, Матвій Степаненко і Григорій Костянтинович з Халепців, Панас Величко з Хітців і два представники з Лисової Слобідки.

Всі програмні документи НРСП, які були оприлюднені і схвалені делегатами районної партійної конференції, були написані російською мовою і невідомо, як вони потрапили на Полтавщину. Єдиним україномовним документом була відозва під абстрактною назвою «Народ». У кримінальній справі вона зберігається в перекладі з російської, але у відозві не було жодного слова про Україну. У ній говорилося, що народ /?/ не в силах більше терпіти знущання, які чинить над ними верхівка комуністичної партії: посилення економічного гноблення, нечувана експлуатація робітничого класу і селянства, примусова колективізація сільського господарства, яка неминуче приведе країну до голоду. Під приводом будівництва утопічного комуністичного суспільства встановлюється особиста диктатура Сталіна, яка тримається на репресіях і насильстві. Відозва закінчувалася закликом: «Геть уряд і партію, які ведуть країну до загибелі і будують соціалізм на гнилих основах» [11].

Серед оприлюднених на конференції документів ЦК НРСП була і відозва «Чеченський народ», яка свідчить, що партія намагалася поширити свій вплив і на Північний Кавказ. Звичайно, Чечня не мала відношення до України, але її поява на теренах Полтавщини була закликом до солідарності всіх поневолених російськими більшовиками народів Радянського Союзу. Відозва наголошувала, що чеченський народ терпить нечуване гоніння і нація перебуває на межі знищення. Комуністичний режим намагається потопити в крові вільнолюбний чеченський народ. Тому першочерговим завданням всіх кавказьких народів є повалення радянської влади на чолі з більшовицькою партією і здобуття свободи народам і поневоленим націям.

Делегатів конференції НРСП хвилювало також питання фінансування діяльності протибільшовицького підпілля. Пропозиція сплачувати членські внески до партійної каси була відхилена в силу крайньої бідності учасників конференції і членів НРСП загалом. Дехто пропонував пограбувати громадське товариство «Допомога» в Городищі, але більшість делегатів не підтримала цього наміру. Вони не хотіли, щоб політична партія перетворювалася на кримінальну організацію. Все ж, для потреб партії Леонід Соко-

логорський і Мефодій Слинько 12 квітня викрали з приміщення правління Лубенської окружної спілки споживчих товариств друкарську машинку, вивезли її до лісу і заховали [13].

На завершення роботи конференції її делегати за аналогією з організаційною структурою ВКП(б) обрали бюро районного комітету НРСП, до складу якого ввійшли Леонід Сокологорський і Семен Шматко з Клепачів (інші члени бюро невідомі).

Через два дні після завершення роботи конференції НРСП у хаті Г. Костянтиновича в Халепцях зібралася комісія по озброєнню повстанців. Крім перерахованих вище осіб на ній були присутні також Микола Сливка і Хома Хомич з Халепців, представники з Гінців, хуторів Губського і Янківців Лубенського району. Г. Костянтинович повідомив, що має зв'язок з деякими командирами 225-го полку 75-ої дивізії Червоної армії, що дислокувався у Лубнах. Вони мали забезпечити командирами селянські повстанські загони. Прізвищ він не назвав, але на слідстві зізнався, що через Я. Солімовського був знайомим з командирами взводів Гнатом Гавенком і Семеном Кононенком та командирами відділень Миколою Гмирею і Іваном Петренком, у підрозділах яких служило чимало червоноармійців, які поділяли політичну програму НРСП.

Гнат Гавенко народився 1902 р. в селі Перейма Балтського району Молдавської автономної республіки, що перебувала у складі УРСР, в сім'ї селянина середнього достатку (його батько мав 11 десятин землі). Після закінчення військової школи імені Якіра в Одесі службу відбував у Лубнах. Я. Солімовський вперше знайомився з Г. Гавенком у 1927 р. на зборах допризовної підготовки у Вороньках Чорнухинського району. Їх знайомство поновилося в лютому 1930 р., коли вони зустрілися в приміщенні Городищенської сільської ради. На слідстві Я. Солімовський стверджував, що саме Г. Гавенко познайомив його з Програмою і Статутом НРСП і переконав, що саме ця партія є дійсно народною, а не націоналістичною («шовіністичною»), як СВУ і її осередки вже існують у Лубенському і Роменському округах. Г. Гавенко начебто доручив Я. Солімовському створити осередок НРСП в Городищі. Повстанці розраховували дістати зброю (гвинтівки, гранати і револьвери) із збройної майстерні 225-го полку, де вона знаходилася на ремонті.

Пізніше на слідстві причетність Г. Гавенка та інших командирів Червоної армії до підпілля НРСП, крім особистого знайомства, не підтвердилася і обвинувачення з них були зняті. Підпільники намагалися видати бажане за дійсне.

Членам комісії, по озброєнню Г. Костянтинович пообіцяв, як тільки-но надійде зброя, її відразу ж розвезуть по селах і роздадуть учасникам бо-

йових дружин. Він також повідомив, що з казарм 225-го піхотного полку вже надійшло 20 гвинтівок, які заховали по хуторах, а з Вовчика до Халепців привезли кулемет, який зберігався там з часів Визвольних змагань 1917–1921 років, був змашеним і готовим до бою. (На слідстві в ДПУ з'ясувалося, що повідомлення Г. Костянтиновича про зброю було його фантазією). Делегат з Березоточі Йосип Ярмоленко доповів присутнім, що в його селі теж мається своя підпільна організація і заховані дві гвинтівки. Комісія по озброєнню зобов'язала кожного члена бойових дружин вступити до гуртків ТСОАВІАХІМ, щоб набути в них навичок володіння зброєю і військової справи [14].

Масове селянське повстання, яке готувала НРСП, заздалегідь було приречене на поразку. Більшовицький режим уже пустив в Україні глибокі корені, створивши розгалужену мережу каральних органів і обплутавши українське суспільство густою сіткою таємних інформаторів («сексотів»). Ще в 1920 р. комуністи розкололи село за майновою ознакою, створивши собі опору в особі комітетів незаможних селян (комнезамів). За десять років більшовицького режиму з'явилося нове покоління так званих «радянських людей», які сліпо вірили в комуністичні догми про будівництво «світлого майбутнього». Водночас були знищені всі українські партії, навіть радянської орієнтації, громадські і культурно-освітні організації та Українська автокефальна православна церква – останній осідок українства. Проголошена комуністами українізація (коренізація) виявилася великим ошуканством і закінчилася розправою над українською інтелігенцією, початок якої поклала справа СВУ.

Перші арешти членів НРСП розпочалися в травні 1930 р., в результаті чекісти затримали близько 120 чоловік. Більшість із них виявилися непричетними до НРСП і їх довелося відпустити. Частина підпільників поховалася і перебувала в розшуку. Окремим з них дав прихисток житель Оріхівки Лубенського району бджоляр і садовод Йосип Васько. Напередодні арештів Л. Сокологорський і Я. Солімовський виїхали на заробітки до Архангельська (чекісти вважали, що вони просто втекли, щоб не бути заарештованими). Щоб зібрати гроші на поїздку на північ Росії Я. Солімовський продав батькові штани та ботинки і випросив у нього ще 5 карбованців на дорогу. 20 квітня 1930 р. заробітчани з Лубенщини прибули до Архангельська, наступного дня, зареєструвалися на Біржі праці, а ще через день вже працювали на лісоповалі в 29-му ліспромгоспі «Красный восход». Навіть далеко від Батьківщини Л. Сокологорський і Я. Солімовський продовжували пропагувати ідеї НРСП і, як з'ясували чекісти, знайшли серед лісорубів п'ять прибічників «справедливого соціалізму» [15].

Семен Шматко перебрався до Лубенського району, потім – до Донбасу,

але не зумів там облаштуватися і повернувся додому. Разом з ним на Донбас виїхав і брат Якова Солімовського Захар. В Алчевську він працював на будівництві доріг, але через 40 днів одержав повідомлення, що його батько тяжко захворів, повернувся додому і був заарештований.

Я. Солімовський і Л. Сокологорський на заробітках перебували до жовтня 1930 р. Минулого року Я. Солімовський вже працював на лісозаготівлях в Архангельській області й захворів на туберкульоз. Тому невдовзі по приїзді до 29-го ліспромгоспу хвороба дала про себе знати. 18 днів він не виходив на роботу, розрахувався і виїхав в Україну. В Харкові Я. Солімовський дізнався про проведені на Лубенщині арешти і про те, що його розшукують, але діватися було нікуди і він повернувся додому. По приїзді його викликали до сільради і заарештували [16]. Справи заарештованих на Лубенщині членів НРСП були передані до Полтавського оперативного сектора ДПУ для подальшої розробки.

Незважаючи на проведені чисельні арешти, віцілілі члени НРСП продовжували готувати повстання та чинити терористичні акти проти представників радянської влади. Одночасно підпілля НРСП намагалося встановити зв'язок з іншими повстанськими організаціями (за термінологією чекістів – кримінально-політичними бандами), які в період суцільної колективізації виникли на теренах Лубенського і Роменського округів. Одну з них у селі Безсади Лохвицького району організував син розстріляного «куркуля» Іван Ковтун. Таємні інформатори ДПУ. повідомляли, що в його клуні збиралося по 6–7 озброєних обрізами і берданками молодих хлопців, згодом до них приєдналося ще шестеро озброєних юнаків. Восени 1930 р. У Хейлівщині Чорнухинського району групу повстанців очолив син «розкуркуленого» Іван Дмитренко. Восени 1930 р. його люди розгромили приміщення Хейлівського сільвиконкому та знищили його документи, а також пограбували магазин споживчої кооперації, забрали весь товар, що знаходився в ньому, та гроші. Через декілька днів вони обстріляли уповноваженого Лубенського ДПУ і голову Чорнухинського райвиконкому, які поверталися до Чорнух після чергової акції по «розкуркуленню». Життя їм врятували свіжі коні, які винесли бричку з-під обстрілу. У кінці 1930 р. І. Ковтун та І. Дмитренко все ще перебували в розшуку.

Брат Івана Ковтуна Андрій та Захар Солімовський обстріляли з гвинтівки і револьвера, але невдало (замах було вчинено вночі) голову Городищенського сільвиконкому Семена Швеця, який відзначався особливою жорстокістю під час виселення «куркулів» з власних помешкань та конфіскації і розпродажу їх майна.

9 жовтня 1930 р. чекісти провели арешти так званого другого ешелону (другого району партійних організацій НРСП), які врятувалися від розпра-

ви під час перших арештів у травні. Їхніми керівниками чекісти вважали Леоніда Сокологорського, Якова Солімовського і Йосипа Швеця. Під час облав і арештів вони додатково виявили осередки НРСП у Городищі, Мелехах, Лушниках та деяких інших селах. Всього чекісти заарештували більше 40 чоловік, яких вважали причетними до підпільної антирадянської організації. Слідство у їхній справі тривало декілька місяців. Обвинувальний вирок підготував завідуючий секретно – політичним відділенням Полтавського ДПУ Батурін. Він же визначив і міру покарання кожного заарештованого. Леоніда Сокологорського, Йосипа Швеця, Андрія Бовкуна, Івана Клепача, Андрія і Дмитра Сироватків, Йосипа Васька і Андрія Гаврика пропонувалося розстріляти, решту заарештованих – засудити на 10 і менше років виправно-трудових таборів.

Начальник Полтавського оперативного сектора ДПУ Осінін передав матеріали слідства на розгляд судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР «з пропозицією про застосування до обвинувачуваних засобів соціального захисту, які вказані в описовій частині названої постанови» [17].

Прокурор Полтавського оперативного сектора ДПУ УСРР обвинувальний вирок 17 квітня 1931 р. в цілому затвердив, але зробив незначні зміни в бік його пом'якшення. Зокрема, смертну кару Андрієві та Дмитрові Сироваткам, Івану Клепачу і Григорію Слинькові замінив на 10 років ув'язнення в радянському концтаборі.

7 травня 1931 р. судова «трійка» при колегії ДПУ СРСР винесла остаточний вирок у справі Лубенської повстанської організації. Із 38 притягнутих до відповідальності членів НРСП Йосип Швець, Андрій Бовкун, Іван Клепач, Андрій Сироватко, Семен Шматко і Степан Дмитренко одержали по 10 років виправно-трудових таборів (максимальний на той час термін ув'язнення), Дмитро Сироватко і Йосип Васько – по 8 років, Андрій Гавриш – 7 років. Решту притягнутих до відповідальності засудили на 5 і 3 роки ув'язнення та висилку до Північного краю Російської Федерації [18]. Одного з активних діячів НРСП Якова Солімовського, враховуючи його бідняцьке походження, засудили на три роки концтабору. Полтавських селян судили не за конкретні протиправні дії, а лише за наміри їх здійснити. Вироки були винесені не в судовому, а в адміністративному порядку.

Шість заарештованих селян були звільнені від відповідальності з підпискою про невиїзд з постійного місця проживання. Іван Бовкун та Іван Слинько все ще перебували в розшуку і їхня доля невідома. Серед фігурантів кримінальної справи відсутнє прізвище Григорія Костянтиновича, який був заарештований ще у травні 1930 р. і його доля також невідома.

Незважаючи на те, що НРСП була створена в радянській Росії і не мала національних коренів в Україні, вона виражала протестні настрої україн-

ського селянства проти насильницької колективізації сільського господарства, їх прагнення повалити ненависний більшовицький режим і створити «справедливу» радянську владу та органи місцевого народовладдя. Але «справедливий» чи «народний» соціалізм радянського зразка був такою ж утопією, як і комуністичний соціалізм більшовиків.

Джерела та література

1. Архів Управління СБУ в Полтавській області. – Спр. 16572 – С. –Т. 3. – Арк. 61.
2. Там само. – Т. 5. – Арк. 80.
3. Там само. – Арк. 24.
4. Там само. – Т. 1. – Арк. 270.
5. Там само. – Арк. 264.
6. Там само. – Т. 4. – Арк. 10.
7. Там само. – Т. 3. – Арк. 56–57.
8. Там само. – Арк. 59.
9. Там само. – Т. 2. – Арк. 67.
10. Там само. – Т. 3. – Арк. 63.
11. |Там само. – Т. 2. – Арк. 68.
12. Там само. – Т. 3. – Арк. 69.
13. Там само. – Т. 5. – Арк. 43.
14. Там само. – Т. 3. – Арк. 10.
15. Там само. – Т. 5. – Арк. 74.
16. Там само. – Т. 1. – Арк. 32.
17. Там само. – Т. 3. – Арк. 52.
18. Там само. – Т. 1. – Арк. 1–2.

СПРАВА ЛУБЕНСЬКИХ ГАЛИЧАН (1931 Р.)

Продовженням справи «СВУ» була така ж фальсифікована справа «Українського національного центру», до якої чекісти в 1931 р. долучили галичан, які на початку впровадження політики українізації приїхали в УСРР, щоб допомогти українцям у розбудові національного життя, та учасників Визвольних змагань 1917–1921 років, що повернулися з еміграції після оголошеної радянською владою амністії. Справу «Українського національного центру» ДПУ намагалося прив'язати до Українського військового об'єднання УВО. Можливо, вони не володіли інформацією або свідомо перекручували факти, адже в 1929 р. УВО, об'єднавшись з націоналістичними молодіжними гуртками і організаціями Галичини, створили Організацію Українських націоналістів (ОУН).

По команді з Москви розпочалися пошуки «українських буржуазних націоналістів» з тим, щоб долучити їх до чергової фальсифікованої кримінальної справи. Однією з них нібито була контрреволюційна організація в Лубнах. На думку місцевих чекістів вона виникла влітку 1929, р. (саме тоді розпочалися арешти уявних членів «СВУ»). Такий збіг у часі свідчив, що репресії проти українських патріотів готувалися заздалегідь у межах всієї України і координувалися з одного центру.

Основними фігурантами підпільної контрреволюційної організації, як структурного підрозділу «Українського національного центру», лубенські чекісти зробили викладачів місцевого кооперативного технікуму Федора Петровича Сторчака, Григорія Івановича Шеремета, Івана Васильовича Рогульського, Віталія Антоновича Крушинського та В'ячеслава Дмитровича Фесенка. Перші троє з названих викладачів були галичанами-емігрантами [1].

Ф. П. Сторчак-Старченко народився 1894 р. в селі Потеличі Рава-Руського повіту. Після закінчення початкової школи у своєму селі протягом 1906–1914 років навчався в українській гімназії в Перемишлі. Під час Першої світової війни вищу освіту здобував у Віденському університеті. Коли ж розвалилася Австро-Угорська імперія повернувся до батьківської домівки в Галичину, де в листопаді 1918 р. була проголошена Західно-Українська Народна республіка (ЗУНР). На запрошення Рава-Руського повітового комісара Миколи Чайківського (колишнього викладача реальної гімназії, а в кінці 20-х років – професора Одеського ІНО) обійняв посаду його секретаря, але невдовзі захворів тифом.

З перших днів проголошення ЗУНР між українцями і поляками, які претендували на Галичину, розпочалася тривала кровопролитна війна. Коли Рава-Руську захопили поляки, відразу ж заарештували Є. П. Сторчака-Старченка і під конвоєм відправили до Любліна, але по дорозі вночі він утік з потяга і вступив у Станіславі добровольцем до Української Галицької армії (УГА). Формальне об'єднання 22 січня 1919р. УНР і ЗУНР не привело до покращення військового становища на українсько-польському фронті. Під

тиском переважаючих сил поляків УГА змушена була залишити Галичину, перейти Збруч і об'єднатися з армією УНР.

Під впливом поразок від Червоної армії і денікінців С. Петлюра у квітні 1920 р. пішов на угоду з поляками («нехай чорт, аби не москаль»), поступившись їм Галичиною. Надії галичан на об'єднання з Великою Україною і здобуття незалежності виявилися марними. Серед вояків УГА панувала розгубленість і безнадія. В довершення всіх нещасть УГА буквально викошувала епідемія тифу. Ф. П. Сторчак-Старченко пізніше згадував: «Майже вся бригада лежала покотом звалена тилом. Я бачив усе це власними очима: це був жах, якого не знала історія. Люди мерли як мухи» [2]. Потрапивши в безвихідь, частина вояків УГА перейшла на бік більшовиків і стала називатися Червоною Українською Галицькою армією (ЧУГА).

Ф. П. Сторчак-Старченко залишив УГА і влітку 1920 р. опинився на підконтрольній більшовиками території без засобів до існування. З великими труднощами йому вдалося влаштуватися у Хмільнику інструктором споживчої кооперації і одночасно вчителем української мови та історії у місцевій Учительській семінарії, там же і одружився з учителькою Валентиною Захаревич. Жили впроголодь: в семінарії грошей не платили, а в райспоживспілці видавали лише мізерний продовольчий пайок. На ґрунті злигоднів і нестатків сім'я розпалася.

У пошуках роботи і стабільного заробітку Ф.П.Сторчак-Старченко навесні 1923 р. переїхав до Проскурова, де одружився вдруге, але через матеріальні труднощі й непомірні амбіції дружини розпався і цей шлюб. Доводилося часто змінювати і місце проживання й роботу: працював учителем, інструктором споживчої кооперації, сторожем на лісорозробках та ін. Нарешті, в 1925 р. знайшов роботу, яка його цілком влаштовувала – завідувача Лубенським відділенням Державного видавництва України.

У справах видавництва Ф. П. Сторчаку-Старченку доводилося часто бувати у тодішній столиці УСРР Харкові, де він зустрічався із своїми земляками – колишніми учнями української гімназії в Перемишлі Онишкевичем, Лопатчаком, Семенюком та ін. Там же він познайомився із старшиною легіону Українських січових стрільців Григорієм Коссаком. Останній разом з давнім провокатором ЧеКа – ДПУ К. Максимовичем очолювали групу галичан у Харкові, яка ґуртувалася навколо так званого Галицького клубу. Завдяки «сексоту» К. Максимовичу вони перебували під повним контролем чекістів. Пізніше чекісти зробили К. Максимовича одним із фігурантів справи «Українського національного центру», який був створений Харківським ДПУ з провокаційною метою, щоб виявити та ізолювати, а потім і ліквідувати українських патріотів, насамперед галичан, які заявили про себе в період українізації 20-х років.

Восени 1928 р. Ф. П. Сторчак – Старченко влаштувався на роботу лектором Лубенської кооперативної профшколи, яка невдовзі змінила свій статус на кооперативний технікум. Підсумовуючи останні 13 років свого життя, Ф. П. Сторчак-Старченко на допиті в ДПУ говорив: «Людина із закінченою вищою освітою, що її досягла власною тяжкою працею, потрапила у вир революцій, що кидають нею мов повинь тріскою з хвилі на хвилю» [3]. Залишивши рідний край, в Радянській Україні він перетворився на нікому не потрібного бурлаку. Постійні злидні, непотрібність свого життя серед оточення, яке йому не довіряє, невдале сімейне життя (його остання дружина Анна Федорівна перейшла жити до директора технікуму В. А. Крушинського і це стало предметом пересудів викладачів і студентів) – все це призвело до того, що Ф. П. Сторчак-Старченко став людиною без ґрунту під ногами. Молодість пройшла, життя розбите. Від старого світу він відірвався, а нового комуністичного не розумів і не став частиною радянського суспільства, а тому в умовах більшовицького режиму відчував себе чужаком. У кооперативному технікумі Ф. П. Сторчак-Старченко викладав німецьку мову і арифметику, а для групи командирів 75-ої стрілецької дивізії, яка стояла в Лубнах, – польську мову.

Г.І.Шеремет народився 1895 р. в Західній Галичині у бідній селянській родині. Не маючи власної землі, батько з матір'ю працювали в наймах. Григорій був старшим із трьох дітей і з восьми років змушений був допомагати батькам: на будівництві підносив мулярам цеглу, пісок і вапно, одночасно навчався в школі. У 14 років закінчив семирічне навчання і вступив на підготовчий курс Учительської семінарії у Самборі. Був зразковим студентом і протягом чотирьох років навчання одержував стипендію – 20 крон на місяць. На початку першої світової війни батька Г. Шеремета мобілізували до війська і під його опікою залишилися мати, молодший брат і сестра. В 1915 р. до Галичини вступили російські війська і Григорій почав вивчати мову окупантів і незабаром поїхав до Києва з наміром записатися на педагогічні курси, проте його планам не судилося здійснитися. Як австрійського підданого, Григорія позбавили права проживати в місті. Щоб заробити на життя, він поїхав до Лазірок, працював конторщиком на хлібоприймальному пункті Лубенського земства і помічником бухгалтера Лубенської повітової земської управи.

Після приходу до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського Г. Шеремет у вересні 1918 р. переїхав до Києва і записався на кооперативні курси при Центральному Українському кооперативному комітеті. Захоплювався лекціями професора М. Туган-Барановського, який читав на них курс теорії та історії кооперації. Життя у столиці України було дорогим і паралельно з навчанням Г. Шеремет у жовтні 1918 р. влаштувався на роботу старшим

рахівником у Міністерстві внутрішніх справ Української держави, пізніше, – бухгалтером в уряді Директорії УНР, а після другої окупації України російськими більшовиками, – бухгалтером в Українському раднаргоспі.

З приходом в Україну денікінців Г. Шеремет повернувся до Лубен, а коли червоні війська їх вигнали, в листопаді 1919 р. вступив на шестимісячні курси при інструкторському відділі Полтавської спілки споживчих товариств. Після закінчення навчання і захисту реферату з обраної спеціальності «інструктор-бухгалтер», влаштувався на роботу інструктором Полтавського опродкомарму (особливого військового органу по заготівлі продовольства для Червоної армії) по Лубенському повіті.

У 1924 р. Г. Шеремет вступив до кооперативного інституту в Києві. Щоб заробити на життя вдень працював в акціонерному товаристві «Село – техніка», а вечорами навчався в інституті. У липні 1926 р. знову повернувся до Лубен. В кооперативному технікумі викладав бухгалтерію і статистику. Пізніше на слідстві в ДПУ Г. Шеремет зізнався, що до приходу в Україну російських білогвардійців політикою не цікавився, головним для нього було здобути освіту і «вибитися в люди», але побачивши реальне втілення великодержавної політики денікінців, став українським патріотом.

І.В.Рогульський був уродженцем села Голобутово поблизу Стрия у Східній Галичині. Після закінчення української гімназії і Учительської семінарії у 1914 р. у числі перших вступив добровольцем до українського стрілецтва у складі австрійської армії. Незважаючи на велике патріотичне піднесення (до українських Січових стрільців зголосилося вступити більше 20 тисяч чоловік), австрійський уряд дозволив сформувати з них лише один легіон (полк) чисельністю 2,5 тисячі вояків. В 1915 р. І. Рогульський став командиром взводу і одержав військове звання лейтенанта, але наступного року потрапив у полон до росіян. До більшовицького перевороту перебував у таборі для військовополонених у Симбірську.

В листопаді 1917 р. для підтримки Української Центральної Ради «Галицько-Буковинський комітет» почав формувати з військовополонених українську військову частину – курінь Січових стрільців. У березні 1918 р. курінь розгорнувся у полк, яким командував Євген Коновалець, начальник штабу – Андрій Мельник. Після звільнення з полону І. Рогульський в Галичину не повернувся – записався до українських Січових стрільців. Щоб підтримати захисників щойно народженої Української Народної республіки до них в казарму приїздив М. Грушевський. Напередодні гетьманського перевороту німці роззброїли Січових стрільців, які залишалися вірними Центральній Раді. Частина з них повернулася до себе на Батьківщину, в Галичину інші вступили до Запорізького полку. І. Рогульський пристав до останніх. Коли в Німеччині та Австро – Угорщині розпочалися демокра-

тичні революції і окупаційний режим підупав, січовики восени 1918 р. зібралися в Білій Церкві. Разом з місцевими повстанцями під Мотовилівкою вони розбили вірні П. Скоропадському війська, вступили до Києва і визнали владу Директорії УНР. Командир 3-ої сотні Окремої групи полковника Р. Сушка І. Рогульський у складі Осадного корпусу Січових стрільців у січні 1919 р. боровив Україну від другого наступу російських більшовиків. Тоді ж він одружився в Миргороді з Марією Бакало, з якою раніше познайомився в Києві.

Під час наступу червоних військ на Україну частина Січових стрільців з ініціативи І. Рогульського і Чмоли залишила фронт поблизу Святошино і пішла в Галичину на допомогу Українській Галицькій армії, яка вела нерівну боротьбу з поляками в обороні краю. У Старокостянтинові командир корпусу Січових стрільців Є. Коновалець переконав своїх вояків не йти на Львів, а повернути фронт проти більшовиків. З червоними січовики мали бій під Бердичевом, але не могли стримати переважаючих сил ворога, відійшли до Збруча і в липні 1919 р. зустрілися з Українською Галицькою армією, яку поляки витіснили з Галичини. І. Рогульський, як і більшість січовиків, у цей час захворів тифом і лікувався у Старокостянтинові. Об'єднана армія УНР і ЗУНР опинилася у «трикутнику смерті», більшість її вояків хворіли тифом і були деморалізовані. Частина з них повернулася до окупованої поляками Західної України, частина пристала до білогвардійців, решта перейшла на бік більшовиків і утворила Червону Українську Галицьку армію (ЧУГА). До неї пристав і І. Рогульський.

Відірвані від рідної землі галичани опинилися у складі двох ворожих для України сил – червоних і білих окупантів. І. Рогульського більшовики призначили референтом при штабі 3-ої бригади ЧУГА, яка стояла у Вінниці. Там І. Рогульський вступив до КП(б)У і став комуністом. Невдовзі 3-я Галицька бригада повстала проти більшовиків і пішла назустріч армії УНР, яка в союзі з поляками розпочала наступ на Київ. І. Рогульський, якого червоне командування призначило комісаром полка з надзвичайними повноваженнями, не міг утримати своїх вояків і разом з ними вступив до 6-ої Галицької дивізії, де прийняв командування батальйоном. Маючи в кишені квиток члена КП(б)У, він воював з більшовиками.

У боях із Червоною армією І. Рогульський був тяжко поранений, в обох зі свого полку евакуювався до Польщі, довго лікувався в Познані, а коли одужав, залишив уже інтернованих своїх вояків, повернувся додому і вчителював. У Миргороді на нього чекала молода дружина. Тому в 1922 р. І. Рогульський звернувся до Українського повноважного представництва у Варшаві з проханням повернутися до підрадянської України. Його прохання підтримав давній агент ЧеКа – ДПУ і провокатор К. Максимович, який

на той час працював у представництві. З ним І. Рогульський був знайомим з часів спільної служби в легіоні Українських січових стрільців. Наступного року такий дозвіл він отримав і повернувся до дружини в Миргород.

Як реємігрант з «панської Польщі» І. Рогульський не міг розраховувати на пристойну роботу в радянській Україні. Після переїзду в 1925 р. до Харкова працював чорноробом на будівництві. У Галицькому клубі зустрів багатьох знайомих своїх земляків, в тому числі одного з командирів Українських січових стрільців Григорія Коссака та його брата Василя, з яким перебував у таборі для військовополонених у Сибіру. «Випадково» зустрів і К. Максимовича, який за завданням ДПУ крутився серед галичан, і не без його допомоги знову повернувся до Миргорода. У 1928 р. до нього приїздив К. Максимович, говорили про становище Галичини під владою Польщі, про розкол у Комуністичній партії Західної України (у середині 20-х років одним з керівників і головним її розкольником був К. Максимович). Того ж року І. Рогульський з Миргорода переїхав до Лубен, де зустрівся із своїми земляками – галичанами [4].

Директор кооперативного технікуму В. Крушинський народився 1891 р. в місті Балта Подільської губернії у сім'ї дрібнопомісних поміщиків-дворян. Мав вищу педагогічну освіту, а під час першої світової війни дослужився до штабс-капітана російської армії. У період Української революції працював у секретаріаті Ради Міністрів Директорії УНР. Його одноліток В. Д. Фесенко-Навроцький мав таку ж неприйнятну для більшовиків біографію: за соціальним походженням – із дворян. Мав вищу освіту, до війни 1914 р. працював учителем у гімназії, а під час війни служив у царській армії у чині штабс-капітана. Після розвалу Російської імперії підтримував Українську Центральну Раду, служив у армії УНР і разом з нею пройшов увесь хресний шлях боротьби за волю України. У кінці 1920 р. опинився на еміграції в Польщі. У 1922 р. після оголошеної більшовицьким урядом у Харкові амністії учасникам Визвольних змагань 1917–1921 років повернувся на Батьківщину і прийняв громадянство СРСР.

В. Крушинський, за словами одного з місцевих більшовицьких функціонерів, був людиною м'якотілою, безконфліктною, не брав участі у громадському житті міста і округи, відмовився бути уповноваженим з колективізації сільського господарства в одному із сіл Лубенського району. Морально-психологічний клімат у технікумі бажав кращого, тому що викладачі весь час сварилися за розподіл навчального навантаження, від якого залежав їхній зарібок.

До міфічної контрреволюційної організації чекісти долучили і викладача Лубенського Учительського інституту Петра Панасовича Сушка – уродженця села Луки Тишківської волості. Народився він 1895 р. в сім'ї

селянина-бідняка, який мав лише три десятини землі і, щоб прогодувати сім'ю, наймався на роботи теслею. Після закінчення початкової земської школи і двокласного училища П. Сушко в 1912 р. вступив до Лубенської Учительської семінарії, після закінчення якої два роки вчителював. За станом здоров'я до царського війська його не мобілізували і в 1916 р. він продовжив навчання в Полтавському Учительському інституті. Коли в Україні постала Центральна Рада, студенти на загальних зборах прийняли рішення звільнити з роботи, як провідників великодержавного російського шовінізму, всіх викладачів – росіян. Їх замінили місцеві вчені – українські патріоти В. Щепотьєв, Ф. Булдовський, Г. Ващенко, Н. Мірза-Авакянц та ін. [5].

Під час навчання П. Сушко заробляв на життя репетиторством, одночасно працював у полтавських «Просвітах», організовував Селянські спілки, протягом 1917–1918 років був гласним (депутатом) волосного, повітового і губерньського земських зібрань, підтримував Центральну Раду, а при гетьманстві П. Скоропадського зазнавав гонінь. Після закінчення інституту працював учителем в українській гімназії в Снітині Лубенського повіту, окружним інспектором народної освіти, а з 1928 р. – завідуючим робітничим факультетом і керівником педагогічної практики Лубенського інституту соціального виховання.

Арешти викладачів Кооперативного технікуму чекісти провели через місяць після приїзду в лютому 1931 р. до Лубен К. Максимовича, який видавав себе за співробітника Центросоюзу – контрольованого більшовиками всесоюзного об'єднання кооперативних спілок. Під надуману схему повстанських організацій чекісти почали вибивати із заарештованих вимушені зізнання. Безкінечні допити привали годинами. Першим зламався П. П. Сушко після трьох місяців моральних тортур (фізичних ще не застосовували) і принижень. 28 серпня 1931 р. він заявив слідчим: «Проклинаю той день, коли будучи втягнутим у контрреволюційну організацію, став до лав ворогів робітничого класу. Падаю на коліна перед соціальною революцією і радянською владою. Своїм зізнанням, роззброївшись повністю назавжди і безповоротно, прошу судову «трійку» ОДПУ УСРР про застосування до мене пом'якшуючої міри покарання» [6].

І. Рогульський категорично заперечував участь галичан у надуманій контрреволюційній організації. Вся його вина перед радянською владою полягала в тому, що в приватних розмовах він, як і більшість української інтелігенції, засуджував лінію комуністів на знищення селянства і перетворення його на найманих робітників у період суцільної колективізації сільського господарства. В 1927 р. артилерійський полк 75-ої стрілецької дивізії на підставі рішення Миргородського райвиконкому зайняв приміщення торгово-промислової профшколи, якою завідував І. Рогульський. З

цього приводу в розмові з колегами він заявив: «Червона армія руйнує осередки української культури». Через таємного інформатора висловлювання І. Рогульського відразу ж стало відомим чекістам, які розцінили його як контрреволюційні. І це було все, в чому вони могли реально звинуватити І. Рогульського. Для відкриття кримінальної справи цього було замало.

Ф. Сторчак-Старченко також не приховував свого негативного ставлення до надшвидкої колективізації сільського господарства і згортання політики українізації. 7 травня 1931 р. під час допиту він заявив (і це було занесено до протоколу): «Чергова кампанія колективізації сільського господарства викликала глухе хвилювання серед селянства і відверте незадоволення радянською владою на селі з навмисним знищенням худоби і взагалі матеріальних цінностей» [7]. Ф. Сторчак-Старченко поділяв небажання селян йти до колгоспів, але ні він, ні його товариші-галичани нічого не робили, щоб очолити цей Рух опору більшовицькому режимові.

Щоб зламати волю заарештованих і змусити їх співпрацювати зі слідством, чекісти виписали з Харкова досвідченого провокатора, який назвався «Журавлем» і помістили його в камеру до галичан, «Журавель» переконував їх, що потрібно грати відведену заарештованим роль у влаштованому чекістами театрі абсурду в ім'я незрозумілих їм політичних цілей. Ф. Сторчаку-Старченку він говорив, що потрібно зізнаватися у зв'язку з тим, що «цього вимагає момент». Він повчав заарештованих, як потрібно співпрацювати зі слідством і брати на себе неіснуючі злочини: «В цьому наша історична роль, ми піщинки у цій справі і потрібно зізнаватися, інакше буде біда».

Метою створеної в кабінетах ДПУ міфічної контрреволюційної організації була компрометація української національної ідеї і видатного українського державного діяча та вченого М. Грушевського. «Моральною втіхою такого зізнання, – продовжував «Журавель», – нехай буде те, що ми всі разом взяті скомпрометуємо закордонну буржуазію і еміграцію». В. Крушинського під час слідства допитували 15 разів, але він повністю заперечував свою участь в антибільшовицькому русові опору і лише 4 травня 1931 р., зважаючи на умовляння співкамерника, зізнався у своїй причетності до неї.

Ф. Сторчак-Старченко довгий час не міг зрозуміти, в яких злочинах намагаються звинуватити його слідчі, він написав 42 сторінки «чистосердечних» зізнань, але слідчі йому не вірили і не підказували, що конкретно він має писати. «Декілька свідчень, – говорив Ф. Сторчак-Старченко своїм співкамерникам, – мені довелося порвати, доки я попав у точку», тобто написав те, що було потрібно чекістам. Коли Ф. Сторчак-Старченко остаточно зламався, він разом з «Журавлем» почав умовляти визнати свою вину комірника оптової бази окружної споживчої кооперації Микиту Мироненка,

Віталій Крушинський

Федір Сторчак-Старченко

Іван Рогульський

якого начебто за спробу зірвати постачання селян товарами повсякденного попиту, долучили до справи галичан. На справедливе заперечення М. Мироненка, що про існування контрреволюційної організації він дізнався лише перебуваючи в камері ДОПРу, Ф. Сторчак-Старченко відповів: «Раз ви вже потрапили сюди, звідси так не вийдете. Якщо вас заарештували, значить мають матеріал, а якщо будете запиратися, – буде вам могила» [8].

Ф.Сторчак-Старченко і «Журавель» радили М. Мироненку уважно прислухатися до запитань слідчих, щоб зрозуміти, що конкретно вони хочуть, проте він ніяк не міг второпати, що ж має говорити на допитах і попросив у співкамерників коротко скласти конспект своїх зізнань на папері. «Журавель» продиктував йому основні тези свідчень і навіть накреслив на папері схему побудови підпільної організації з центром у Лубнах і відгалуженнями по районах, а також дав зрозуміти, що уявна організація створюється апаратом ДПУ і цієї схеми потрібно неухильно дотримуватися. М. Мироненко все ще сумнівався, що в силу своєї тупості під час допитів може заплутатися у своїх свідченнях, але «бувалі люди» його заспокоїли: «Вас будуть обережно вести по потрібному шляху, говоріть лише в такт зі слідством».

Кандидатури фігурантів міфічної контрреволюційної організації співкамерники підбирали і обговорювали разом. У числі інших, нібито завербованих М. Мироненко хотів назвати і Сергія Нікіна, але сумнівався, адже останній був членом ВКП(б), але Ф. Сторчак-Старченко його заспокоїв: слідчі самі знають, кого потрібно долучити до надуманої кримінальної справи; якщо знайдуть за потрібне, притягнуть до відповідальності, а якщо обмовлені особи не вписуються в їхню схему, – залишать у спокої. 10 травня 1931 р. слідчі Полтавського ДПУ остаточно завершили фальсифікацію потрібної їм кримінальної справи. Картина вимальовувалася фантастичною. Контрреволюційна організація викладачів Лубенського кооперативного технікуму, основу якої становили галичани, видавалася чекістами за відгалуження «Українського національного центру» по лінії Української військової організації (УВО). Навесні 1930 р. вона охоплювала своєю діяльністю 16 районів колишнього Лубенського округу і налічувала близько 2000 повстанців та підпільників і мала за мету – повалення радянської влади.

Придумали чекісти і організаторів районних осередків: Миргородського – Коровка і Данилевський, Вовчикського – Коломієць, Яцун і Первак, Оржицького – Горіх, Попівського – Бойко, Чорнухинського – Капуста, Хорольського – Новоселицький, Остапівського – Рядненко і т. д.

Основні програмні засади Лубенського відділення «Українського національного центру» та його структурних підрозділів на думку чекістів зводилися до повалення більшовицького режиму, відновлення УНР, повернення приватної власності на землю, вільної торгівлі тощо. Опору в своїй діяль-

ності підпільники робили на вчителів і працівників споживчої кооперації, які були близько пов'язані з селянством, знали його потреби і приватновласницькі традиції. Підняти народне повстання підпільники планували на літо 1930 р. – в розпал колективізації сільського господарства. Безумовно, через своїх таємних інформаторів чекісти знали про настрої інтелігенції і селянства, які у своїй більшості були противниками комуністичних експериментів над людьми, але про народне повстання годі було й думати – надто глибокі корені пустив правлячий режим в українському суспільстві.

Більшість фігурантів фальсифікованої справи відмовилася від своїх свідчень під час допитів. В. Крушинського чекісти допитували більше 15 разів. Не витримавши морального і психологічного тиску та умовлянь прокуратора, 4 травня 1931 р. він зізнався в неіснуючих злочинах, але через місяць відмовився від своїх слів і 17 серпня заявив, що контрреволюційної організації в технікумі ніколи не існувало. 31 серпня під час чергового допиту Г. Шеремет також відмовився від своїх попередніх зізнань: «Свої раніше зроблені свідчення я заперечую повністю, ні в яких контрреволюційних організаціях я не перебував і про їх існування в Лубнах нічого не знаю... Свої раніше зроблені свідчення є моєю особистою вигадкою» [9].

Зрозумівши свій ганебний вчинок і трагічні наслідки для обмовлених ним людей, на засіданні судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР М. Мироненко розкаювався: «Я свідомо пішов на цю провокацію, думаючи, що роблю користь для радянської влади... Потім зрозумів, що став причетним до участі в контрреволюційній роботі в середовищі ДПУ. Давав свідомо брехливі свідчення, щоб розвалити споживчу кооперацію, в тому числі постачання села». Результатом його свідчень був арешт всіх завідуючих коморами Лубенської райспоживспілки [10].

Незважаючи на те, що фальсифікована кримінальна справа розвалилася ще на стадії досудового слідства, співробітники Полтавського ДПУ направили її на розгляд судової «трійки» з клопотанням про застосування до вчителів – галичан вищої міри соціального захисту – розстрілу, решту пропонували засудити на 10 років виправно-трудових таборів. Міжрайонний прокурор Прокопенко з такими «побажаннями» був згодний. Проте час «великого терору» ще не настав і згідно з рішенням все тієї ж «трійки» розстріляли лише І. Вогульського. В. Крушинський і Ф. Сторчак-Старченко одержали по три роки виправно-трудових таборів, П. Сушко – три роки умовно, Г. Шеремета з-під варті звільнили, але на три роки позбавили права проживати у 12 найбільших містах СРСР [11]. Про покарання фальсифікаторів кримінальної справи мова не йшла. Справа лубенських галичан – викладачів Кооперативного технікуму була першою, але передчасною спробою створення масштабних фальсифікованих «контрреволюційних

організацій» на теренах Полтавщини. Вона була логічним продовженням справи «СВУ», спрямованої проти української інтелігенції в переддень Голодомору 1932 – 1933 років.

Джерела та література

1. Архів управління СБУ в Полтавській області. – Спр. 14342 – С. – Т. 6. – Арк. 2–3.
2. Там само. – Т. 1. – Арк. 16.
3. Там само. – Арк. 18.
4. Там само. – Т. 6. – Арк. 29–34.
5. Там само. – Т. 3. – Арк. 12.
6. Там само. – Т. 3. – Арк. 17.
7. Там само. – Т. 2. – Арк. 36.
8. Там само. – Арк. 40.
9. Там само. – Т. 4. – Арк. 45.
10. Там само. – Т. 2. – Арк. 42.
11. Там само. – Т. 4. – Арк. 49.

ПОЧАТОК НОВОГО «КОМУНІСТИЧНОГО ШТУРМУ» (1928–1931 РР.)

У другій половині 20-х років XX століття нова економічна політика добігала кінця. Наближався 1929 р., названий Сталіним роком «великого перелому» – початок насильницької колективізації сільського господарства і пов'язаного з нею «ліквідацією куркульства як класу».

Розпочата з ініціативи Сталіна надшвидка індустріалізація СРСР потребувала сучасного обладнання і устаткування для будівництва нових заводів і фабрик, яке можна було придбати лише за валюту в розвинених країнах Західної Європи і США. Основним джерелом надходження валюти був експорт хліба. Оскільки в сільському господарстві СРСР переважало дрібно-товарне виробництво, держава з другої половини 20-х років купувала хліб у селян за державними фіксованими цінами, які були в 6–7 разів нижчими за ринкові і не покривали затрат на його виробництво. Платити справедливую ціну за хліб комуністичний режим не хотів – гроші були потрібні для інших цілей. Щоб мати якийсь зиск, селяни продавали хліб на ринку, а не державі. В результаті в СРСР в 1927–1928 роках склалася хлібозаготівельна криза. Для її подолання у більшовицького керівництва залишався єдиний вихід: позбавити селян землі, загнати їх до колгоспів, на чолі яких поставити «партійців» з наганами, які будуть безумовно і беззаперечно виконувати державні плани хлібозаготівель, не турбуючись про те, отримають колгоспники на зароблений трудодень жалюгідну плату натурою, чи ні.

Щоб загнати селян до колгоспів (Сільськогосподарських артільей) влада запровадила індивідуальне, ніякими нормами закону не регламентоване, так зване самооподаткування найбільш заможних виробників сільськогосподарської продукції (куркулів). Прийняте у відповідності з рішенням комітетів незаможних селян (комнезамів) у самооподаткування для заможних категорій селян означало розорення їх господарств і одночасно служило засобом залякування всіх інших селян, які не бажали йти до колгоспу. І вони це добре розуміли. Наприклад, житель хутора Ковалі Рублівської сільської ради Василь Коротич говорив односельцям: «Той дурак, хто сам себе обкладає». В 1928 р. він агітував селян не вступати до колгоспу, а навесні 1930 р. після відомої статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» – за вихід з колгоспів («Якщо залишитися в колгоспі працювати, будете голодні і голі»). Чекісти заарештували В. Коротича, але він не припиняв антиколгоспної агітацію «Колгоспи, – переконував він селян, – це панщина, в яких будете погано жити і скоро люди будуть страждати гірше худоби». Під впливом його агітації селяни після першого колгоспного року, побачивши результати колектив-

ного господарювання, почали виходити з артілі. За антирадянську агітацію В. Коротича спочатку вислали до «куркульського поселення» в межах Рублівської сільської ради, а потім – на три роки до концтабору [1].

Для подолання хлібозаготівельної кризи більшовицький режим удався до надзвичайних заходів, щоб змусити селян продавати державі хліб за низькими заготівельними цінами: обшуків, непосильних штрафів тощо. Майно неплатників податків і боржників, які в силу різних обставин не змогли продати встановлену норму зерна, разом із сім'ями виселяли у спеціально створені резервації (куркульські поселення в межах району) або депортували у віддалені райони СРСР. Станом на 20 листопада 1930 р. в Решетилівському районі було створено 14 таких «куркульських виселків», де проживало 399 сімей, в Пирятинському – 19 (354 сім'ї), Оболонянському – 9 (184 сім'ї), Кременчуцькому – 7 (185 сімей) і т. д.

Про долю своєї родини згадував уже покійний нині професор Полтавського педагогічного інституту В. Є. Лобурець. Сім'я його дідуся К. П. Лобурця була середнього достатку і з незапам'ятних часів жила в селі Підруда Миргородського повіту. Складалася вона з 9 чоловік. У господарстві були плуг, сіялка, віялка, косарка, вітряк на два двори та ін. В користуванні сім'я мала 11 гектарів землі, яка дісталася їй з результаті «чорного переділу» 1921–1923 років. Дідусь на всю сім'ю шив одяг і взуття, дівчата пряли й вишивали, а хлопці ткали на верстаті полотно, рядна, лантухи, пояси і навіть сукно. Майже все, що вироблялося в господарстві, споживалося сім'єю, лише частина продукції йшла на продаж. Найману працю ніколи не застосовували.

Щоб заробити грошей і виконати «зобов'язання» (непосильні податки) батько В. Є. Лобурця змушений був їздити на заробітки. Працював на будівництві Харківського тракторного заводу і на шахтах Донбасу. Сім'я залишалася у Підруді. Позаяк велика сім'я Лобурців не бажала вступати до колгоспу, сільські активісти з числа об'єднаної в комнезами гололи оголосили їх «заклятими куркулями». Один з бідних сусідів, який на правах гостя часто бував у Лобурців, у рік «великого перелому» кричав на зборах комнезаму: «Я у Лобурців часто їв і знаю, що це куркулі і їх треба розкуркулювати». Тому згідно з рішенням місцевого комнезаму сім'ю Лобурців трьома підводами вивезли за 6 кілометрів від Підруди в поле поблизу хутора Ломаківського, а хату, господарські приміщення, худобу і реманент забрали до колгоспу. Перед цим активісти розбили в хаті піч, забрали наварену їжу, настінний годинник, одяг і перебили посуд.

Сім'я Лобурців поселилася у землянці, яка нагадувала собою вхідний погріб з дверима і одним невеликим віконцем. Із землі залишили лише ділянку під город. У таких умовах довелося зимувати. Батько В. Є. Лобурця,

як добрий господар, назбирав у покинутому хуторі Ломаківському, де раніше жили «розкуркулені» господарі, цегли і за тиждень збудував у землянці піч, у якій з потертого листа і невеликої кількості борошна випікав «зелений хліб» для всієї родини [2].

Як відбувалося «розкуркулення» в селі Малі Будища Гадяцького району розповідав авторові цих рядків дідусь Павло Ількович Миронченко. Село було невеликим і бідним. Незначна кількість більш заможних селян зуміла пристосуватися до більшовицького режиму, щоб забезпечити себе від можливих репресій. Але з району надійшло розпорядження: для остраху решти селян хоч би одного з них потрібно «розкуркулити». Члени комнезаму зібралися увечері і довго гадали, на кого ж упаде цей тяжкий жереб. Всі в селі один одного знали і всіх було шкода, але наказ потрібно виконувати. Нарешті, опівночі визначили одного господаря, який порівнюючи недавно жив поблизу села в урочищі «Галочка». Його теж було шкода, тому комнезамівці послали мого дідуся (мабуть, наймолодшого) попередити хазяїна, що вранці прийдуть описувати його господарство. Той серед ночі зібрав найцінніші речі і разом з родиною підводою виїхав до родичів у іншому районі. Його господарство забрали до колгоспу.

Рятуючись від «наступу соціалізму по всьому фронту», люди тікали до міст, на будівництво промислових підприємств, на шахти Донбасу, а найбільш відчайдушні намагалися перебратися за кордон. 26 січня 1931 р. при спробі нелегально виїхати до США чекісти заарештували уродженця Гадяча Івана Боцулу 1876 р. народження. Після закінчення з відзнакою Київського і Московського університетів він працював учителем математики і фізики в гімназіях Гадяча, Зінкова, Лохвиці та ін. Жив одинаком, після більшовицького перевороту антирадянських настроїв публічно не висловлював, був прихильником приватної власності на землю і противником насильства над селянами. Як «неблагонадійного» І. Боцулу позбавили, роботи в радянській школі. Він бідував, тому займався репетиторством. При арешті в нього вилучили 16 доларів США і 50 радянських карбованців. За спробу нелегально залишити територію СРСР Особлива нарада («Осо») при колегії ДПУ УСРР засудила І. Боцулу на три роки заслання до Північного краю Російської Федерації [3].

Намагання сталінського керівництва СРСР пролетаризувати село і знищити одвічний потяг українського селянства до індивідуального господарювання і приватної власності на землю викликали його відчайдушний опір. Перед радянською владою постала примара нової хвилі селянської війни. Тому, щоб позбавити селянство провідної верстви, карально-репресивні органи Радянського Союзу з новою силою розпочали пошуки «класових ворогів», на яких можна було списати всі катастрофічні наслідки більшо-

вицького експерименту, розрахованого на побудову утопічного комуністичного суспільства.

У переддень «великого перелому» правлячий в СРСР режим руками ДПУ почав проводити широкомасштабні «зачистки». Операція по вилученні «контрреволюційних елементів» в Україні була проведена чекістами протягом жовтня–листопада 1929 р. Першими під їх укіс потрапили так звані «карателі»: амністовані повстанці та їхні отамани, колишні члени заборонених політичних партій, урядовці царського та українських державних утворень, які користувалися авторитетом серед селянства і могли очолити його стихійні виступи в період суцільної колективізації сільського господарства. Тому правлячий режим діяв на випередження.

Однією з перших кримінальних справ, які розроблялися органами ДПУ того часу на Полтавщині, була справа «карателів» – українців, які в роки революційних потрясінь виступали проти більшовицької диктатури і таким чином опинилися в таборі контрреволюції. Савелій Федоренко був уродженцем Рублівки Кременчуцького повіту, за професією – військовий фельдшер, учасник Першої світової війни. Після другого приходу в Україну радянської влади з Росії в 1919 р. його мобілізували до Червоної армії. Під ударами офіцерських частин Добровольчої армії червоні вояки відступали, разом з ними і С. Федоренко. Під Воронежем він потрапив у полон до білогвардійців і працював за фахом у одному з військових госпіталів. Разом з ним евакуювався до Одеси, де захворів і лікувався в лазареті. Коли прийшли червоні, його знову мобілізували. У Червоній армії служив до весни 1921 р. Службу в Добровольчій армії чекісти пригадали С. Федоренкові лише в 1926 р. Підставою для арешту стало його перебування у складі одного з каральних загонів, який розстріляв 7 радянських активістів у селі Миловидівці Кременчуцького повіту. Незважаючи на те, що участь С. Федоренка у розправі не була доведена, згідно з вироком Кременчуцького окружного суду від 31 жовтня 1926 р. його засудили на 10 років тюремного ув'язнення [4].

Юрій Левістан народився 1882 р. у Харкові в сім'ї полковника російської армії, датчанина за походженням і дворянина за соціальним станом. Після закінчення 1-ої юнацької гімназії в Полтаві навчання продовжив у Петербургському університеті, який закінчив у 1907 р. На державну службу не пішов, працював учителем у гімназії, з 1915 р. – директором Зінківської юнацької гімназії. З приходом німців у квітні 1918 р. подружився з комендантом міста, підтримував режим гетьмана П. Скоропадського. У червні 1918 р. В. Левістан поїхав на дачу тестя в Миргороді і місцеві поміщики запропонували йому обійняти посаду повітового старости, яка виявилася вакантною.

Першим миргородським старостою гетьман призначив жорстокого і грубого українофоба Супрягіна. Його наступником був Петро Храмов, який не влаштував ні гетьманську владу, ні німецьких окупантів. Його теж усунули з посади, але залишили заступником В. Левістана.

Відомо, що гетьманський режим, який спирався на німецьких окупантів, поміщиків і заможних селян-хуторян, не сприймався більшістю населення Полтавщини. Тому губернія палала в полум'ї селянських повстань різної політичної орієнтації – як української самостійницької, так і більшовицької. Одним з ватажків антигетьманського повстанського руху на Миргородщині був Григорій Дмитрович П'явка. Разом з Корнієм Паськом на початку 1918 р. у Харківській губернії вони пристали до Гайдамацького коша Слобідської України, який формував С. Петлюра. Пізніше служили у Богданівському полку УНР, а після приходу німців в Україну пішли в партизани.

Каральні загони проти повстанців очолювали князь Черкаський, комендант Миргорода Кирпотенко (розстріляний чекістами в 1919 р.), Василь Тригубенко та ін. На початку грудня 1918 р. частина повстанців під час каральної експедиції в лісах навколо Комишні потрапила в полон і 10 грудня після жорстоких катувань 17 з них були розстріляні на залізничній станції Миргород. Як свідчив 26 липня 1927 р. Василь Ротко, з живого Г. П'явки карателі зідрали шкіру зі спини і обвили нею навколо пояса. Карателі розстріляли і брата Г. П'явки. Серед розстріляних був і відомий повстанець син місцевого попа Дмитро Самойлович.

Ю. Левістан до каральних акцій не був причетним, позаяк 12 жовтня, коли гетьманський режим уже захитався, він залишив староство і повернувся на попереднє місце роботи в Зінькові. Останнім Миргородським старостою гетьман призначив Дроздовського. Ю. Левістан вітав прихід в Україну денікінців і разом з ними втік на Північний Кавказ. Жив під прізвисьмом Георгія Георгійовича Левицького, працював учителем, протягом 1922–1923 років – інспектором народної освіти. В 1923 р. за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації був заарештований органами ДПУ, але через півроку слідства його звільнили. До свого арешту 16 травня 1927 р. Ю. Левістан працював завідувачим неповної середньої школи в Майкопі. Згідно з вироком виїзної сесії Лубенського окружного суду від 5 листопада 1927 р. Ю. Левістана мали розстріляти, але його адвокат подав касаційну скаргу до Верховного суду УСРР, який замінив смертний вирок на 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна [5].

У 1927 р. кременчуцькі чекісти долучили до справи «карателів» вісім мешканців з навколишніх сіл. У період Української революції 1917–1921 років на різних фронтах вони боролися зі зброєю в руках проти московсько-більшовицьких напасників. Після встановлення радянської влади в Україні

емігрували, а в 1922–1923 роках у відповідності з оголошеною комуністами амністією своїм політичним опонентам повернулися в УСРР. Серед них – Василь Котляр, Михайло Тонкошкур, Петро Терещенко і Микола Левченко. Останній був уродженцем хутора Левченки Кременчуцького повіту, до революції 1917 р. його батьки мали 110 десятин землі. 29 квітня 1918 р. М. Левченко їздив на з'їзд хліборобів до Києва, який проголосив. Скоропадського гетьманом України. Під час гетьманського режиму був призначений старостою Кременчуцького повіту, в 1920 р. – емігрував до Польщі. Обіцяна більшовиками амністія виявилася великим ошуканством і в 1927 р. частину реемігрантів заарештували. Кременчуцький окружний суд (1–6 березня 1928 р.) мав застосувати до них кару смерті, але враховуючи чергову амністію, оголошену до 10-ої річниці більшовицького перевороту, її замінили на 10 років тюремного ув'язнення [6].

З березня 1921 р. V Всеукраїнський з'їзд рад прийняв закон про звільнення від кримінальної відповідальності учасників протибільшовицьких повстанських загонів, якщо вони до 15 квітня добровільно з'являться до органів радянської влади, складуть зброю і зобов'язуються не брати більше участі у збройних виступах проти комуністичного режиму. Оголошена амністія для учасників Визвольних змагань привела до згортання збройної боротьби і повстанського Руху опору. Піддався на неї і отаман Іван Біленький, про що було повідомлено у місцевій пресі. Ніякої участі в політичному житті І. Біленький після 1921 р. не брав, зосередившись на власній господарській діяльності: разом з дружиною займався вичинкою шкур і торгував рибою в Решетилівці та Карлівці. Навіть розмов на політичні теми унікав, але в переддень «великого перелому» 1929 р. чекісти згадали про його повстанське минуле.

Згідно з постановою секретно-оперативного відділу Полтавського окружного відділення ДНУ від 23 березня 1928 р. І. Біленького було заарештовано за надуманим звинуваченням, нібито він «налагоджує зв'язки з своїми колишніми бандитами, яких схиляє створити банду під час відкриття внутрішніх фронтів». Слідство не підтвердило цих безглузвих звинувачень, але його продовжували утримувати під вартою. Місцеві чекісти порушили клопотання перед харківським начальством про висилку І. Біленького, як «соціально-небезпечного елементу» за межі України в адміністративному порядку. Його доля вже була визначена заздалегідь й питання полягало лише в тому, до якого регіону Росії і на який термін його вислати. 1-го квітня 1928 р. медична комісія при Полтавському ДОПРі зробила висновок, що в результаті незадовільного харчування і утримання у І. Біленького хронічний бронхіт і катар верхніх дихальних шляхів. Тому комісія рекомендувала вислати його у місцевість із сухим кліматом.

18 квітня 1928 р. Полтавське окружне відділення ДПУ направило подання до Всеукраїнського ОДПУ в Харкові про адміністративну виселку «підозрюваного в бандитизмі» І. Біленького, але харківські чекісти вирішили по – своєму. Особлива нарада (ОСО) при колегії ОДПУ своїм протокольним рішенням від 25 травня 1928 р. відправила колишнього отамана на три роки до концтабору. Де він відбував покарання, достеменно не відомо. Коли термін ув'язнення добігав кінця, постановою все тієї ж Особливої наради від 18 лютого 1931 р. І. Біленького було вислано до Мордовії, спочатку на три роки, а потім навечно [7].

Володимир Гресь („Отаман Гонта”) під гарантію особистої свободи, яку йому дав Голова ВУЦВК рад УССР („Всеукраїнський староста”) Г. Петровський, 22 грудня 1920 р. вийшов з лісу і склав зброю. Після амністії працював учителем у Ковалях Хорольського району, а з 1927 р. – у Радивонівці Остап'євського району на Полтавщині. Користувався авторитетом серед учнів та їхніх батьків. В. Гресь переймався бідами і стражданнями свого народу, бачив усю згубність більшовицьких експериментів над українським селянством, коли в період суцільної колективізації сільського господарства нищилися цілі покоління хліборобів. Як міг намагався послужити людям: в умовах жорстокої комуністичної диктатури доносив дітям ідеали добра, справедливості, любові до рідного краю. Але у січні 1929 р. за звинуваченням у «контрреволюційній агітації» (відмовився брати участь у «розкуркуленні» односельців і агітації вступати до колгоспів) В. Греся було заарештовано. Суду над ним не було, позаяк судити було нізачо. Згідно з адміністративним рішенням колегії ОДПУ УССР його на десять років відправили до концтабору [8].

Превентивні арешти були проведені і серед українських патріотів – учасників Української революції 1917–1921 років, навіть серед тих, хто вже змінивсь з існуючим комуністичним режимом. Зокрема, в Гадяцькому районі до кримінальної відповідальності було притягнуто 44 чоловіків – учасників «Національного гуртка молоді», який виник у Петрівці за часів Центральної Ради і через репресії розпався в 1923 р. У числі заарештованих були брати отамана Олександра Ковалю Трохим і Кирило, Іван Бутко, Мефодій Проїдак, Митрофан Гладкий, Михайло Топчій, Яків Крохмальний, Василь Горб, Сергій Іванов та ін. Більшість із них була засуджена на три роки виправно – трудових таборів, частина – умовно. Після цього учасники гуртка остаточно втратили зв'язок між собою і, рятуючись від репресій, роз'їхалися хто куди: Іван Бутко – до Донбасу, Анна Кожевник і Анна Колодяжна – до Воронежської області, Євгенія Штомпель і Андрій Воротников – до Могильова, Сергій Іванов і Петро Оленченко – до Харкова, Євген Чижов – невідомо куди [9].

1929 рік був початком широкомасштабного наступу правлячого режи-

му на політику українізації (дерусифікації) та її провідної верстви – інтелігенції, яку звинувачували в «петлюрівщині», «українському шовінізмі», «контрреволюції» тощо. Згортання українізації розвільнювало ілюзії української інтелігенції у можливість її компромісу з більшовицьким режимом щодо суверенності Радянської України в межах СРСР. Українська інтелігенція виявилася ошуканою і втратила віру у щирість радянської влади в національному питанні. А тому стала в опозицію до неї. Як і більшість українців, вона розуміла всю згубність політики суцільної колективізації для селянства і не сприймала її. Крім того, інтелігенція завжди вважалася носієм вільнодумства і національної самосвідомості. Тому не дивно, що основний удар комуністичної державної машини примусу і насильства був спрямований проти неї.

Гоніння на національно свідому, українську інтелігенцію розпочалися з процесу утвореної в кабінетах ДПУ «Спілки визволення України» («СВУ»). Фантазій у чекістів було обмаль, тому вони взяли назву організацій українських патріотів антиросійського спрямування, яка існувала в роки Першої світової війни і припинила існування разом з її закінченням, а тому не мала ніякого відношення до СРСР. Процес над відомими діячами української культури, що проходив у Харківському театрі опери і балету протягом 9 березня – 19 квітня 1930 р., переслідував політичні цілі: залякати решту української інтелігенції, яка не піддавалася «радянизації», скомпроментувати її і знищити будь – яку опозицію комуністичному режимові в період «розгорнутого будівництва соціалізму в СРСР».

Процес над «СВУ» потягнув за собою низку інших фальсифікованих кримінальних справ, які намагалися «прив'язати» до неї. Всього під час судового процесу над «СВУ» та після нього було заарештовано, знищено або вислано за межі України більше 30 тисяч осіб [10]. За звинуваченням у причетності до Полтавської філії «СВУ» були заарештовані колишні члени Української партії соціалістів – федералістів В. С. Воропай, професор Полтавського інституту народної освіти В. О. Щепотьєв, відомий діяч УАПЦ, адвокат К. Товкач та ін. Основними звинуваченнями, які висували чекісти представникам української інтелігенції, були контрреволюційна агітація проти заходів радянської влади захист куркульства, адже саме в цей час комуністи проводили кампанію по «ліквідації куркульства як класу».

В 1929 р. органи ДПУ перейшли від фальсифікації індивідуальних справ проти явної і прихованої опозиції до групових, намагаючись надати їм терористичний характер. Однією з них була справа викладачів Кременчуцького педагогічного технікуму. Подружжя Бориса Федоровича Гороховського і Євгенію Єпіфанівну Крем'янську чекісти затримали у вересні 1929 р. невдовзі після арештів фігурантів у справі «СВУ».

Б. Гороховський народився 1893 р. в селі Митрофанівці Олександрійського повіту Херсонської губернії. У дворічному віці втратив батька, тому його вихованням займалася мати – вчителька. Після закінчення гімназії в Олександрії навчання продовжив у Київському університеті. Будучи студентом, вступив до Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1915 р. разом з матір'ю евакуювався до Саратова, деякий час працював у «Союзе земств и городов» («Земгоре»), а наступного року був мобілізований до діючої армії, мав військове звання прапорщика. Після приходу до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського поновив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету, де познайомився з Миколою Зеровим, Сергієм Єфремовим, Людмилою Черняхівською, Борисом Манжосом, Жураківським та іншими видатними представниками української культури. При Директорії УНР працював у міністерстві праці, а коли Україну вдруге окупувала російська Червона армія, повернувся до Олександрії і став одним з організаторів місцевої «Просвіти».

Прагнення займатися науковою роботою привели Б. Гороховського до Харкова і він став аспірантом професора Йосипа Гермайзе. Одночасно редагував газету «Советский статистик». Проте життя принесло свої несподіванки. У 1921 р. за звинуваченням у контрреволюційній діяльності (чекісти пригадали йому роботу в міністерстві праці УНР) виїзною сесією ревтрибуналу Харківського військового округу був засуджений на три роки, на щастя умовно, відтоді він став «піднаглядним» ДПУ, але продовжував займатися науковою роботою. Життя у Харкові було надто дорогим і Б. Гороховський у вересні 1927 р. вирішив переїхати до Кременчука, де у нього був невеликий власний будиночок і обіцяна робота викладача української літератури у Кременчуцькому педагогічному училищі. Перед від'їздом Й. Гермайзе дав йому доручення об'єднати українські культурні сили і створити в місті Українське наукове товариство [11].

Є. Крем'янська була уродженкою хутора Коломички Галицького повіту Західної України. Після закінчення в 1910 р. Полтавської дівочої гімназії вступила до Київських вищих жіночих курсів. Водночас активно займалася громадською роботою. Будучи українською патріоткою, в 1913 р. вступила до УСДРП, а в 1914 р. до Української студентської громади, де познайомилася з Й. Гермайзе та Дмитром Зеровим, який став її першим чоловіком, від нього мала сина Петра. Громадівці виступали проти царського самодержавства, відстоювали національні права українців і автономію України у складі демократичної Російської республіки. На початку Першої світової війни за звинуваченням у «мазепинстві» Є. Крем'янська в числі інших студентів була заарештована. В роки Української революції працювала на культурно-просвітницькій ниві у Києві та в інших містах України. У 1920 р. переїхала

до Кременчука і влаштувалася на роботу вчителькою. Того ж року вступила до міської організації Української Комуністичної партії (УКП) яка діяла легально і боролася за суверенність України у складі СРСР. Її відомими лідерами були Петро Дерій, Тамара Кравченко, Омелько Гук та ін. Після розпуску УКП Є. Крем'янська подала заяву на вступ до КП(б)У, але через непролетарське походження їй відмовили. В педагогічному училищі по підручнику С. Єфремова вона викладала історію української літератури [12].

Подана Й. Гермайзе ідея створення в Кременчуці Українського наукового товариства знайшла благодатний ґрунт серед української інтелігенції міста, адже при Будинку народної освіти у відповідності з курсом правлячої партії на українізацію (дерусифікацію) вже існував гурток з вивчення української мови і літератури. Розрахований він був на вчителів, але відвідували його всі бажаючі, вхід був вільним. Очолював гурток професор Віктор Максимович Гуссов. Гурток працював цілком легально по вихідних днях. Объяви про його чергові заняття друкувалася у місцевій пресі.

На початку 1928–1929 навчального року, враховуючи побажання слухачів, гурток розділили: секцію з вивчення української мови очолив викладач Педагогічного училища Григорій Миколайович Зверєв, а секцію української літератури – Є. Крем'янська. Слухачі, що входили до мовної секції, вивчали українську мову за словником Б. Грінченка, тези академіка Смаль-Стоцького про основи нового українського правопису, мову оповідань і повістей дореволюційних українських і так званих пролетарських письменників, у тому числі Андрія Головка.

Слухачі літературної секції обговорювали нові публікації українських письменників, підсумки літературної дискусії 1924–1928 років, влаштовували диспути про творчість Лесі Українки, М. Коцюбинського, А. Тесленка, а також з приводу роману В. Винниченка «Соняшна машина» та ін.

Українське Наукове товариство в Кременчуці склалося в 1928 р. До його складу ввійшли колеги Б. Гороховського – викладачі педагогічного училища Євгенія Крем'янська, Павло Молоков-Журський, Максим Нечаєв, завідуючий 2-ою трудовою школою Семен Рождественський та ін. Головою товариства було обрано Івана Григоровича Калениченка. Члени товариства та представники української інтелігенції періодично збиралися в помешканні Б. Гороховського і обговорювали наболілі питання сьогодення: найперше засуджували насильницьку колективізацію сільського господарства, політику комуністичної партії в царині української культури у зв'язку із згортанням українізації, цькування на державному рівні С. Єфремова і М. Грушевського та ін. Такі приватні розмови чекісти кваліфікували як контрреволюційні.

Першого 20 вересня 1929 р. чекісти заарештували Б. Горохівського, а 26

жовтня цього ж року – його дружину Є. Крем'янську. Їх оголосили «соціально-небезпечними елементами» і звинуватили в тому, що під виглядом Наукового товариства та гуртків з вивчення української мови та літератури вони, виконуючи директиви Й. Гермайзе, створили Кременчуцьку філію «СВУ» – підпільну контрреволюційну організацію, проводили «шовіністичну пропаганду» державної незалежності України та ін. Всі звинувачення чекістів базувалися на догадках, припущеннях, доносах «сексотів» тощо. Заарештовані відкидали будь-які звинувачення в контрреволюційній діяльності, але все було марно. На знак протесту проти арешту і безглузвих звинувачень Б. Гороховський і Є. Крем'янська оголосили безстрокове голодування. Зважаючи на моральний і психологічний тиск слідчих, Є. Крем'янська намагалася покінчити життя самогубством. Заарештованих судили за те, що попри тиск влади і її каральних органів, вони залишалися українськими патріотами і не бажали пристосовуватися до нової політичної кон'юнктури. Згідно з вироком Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 26 січня 1930 р. Б. Гороховського і Є. Крем'янську відправили на три роки до радянського концтабору [13].

У кінці 1929 р. чекісти заарештували двох гадизьких вчителів – Андрія Михайловича Хандиборенка і Андрія Петровича Голобородька. Ніяких антирадянських дій чи висловлювань за ними не спостерігалось, але їм пригадали активну участь у патріотичному вихованні молоді на початку 20-х років. Саме тоді у Гадизьку з числа української інтелігенції стихійно виник гурток під умовною назвою «Виховання нації». Його основу склали вчителі місцевих шкіл – в минулому організатори сільської «Просвіти», які займалися культурно-просвітницькою роботою, пропагуючи серед населення героїчне минуле українського народу та його культурну спадщину. Неофіційним лідером гуртка вважався Роман Голік.

За часів Української Центральної Ради Р. Голік разом із своєю сестрою Пелагеєю Якимівною організували у Гадизьку «Просвіту», а при ній – український народний хор і драматичний гурток. «Просвіта» користувалася великою популярністю серед жителів містечка, особливо серед молоді, яка за словами чекістів, була вражена «українським шовінізмом». Р. Голік до революції 1917 р. передплачував газету «Рада», влаштовував її голосні читання серед селян, регулярно організовував Шевченківські вечори, в повсякденному житті ходив в українській чумарці і вишиванці, з комуністами не дружив і ставився до них зневажливо.

З часу утворення «Просвіти» її організатори і учасники виступали за автокефалію української церкви, справедливо вважаючи, що у своїй державі має бути і своя незалежна від Московського патріархату церква.

Після офіційного проголошення в 1921 р. Української автокефальної

православної церкви (УАПЦ) серед жителів Градизька почалася жвава дискусія: якими мають бути місцеві церкви – українськими чи російськими? Головну роль у розв’язанні міжконфесійних суперечок на користь автокефалії відіграв Український хор градизької «Просвіти». Після її закриття комуністами Український хор перейшов до Покровської церкви і виконував церковні співи українською мовою. Саме під його впливом більшість віруючих, які мало розбиралися в церковних канонах, побажало, щоб і богослужіння в церкві також відбувалося українською мовою. У свою чергу чекісти вважали, що своїм хором Р. Голік приніс у Градизьк «український шовінізм». Остаточно Покровська церква утвердилася як автокефальна після приїзду до Градизька митрополита УАПЦ В. Липківського та А. Чехівського. Разом з учнями Р. Голік влаштував їм урочисту зустріч. Він також врятував від розграбування бібліотеку «Просвіти», яку комуністи хотіли передати контролюваному ними сільбуду, але Р. Голік перевіз її до семирічної школи.

Слідом за Покровською до УАПЦ перейшла і Градизька Троїцька церква. До цього найбільше зусиль доклали відомі просвітяни і прибічники автокефалії Дмитро Войтенко, Іван Медведенко, Григорій Білик, Никифор Радченко та ін.

Найближчими помічниками Р. Голіка в царині патріотичного виховання молоді були вчителі, в минулому відомі просвітяни: «перший шовініст у Градизьку» Гордій Маляр, маляр і знавець української історії Василь Капінос, син бідної вдови Олекса Погиба, Федір Ломако, Андрій Хандиборенко, Феодосій Карась, Олексій Зеленський, Пилип Гук та ін.

Більшість з перерахованих вище осіб або їхні близькі родичі були учасниками Української революції 1917 – 1921 років, неодноразово зазнавали гонінь і переслідувань від радянської влади. Наприклад, Феодосій Карась за часів Центральної Ради був помічником коменданта Кременчука і старшиною в армії УНР; Степан Ніколенко командував кінною сотнею при військовій комендатурі в Кременчуці за Директорії УНР. Федір Ломако – прапорщик російської армії, з приходом білогвардійців був мобілізований до Добровольчої армії, але втік і пристав до українських повстанців. Брат Андрія Маляра служив у сотні «чорношличників» армії УНР, а після поразки Визвольних змагань тривалий час переховувався – жив під чужим іменем у Мелітопольському окрузі.

Пилипа Гука на початку першої світової війни мобілізували до царської армії, але через хворобу невдовзі комісували і він повернувся до батьків у Градизьк, активно працював у «Просвіти», брав участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського, при Директорії УНР працював у канцелярії військового коменданта Кременчука, за волю України воював у загонах отамана

Скирди. У 1920 р. під час однієї з каральних операцій був заарештований чекістами, але по дорозі до Кременчука втік з-під конвою. Протягом 1920–1923 років навчався в Київському інституті народної освіти, після закінчення якого працював учителем трудової школи в Градизьку [14].

Андрій Хандибенко народився в сім'ї заможного селянина – хуторянина, був учасником Української революції 1917–1921 років. Після остаточного Утвердження на Полтавщині більшовицького режиму з кінця 1919 р. спочатку працював рядовим учителем, а пізніше – завідуючим 3-ю трудовою школою у Градизьку. У травні 1922 р., як син «куркуля», був заарештований кременчуцькою Чека, але через 10 днів за відсутністю складу злочину його звільнили з-під варти. З тавром «неблагонадійного» до керівництва школою і навіть учительської роботи не допускали. Деякий час був безробітним, а коли розпочалася політика українізації (дерусифікації) завідуючий 1-ю трудовою школою І. Медведенко запросив його до себе на роботу.

Андрій Голобородько в числі інших однолітків під час Першої світової війни був мобілізований до царської армії. Як новобранця з середньою освітою, його направили на навчання до Віленського військового училища в Полтаву, яке закінчив відразу після зречення Миколи II від царського престолу. Після декількох місяців перебування у запасному полку був направлений на фронт – служив у 615-му Киверському полку, був комендантом пристані у Кременчуці і завідував військовими складами у місті. Після більшовицького перевороту в російській армії почалося масове дезертирство і у грудні 1917 р. А. Голобородько повернувся додому та влаштувався на роботу вчителем в одній із кременчуцьких шкіл. Під час першої агресії більшовицької Росії проти України добровільно вступив до українського війська, а в часи Української держави гетьмана П. Скоропадського з армії дезертирував, позаяк вважав гетьмана німецькою маріонеткою, повернувся до Градизька і жив напівлегально. Коли до влади в Україні прийшла директорія УНР. Знову вступив до української армії, зокрема, в районі станції Лозової воював проти червоних агресорів у полку отамана Волоха. З приходом в Україну денікінців служби в Добровільній армії уникнув і переховувався. Після поразки білогвардійців в Україну втретє в кінці 1919 р. повернулися російські більшовики і А. Голобородька мобілізували до Червоної армії, служив при штабі 14-ої Особливої армії. Демобілізувався у грудні 1920 р. і відразу вступив до Київського кооперативного інституту [15].

Влітку 1922 р. А. Голобородько приїхав на канікули до батьків у Градизьк і, як колишній російський офіцер та вояк армії УНР, був заарештований чекістами, але з – під варти втік і повернувся до Києва. Під час навчання в кооперативному інституті підтримував зв'язки з Р. Голіком та іншими членами патріотичного гуртка української інтелігенції у Градизьку. Їх діяльність через

«сексота» Миколу Тонкошкура знаходилася під постійним контролем ДПУ. М. Тонкошкур воював у армії УНР проти червоних і білих агресорів і разом із нею пішов на еміграцію до Польщі. Після оголошеної урядом УСРР амністії учасникам антирадянського Руху опору повернувся в Україну, працював учителем Бутенківської трудової школи Манжेलіївського району Кременчуцької округи. В 1923 р. став таємним інформатором ДПУ, а наступного року після знайомства з Р. Голіком увійшов до кола учасників гуртка «Виховання нації».

Завдяки доносам М. Тонкошкура справу градизької інтелігенції протягом 1925–1926 років «розробляли» київські й полтавські чекісти. Декілька разів членів гуртка заарештовували, але ніякої політики в їхній діяльності не виявляли і, протримавши тиждень зо два під арештом, відпускали. Слід мати на увазі, що в 20-х роках правлячий в СРСР комуністичний режим проводив політику кореонізації (в УСРР – українізації), тому ставився доволі поблажливо до легальних проявів українського національного життя.

Все ж перебувати під постійним контролем чекістів і страхом в будь-який час бути заарештованими унеможливили подальше проживання вчителів – патріотів у Градизьку. Більшість із них, в тому числі і Р. Голік, в середині 20-х років покинули селище і роз'їхалися по безкраїх просторах СРСР, втративши зв'язок між собою. У Градизьку залишилися лише А. Хандиборенко та А. Голобородько, які й були заарештовані у жовтні 1929 р. Після тривалого перебування у кременчуцькій тюрмі і прискіпливих допитів уповноважений Кременчуцького окружного відділення ДПУ Резніченко своїм рішенням від 15 січня 1930 р. за відсутністю складу злочину припинив їхню справу і звільнив з-під арешту. Як склалася їхня подальша доля і чи пережили вони «великий терор» другої половини 30-х років – невідомо [16].

Іван Савич Назаренко народився в селі Діївка Онуфріївської волості Херсонської губернії в сім'ї селянина-бідняка, яка не мала власної землі. Щоб прогодувати чисельну родину, батько пішов на заробітки до Крюкова і влаштувався на лісовому складі різноробом. І. Назаренко після закінчення початкової земської школи жив разом з батьками. В 1916 р. за ненавмисне вбивство на побутовому ґрунті був засуджений військовим судом Одеського військового округу на 8 років тюремного ув'язнення. Лютнева революція 1917 р. в Росії звільнила його з тюрми, але Тимчасовий уряд відразу ж мобілізував до війська, воював на Південно-Західному фронті. Після більшовицького перевороту і розвалу старої російської армії І. Назаренко деякий час охороняв від розграбування цукрові заводи на Харківщині, потім повернувся додому і виконував обов'язки секретаря «Просвіти» імені Б. Грінченка в Діївці та «Братства молоді» імені А. Тесленка у Крюкові. На початку 1919 р. його мобілізували до Червоної армії і послали на придушення

протибільшовицьких селянських виступів на Правобережній Україні.

У серпні 1919 р. під час наступу денікінців І. Назаренко самовільно залишив Червону армію і поїхав провідати хвору матір у Діївці (чекісти пізніше кваліфікували такий вчинок як дезертирство), де продовжував проводити просвітницьку роботу під самостійницьким гаслом «Геть непрошених гостей з нашої хати!» У серпні 1920 р. його знову мобілізували до Червоної армії, але на фронт боротьби з поляками та бароном Врангелем не послали. У складі Трудової армії (ідею їх створення подав Троцький) і заготовляв дрова у Корсунському повіті на Київщині, доки трудармійців не розігнали українські повстанці. Після демобілізації у жовтні 1921 р. з червоного війська І. Назаренко влаштувався на роботу на Крюківському вагоноремонтному заводі. У рік смерті «вождя світового пролетаріату» більшовики оголосили ленінський призов до своєї партії. Як колишньому червоноармійцю і пролетарію, І. Назаренку запропонували вступити до ВКП(б) і він подав заяву. Водночас запишався щирим українським патріотом і активно підтримував політику більшовицької партії на українізацію (дерусифікацію), в якій вбачав продовження започаткованого українськими урядами курсу на національне відродження краю.

Радянську владу І. Назаренко розглядав як окупаційну, чужу для України і не приховував цього. Своє неприйняття більшовицького режиму переініс на представників єврейського і російського етносу, яким належала провідна роль в системі партійно – радянської номенклатури УРСР. У 1926 р. у приватних розмовах з робітниками він говорив: «Я не можу байдуже дивитися, як жиди і кацапи вбивають національну культуру,.. не дають життя українському народові» [17].

У 1927 р. в заводському клубі імені Котлова утворився драматичний гурток і капела бандуристів. І. Назаренко в числі перших записався до них і був солістом капели, також регулярно відвідував місцеву УАПЦ. Разом з капелою бандуристів виступав у сільських клубах і перед робітничими колективами. Під час одного з виступів у клубі гранітного кар'єру він побачив портрет Лазаря Кагановича (на той час Генерального секретаря ЦК КП(б) У) і поставив перед завідуючим клубом Івановим ультиматум: «Приберіть звідси жидів, інакше я грати не буду!» Не приховував І. Назаренко і свого негативного ставлення до правлячої комуністичної партії, кандидатом у членство якої перебував. Спілкуючись під час обідньої перерви з робітниками, говорив: «Всі труднощі мають місце тому, що при владі сидять жиди і кацапи, які тиснуть на робітничий клас. Партія нам нічого не дає, за що ми тільки членські внески платимо?»

Всі ці «контрреволюційні» розмови через систему таємних інформаторів відразу ж ставали відомими політичній поліції, а через неї і партійним

органам. І. Назаренка викликали на партійне зібрання, щоб вирішити його подальше перебування в КП(б)У, але на нього він не прийшов і заявив: «Краще піду в театр дивитися на минуле неньки-України, за яку віддав би душу і все своє життя». З КП(б)У його виключили заочно, позаяк будь-які зв'язки з місцевим партійним осередком він втратив і був категоричним противником лінії партії на суцільну колективізацію сільського господарства.

Хлібозаготівельна криза 1927–1928 років викликала різке погіршення матеріального становища жителів міст і змусила правлячий режим запровадити карткову систему постачання. Тисячі селян, в тому числі «розкуркулених», рятуючись від примусової колективізації, потягнулися до міст і робітничих селищ, але не маючи відповідної кваліфікації, змушені були виконувати важкі фізичні роботи. У розмовах з робітниками кривківського заводу, більшість з яких були вчорашніми селянами з навколишніх сіл, І. Назаренко у вересні 1929 р. так висловлював своє ставлення до спроби комуністів загнати всіх селян до колгоспів: «Ось, товариші, до чого дожилися при радвладі, їсти нічого... На селі пограбували селян і намагаються втягнути їх у колективи – зробити кріпосними рабами. Виникає запитання: для чого все це і кому воно вигідне? Звичайно, тільки жидам, які й раніше нічого не робили і тепер ніде їх не побачиш на важких роботах». Робітники схвально сприймали такі розмови.

Таємні інформатори повідомляли «компетентним органам» і про інші випадки «контрреволюційних» розмов В. Назаренка з робітниками. Читаючи серед гурту робітників газету, він коментував: «Газета пише, що за кордоном заарештовують комуністів, але їх не розстрілюють, а у нас українців розстрілюють пачками, це називається самовизначення народів, але питається: хто цій купці бандитів-правителів дав таке право? Зібралися жиди зі всього світу і правлять українцями, а вони мовчать і терплять. Досить мовчати, потрібно взяти і вигнати цих бандитів». Це вже був прямий заклик до бунту і комуністичний режим не міг більше терпіти такої зухвалості від колишнього члена ВКП(б). У січні 1930 р. І. Назаренка заарештували, але через місяць випустили з Кременчуцького ДОПРу № 5 з підпискою про невиїзд, але справу не закрили. У квітні його знову заарештували і згідно з вироком судової «трійки» при колегії ДПУ УССР відправили на 5 років до концтабору [18].

Справа «СВУ» потягнула низку інших фальсифікованих кримінальних справ, до яких чекісти намагалися долучити і учнівську молодь. Десять років більшовики через піонерську і комсомольську організації та політичну демагогію намагалися прищепити їй комуністичну ідеологію і перетворити українців на нову історичну спільноту – радянських людей. Але попри всі намагання правлячого режиму більшість юнаків і дівчат продовжували за-

лишатися патріотами своєї Батьківщини – України.

У 1928 р. серед учнів Першої трудової Лохвицької школи виник цілком легальний літературний гурток учнівської молоді, який у березні наступного року дістав назву «Молоде братство України». Ініціатором його створення був завідуючий школою, одночасно учитель суспільствознавства і української мови та керівник ним же створеного драматичного гуртка. Михайло Павлович Савченко. Народився він 1893 р. на хуторі Гапонівка Сенчанської волості Лохвицького повіту в сім'ї дяка. Під час навчання в Полтавській Духовній семінарії взяв участь у страйку, за що на рік був виключений з навчального закладу. По закінченні семінарії вступив до Київського університету, але на початку 1917 р. був мобілізований до царського війська і направлений на навчання до Київської військової школи. Закінчити її встиг напередодні першого приходу в Україну червоних військ з Росії, воював у армії УНР, був організатором товариств «Просвіти» в Лохвицькому повіті, за радянської влади працював учителем. У 1923–1924 роках М. Савченко брав участь у страйках вчителів Лохвицького повіту з вимогою підвищення заробітної плати «Активістом» радянської влади не був, скоріше перебував до неї у внутрішній опозиції.

Гурток учнівської молоді (чекісти вважали його «групою українських шовіністів») мав культурно-просвітницьке спрямування, намагання учнів реалізувати свої літературні здібності у тісному зв'язку з життям українського суспільства, до нього входили учні 7-ої групи (класу) Дмитро Зуб, Григорій Заславець, Віктор Литвиненко та ін. Гуртківці робили спроби писати вірші, які чекісти вважали «шовіністичними» і поширювали їх серед своїх товаришів та учнів з інших шкіл. В них вони передавали свою любов до України, тривогу за її долю та долю селянства, яке стало жертвою комуністичних експериментів в період суцільної колективізації. Зокрема, під час обшуку начальник лохвицької міліції у квітні 1929 р. відібрав у Г. Заславця декілька поезій, серед них «Плачуть, стогнуть», «Намалюю тобі щось», «З вогню та в полум'я», «Оце тобі». В них автор змалював тяжку долю українських селян, яких ошукала радянська влада, пообіцявши в 1917 р. мир і землю, а під час колективізації позбавила і землі, і майна, і свободи. Вірші закінчувалися закликem стати на захист «самостійної неньки – України». Д. Зуб пропонував дістати друкарську машинку і видати збірник учнівських віршів для поширення серед лохвицьких селян, але таке бажання виявилось лише мрією.

У 1929 р. всі члени літературного гуртка разом з кого керівником М. Савченком були заарештовані. Зважаючи на те, що учні були неповнолітніми, їх незабаром звільнили з ув'язнення, але вислали з Лохвиці і розіслали по інших навчальних закладах. М. Савченка згідно з рішенням судової «трій-

ки» при колегії ДПУ УСРР від 20 березня 1930 р. було засуджено на 4 роки виправно-трудових таборів, а його вчителя Сергієвського вислали за межі України.

Д. Зуб у листі до свого товариша В. Литвиненка 3 жовтня 1929 р. писав про своє життя і навчання у Березово-Рудківській профшколі: «Живу так, аби жити: книжок немає, зошитів теж немає. А на кухні щодня вдень суп, увечері суп і вранці суп без хліба. Як сам бачиш, життя кепське, та коли воно гарне було, як ще й досі стипендії не дали» [19]. Не витримавши голодного життя в школі, Д.Зуб у листопаді 1929 р. залишив її і повернувся до своїх батьків у село Риги Лохвицького району.

Про існування учнівського «Молодого братства України» радянська політична поліція дізналася від одного із своїх чисельних таємних інформаторів («сексотів»), якими були нашіпговані всі ланки суспільного життя. Одні з них, щоб довести свою відданість режиму, служили ДПУ цілком добровільно. До цього їх зобов'язувало членство в піонерській і комсомольській організаціях та комуністичних осередках, інші – з примусу під впливом шантажу і погроз. Останніх навіть притягували до кримінальної відповідальності за неналежне виконання покладених на них обов'язків «стукача».

Прикладом може служити «сексот» Володимир Ярошенко – уродженець міста Бобровиця Чернігівської губернії, рахівник за фахом. Лохвицьке ДПУ завербувало його в 1931 р., коли він працював помічником бухгалтера в радгоспі «Рокита». Одночасно йому присвоїли кличку «Яровий». В коло обов'язків В. Ярошенка входило стежити за адміністрацією радгоспу і повідомляти про їхні дії й розмови «компетентним органам». У січні 1932 р. радгосп «Рокита» перейшов до Чорнухинського району, а вже наступного місяця Лохвицький райвідділ ДПУ передав В. Ярошенка разом з мережею інших інформаторів своїм колегам з сусіднього району. 22 березня уповноважений Чорнухинського райвідділу ДПУ Дяченко встановив з В. Ярошенком контакт і запропонував з'явитися для знайомства та інструктажу до нього, але «сексот» не прибув. Така ж пропозиція, але у формі наказу, була повторена 18 травня 1932 р., проте В. Ярошенко з'явився на виклик лише на початку липня, мотивуючи тим, що весь час був дуже зайнятий на роботі. Протягом цього часу він надіслав чекістам лише чотири несуттєвих повідомлення, а до кінця 1932 р. – не передав жодного. У зв'язку з цим, чекісти зробили висновок, що В. Ярошенко «злісно ухилявся від надання інформації органам ДПУ про шкідництво в радгоспі «Рокита». 18 грудня його заарештували і згідно з вироком Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 4 березня 1933 р. вислали на три роки до Північного краю Російської федерації [20].

Одна з підпільних організацій «петлюрівського гатунку» була викрита

чекістами у Великобагачанському районі у травні 1929 р. Заднім числом її «прив'язали» до справи «СВУ». На їхню думку вона виникла на хуторі Балюки в 1924 р. з ініціативи студента Григорія Федоровича Кваші та вчителя Василя Павловича Лукаша. Г. Кваша народився 1900 р. на хуторі Кротовщина Великобагачанської волості Миргородського повіту в сім'ї селянина-бідняка. Його батько мав лише 1,25 десятин землі, яка не могла прогодувати сім'ю і він змушений був наймитувати у тамтешніх поміщиків та заможних селян-хуторян. Після закінчення початкової земської школи Г. Кваша продовжив навчання у Миргородській художньо – керамічній школі. Одержав професію хімік-лаборант і був направлений на роботу за фахом на Луганський емаліровочний завод. Із своїм однолітком В. Лукаш познайомився 1923 р. і знайшов у ньому однодумця і співника.

Протягом 1924–1927 років організація (скоріше група однодумців) поповнилася Григорієм і Олександром Балюками, Федором Кушнериком, Саввою Терещенком з Великобагачанського району, Григорієм і Кузьмою Левченками, Кузьмою Овчаренком, Василем Ясюком з Остапівського району та ін. У бесідах з ними Г. Кваша переконував селян, що покращити їхнє життя можна лише за умови звільнення України від більшовицького ярма, для цього потрібно об'єднати українців навколо національної ідеї. «Наш ідеал, – говорив він, – Українська Народна республіка, наш герб – тризуб» [21]. Зрадників України пропонував карати смертю, але закликав утримуватися від активних виступів проти радянської влади, позаяк терор проти носіїв більшовицького режиму не на часі і викличе посилення репресій проти українських патріотів. Головним в діяльності підпільників має бути просвітницька робота, національне виховання молоді і антикомуністична агітація.

Дещо пізніше до гурту української інтелігенції долучилися брати Олександр і Сергій Никони (на слідстві в ДПУ вони заперечували свою участь у підпільній організації). С. Никон до революції мав 30 десятин землі, закінчив вищу початкову школу, у 1919 р. був мобілізований до Добровольчої армії генерала Денікіна і кілька місяців воював у її складі, потім дезертирував. С. Никон довго не погоджувався на пропозицію Г. Кваші бути резидентом опозиційної до влади організації (групи селян) у Великобагачанському районі, але зрештою погодився і залучив до неї колишніх повстанців із загонів А. Левченка Андрія і Олександра Балюків, Івана Коваленка та ін.

В. Лукаш був батьком п'яти дітей, мав середню педагогічну освіту. У 1923 р. йому довелося (за нез'ясованих обставин) змінити професію вчителя на чекіста. За направленням миргородського політбюро (структурного підрозділу ЧеКа у складі радянської міліції) працював уповноваженим по Великосорочинському районі. Невідомо, як він, будучи українським патрі-

отом, служив у радянській політичній поліції, але в 1927 р. залишив невдячну роботу чекіста і працював учителем у Дніпропетровському окрузі, останнім часом завідуючим Софіївською початковою школою № 2 Близнюківського району.

Починаючи з 1920 р., більшовики, щоб розколоти селянство за майновою ознакою і створити собі більш надійну опору на селі, почали здійснювати аграрну реформу. Де була не більшовицька, а есерівська програма вирішення аграрного питання, яка зводилася до перерозподілу землі по справедливості («по їдцях»). Селяни, які втратили частину своєї землі, стали в опозицію до комуністів, а хто отримав додаткові земельні наділи, об'єдналися в комітети незаможних селян і стали опорою більшовиків на селі. Постраждали від аграрної реформи часто збиралися і обговорювали між собою злободенні питання, найчастіше політику радянської влади, своє непевне становище в умовах непу, господарські справи тощо. Найчастіше збиралися у приватних помешканнях Павла, Карпа та Василя Балюків.

24-річний Павло Балюк був сільським учителем і користувався великим авторитетом серед малограмотних і неграмотних селян, які прислухалися до його думки, особливо в питаннях політичних. До революції 1917 р. його сім'я мала 14 десятин землі, але в 1921 р. комуністи забрали в неї 5,5 десятин. Василь Балюк в результаті «чорного переділу» з 18 десятин землі втратив 12. Він був активним повстанцем у загонах отамана А. Левченка, а після поразки повстання деякий час переховувався і додому повернувся в 1922 р. Чекісти приписували йому участь у розправі над представниками радянської влади.

У 1921 р. комуністи розформували як політично ненадійну караульну роту залізничних військ Всеросійської ЧеКа, що стояла в Миргороді. Червоноармійців не демобілізували, а просто розігнали без будь-яких соціальних гарантій. Частина з них розійшлася по обійстях жителів хутора Балюки. Коли на хутір для «викачки» хліба в супроводі міліції прибув російський продовольчий загін, селяни повстали проти непрошених гостей і на садибі Сидора Балюка вбили голову Балюківського комнезаму Хрущинського, двох міліціонерів, двох більшовицьких комісарів і п'ять комунарів [22].

Відомо, що більшість українського селянства, крім сільської голоти, якій нічого було втрачати, не сприймала проголошеного правлячим режимом курсу на суцільну колективізацію сільського господарства. Особливе невдоволення виявляли заможні селяни, які в результаті «чорного перерозподілу» 1920–1923 років втратили частину своєї землі. В результаті колективізації кінця 20-х років їм загрожувало друге «розкуркулення» і остаточне розорення. Саме цю групу селян, щоб загнати решту до колгоспів, чекісти оголосили повстанською організацією і піддали репресіям. Скори-

ше це була група однодумців, яка стояла в опозиції до радянської влади та її експериментів над селянством. Чекісти звинувачували їх не в конкретних, навіть з точки зору радянського судочинства, протиправних діях, а в неприйнятті ними більшовицького режиму, в участі в боротьбі за волю України. Вся вина селян полягала в тому, що до революції 1917 р. частина з них вважалася «куркулями» або вихідцями з куркульських сімей. Дехто в добу Української революції 1917–1921 років служив в армії УНР. У загонах отамана А. Левченка, крім перерахованих вище, воювали Петро, Григорій і Платон Балюки та Митрофан Васюк. Незважаючи на те, що постановою Всеукраїнського ЦВК від 2 листопада 1927 р. учасники протибільшовицького Руху опору отримали амністію, чекісти продовжували розглядати їх як ворогів і контрреволюціонерів. Таким було радянське правосуддя. Селян судили за минуле.

Всього до кримінальної відповідальності було притягнуто 26 селян Балюків та сусідніх з ним хуторів. Справу вів уповноважений Лубенського окружного відділу ДПУ Аронов. Підсудних допитували ночами із застосуванням незаконних методів, (яких саме в документах про реабілітацію в 1957 р. не уточнювалося). Згідно з вироком Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 26 серпня 1929 р. Григорій Кваша, Василь Лукаш, Павло Балюк, брати Василь і Андрій Балюки, Петро Балюк і Харитон Марченко були засуджені до смертної кари.

Обставини їхньої смерті зафіксовані у кримінальній справі, що зберігається у відомчому архіві Управління СБУ в Полтавській області. 7 вересня 1929 р. о 23 годині 45 хвилин засуджених доставили з Лубенського ДОПРУ № 7 у двір команди особливого призначення ДПУ і рівно опівночі начальник фельдвідділення М. Д. Фролов пострілом у голову з револьвера системи «Наган» виконав смертний вирок. О 2-ій годині ночі 8 вересня «тіла розстріляних були похоронені у тому ж одязі, в якому взяті з ДОПРУ на міському цвинтарі, сліди могили замасковані» [23]. Сім'ям розстріляних чекістів не повідомили про їхню смерть і до 1957 р. про їхню долю рідні нічого не знали. 7 учасників міфічної «антирадянської націоналістичної організації» були засуджені на 10 років виправно-трудоих таборів, 5 осіб – на 5 років, 4 – на 3 роки і двоє – на три роки висилки до Сибіру, одного фігуранта справи звільнили з – під варті.

У кримінальній справі зафіксовані й долі деяких балюківських «контрреволюціонерів», які відбули покарання і повернулися додому. Колгоспники Пилип Онушко, Федір Пасько і Дмитро Балюк померли від голоду в 1933 р., Савелій Терещенко помер від хвороби під час німецької окупації в 1942 р., Андрій Чвала і Панас Балюк були мобілізовані до Червоної армії і загинули на фронті в 1943 р. Митрофан Васюк разом із сином-поліцаєм виїхали

з німцями восени 1943 р. і їхні сліди загубилися в післявоєнній Європі.

Олександр Никон вважався активістом радянської влади, в період непу працював секретарем сільської ради і завідуючим хатою-читальнею. В 1928 р. був призваний до лав Червоної армії, служив у 224-му стрілецькому полку 75-ої стрілецької дивізії, що дислокувалася в Лубнах. 21 травня 1929 р. разом з іншими жителями Балюків був заарештований і засуджений на 10 років концтабору. Покарання відбував на будівництві Біломорсько–Балтійського каналу, вважався «ударником» і був достроково звільнений 9 грудня 1935 р. Додому не повернувся і до 1955 р. працював головним агрономом у Каргопольському концтаборі на станції Єрцево Коношського району Архангельської області.

Лубенські чекісти проявляли особливу заподадливість у пошуках противників комуністичного режиму і фабрикації з них «контрреволюційних» організацій і груп. Одну з них – із студентів Немировичівського (Великі Сорочинці протягом 1925–1931 років називалися Немировичі) педагогічного технікуму, іншу – з устивицьких селян, колишніх учасників Визвольних змагань 1917–1921 років.

Група українських патріотів у технікумі склалася в 1928 р. Це були сільські юнаки 18–20 років, для яких професія вчителя початкової школи була єдиним засобом уникнути підневільної праці в колгоспах і здобути освіту. Серед них – Панько Лутай, син «ідейного петлюрівця» Степан Макаренко і Олексій Мануйленко з Устивиці, Михайло Усик з Шарківщини, Юрій Федірко з Лубенських хуторів, Яків Кривко з Лютеньки Гадяцького району та ін. З них О. Мануйленко, Я. Кривко, С. Макаренко і М. Усик були членами ВЛКСМ, але Д. Кривка і М. Усика виключили з комсомолу як «класово ворожих», а С. Макаренко покинув його за власним бажанням.

Студенти мешкали в гуртожитку та у приватних оселях, жили бідно. Часто збиралися для приготування спільних обідів, під час яких обговорювали поточні події, зокрема ті, що стосувалися колективізації сільського господарства, засуджували насильство комуністів над селянством. Поступово склалася група студентів-однодумців. Вони читали заборонену радянською владою літературу: нецензуровані поезії Т. Шевченка, праці І. Грушевського, історичний роман П. Куліша «Чорна рада» та ін. Під час дискусій доходили висновку, що причиною всіх бід селянства є колоніальне становище України, яка перебуває під московським ярмом, а влада належить не українцям, а «кацапам і жидам». Єдиним виходом уникнути трагедії українського народу під час комуністичних експериментів мало бути відновлення української державності у формі УНР. Ідейним натхненником українських патріотів чекісти вважали уродженців Устивиці П. Лутая та С. Макаренка, позаяк їх батьки в добу Української революції були відомими

громадськими діячами на Миргородщині.

Справі устивицьких селян чекісти присвоїли оперативну назву «Казачество». До неї включили колишніх активних учасників Української революції 1917–1921 років: сотника «вільного козацтва» Андрія Короленка, його брата півсотенного Гната Короленка, рядового Устивицької сотні «вільного козацтва» Василя Закладного, члена Української центральної Ради Кіндрата Шелудченка, вояка армії УНР Василя Шияна, повстанця із загону отамана Мусієнка Леонтія Білоуса, вчителя Яреськівської сільськогосподарської школи Максима Наливайка та ін. [23-А]. Вони не сприймали більшовицьких експериментів над українським селянством (хлібозаготівельних кампаній, так званого самообкладання, насильницької колективізації тощо), які були спрямовані на розорення, а згодом і ліквідацію найбільш успішних виробників сільськогосподарських продуктів.

Збиралися невдоволені радянською владою устивицькі селяни у помешканні сільського фельдшера Пилипа Шнейдера. Присутні були категоричними противниками курсу більшовиків на штучний розкол селянства за майновою ознакою (більшовики це називали розпалюванням класової боротьби на селі), виступали за ліквідацію комнезамів і відновлення діяльності Селянських спілок – професійних організацій українського селянства. Вечорами співали національний гімн «Ще не вмерла Україна» та інші патріотичні українські пісні. Їхні погляди поділяв і священник УАПЦ Іван Артеменко – уродженець хутора Пузирі Худоліївської волості Хорольського повіту. Під час Першої світової війни він служив інтендантом, мав військове звання унтер – офіцера. До УАПЦ прийшов, керуючись своїми релігійними переконаннями. У 1922 р. єпископ К. Кротевич висвятив його на диякона, а в 1925 р. – на священника. І. Артеменко закликав молодь відвідувати церкву, а не ходити до сільбуду, який комуністи перетворили на осередок розпусти.

Г. Короленко в 1917 р. вступив до українізованої частини російської армії і від 81-ої піхотної дивізії став делегатом 2-го Всеросійського Селянського з'їзду, який проходив у грудні цього ж року. У січні 1918 р. повернувся до Устивиці і разом з братом Андрієм організував сотню «вільних козаків», яка увійшла до Миргородського куреня армії УНР отамана Григорія П'явких. К. Шелудченко був одним із лідерів Миргородської повітової Селянської спілки і від неї делегований до Всеукраїнського Національного конгресу, який протягом 6–8 квітня 1917 р. відбувся в Києві. Під час стихійного повстання 1–4 квітня 1919 р. в Миргороді почався єврейський погром, під час якого загинуло 7 чоловік. Щоб врятувати решту від розправи розлюченого натовпу за наказом К. Шелудченка близько 30 євреїв заховали у приміщенні Устивицької волосної управи.

Приватні розмови опозиційно налаштованих до влади селян через мережу «сексотів», як штатних (комуністів і комсомольців), так і таємних, ставали відомими органам ДПУ. Одним з них був Олексій Мануйленко, який мав кличку «Вороний». Іншого «сексота» Михайла Іващенка за звинуваченням у неналежному виконанні своїх підлих обов'язків чекісти навіть заарештували.

Переслідування будь-яких проявів опозиційних настроїв серед селян почалися з настанням «року великого перелому». Місцеві комуністи (секретар осередку – Михайло Дзюба) зарахували К. Шелудченка до куркулів, хоча до революції 1917 р. він мав лише 2,5 десятини землі звільнили з учительської роботи. Його дітей також виключили зі школи. На захист К. Шелудченка стали євреї, яким він у 1919 р. врятував життя. Під листом з вимогою залишити його у школі підписалися Мойсей Марков, Займан Орлов, Юда Рабінович та ін. З педагогічного технікуму виключили Панька Лутая і Юрія Федірка. Першого – як сина куркуля, другого – за дворянське походження.

У середині 1929 р. лубенські чекісти, більшість з яких були росіянами або зросійщеними євреями, об'єднали справи устивицьких селян і немировичівських студентів в одну. За браком фантазій придумали їй неукраїнську назву «Союз пахарей-крест'ян» і відразу ж провели арешти. Про існування контрреволюційної організації з такою назвою заарештовані вперше дізналися лише на допитах в ДПУ. Всього до відповідальності було притягнуто 16 чоловік. Згідно з постановою судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 28 лютого 1930 р. Л. В. Білоуса засудили на 8 років далеких таборів, А. А. Лутая (батька Панька Лутая) – на 7 років, І. Артеменка, К. Шелудченка і П. Шнейдера – на 5 років. 5 чоловік одержали по три роки тюремного ув'язнення, решту звільнили від відповідальності [23-Б]

Південь Полтавщини, зокрема Кобеляцький повіт, був одним із центрів протибільшовицького Руху опору в добу Української революції 1917–1921 років та відразу після неї. Тут діяли чисельні «петлюрівські» повстанські загони, які вели боротьбу за державну незалежність України. Найбільш відомим серед них було повстання під проводом отамана Андрія Левченка, жорстоко придушене більшовиками взимку 1921–1922 років. 19 січня 1922 р. на хуторі Гречаний червоні карателі у присутності жителів, яких в лютий мороз насильно зігнали на майдан, розстріляли Максима Гречана, його сина Данила, Федота Чуйка, Петра Малика і Андроніка Твердохліба. Протягом лютого в Кобеляцькому повіті було заарештовано більше 400 учасників протибільшовицького підпілля і повстанців та їхніх родичів, а під час облави вбито 25 чоловік. Тоді ж за вироком «трійок» та інших позасудових органів біло розстріляно 114 причетних до повстанського руху селян, а в

березні 1922 р. – ще 37 [24]. Але комуністи на цьому не заспокоїлися.

Про неприйняття селянами Кобеляччини радянської влади і участь у масовому повстанському рухові більшовики згадали напередодні суцільної колективізації сільського господарства. Щоб попередити можливий вибух народного гніву, чекісти провели превентивні арешти і вчинили розправу над вцілілими учасниками антирадянських виступів та їхніми рідними. У 1929 р. Кременчуцьке окружне відділення ДПУ (начальник – Лея, керівник слідчого відділу – Флейшман) почали фабрикувати справу про «контрреволюційну організацію» в Кобеляцькому повіті, більш відому як «Гречанівська справа», яку намагалися прив'язати до справи «СВУ», процес над учасниками якої готувався в Харкові.

Суть справи полягала в тому, що уродженці Кременчуцького округу Кирило Шапоренко, Григорій Гречина, Панас Філоненко, Терешко Подзюбан і Онисій Ралко протягом 1927 р. відбували строкову службу в 9 – у стрілецькому полку 3-ої Кавказької дивізії. Земляки часто збиралися і обговорювали між собою політичну ситуацію в СРСР, обтяжливу службу в Червоній армії в далекому і незнайомому краї, ділилися новинами, які одержували з дому від рідних. А новини були невтішними. Саме тоді з ініціативи партійного керівництва ВКП(б) в СРСР розпочалася мобілізація коштів для форсованої індустріалізації за рахунок селянства, в результаті чого склалися так звані «ножиці цін», які на промислові товари свідомо завищувалися, а на хліб – штучно занижувалися. Все це викликало масове невдоволення селянства, яке поділяли і земляки-червоноармійці. В результаті тривалих дискусій вони, за словами К. Шапоренка, дійшли висновку, що «селянство України може бути політично і економічно задоволеним, якщо вдасться здійснити основний лозунг нашої програми, тобто Україна самостійна і незалежна в усіх відношеннях від інших держав, при наявності власних комісаріатів, цілковитій рівності робітників і селян, участі останніх на рівних правах у виборах тощо» [25].

Таким чином, під час служби в Червоній армії на Закавказзі серед селянських хлопців – уродженців Кременчуцького округу стихійно склався гурток однодумців, які однозначно не схвалювали політику правлячої комуністичної партії стосовно українського селянства. Вони також налагодили зв'язок із земляками українського національного району, який у відповідності з політикою коренізації (українізації) був утворений в Астраханському окрузі РСФРР.

Лідером групи однодумців вважався К. Шапоренко. Народився він 1903 р. в селі Закривчанському Царичанської волості Катеринославської губернії у бідній селянській сім'ї, яка мала лише 1,25 десятин орної землі. З 11 років наймитував: за харчі і мізерну плату пас громадську худобу. Мав великий потяг до знань і після закінчення сільської початкової школи в 1915 р. всту-

пив до Кобеляцького комерційного училища, жив у притулку (гуртожитку) при училищі. За радянської влади здобув семирічну освіту, в 1921 р. вступив до комсомолу і за його путівкою був направлений на курси продовольчих працівників при Опродкомармі 13-ої Запасної армії, яка в період переходу до непу базувалася на Полтавщині. Перебування К. Шапоренка в Полтаві співпало з першим голодом, який комуністи влаштували в Україні. Тому жив упроголодь і бідував, ніякої допомоги ні від комсомолу, ні від радянської влади не отримував.

Після закінчення курсів К. Шапоренко одержав направлення на роботу до Кобеляцького особливого продовольчого комітету, а звідти – волосним продовольчим інспектором у Бреусівку. Як активіста радянської влади йому доручили створити і очолити комсомольський осередок у Маячці. Позаяк бажаючих вступати до ленінського комсомолу було небагато, а з селян влада почала брати продовольчий податок у грошовій формі, К. Шапоренко залишив роботу продagenta, одружився і в 1923 р. повернувся до батьків, щоб займатися сільським господарством. Перебуваючи з 1925 р. на військовій службі в Червоній армії, отримав з дому повідомлення, що окружний земельний комітет відібрав у його батьків десятину землі з півтори десятини посіву. Командування полку на скаргу К. Шапоренка про неправомірні дії місцевої кременчуцької влади не реагувало. Чаша терпіння у нього переповнилася і на знак протесту він порвав з комсомолом. Після демобілізації з армії з вересня 1937 р. працював секретарем Дашківської сільської ради. Про масове невдоволення селянства курсом ВКП(б) на суцільну колективізацію сільського господарства К. Шапоренко, за його словами, переконався, коли «побував у селянській шкурі і виконував усе те, що вимагав уряд» [26].

Ще перебуваючи на військовій службі в Червоній армії, К. Шапоренко в 1927 р. познайомився з уродженцем Харкова писарем господарської роти Іваном Волощуком – таким же українським патріотом, як і він сам. Вони обмінялися адресами і після демобілізації продовжували підтримувати зв'язки листовно. Листи шифрували, щоб не дати можливості чекістам звинуватити їх у контрреволюційності. Невдовзі К. Шапоренко довідався, що за спробу створити підпільну студентську організацію у Харкові І. Волощука заарештували і відправили в Соловецький концтабір. На прохання надати матеріальну допомогу К. Шапоренко надіслав йому 20 карбованців власних коштів, пізніше – ще 15 крб. Після його арешту чекісти намагалися також прив'язати І. Волощука до Гречанівської підпільної організації.

Поступово навколо К. Шапоренка почала складатися група однодумців з колишніх однополчан і місцевих жителів, які за радянськими мірками вважалися заможними («куркулями»). Експертниками, яких радянська влада обклала податками в індивідуальному порядку. Наприклад, Василь Дридж

у 1929 р. мав сплатити 321 крб. податку, який був для нього непосильним. Тому його господарство описали і продали в рахунок погашення боргу.

К. Шапоренко на слідстві зізнався, що думка створити на захист селян підпільну організацію під умовною назвою «УНР – організація» виникла в нього ще під час строкової служби в Червоній армії. Чекісти вважали, що опозиційна до радянської влади група селян почала формуватися у серпні 1928 р. Ядро організації склали Петро Дридж, Василь Фартушний, Онисим Малик, Григорій Гречина та ін. У хаті останнього відбулося і перше організаційне зібрання однодумців.

Багато невдоволених аграрною політикою комуністів селян мали родичів, які зі зброєю в руках боролися проти більшовицьких окупантів в армії УНР або в повстанських загонах. Так, у жителя хутора Фартушного Дашківської сільради Василя Дриджа рідна сестра і брат Іван воювали в загоні отамана А. Левченка. Студентка 3-го курсу медичного факультету Київського університету Марфа Дридж добровільно вступила до загону А. Левченка і лікувала поранених повстанців, у тому числі й отамана. Після поразки повстання виїхала за кордон. Брати дружини Кирила Головненка також були повстанцями і були розстріляні червоними карателями. Від їхніх рук загинув у 1922 р. і батько Петра Дриджа – уродженця хутора Пелихи Кишеньківської волості. У боях з чекістами і регулярними частинами Червоні армії загинув брат Василя Малика Петро. Під час розправи над учасниками кобеляцького повстання в 1922 р. були розстріляні батько Серафима Чуйка і два його брати (одного з них розстріляли в Полтаві разом з А. Левченком).

Більшість учасників селянської організації, яка так і не встигла організаційно оформитися, були звичайними сільськими хлопцями 1903–1909 років народження і належали до бідняцько-середняцьких верств населення. Вони бачили, як на початку 20-х років радянська влада знищила усі національні українські партії і громадські організації, що більшість керівництва УСРР є ставлениками Кремля і чужими для України людьми. У зв'язку з тим, що в селах більшість шкіл були початковими, селянські діти не мали можливості вступати до вищих і середніх навчальних закладів і залишалися такими ж темними, як і за царизму. Виходячи з комуністичних догм, що селянство є дрібною буржуазією, воно мало нерівні виборчі права і нерівне представництво в органах радянської влади, де робітників було у п'ять разів більше, ніж селян. Праця селянина оцінювалася дешевше, ніж праця робітника, а ціни на промислові товари вищі за дореволюційні. Розорявали селян і високі податки, в результаті чого в багатьох харчів не вистачало до нового врожаю. Дітей нізачо було вдягнути і ні за що вчити. В економічному відношенні Україна перебувала на становищі колонії Росії, тому що кремлів-

ське керівництво на свій розсуд розподіляло загальносоюзний бюджет і не враховувало національні інтереси союзних республік. Більшість селян не хотіли вступати до колгоспів, хотіли бути вільними виробниками сільсько-господарської продукції у своїх господарствах, а не працювати наймитами, як в поміщицьких економіях. Спілкуючись між собою, селяни доходили думки, що «політика радянської влади на селі цілком неправильна» і ставили собі за мету «відокремитися від СРСР і створити Українську незалежну державу в її історичних кордонах» [27].

Опозиційна селянська група збиралася придбати друкарську машинку, щоб поширювати по селах листівки з програмою своєї організації, яка так і не склалася в остаточному варіанті. Її основні тези були написані К. Шапоренком 27 вересня 1929 р. уже під час допиту в застінках ДПУ. Метою селянської організації було створення незалежної Української держави на зразок Української Народної республіки. «В результаті всієї нашої діяльності, – писав він у зізнанні, – ми мали на увазі домогтися створення самостійної України». Влада в ній мала належати не партійній комуністичній номенклатурі, а всенародно обраним депутатам, селяни мали об'єднатися у спілку хліборобів, а робітники – у вільні профспілки. Земля, фабрики і заводи залишалися у державній власності. Трудяще селянство одержувало землю без викупу, яка закріплювалася у постійне користування, Україна повинна була мати власні збройні сили на чолі з військовою радою, а церква – національною і відділеною від держави [28].

Політична програма кишеньківських підпільників була колективною творчістю опозиційно налаштованих до більшовицького режиму селян. В остаточному варіанті її мали прийняти на зібранні організації 21 вересня 1929 р., але увечері того ж дня були проведені масові арешти у Дашків ці та сусідніх з нею хуторах.

Того року у зв'язку з небажанням селян продавати хліб за низькими державними цінами, які у 5–6 разів були нижчими за ринкові, в СРСР виникла хлібозаготівельна криза. Голова Дашківської сільради Андрій Дашко шаленів і не знав на кого звалити провину за невиконання планів державних хлібозаготівель. На нього тиснули з райкому КП(б)У і погрожували відібрати парт білет, але допоміг випадок.

На початку літа 1929 р. А. Дашка зустріла Варвара Дашко і повідомила, що К. Шапоренко створює якусь підозрілу організацію, до якої входить і її чоловік Тіт Самсоненко, з яким у неї через постійні сварки не склалося сімейне життя. Голова сільради передав цю інформацію дільничному міліціонеру Збаральському. Той у свою чергу доповів районному уповноваженому ДПУ, який наказав йому таємно стежити за К. Шапоренком. До відома поставили і голову Кишеньківського райвиконкому Сахна. Через півтора

місяця стеження до Дашківки автомобілем з Кременчука приїхало близько 30 співробітників ДПУ і наказали зібрати актив села – комсомольців і комнезамівців. З їхньою допомогою склали список колишніх «куркулів» і учасників повстанського руху, який включав більше 40 осіб. З'ясувати, хто з них причетний до нелегального гуртка, чекісти не стали і протягом ночі всіх заарештували, а наступного дня вивезли до Кременчука [29].

Під час обшуку у Трохима Чуйка виявили кулеметну тачанку отамана А. Левченка, яку господар переобладнав під звичайний селянський віз, а у заарештованих – 10 одиниць різнокаліберної вогнепальної зброї, в тому числі у Григорія Гречина револьвер, який він придбав за 20 крб. у Федота Фартушного – брата Василя Фартушного.

Справу заарештованих селян розглядав начальник 1-го відділення Кременчуцького окружного відділу ДПУ Флейшман і особисто його окружний начальник Лея. В процесі слідства притягнули 36 осіб. З них чекісти створили «контрреволюційну організацію» і зробили «цапами відбувайлами» за невиконання селянами планів державних хлібозаготівель. Їхню вину ні слідчі, ні судові органи навіть не намагалися довести, позаяк самого судового розгляду не було. Згідно з вироком судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 4 лютого 1930 р. 14 селян (К.П.Шапоренко, Г.А.Гречина, С.Ф.Гречина, М.А.Гречина, В.П.Фартушний, В.С.Малик, А.Є.Малик, П.Д.Лях, Л.Д.Самокиш, П.Г.Лісний, Г.І.Чуйко, А.М.Філоненко і Г.А.Самокиш) були розстріляні, 9 чоловік отримали по 10 років тюремного ув'язнення, 8 чоловік – по 5 років, п'ятьох на 3 роки вислали до Північного краю РСФРР [30].

У 50-х роках під час хрущовської «відлиги» 77-річний колгоспник з хутора Яременки Панас Павлович Гречина розшукував своїх засуджених у 1930 р. братів Григорія і Олексія, які зникли безвісти в таборах ГУЛАГу, але так нічого і не дізнався про їхню долю. Лаврентій Самсонович Самокиш, засуджений на 5 років виправно-трудова таборів додому повернувся і в 1933 р. разом зі своїм братом Йосипом помер від голоду.

Отже, «кишеньківська справа», як і більшість попередніх, була однією з перших фальсифікованих політичних справ в період суцільної. Колективізації сільського господарства, контрреволюційної організації, як такої, не існувало, була група незадоволених радянською владою однодумців державницького спрямування, які розуміли всю згубність політики комуністів по відношенню до селян. Вони зустрічалися, обмінювалися думками, але далі розмов про необхідність боротьби з радянською владою за самостійну Українську державу не йшли. Вся їхня вина полягала в тому, що вони були патріотами України і виступали проти комуністичних експериментів над українським селянством.

У зв'язку з непосильними податками у грошовій і натуральній (хлібом) формі багато селян скорочували площі посіву, розуміючи, який урожай не збереш, його все одно заберуть. Такою була політика радянської влади, коли на перший план ставилися завдання не економічні – забезпечити країну продуктами харчування, а політичні – загнати селян до колгоспів, знищивши при цьому найбільш продуктивні господарства, які давали основну масу товарного хліба. Злочинну суть сталінської політики суцільної колективізації розуміли всі, але публічно виступити проти неї наважувалися лише окремі.

17 грудня 1929 р. Полтавський окружний суд за звинуваченням у антирадянській агітації засудив на 10 років тюремного ув'язнення трьох селян Диканського району: Юхима Уманця (село Попівка), Герасима Уманця (хутір Филонівка) і Андріяна Півня (х. Жадани). Ю. Уманець до революції 1917 р. мав 80 десятин землі, у 1917–1918 р. був членом спілки хліборобів-власників, але зі зброєю в руках проти більшовиків не виступав. В результаті перерозподілу землі в 1921 р. йому залишили 9 десятин. Напередодні «великого перелому» мав коня, корову і п'ятеро овець. Запроваджене радянською владою самообкладання, вважав Ю. Уманець, піде «комуністам на галіфе». У 1929 р. місцева влада оголосила його куркулем і обклала в індивідуальному (так званому експертному) порядку. 124 крб. податку він сплатити не міг, а коли комісія в складі чотирьох комнезамівців прийшла описувати господарство Ю. Уманця, дрючком вигнав її з двору. За нездачу

Фігуранти «Гречанівської справи»

хліба державі його господарство було продане, а Ю.Уманця за опір владі засудили до одного року ув'язнення умовно.

У А. Півня комуністи у 1920 р. конфіскували господарство: 40 десятин землі, житлові і господарські приміщення, але в період непу тяжкою працею він збудував хату, сарай, комору, саж, тримав коня, корову, трое свиней і користувався 6,5 десятинами землі. У 1929 р. він здав державі лише 7 пудів хліба, тому був оштрафований на 205 крб., яких не міг сплатити. Його господарство було розорене («розкуркулене») і продане за безцінь сільським активістам. Позбавлені домівки і майна селяни розуміли всю згубність радянської аграрної політики, яка була спрямована на розорення українського селянства. «Зараз розорили нас, – говорив Григорій Юшко, – потім дійдуть до середняків, а через рік і до вас дурачків-бідняків» [31]. Вихід із скрутного становища селяни бачили один – вільно можуть жити і господарювати тільки у своїй Українській державі, ідеалом якої вважали Українську Народну республіку.

У батьків Г. Юшка з хутора Красного Жоржівської сільради Шишацького району до революції було 40 десятин землі, але в результаті «чорного переділу» 1921 р. їм залишили лише споживчу норму – по десятині землі на члена сім'ї («ідця»). Коли радянська влада запровадила грабіжницьке самообкладання, він виступив категорично проти, вважаючи, що хліб з України все одно вивезуть, а люди залишаться голодними. У 1928 р. місцевий комнезам поставив Г. Юшкові завдання – здати державі 80 пудів хліба. Хоч і з великими труднощами він його виконав, але наступного року план здачі збільшили до 270 пудів. Доведений до відчаю цілеспрямованими діями органів радянської влади на знищення заможних селянських господарств, Г.Юшко вирішив помститися своєму кривднику – активісту і члену місцевого комнезаму Василеві Малозі. Увечері 25 жовтня 1929 р. після зібрання жителів хутора з приводу закриття церкви він вистрелив через вікно у В.Малогу, але лише поранив його. Згідно з вироком Полтавського окружного суду від 24 листопада 1929 р. Г. Юшка розстріляли [32].

Випадки терору проти особливо ненависних провідників більшовицького режиму були непоодинокими, особливо під час розпочатої комуністами кампанії «ліквідації куркульства, як класу». Це була генеральна лінія ВКП(б), яка в переддень суцільної колективізації поклала початок трагедії українського селянства, Класова боротьба, що була наріжним каменем комуністичної пропаганди, породжувала ненависть і нетерпимість однієї групи селян до іншої.

У 1929 р. великого розголосу на Полтавщині набула справа про вбивство вчителя Горбівської школи Бригадирівського району Кременчуцької округи Степана Пилипенка. У 1907 р. Кременчуцьке земство призначило

його завідуючим початкової школи у своєму селі, але на початку Першої світової війни С. Пилипенка мобілізували до російської армії. В 1916 г. він закінчив Київську військову школу і одержав звання прапорщика. Після демобілізації з армії в 1917 р. продовжував вчителювати в Горбах, активно підтримував більшовицький режим. У 1921 р. взяв участь у першому «розкуркуленні» заможних односельців, зокрема Маркіяна Горбаня, з господарства якого привів додому корову і одержав десятину землі. З того часу між ними почалася неприхована ворожнеча, хоча між собою вони мали родинні зв'язки.

У період непу С. Пилипенко, як для села, зосередив у своїх руках великі важелі влади: був членом земельної комісії і головою ревізійної комісії сільської ради та головою ревізійної комісії споживчого товариства і зловживав своїм становищем. Він перестав платити податок за ділянку шкільної землі, яку використовував для власних потреб. Призначені для ремонту школи будівельні матеріали використовував для будівництва власної хати і залучав до цього учнів, намагався влаштувати на роботу в школі свою дружину, займався репетиторством тощо. Батьки з ініціативи В. Горбаня почали вимагати усунути С. Пилипенка від керівництва школою або перевести до іншого села. У 1929 р. він активно займався «розкуркуленням»: на свій розсуд визначав розміри обов'язкової Державної позики та кількість хліба, який підлягав здачі державі, описував майно боржників та ін. Своїми діями С. Пилипенко викликав ненависть більш заможної частини односельців, які жадали помсти.

У квітні 1929 р. за зловживання службовим становищем і використання праці дітей у власних цілях Козельщинський районний суд засудив С. Пилипенка на шість місяців виправних робіт і заборонив протягом трьох років займатися педагогічною роботою, але підсудний зумів використати більшовицьку ідеологію на свою користь, видавши судову ухвалу як розправу куркулів над активістом радянської влади. В апеляційній скарзі С. Пилипенко заявив, що свідки – куркулі, які вимагали розправи над бідняком. Зрештою домогся, що окружний суд скасував вирок районного.

Вчинити акт помсти над кривдником зголосився М. Горбань. Чашу його терпіння переповнила і особиста образа: син учителя побив Павла – сина М. Горбаня. Останній намовив вчинити вбивство Йосипа Панасенка – сироту, завжди голодного і обірваного. І. Горбань пообіцяв купити йому нову сорочку і штани. В ніч з 1-го на 2-е серпня 1929 р. пострілом з карабіна Йосип застрелив С. Пилипенка, коли він повертався додому із станції Галещина. Згідно з постановою судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 6 листопада 1929 р. замовник і виконавець убивства були засуджені до розстрілу [33].

Восени 1929 р. в селі Перервенці Яблунівського району Лубенської

округи почали поширюватися чутки, що місцевий приймак, пічник за фахом Ярмола Олександрович хоче створити для боротьби з радянською владою повстанську організацію. Цю ідею підхопив експертник (оподатковувався в індивідуальному порядку) Пилип Талан і почав агітувати вступити до неї односельців, які зазнавали утисків від більшовицького режиму. Центром зібрань селян була його хата. У сусідніх селах і хуторах знайшлися одностудії, які заклали підпільні осередки протибільшовицького опору. Але серед підпільників виникли великі сумніви щодо здатності Я. Олександровича очолити організацію – надто часто він зловживав спиртними напоями. Тоді керівництво групою невдоволених і здатних на рішучі дії селян перебрав Данило Охріменко – студент Маріупольського педагогічного технікуму і, за словами чекістів, «затятий націонал – шовініст». Він же очолив повстанський комітет та склав програму підпільної організації, яка передбачала в разі перемоги повстання проголосити незалежну Українську державу у формі УНР. Першочерговим завданням комітету була агітація серед селян, які зазнали утисків від радянської влади, залучення їх до підпілля і підготовка збройного повстання.

Селянське повстання мало початися 25 березня 1930 р., але через невідповідність його перенесли на 7 квітня. Напередодні увечері мешканці хутора Сисенкове почали збиратися в хаті Федора Курила та його сина Андрія. Першими підійшли три брати Жили (Іван, Андрій і Василь), брати Іван та Григорій Камарда, Григорій Пучко та ін. У декого з них були мисливські рушніці, у решти – дрючки, вила, сокири. Перед виступом для хоробрості всі випили горілки.

Батьки 23-річного Івана Жили до революції мали 17,5 десятин землі, робочу худобу і реманент. Перший раз родину «розкуркулили» в 1921 р. Тяжкою працею за роки непу вони досягли певних статків, але настав рік «великого перелому» і І. Жилу оголосили куркулем та обклали податком у сумі 182 крб., який він сплатити не міг. Тоді сільські активісти на чолі з Іваном Сухоносом «розкуркулили» його вдруге: в рахунок боргу продали клуню з сіном, саж, два стійки соломи, плуг, 59 плодівих дерев (?), чотири лавки з хати, дві подушки та ін.

Повстанці збиралися напасти на залізничну станцію Драбово, роззброїти міліцію і ліквідувати там радянську владу. Вони чомусь були впевнені, що селянське повстання відбудеться одночасно по всьому СРСР. Нападом керував Д. Охріменко. Пізніше на слідстві І.Жила заявляв, що «в повстанні брав участь з охотою». Сліпа лють за загублене життя і ненависть до гнобителів-комуністів та їхніх прихвостнів штовхала селян на безрозсудні вчинки.

По дорозі на станцію І.Жила запропонував розправитися з І.Сухоносом, який описував господарство його батька. Коли підійшли до садиби, поба-

чили старика Християна Сухоноса, який виходив із сарая, і зарубали сокирою. Його два сини хотіли вискочити з хати, але І. Камарда почав стріляти в них із берданки і вони заховалися. Тоді І. Жила вибив дрючком разом з рамою вікно в хаті. Несподівано з вікна вискочив босоніж Т. Сухонос і зник у темряві. Наздогнати його І. Жила не зміг. З вікна також вискочила Іванова сестра Марія і І. Жила в нестямі зарубав її сокирою.

Після кривавої розправи над родиною Сухоносів повстанці вирушили до Перервенець, куди мали підійти селяни з сусідніх хуторів, але нікого з них не застали. Спіймати вдалося лише місцевого активіста Арсена Шевченка, який одночасно був таємним інформатором ДПУ і мав кличку «Ображений». Г. Пучко застрелив його з рушниці. За півтора кілометра від Драбово біля мосту сисенківські хуторяни об'єдналися з перервенськими повстанцями і почали готуватися до нападу на станцію. Сигналом мала стати підпалена клуня, але його не було. Коли почули стрілянину, послали на станцію розвідку. Вона повідомила, що повстанці, які передчасно увірвалися до Драбово, уже залишили станцію. Вони встигли знищити телефонну станцію, спалити справи і захопити зброю в приміщенні суду, але спроба роззброїти стрільців ДПУ із станційної охорони закінчилася невдачею і вони розбіглися. Одержавши таку звістку, розбіглися і повстанці, які готувалися до нападу. І. Жила спочатку втік до лісу, а потім перебрався до родичів у Ніжинському окрузі, де переховувався близько двох місяців, доки не був заарештований.

7 квітня 1930 р. об'єднаними силами Лубенського і Прилуцького ДПУ стихійний виступ селян було ліквідовано. У повстанців чекісти вилучили 20 одиниць різнокаліберної зброї. Більшість учасників нападу на Драбово була заарештована і їх чекала жорстока розправа. За вироком «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 12 липня 1930 р. були розстріляні І. Жила, його двоюрідний брат Григорій, Ф. Талан, Ф. Курило і його син Андрій. Доля керівника повстання Д. Охріменка та інших учасників повстання невідома [34].

Іван Яковенко в часи Визвольних змагань 1917–1921 років був активним повстанцем на Лубенщині, а після їхньої поразки з 1923 р. переховувався від розправи, нелегально жив під різними прізвищами, іноді таємно відвідував свою, сім'ю яка мешкала в Онішках Оржицького району. Останній раз він приїхав у грудні 1929 р. – у самий розпал колективізації, коли селян насильно заганяли до колгоспів. Тоді ж до рідної оселі повернувся і його 18-річний син Григорій, виключений, як син куркуля, з 3-го курсу Лубенського педагогічного технікуму. Через «сексотів» про їхнє перебування в Онішках стало відомо «компетентним органам». Начальник Оржицької районної міліції Яринич взяв із собою двох рядових міліціонерів Шевчука і Дадія і вирішив особисто заарештувати «бандита». При обшуку вони виявили закопаний у хаті хліб, а на горищі – колишнього спадкового дворя-

нина Павла Полішка з гвинтівкою. При спробі його роззброїти сталася сутичка, під час якої Григорій схопив сокиру і зарубав Яринича, а його батько погасив у хаті каганця. У темряві Григорій тричі вдарив сокирою і Далія, але лише поранив і йому вдалося втекти. Міліціонера Шевчука застрелив П. Полішко. Після цього нападники забрали в убитих одяг та зброю і втекли підводою у невідомому напрямку. П. Полішка міліція затримала вже на другий день, а батька і сина Яковенків спіймали пізніше у Черкаському окрузі. Під час арешту у Івана Яковенка вилучили документи на ім'я Гаврила Сахна [35].

Заарештованого П. Полішка під час слідства доставили до Лубенського ДОПРу. Вирок був передбачуваним. 23 березня 1930 р. о 23-ій годині 20 хвилин кат убив його двома пострілами з револьвера в голову. О 2-ій годині ночі вже наступного дня тіло П. Полішка поховали на місцевому цвинтарі, а сліди могили замаскували. Батька і сина Яковенків розстріляли згідно з постановою судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 26 липня 1930 р. Куркуля-експертника Івана Слинька, який знав про приїзд Івана Яковенка до своєї родини, але не доніс на нього міліції, засудили на 10 років тюремного ув'язнення, а Варвару Яковенко – на 5 років лише за те, що вона була дочкою свого батька [36].

Нова хвиля селянського невдоволення почалася вже першого колгоспного року, коли селяни побачили результати так званої колективної праці: напівголодними залишилися і люди і худоба. Колгоспники зрозуміли, скільки не працєю, мізерна оплата на трудодні за залишковим принципом не забезпечить навіть прожиткового мінімуму. Не кращим було становище і одноосібників, які не бажали вступати до колгоспів – їм у кілька разів збільшили плани обов'язкової хлібоздачі. Свідченням масового невдоволення селянства Полтавщини є дев'ятитомна кримінальна справа, яку чекісти розкручували на початку 1932 р. Основними її фігурантами зробили Кирила Петровича Харя, Степана Парлая і Кирила Рябчуна.

К. Харь народився 1878 р. в багатодітній сім'ї бідняка на хуторі Шарлаївка Полтавського повіту (нині – Диканського району) – на дев'ять душ сім'я мала лише три десятини землі. Тому вже з 8 років маленькому Кирилу довелося наймитувати у поміщицьких економіях. Революцію 1917 р. Він зустрів з великою надією на краще життя, а утворення в Києві Української Центральної Ради, – що українці нарешті будуть господарями на своїй Божої даній землі. Ця надія зникла після приходу російської Червоної гвардії в Україну на початку 1918 р. У період повстання проти гетьмана П. Скоропадського К. Харь спокусився принадами, але облудними гаслами більшовиків і став «червоним партизаном». Після другого приходу більшовиків в Україну служив у міліції, а при наближенні денікінських військ разом

з іншими провідниками комуністичного режиму втік до радянської Росії, де тяжко захворів тифом. Його невелике господарство у селі білогвардійці розграбували.

На Полтавщину К. Харь повернувся у кінці 1919 р. разом з радянською владою і був призначений головою сільської ради у своєму селі. Пізніше він стверджував, що був «головою громади» і служив людям, а не комуністам. У 1921 р. у результаті перерозподілу одержав на сім'ю 7 десятин землі і завдяки власній праці став міцним господарем. Щорічно сплачував державний податок у розмірі 70–90 карбованців, але на початку «великого перелому» місцеві комуністи зарахували його до категорії куркулів і обклали непомірними податками. К. Харь не міг зрозуміти, чому радянська влада, за яку він боровся зі зброєю в руках, намагається його розорити і зробити своїм ворогом. Образа переповнювала його серце. Після довгих роздумів дійшов висновку, що більшовицький режим за своєю природою є антиукраїнським, ворожим до селянства і не має права на існування. Все ж повірив запевненням комуністів у перевагах колективної праці і в 1930 р. добровільно вступив до колгоспу. Проте вже перший рік перебування в ньому приніс гірке розчарування: на зароблені трудодні неможливо прогодувати сім'ю і вийшов із сільськогосподарської артілі [37].

Степан Шарлай також був уродженцем хутора Шарлаївки. За радянськими мірками його родина вважалася середняцькою, адже крім сільськогосподарства він займався швецькою справою, яка була суттєвою підмогою для сімейного бюджету. Будучи мобілізованим до царського війська, у 1917 р. вступив до загальноросійської партії лівих есерів і був обраний членом армійського комітету 9-ої російської армії. Під час корніловського заколоту у серпні 1917 р. перейшов до більшовиків, а в часи Української держави гетьмана П. Скоропадського став «червоним партизаном» і членом Полтавського повітового повстанського комітету. С. Шарлай хоч і вважав себе правовірним комуністом, у той же час залишався українським патріотом і не став катом свого народу. За відмову вступити до «загону по боротьбі з бандитизмом» (українським повстанським рухом) у грудні 1919 р. був виключений з КП(б)У, але не шкодував про це.

Кирило Рябчун народився 1881 о. в Шишаках Миргородського повіту у бідній селянській родині. Безземелля і злидні змусили його шукати кращої долі в Сибіру, куди переселився під час Столипінської аграрної реформи, але там не прижився, втратив і ті злидні, які мав. Тому почав шукати щастя за кордоном, протягом 1909 – 1910 років побував у Китаї, Японії і США. Щастя не знайшов і повернувся додому таким же бідним, як і був. У 1914 р. К. Рябчуна мобілізували на фронт, але через кілька місяців він потрапив до німецького полону і перебував у ньому до кінця війни. У період непу, не

покладаючи рук, працював на своїй землі, але особливих статків не нажив, проте сім'я не голодувала. Більшовицького режиму не сприймав і не приховував цього, тому в 1927 р. заарештований і півроку перебував у в'язниці. Попри тиск влади, до колгоспу так і не пішов, залишився одноосібником [38].

Спробу створити підпільну селянську організацію чекісти пов'язували з приїздом з Києва на хутір Триби інженера Олександра Михайловича Логвиненка, якого послали обстежувати береги Псла. Він всюди бачив невдоволення селян радянською владою і на їхні запитання, як далі жити і що робити відповідав: для захисту своїх прав і майна потрібно об'єднатися у селянську організацію на зразок «Промпартії», судовий процес над якою широко висвітлювався у пресі. Слова освіченої людини глибоко запали в душі селян.

Зустрічаючись із знайомими на ярмарках у Яновщині, Надежді, Шатранівці Диканського району та Піщаному Решетилівського району і спілкуючись між собою, селяни обурювалися насильством над ними більшовицького режиму, намаганням позбавити їх власності та насильно загнати до колгоспів. Саме колгоспи були найбільшим злом для селян. Іван Білик говорив, що колгоспи – це друга панщина, тільки селяни раніше працювали на поміщиків, а нині – на комуністів. Поступово селяни приходили до висновку, що більшовицький режим у формі радянської влади є чужим для українського народу і його потрібно повалити.

Ідею створення підпільної селянської організації підтримали колишні «червоні партизани» Олександр Калатура з хутора Кривки, Павло Пурик з Решетилівки, «розкуркулені» Павло Кулик і Максим Гонтовий, середняки Яків Лучко і Іван Чамара, бідняк Ананій Чамара і Іларіон Білик та ін. Групи невдоволених і радикально налаштованих селян існували в багатьох селах і хуторах Полтавського, Диканського і Решетилівського районів. Чекісти пізніше під час слідства намагалися видати їх за повстанські комітети і навіть визначили керівників: у Решетилівському районі – О.Калатура, Диканському – Кирило Харь, Миргородському – Кирило Рябчун і Зіньківському – Іларіон Білик [39].

У 1930 р. була заборонена торгівля хлібом, закриті ринки і різко збільшені державні плани хлібозаготівель, від чого страждали не лише заможні селяни, але й середняки та біднота. Спираючись на комітети незаможних селян, комуністи свідомо нацьковували їх на більш успішних та підприємливих господарів, провокуючи класову нетерпимість на селі. Діяв старий як світ імперський принцип: «поділяй і владарюй». У період «ліквідації куркульства як класу» і суцільної колективізації спостерігалися прояви масового насильства і зловживання владою з боку представників більшовицького

режиму на місцях та сільської бідноти по відношенні до своїх односельців. Такі явища комуністи намагалися пояснити перегибами і викривленнями політики партії під час проведення хлібозаготівельної кампанії. Насправді це була цілеспрямована політика правлячого режиму. Бідняк із Бобрівника Михайло Мотренко говорив, що в Зіньківському районі «класові викривлення під час проведення хлібозаготівельної кампанії набули масового і потворного характеру. У більшості бідняків, не кажучи вже про середняків, хліб забирали під мітлу». За несплату податків комсомольці виганяли селян з власних домівок, знімали з них чоботи, люди босоніж бігали по снігу і кричали «рятуйте!» Всі ці знущання над селянами робилися на очах представників Зіньківського райвиконкому [40].

В рахунок хлібозаготівель місцева влада забирала в селян продовольче і фуражне зерно та посівний матеріал, в результаті й люди і худоба страждали від недоїдання. На стихійному зібранні, яке відбулося в хаті Івана Медяника на хуторі Медяники восени 1930 р. всі присутні скаржилися на нестачу продуктів харчування. Андрій Герасименко говорив, що хліб з комори забрали увесь, але все одно залишився винен державі ще два центнера пшениці. Щоб покрити борг, комсомольці обіцяли забрати і посівний матеріал. У Івана Головка, щоб пригладувати сім'ю, залишилося два лантухи жита, державі здавати більше нічого. Антон Медяник в рахунок хлібозаготівлі вивіз увесь урожай, залишилися лише сімена для посіву, а сім'ю годувати нічим. «Хоч би скоріше було повстання», – сподівався він [41].

Селяни не вірили офіційній пропаганді про тимчасові труднощі, саботаж куркулів та щасливе колгоспне життя і шукали порад у православних священників, які ще залишалися в приходах після десяти років червоного терору. Після церковної служби селяни з Федіївки скаржилися священнику тихонівської орієнтації Василеві Григорашу, що радянська влада хліб забрала увесь, їсти нічого і сіяти нічим і запитували: як жити далі? Де вихід із скрутного становища? Що робити? Він відповів відверто: потрібно замінити більшовицький режим Українською соціалістичною демократичною республікою.

Метою посвячених у плани створення підпільної селянської організації було насильницьке повалення радянської влади і створення незалежної Української держави у формі Української Народної республіки, яка для них була недосяжною мрією. В цьому селяни були однастайними. Пізніше на слідстві в ДПУ К. Рябчун говорив: «При такому становищі, коли влада буквально оббирає селян, прирікаючи їх на голод, залишається лише один вихід – рішуча боротьба з цією владою, повалення її і встановлення свого українського уряду». С. Шарлай у розмові з селянами наголошував, що метою повстання є «повалення радянської влади шляхом збройного повстан-

ня і створення незалежної Української держави з демократичним урядом» [42]. Ідею повстання підтримав і син священника-тихонівця Сокологорсько-го – затятий монархіст і колишній офіцер Добровольчої армії.

Політичної програми дій у підпільників не існувало, тому що не була створена і сама підпільна організація, але в приватних розмовах селяни схилилися до того, що на чолі УНР має бути обраний Установчими зборами президент. Вибори до них та до органів місцевого самоврядування мають бути рівними і таємними за участю всього населення України. В уряді не повинно бути комуністів. Головну роль у політичному житті республіки повинні відігравати знищені більшовиками національні партії – Українська соціал-демократична робітничка партія і Українська партія соціалістів – революціонерів.

Найбільше хвилювала селян проблема землі, але в цьому питанні до єдиної думки вони не приходили. Одностайними були лише в тому, що створені колгоспи потрібно негайно розпустити. На зібранні 22 вересня 1930 р. в Яновщині О.Калатура, К. Харь і К. Рябчун переконували, що земля має бути роздана селянам без викупу відрубними ділянками площею від 6 до 25 десятин. С. Шарлей навпаки, наполягав на тому, що земля має залишатися в державній власності, але повинна передаватися селянам у користування ділянками по 5–9 десятин в залежності від її наявності в сільських радах. З надлишків землі, що залишаться після розпаювання, створять державні маєтки на зразок радгоспів [43].

Спершу підпільники планували розпочати повстання навесні 1931 р., під час посівної кампанії, коли керівники щойно створених колгоспів будуть силою виганяти селян на польові роботи. Пізніше його перенесли на осінь, коли куркулів разом з сім'ями виганятимуть на північ, а хлібозаготівельна кампанія буде в розпалі. Повстання мало розпочатись одночасно в усіх селах з тим, щоб спершу оволодіти районними центрами, а потім захопити Полтаву. Далі у своїх планах підпільники не йшли. Велику надію покладали вони на інтервенцію європейських країн проти СРСР, адже в роки «великого перелому» комуністична пропаганда, щоб тримати населення в стані постійної мобілізації, посилено розкручувала міф, що Радянський Союз перебуває у ворожому оточенні і існує реальна загроза ворожого нападу.

Ядро повсталих мали становити найбільш постраждалі від комуністів селяни-куркулі й «розкуркулені», а керувати повстанням мали колишні «червоні партизани». До керівництва сподівалися залучити і «петлюрівського офіцера» Івана Лисяка, який перебував у розшуку, та Тимофія Кармазіна – отамана повстанського загону, що діяв протягом 1920–1921 років у Братешкінській волості. В разі успіху повстання підпільники найперше

думали розігнати колгоспи і не дати вивезти хліб з України. Проте ці плани далі розмов не просувалися, тому що не була створена організація, не було ні керівного ядра, ні зброї, яку сподівалися захопити у літніх військових таборах поблизу Яресьок. Велика надія була на підтримку червоноармійців 25-ої стрілецької дивізії, що дислокувалася на Полтавщині, адже більшість її вояків були українцями.

Арешти радикально налаштованих проти влади селян чекісти провели у березні–травні 1932 р., коли в Україні вже починався голод. Під час обшуків у них вилучили три одиниці вогнепальної зброї. Шляхом фальсифікації, чекісти намагалися видати заарештованих селян за контрреволюційну організацію і прив'язати до неї всі акти саботажу, терору і крадіжок, які були вчинені в період колективізації сільського господарства у селах і хуторах навколо Полтави.

В час Голодомору, що починався, єдиним засобом вижити для селян стало приховування хліба та крадіжки, адже саме колгоспи зробили з українського селянина вічного злодія. Так, група селян (Василь Лисяк, Іван Лисяк та Василь Федоренко) під керівництвом Григорія Малика, на хуторі Науменки забрали з колгоспної комори 40 паляниць печеного хліба, на хуторі Ганнівка – 10 мішків борошна, а в Горішках – по мішку борошна і відро олії. У Пришибі вони пограбували кооперативну лавку – забрали борошно, одяг і взуття. При затриманні Г. Малик був убитий. На хуторах Легейда і Переводчикове невідомі спалили колгоспну солому. У ніч на 22 січня 1932 р. Митрофан Медяник, Іван Медяник і Герасим Бабич на хуторі Медяники Решетилівського району пострілом з обрізу вбили місцевого активіста Івана Бабича, який проводив нараду комнезамівців з приводу обшуків і примусового вилучення хліба у селян [44]. Всі ці антирадянські випадки чекісти намагалися прив'язати до діяльності підпільної організації. Насправді, вони були здійснені доведеними голодом до відчаю селянами, непричетними до підпілля.

Під час слідства, яке тривало більше півроку, з'ясувалося, що ні повстанської організації, ні повстанських комітетів не існувало, їх лише збиралися створювати. Існували організаційно не зв'язані між собою групи селян, які не сприймали більшовицького режиму, але далі розмов справа не пішла. Всього до кримінальної відповідальності було притягнуто 63 селян. Їх судили не за конкретні протиправні дії, а за переконання, за наміри і спосіб мислення. 16 вересня 1932 р. прокурор Харківського обласного відділення ДПУ затвердив обвинувальний висновок, згідно з яким 11 чоловік було засуджено на 5 років концтаборів. 14 чоловік – на 3 роки, 13 селян вислали за межі України, 20 чоловік засудили на 3 роки концтабору умовно. Щодо 5 підсудних кримінальне провадження було припинене і їх звільнили з-під варті [45]. Вирок (як на ті часи), був порівняно м'яким, але то був лише

початок фальсифікованих політичних процесів. Він не влаштував більшовицький режим, який вимагав крові, адже починався Голодомор і щоб унеможливити будь-які антирадянські виступи потрібно було продовжити проведення превентивних арештів найбільш опозиційно налаштованих селян. Тому в кабінетах полтавських чекістів народилася ще одна підпільна організація, яка начебто виникла восени (за іншими даними – влітку) 1932 р., коли смертність через недоїдання стала доконаним фактом. ДПУ вважало, що полтавське підпілля було частиною широко розгалуженого Руху опору, учасники якого не були заарештовані весною 1932 р.

Керівниками нової міфічної підпільної організації чекісти зробили Олександра Калатуру, Павла Кривка і Каленика Трипольського. Калатура народився 1893 р. на хуторі Кривки Полтавського повіту у сім'ї наймита, який не мав навіть власної хати і поневірявся по сусідах. У 12 років залишився круглим сиротою і до 1910 р. виховувався у свого дяді на Дону. До початку першої світової війни працював по найму у багатих козаків. У 1914 р. був мобілізований до царського війська, воював на Турецькому фронті, був поранений. За особисту хоробрість отримав Георгіївський хрест і став унтер-офіцером. З приходом більшовиків в Україну О.Калатура добровільно вступив до Червоної гвардії, але під Таганрогом червоне воїнство було розбите німцями і він повернувся до свого хутора Кривки, жив у сестри. Після повалення гетьманського режиму і приходу до влади Директорії УНР О.Калатура вступив до українського війська, служив у Сумському полку сотенним каптенармусом. Відступати разом з армією УНР за Дніпро не захотів і після повернення більшовиків на Полтавщину був мобілізований до караульної роти. Через півроку прийшли денікінці і О.Калатуру мобілізували до Добровольчої армії, але воювати за «єдину і неділиму Росію» він не захотів і дезертирував.

У кінці 1919 р. Полтавщина втретє була окупована червоними російськими військами і О.Калатуру знову мобілізували, на цей раз служив у кавалерії. Після демобілізації з Червоної армії вперше у своєму житті одержав у 1921 р. 6 десятин і, не покладаючи рук, разом з молодю дружиною Горпиною почав працювати на своїй землі: збудували хату, два сараї, придбали коня, довелося освоювати і столярну справу. Як колишнього червоноармійця, О.Калатуру комуністи призначили головою сільської ради, пізніше працював і страховим агентом, і заготовачем, і головою виробничого кооперативу. Дружина народила йому чотирьох синів і двох дочок. Коли почалася колективізація, до колгоспу не пішов, залишився одноосібником. Але хазяйнувати на своїй землі комуністи не дали – обклали непомірними податками і в 1930 р. загнали-таки до колгоспу. Через два місяці, спробувавши колективної праці, О.Калатура вийшов з нього і знову потрапив під

податковий прес. Сільська голота віднесла його до категорії куркулів. За нездачу хліба державі і несплату податків господарство О.Калатури було в 1931 р. розпродане і він з малими дітьми опинився без засобів існування. Того ж року в Яновщині зустрів знайомого Кирила Харю, який повідомив, що на хуторах Диканського району існує таємна організація, яка ставить за мету не дати комуністам грабувати селян, повалити радянську владу і відновити УНР [46].

Павло Кривко був уродженцем хутора Медяники, його батьки вважалися заможними селянами. Як і більшість ровесників, в роки першої світової війни був мобілізований на фронт, але воювати «за веру, царя і Отечество» довго не довелося – потрапив до австрійського полону. У таборі для військовополонених перейнявся ідеями Української державності і коли повернувся додому, вступив до Миргородського полку армії УНР. З листопада 1918 р. П. Кривко служив у першій Дніпровській артилерійській бригаді, під час денікінщини партизанів у тилах білогвардійців на Правобережній Україні. В 1919 р. тяжко захворів тифом і повернувся до свого господарства на хуторі.

У 1930 р. всю родину Кривків (братів Пилипа, Івана і Михайла) «розкуркулили». Павло влаштувався бухгалтером на заводі «Метал» у Полтаві, Пилипа і Михайла заарештували, а Івана викинули з колгоспу і він теж виїхав до Полтави, працював на маслозаводі, жив у Павла. Спілкуючись з робітниками, П. Кривко чув від них нарікання на виснажливу працю і низькі заробітки, на які неможливо прогодувати сім'ї. Тому йому доволі легко вдалося знайти серед робітників 14 однодумців, які згодилися пристати до протибільшовицького підпілля.

Сім'я Каленика Трипольського до революції 1917 р. мала 15 десятин землі у приміському селі Нижні Млини, але у 1913 р. Каленик одружився і відділився від матері, яка виділила йому 3 десятини, ще одну десятину землі одержав у якості приданого за дружиною. Воював у роки першої світової війни. У грудні 1917 р. демобілізувався і протягом всього періоду Української революції господарював на своїй землі. Брат Іван воював у повстанському загоні отамана Івана Біленького і загинув у Булановому лісі влітку 1920 р. Ще один брат Федір після служби в 25-й стрілецькій дивізії Червоної армії жив у сім'ї Каленика.

У 1921 р. К.Трипольський познайомився з жителем Полтави Іваном Якименком, який служив у армії Врангеля і був присутнім, коли він перед тим як залишити Росію, прощався з Севастополем. На ґрунті неприйняття радянської влади вони потоваришували. У січні 1930 р. під загрозою «розкуркулення» Каленик вступив до колгоспу, якого ненавидів, але терпів.

Прибічників рішучої боротьби з радянською владою організатори під-

підля шукали серед «розкуркулених» селян, учасників Визвольних змагань 1917–1921 років та «червоних партизан». Обережно підходили в розмовах з біднотою та молоддю, яких вважали зараженими комуністичною ідеологією. Зокрема, дали згоду пристати до протибільшовицького Руху опору розорені радянською владою селяни Дмитро Сидоренко з хутора Розсошенці, Іван Різник з Полузир'я, Григорій Литвиненко з Тростянця, Левко Шмиголь із Шмиглів, студент Полтавського сільськогосподарського інституту Тарас Полянський, адвокат Данило Своєхотов та ін. К.Трипольський та І. Сидоренко намагалися завербувати до підпілля і графа Василя Васильовича Капніста – людину доволі похилого віку і напівсліпого. Відверта розмова за чаркою горілки не привела до порозуміння між українськими патріотами і російським монархістом -прибічником «Єдиної і неділимої Росії.» Більше вони не зустрічалися.

К.Трипольський загітував вступити до протибільшовицького підпілля директора Очеретянського цегельного заводу Антона Світличного, дрібного службовця однієї з бюрократичних радянських установ Галактіона Носенка, кустаря-шевця Олександра Попова та ін. Більшість полтавців були незадоволені політикою радянської влади і не розуміли логіки її дій, знали про існування протибільшовицького підпілля, але вступати до нього боялися [47].

І.Якименко пропонував будувати підпільну організацію за принципом «п'ятірок», кожний член якої міг знати лише свого провідника і в той же час формувати свою «п'ятірку». Така структура мала забезпечити підпілля від провалу. Питання державної незалежності України, на його думку, мало вирішуватися після повалення більшовицького режиму.

Чіткої політичної програми підпільники не мали, але в одному були єдині: потрібно повалити ненависний більшовицький режим і здобути державну незалежність України у формі УНР. Не існувало і конкретного плану дій. Першочерговим завданням для себе підпільники вважали саботаж всіх заходів радянської влади, спрямованих на суцільну колективізацію селянства і вивезення з України якомога більшої кількості хліба та інших продуктів харчування. Тим самим вони намагалися попередити Голодомор, який уже починався, і врятувати українців від голодної смерті. У можливість повалення радянської влади власними силами підпільники не вірили – надто розпорошеним було селянство, тому сподівалися на інтервенцію проти СРСР західних країн. З її початком планували підняти селянське повстання. Існувала й інша точка зору. Частина підпільників була переконана, що народ повстане, коли навесні 1933 р. в Україні розпочнеться масовий голод. А поки-що О.Калатур і П.Демченко вирішили розправитися з головою колгоспу «Красний маяк» Миколою Кривком, який надто ревно гнув лінію партії і знущався над своїми односельцями. У лютому 1932 р. вно-

чі вони підстерegli М. Кривка, коли він повертався після пошуків хліба в обійстях селян, але обріз дав осічку і голова колгоспу врятувався. Це був єдиний кримінальний злочин, який чекісти пізніше могли пред'явити заарештованим підпільникам. Після невдалої спроби вчинити терористичний акт О.Калатур зник з хутора Кивки і влаштувався обліковцем на полтавському заводі «Метал», але через 23 дні, щоб уникнути арешту, переїхав до Харкова, працював на будівництві в Рогані.

Арешти противників радянської влади, які перебували на стадії створення підпільної організації, розпочалися у квітні 1932 р. У Полтаві чекісти заарештували 34 чоловіки, Кривках – 12, Поляхах – 5, Пригарщині – 5, Горі – 4, Розсошинцях – 4, Полузир'ї – 3, Нижніх Млинах – 3, Щербанях – 3, Підлепачах – 3, Байраку – 2, Шмиглях – 2 і Тростянці – 2 [48]. Заарештованих відправили до харківського ДОПРу. Масові арешти також були проведені в Галицькому, Зінківському, Диканському, Опішнянському і Решетилівському районах.

Про масові арешти своїх однодумців О.Калатур довідався в Харкові і негайно виїхав до свого родича німця-колоніста Шнайдера, який мешкав на Північному Кавказі. Там теж спостерігалися «продовольчі труднощі», насувався голод. О.Калатурі все ж вдалося купити оклунок зерна і привезти його до своєї сім'ї, яка голодувала. За ним уже стежили таємні інформатори ДПУ. Один із них, що мав кличку «Жора», повідомив «компетентні органи», що бачив О.Калатуру в Полтаві. Увечері 30 червня 1932 р., коли він прийшов відвідати свого знайомого у Піонерському провулку Полтави влаштували засідку. О.Калатура вчасно їх помітив і спробував утекти, але був підстрелений у ногу і заарештований.

Полтавських підпільників судили у Харкові. Згідно з вироком судової «трійки» при колегії ДПУ УСРР від 20 січня 1933 р. Олександр Калатур, брати Павло, Іван і Михайло Кривки (всі жителі хутора Кривки) та Каленик Трипольський були засуджені до смертної кари. 4 чоловіки одержали по 10 років тюремного ув'язнення, 10 – по 5 років, 6 – по 3 роки. 11 учасників підпілля вислали на три роки до Північного краю Російської Федерації, 11 – звільнили від кримінальної відповідальності, а справи 12 відправили на додаткове розслідування [49]. Як і попередніх учасників полтавського підпілля, судили не за конкретні дії, а за те, що вони не сприймали більшовицького режиму і були щирими патріотами України, хотіли щастя і добра своєму народові. Всі вони до цього часу не реабілітовані. Їх справи переглядалися Полтавською обласною прокуратурою на предмет реабілітації в 1994 і 2001 роках, яка визнала, що всі жертви більшовицького терору «обгрунтовано засуджені».

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 4819 – С. – Арк. 23 – 24.
2. Лобурець В. Є. «Великий перелом» у селі Підруда Миргородського району/ Голодомор 1932 – 1933 років на Полтавщині. До 60 – річчя трагедії. Матеріали наукової конференції. – Полтава, 1993. – С. 27–29.
3. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 11418 – С. – Арк. 32–38.
4. Там само. – Спр. 15060. – Арк. 10.
5. Там само. – Спр. 11165. – Арк. 62, 72, 256.
6. Там само. – Спр. 11277. – Т. 4. – Арк. 126–136.
7. Там само. – Спр. 5079 – С. – Арк. 19–20.
8. Олекса Пугач. Отаман Гонта 1920 року. – Полтава, 2006. – С. 311–315.
9. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 15113. – Т. 1. – Арк. 108.
10. Шаповал Ю. І. Справа «Спілки визволення України»: погляд з відстані 75 років // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 135.
11. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 3354 – С. – Арк. 117–118.
12. Там само. – Арк. 7.
13. Там само. – Арк. 121.
14. Там само. – Спр. 8276 – С. – Арк. 35.
15. Там само. – Спр. 10702 – С. – Арк. 34 – 35.
16. Там само. – Арк. 51.
17. Там само. – Спр. 10215 – С. – Арк. 43.
18. Там само. – Арк. 40.
19. Там само. – Спр. 15866 – С. – Арк. 38, 103–104.
20. Там само. – Спр. 10495 – С. – Арк. 30.
21. Там само. – Арк. 64.
22. Там само. – Спр. 18929 – С. – Т. 1. – Арк. 212.
23. Там само. – Т. 2. – Арк. 404.
- 23 – А. Там само. – Спр. 16537 – С. – Арк. 171.
- 23 – Б. Там само. – Арк. 330.
24. Віктор Ревеуг. Отаман Андрій Левченко / 1896 – 1923 // Отамани Полтавського краю – борці за волю України. Нариси історії. – Полтава, 2011, С. 24 – 82.
25. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 116156 – С. – Т. 4. – Арк. 34.
26. Там само. – Арк. 29.
27. Там само. – Арк. 32.
28. Там само. – Арк. 26.
29. Там само. – Т. 5. – Арк. 13.
30. Там само. – Арк. 290.
31. Там само. – Спр. 16330. – Арк. 24, 55.
32. Там само. – Спр. 16538. – Арк. 76.
33. Там само. – Спр. 14680. – Арк. 300 – 301.
34. Там само. – Спр. 15046. – Арк. 26 – 28.
35. Там само. – Спр. 15079. – Арк. 67.
36. Там само. – Спр. 14778. – Арк. 148.
37. Там само. – Спр. 16511 – С. – Т. 8. – Арк. 311.
38. Там само. – Т. 4. – Арк. 56.
39. Там само. – Арк. 20.

- 40. Там само. – Т. 2. – Арк. 209.
- 41 Там само. – Т. 6. – Арк. 240.
- 42. Там само. – Арк. 3, 8.
- 43. Там само. – Т. 4. – Арк. 10–11.
- 44. Там само. – Арк. 46–49.
- 45. Там само. – Т. 3. – Арк. 311–314.
- 46. Там само. – Спр. 12145. – Т. 3. – Арк. 20–21.
- 47. Там само. – Т. 2. – Арк. 254–256.
- 48. Там само. – Арк. 402–403.
- 49. Там само. – Т. 3. – Арк. 611–612.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

Трагедія Голодомору 1932–1933 років стала предметом обговорення і наукового осмислення лише з кінця 80-х років минулого століття завдяки українським історикам, що мешкали в діаспорі на Заході. З того часу з України опубліковані сотні досліджень як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях, видані збірники документів і спогади учасників тих трагічних подій, які врятувалися від голодної смерті і дожили до горбачовської «перебудови», коли про Голодомор можна було говорити публічно. Здавалося б, всі аспекти даної проблеми з'ясовано остаточно і нічого нового вже не можна сказати. Проте досліджуючи суспільно-політичне життя Полтавщини початку 30-х років, автор цих рядків не міг залишити поза увагою цю трагічну сторінку в історії краю.

Трагедія, що розігралася на благословених землях Полтавщини, була одним із жахливих наслідків будівництва «світлого комуністичного майбутнього». Тисячолітня історія України не зберегла ні в документах, ні в пам'яті людей нічого подібного. Не було голоду і під час німецької окупації краю в 1941–1943 роках.

Основною причиною Голодомору 1932–1933 років було колоніальне становище України у складі Радянського Союзу – новоявленої комуністичної імперії, коли українці були не господарями на своїй землі, а стали об'єктом більшовицьких експериментів. Комуністична еліта СРСР розглядала Україну як основного продовольчого донора для промислових центрів Росії, наповнювання продовольством союзних резервів і зернового експорту.

Загнавши селян до колгоспів, компартійне керівництво дістало змогу безконтрольно викачувати з них вироблену тяжкою працею продукцію, виконуючи нав'язані з Москви і розверстані по господарствах плани хлібозаготівель. Нереальність виконання їх розуміли всі: і рядові колгоспники, і сільські активісти, і партійно-радянська номенклатура. Виконати їх означало свідомо приректи колгоспників на голод, а робочу худобу на загибель. Показовим у цьому плані є обговорення плану хлібозаготівель на розширеному пленумі Березівської сільради Чутівського району. Більшість присутніх виступили проти нав'язаного райкомом плану хлібоздачі, мотивуючи тим, що виконати його неможливо, хоч би і забрати весь зібраний хліб до останнього пуда. «Коли йшло обговорення плану хлібозаготівель на пленумі, – інформував уповноважений Чутівського райкому КП(б)У, – голова колгоспу, середняк, ні за які пункти ні одного слова не сказав, не дивлячись, що від його в репліках вимагали, але коли стали голосувати, то він голосував проти прийняття зустрічного (підвищеного) плану, а при закінченні пленуму, вийшовши з сільради, почав плакати.

Голова іншого колгоспу, бідняк, при обговоренні на пленумі плану, хлібозаготівель заявив, що «план треба приймати і виконувати, але не виконаємо» [1].

Уродженця хутора Грушки Хорольського району Якова Домненка комуністи «розкуркулювали» двічі: у 1920 і 1929 роках. Уже в перший рік колгоспного життя він дійшов висновку, що колгосп – та ж сама панщина: до революції на

селянах «їздили» поміщики, а тепер будуть «їздити» більшовики. Відчуваючи трагедію села, навесні 1932. р. він говорив односельцям, що «колгоспники подохнуть з голоду і лише на тім світі діждуться соціалізму» [2].

Дійсно, оплата праці в колгоспах здійснювалася за залишковим принципом – після виконання хлібозаготівельних планів та зобов'язань і була мізерною. В 1932 р. на Полтавщині на зароблений трудовень, було нараховано по 0,5 кг зерна. Скільки в дійсності одержали колгоспники – невідомо. Колишній селянин-господар на своїй землі, перетворився на колгоспного наймита з невеликою присадибною ділянкою, яка стала для нього основною годувальницею. Серед колгоспників побутувала приказка: «Нема корови і свині – висить Сталін на стіні». Зразком народної творчості був вірш, який в рукописній формі нелегально ходив по руках і який найкраще відображає тогочасне становище українського суспільства:

*Кругом неправда і неволя.
Народ замучений мовчить,
А на московському престолі
Грузин годований сидить.*

Тяжке становище полтавських селян в умовах колгоспної дійсності змалював невідомий автор з Гадяччини, який заховався під ініціалами «М.Л.», у одному з своїх віршів із циклу «Минуле»:

*Сходить сонце, велике, червоне.
Свіжістю дише природи краса.
Поле в тумані легенькому тоне,
На жовтих колоссях сяє роса.*

*По лану пшениці стежечка в'ється.
Важко схилившись по стежечці тій
В колгосп на працю колгоспник плететься
В глибокій і тяжкій задумі своїй.*

*Драна сорочка на самій лопатці
Від праці та поту зчорніла, брудна.
Штани засмальцьовані, латка на латці.
Сам же худий, кістки й шкіра одна.*

*Ой, поле, ти поле! Чом ти не радуєш,
Як колись було врожаєм своїм.*

*Тільки болі одні ти нагадуєш,
Не здобріти мені урожаєм твоїм.*

*Як проклятий на тебе, поле чуже,
Куди не поїду, куди не піду.
Куди я не кину засмучений зір
По рідній країні і всюди знайду
Панує жорстокий червоний терор [3].*

Шукаючи розуміння і захисту, голодні селяни писали про трагедію голоду в різноманітні високі партійні й радянські інстанції, а найперше – до Й. Сталіна, якого вже тоді поплічники почали називати «вождем». У квітні 1932 р. колгоспники із села Горби Глобинського району писали: «Шановний т. Сталін, чи є закон Радянської влади, щоб селянство сиділо голодне, так як ми, колгоспники, не маємо вже з 1 січня 1932 р. у своєму колгоспі ні фунта хліба. Тепер не тільки Горби, а взяти треба Глобинський і Семенівський райони, де поголовний голод серед народу. Ми, колгоспники, і вирішили спитати, – що буде далі?

Постає питання. Як ми можемо будувати соціалістичне будівництво народного господарства, коли ми приречені на голодну смерть, бо ще до врожаю чотири місяці; питаємо, за що ми билися на фронтах? За те, щоб сидіти голодними, щоб бачити як вмирають діти в корчах з голоду?» [4].

Зверталися селяни листовно за допомогою і до «всеукраїнського старости» Г. Петровського. Житель села Березова Лука Гадяцького району Г. Шиян 25 лютого 1932 р. писав: «Хліба немає в артілі. Люди в паніці розбігаються, хто куди. Що ми їмо? Їмо більшість картоплю, жолуді. Де в кого є хліб, але небагато, це у верхівки села. Не подумайте, що я ненавиджу верхівку, а це дійсно так і є. Я не можу, я не знаю, як Вас прохати, щоб забезпечили хлібом. Може, Ви подумаєте, що це пише куркуль? Ні, це пише бідняк – колгоспник» [5].

Звичайно, звернення селян до комуністичних функціонерів залишалися без відповіді. Це був голос волаючого в пустелі. Зміст листів передавався «компетентним органам» з відповідними висновками щодо їх дописувачів.

Позаяк оплата праці в колгоспах була мізерною, колгоспники не були зацікавлені в її результатах. А між тим, форсовані темпи індустріалізації потребували все більше і більше валюти і відповідно хліба для експорту. Тому з колгоспних комор урожай вимітали до останньої зернини і «червоними валками» відправляли на залізничні станції, прирікаючи селян на голод. Немилосердно карали і одноосібників за невиконання планів хлібоздачі. Під час пошуків і вилучення в них зерна застосовувалися різноманітні брутальні методи (розорення господарств, непомірні штрафи, продаж з торгів майна тощо), які пізніше компартійне керівництво кваліфікувало як «лівацькі заскоки» та «перекручення партійної лінії».

Створена у травні 1932 р. комісія Лубенського райкому КП(б)У виявила

такі «перекручення» у багатьох селах району. У Калайдинцях під час хлібозаготівельної і посівної кампаній було продано з торгів 37 господарств (з них 24 ліквідували повністю), у тому числі господарства сімей червоноармійців. У Новаках за рішенням сільської ради продали 20 господарств і вилучили близько 40 корів у одноосібників. Під час обшуків «буксирні бригади» руйнували в хатах печі, били вікна, привласнювали особисте майно селян, гроші й облігації. У Тарандинцях 72 господарства ліквідували повністю, а 83 – частково, тобто залишили їх господарям самі лише хати. В усіх господарствах, що зазнали репресій, вилучили живий та мертвий реманент і землю з озимими посівами. Частина вилученого майна і грошей за продані з торгів господарства була привласнена самими «буксирниками». Комісія також констатувала, що частина земель колгоспів і одноосібників залишилася незасіяною через брак тяглової сили, яка або загинула без фуражу або була виснажена [6].

Насильницькі методи вилучення хліба шляхом запровадження продовольчої розкладки, властивої для періоду «воєнного комунізму», як і в 1921 р. привели до масового голоду. Уже навесні 1932 р. випадки недоїдання і голодування в селах Полтавщини стали звичним явищем. В офіційних документах радянської влади їх називали «продовольчими труднощами». В особливо тяжкому становищі опинилося населення Глобинського, Кобеляцького, Нехворощанського, Оболонянського, Оржицького, Семенівського і Чутівського районів. У Гадяцькому районі невиходи на роботу через недоїдання складали 50–60 відсотків. У пошуках їжі колгоспники масово виїжджали в міста, інші краї і республіки. Все це приводило до зривів у виконанні польових робіт і значних втрат врожаю.

Керівники деяких районів, щоб відрепортувати про виконання планів хлібоздачі і в такий спосіб вислужитися, ішли на свідомий обман колгоспників. Члени сільськогосподарської артільі «Більшовик» Решетилівського району в листі до Г. Петровського від 10 березня 1932 р. скаржилися, що районне начальство змусило колгоспників здати хліб, який вони отримали на трудовні, а собі для їжі залишити лише на місяць. Обіцяли повернути позичене, але не повернули, в результаті «більшість колгоспників на сьогоднішній день сидять без хліба» [7].

Жахливу картину, народного горя засвідчує доповідна записка Харківського обкому партії до ЦК КП(б)У за червень 1932 р. Наприклад, у селі Герасимівка Семенівського району багато пухлих від голоду колгоспників та їхніх дітей. У селах Гриньки, Крива Руда, Вереміївка, Устимівка, Очеретувата та деяких інших відсутні продукти навіть для організації громадського харчування під час весняних польових робіт. Ще більш тяжке становище склалося у селах Кобеляцького району. У Сухій Маячці, Бродщині,

Красному та інших виявлено до 60 випадків смертності від систематичного недоїдання і голоду. У Василівці, Чорбівці і Сухинівці люди харчуються різноманітними сурогатами: цвітом акації, осокою, очеретом тощо. Спостерегалися випадки харчування м'ясом дохлих коней.

У Федорівці Глобинського району з початку посівної кампанії від голоду померло близько 30 чоловік, у травні – ще 36, у Горбах – 11. Більшість сімей колгоспників лежать пухлими від голоду і не в змозі виходити на роботу. У Борисах таких – 91. Колгоспник Прохір Гнида помер по дорозі на роботу. В Оржицькому районі чверть всіх колгоспників харчуються сурогатами. У Круподеренцях 40 сімей опухли від недоїдання, в Лукім'ї і Яблуневому – по 30, Оржиці – 25. Колгоспи не в змозі забезпечити громадським харчуванням всіх працюючих у полі, в результаті – масові невиходи на роботу і виходи з колгоспів, під час яких селяни забирали власних коней і реманент. Таких випадків у Чорнухинському районі було 61, Лубенському – 76, Градижському – 129 [8].

Щоб забезпечити робочою силою колгоспи і стимулювати колгоспників виходити на роботу, влада намагалася налагодити громадське харчування. Для його організації окремим районам Харківської області, в тому числі Оболонянському, Семенівському і Чорнухинському була надана продовольча допомога: 250 тонн проса і три вагони кільки. Про хліб, м'ясо і молочні продукти навіть мови не було. Яким було громадське харчування говорив серед колгоспників звинувачений у антирадянській агітації Г. І. Локошко: «Раніше собак у панів годували краще, ніж нас годують зараз в артілі; годують помями, а за роботу питають» [9].

До жнив 1932 р. полтавське село підійшло виснаженим попередніми хлібозаготівлями, але московське керівництво на це не зважало: для України державні поставки зерна були збільшені на 44 відсотки. Виконання планів хлібоздачі будь – якою ціною – такою була настанова Сталіна для його ставлеників в Україні. У липні 1932 р. районні газети опублікували грізні постанови бюро райкомів КП(б)У про планові цифри хлібоздачі та конкретні терміни завершення хлібозаготівельної кампанії, лозунгом якої був: «Хліб з-під молотарки – на елеватор».

До того часу, доки селянин-одноосібник не виконав план хлібоздачі, він не міг використовувати вирощене власними руками збіжжя для своїх потреб. Під суворий контроль було взято перемелювання зерна на борошно. Для того, щоб змолоти зерно у державному або колгоспному млині, необхідно було пред'явити довідку про виконання хлібоздачі й додатково сплатити частину збіжжя у вигляді мірчуку в рахунок хлібозаготівлі. Жорна і ступи, з допомогою яких селяни перемелювали зерно на подобу крупи чи борошна, примусово вилучалися і знищувалися. Колгоспникам дозволялося видавали

на трудовні не більше 10 відсотків зібраного врожаю.

З ініціативи Сталіна Центральний виконавчий комітет і Раднарком СРСР 7 серпня 1932 р. прийняли спільну постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», згідно з якою всі, хто посягав на громадське майно, оголошувалися ворогами народу. За крадіжку колгоспного майна зловмисникам загрожував розстріл з конфіскацією майна або 10 років виправно-трудових таборів. Закон про «пять колосків», як його називали в народі, безжально карав голодних селян.

На хлібозаготівельну кампанію 1932 р. були мобілізовані тисячі представників партійно-радянської номенклатури, ДПУ і міліції. Сільські активісти і комсомольці увійшли до складу різноманітних комісій по хлібозаготівлям і «буксирних бригад» з необмеженими повноваженнями. Для контролю за їхніми діями і безпосередньої участі у вилученні хліба в села були послані уповноважені партійних і радянських органів обласного і районного рівнів. Протягом липня–серпня 1932 р. лише з Полтави на виконання хлібозаготівель послали 313 чоловік так званого партактиву, 250 промислових робітників і 500 комсомольців. Всі, хто проявляв недостатню активність у «викачуванні» хліба, ризикував своєю кар'єрою, а часом і свободою. Командувати величезною армією заготівельників в Україні Сталін у жовтні 1932 р. призначив секретаря ЦК ВКП(б) В. Молотова. З його подачі ВКП(б)У 18 листопада 1932 р. ухвалив постанову «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», яка ще більше заохочувала репресії проти українських селян. Зокрема, щодо одноосібників, які не виконували планів хлібоздачі, дозволялося застосовувати натуральні штрафи м'ясом у розмірі 16-місячної норми і річної норми картоплі. При цьому, від здачі хліба вони не звільнялися. У зв'язку з цим, Раднарком УСРР 1-го грудня 1932 р. заборонив торгувати картоплею у районах, які не виконували зобов'язань по контрактації, і зобов'язав перевіряти наявні фонди картоплі у колгоспах. 3-го грудня в окремих районах Полтавщини була заборонена і торгівля м'ясом та продаж тварин.

Щоб вибити з України якомога більше хліба, В. Молотов запровадив сучасний репресивний метод: карати селян за відсутність хліба. У боржників, якими були більшість колгоспів і одноосібних господарств, конфісковували всі продовольчі запаси тривалого зберігання. Цей захід В. Молотова поціливі у саме серце українського селянства, прирікши того на голодну смерть.

Навіть маючи гроші, купити харчі було нідє, позаяк приватна торгівля хлібом була заборонена. На підпільних ринках ціни на продукти харчування були шаленими і недоступними для більшості населення краю. Існувала і система магазинів «трогсину», але харчі купити в них можна було лише за

золото, срібло і коштовності. Хліб, який колгоспники одержали в рахунок авансу за зароблені трудовні, розглядався як «незаконно розданий» і підлягав поверненню в примусовому порядку. «Червона мітла» з чисельних уповноважених, комсомольців, комнезамівців і членів різноманітних комісій вимітала з колгоспних комор всі запаси продовольства, в тому числі страховий, фуражний і посівний фонди. Такі ж тотальні обшуки проводилися і в обійстях селян. «Буксирники» забирали все їстівне, навіть торбинки з насінням городини [10].

Вся система радянської влади в СРСР трималася на терорі та страхові, і від них не був застрахований ніхто: ні голодні селяни, ні партійно-радянська номенклатура. Виїзні сесії Харківського обласного суду судили і селян, і сільських активістів, голів колгоспів і сільрад, районних очільників та ін. Судили за злісне невиконання планів хлібоздачі, за саботаж, шкідництво, потурання куркульській агентурі в колгоспах тощо.

Прикладом може бути справа керівників Кобеляцького району, який систематично не виконував хлібозаготівельних планів. Із 9,3 тисячі тонн урожаю 1932 р. станом на 15 листопада було здано лише 3053 тонни, що становило 32,8 відсотків планового завдання. Перший секретар Харківського обкому КП(б)У Р. Терехов у листі до ЦК КП(б)У від 16 грудня 1932 р. звинуватив першого секретаря Кобеляцького райкому партії Кирила Ляшенка, голову райвиконкому Федора Бема і директора місцевої МТС Івана Обидала в тому, що вони, оперуючи свідомо заниженою врожайністю зернових, переконували вище партійне керівництво в нереальності виконання планів хлібоздачі. У вину їм також ставили перевитрати продуктів на громадське харчування під час польових робіт, видані колгоспникам завеликі аванси на зароблені трудовні, втрати зерна при молотьбі, розкрадання та ін. Традиційним серед арсеналу звинувачень було і засилля куркулів у керівництві колгоспами, хоча комуністи знищили «куркулів як клас» ще протягом 1929–1930 років. Всі районні керівники в минулому були «червоними партизанами», давніми членами правлячої партії, але мали лише початкову освіту. Можливо, вони дійсно намагалися піклуватися про людей, щоб не допустити масової смертності від голоду, а можливо, не надто ревно виконували партійні директиви. Як би там не було, але Харківський обком КП(б)У розцінив їх дії як саботаж. Згідно з вироком Харківського обласного суду (23–25 грудня 1932 р.) К.Ляшенка було засуджено на 10 років в'язниці – трудових таборів, а Ф. Бема і І. Обидала – на 8 років [11]. Розправа над кобеляцькими очільниками була попередженням керівникам інших районів, що поставлені партією завдання мають виконуватися безумовно і неухильно, незважаючи на тисячі смертей від голоду українських хліборобів. Ніяких сантиментів комуністична партія не допускала.

Люди пухнули від недоїдання і вмирили від голоду, а хліб з колгоспів «червоними валками» відправляли на залізничні станції, де часто під відкритим небом він псувався. Все це приводило до масових виступів і бунтів голодних селян. 28 серпня 1932 р. до колгоспу імені Сталіна, що в селі Крячківці Пирятинського району прибула комсомольська бригада для організації «червоної валки». Десятки возів з червоними прапорами мали вивезти хліб із села. Вранці наступного дня колгоспники почали зсипати хліб у мішки. У цей час біля колгоспних комор зібралися обурені жінки, що йшли на роботу в поле. Біднячка Нечипоренко послала якогось підлітка, щоб церковними дзвонами скликав громаду рятувати хліб. Зібралось більше 200 чоловік, в основному жінок, які поставили вимогу: спершу видати їм аванс на зароблені трудовні, а потім уже забирати хліб з колгоспу. В результаті стихійного опору «червона валка» не була організована ні того, ні наступного дня. Пропагандистська акція комуністів була зірвана.

Бунт голодних колгоспників влада кваліфікувала як наслідок антирадянської куркульської агітації. Розправа над бунтарями була жорстокою. Згідно з вироком Особливої наради («Осо») при Харківському обласному відділенні ДПУ від 22 листопада 1932 р. Дениса Ігнатуху засудили до розстрілу, його братам Феногену і Євтихію «відміряли» по 10 років виправно-

Водяні млини поблизу Устивиці

трудох таборів, Степану Кучерині – також 10 років, його братові Антону і Мусію Лисаку – по 5 років [12].

Села, що не виконували планів хлібоздачі, позбавлялися найнеобхіднішого. Згідно з рішенням бюро Харківського обкому КП(б)У від 14 листопада 1932 р. було припинено відвантаження товарів у магазини споживчої кооперації за листопад у 18 районів Полтавщини, в тому числі Гадяцькому, Глобинському, Кобеляцькому, Миргородському, Пирятинському та ін. З магазинів і складів були вилучені всі гостродефіцитні на той час товари: трикотаж, взуття, кожухи, посуд, махорку, мило, цвяхи та ін. [13].

Постановою політбюро ЦК КП(б)У від 6 грудня 1933 р. за невиконання планів хлібозаготівель села Кам'яні Потоки Кременчуцького і Лютецького Гадяцького районів були занесені на республіканську «Чорну дошку». Це означало, що жителям цих сіл оголошувалася економічна блокада. У Лютецькій закрили магазини споживчої кооперації, обидві школи – середню і семирічну, млин і олійницю. Чотирьох керівників місцевих колгоспів засудили до розстрілу, але згодом смертний вирок їм замінили на десятирічне ув'язнення.

На боротьбу з голодним селянством Лютецьки були кинуті «буксирні бригади» з Полтави, Києва, Харкова і Дніпропетровська, міліцейські сили, місцеві партійна і комсомольська організації, активісти з комітетів незаможних селян – всього близько 300 чоловік. Село було поділене на сотні дворів і на кожну призначили «відповідальників». Разом з «буксирниками» вони робили подвірні обходи і насильно забирали в колгоспників одержаний в якості авансу хліб (у 1932 р. їм видали на трудовень по 200 грамів зерна). Якщо селяни говорили, що нічого з їжі у них уже не залишилося, – не вірили: якщо ще живий, значить хліб маєш, але приховуєш і продовжували пошуки. Якщо не знаходили хліба, забирали картоплю, квасолю, били жорна і ступи, прирікаючи людей на голодну смерть. А між тим, на місцевому спиртзаводі добірне зерно переганяли на спирт. Від голодної смерті люди намагалися рятуватися тим, що їли бурду – відходи спиртзаводу, які зливали у відстійники.

З колгоспних комор «буксирники» забрали увесь хліб (посівний, страховий і фуражний фонди), в тому числі той, який мали видати на зароблені трудовні. Від нестачі кормів почався падіж худоби. Серед зими колгоспників виганяли в поле перемолочувати скирти соломи, але за день вони намолочували лише кілька кілограм мишиного посліду. Згідно з рішенням Гадяцького райкому КП(б)У чотири лютецьких колгоспів були об'єднані в один, керівництво якого зміцнили «перевіреніми» кадрами. У східні райони СРСР з Лютецьки вислали більше 30 сімей «підкуркульників», значна частина яких була колишніми наймитами [14].

У лютому 1933 р. величезний лютецький колгосп імені Шевченка,

який поділявся на 25 бригад, знову реорганізували; утворивши з нього 6 господарств і тим самим збільшили число управлінь у кілька разів. Колгоспникам, які ще були в змозі вийти на роботу, почали видавати по шматку макухи і хліба, який випікали з борошна разом з насінням буряків, щоб більшим був вихід. Ціною терору і сотень смертей селян влада – таки домоглася виконання плану хлібоздачі з урожаю 1932 р. на 88 відсотків. Тому постановою ЦК КП(б)У від 25 січня 1933 р. Лютенька була знята з «Чорної дошки» [15].

Взимку 1932–1933 років смертність серед полтавських селян стала масовою. Саме тоді з'явилася приказка, в якій вони на свій лад трактували один з комуністичних символів: «Серп і молот – смерть і голод». Житель Миргорода В.А.Щангаров, 1924 р. н., згадував: «У грудні 1932 р. я почав зовсім слабнути і мене забрала до себе бабуся по матері, яка проживала біля залізничного вокзалу міста Миргорода. У пошуках їжі з іншими дітьми ми заходили до приміщення вокзалу, де було дуже багато людей, які сиділи, лежали попід стінами. Вони були вже мертві або при смерті. Я бачив як таких клали на носії вдень і переносили в пожежний сарай, з якого було видалено дві пожежні кінні бочки і коней, і в цьому сараї штабелювати напівживих людей, а вночі трупи виносили і скидали у глибочезну яму, вириту між коліями залізниці навпроти вокзалу на пустирі. Туди ми бігали дивитися, чи повна вже ця яма». До ями скидали ще живих, але вже приречених на мученицьку смерть людей. Житель Миргорода А. Т. Юшко, 1907 р. н., свідчив: У кінці квітня чи у травні 33-го року побачив на базарі дівчину років 7–8, що не могла стати на ніжку і плакала. Я запитав дівчинку, що сталося. Вона відповіла плачучи, що її сонну разом з мертвими кинули в яму біля вокзалу і пошкодили ніжку, а вранці вона вилізла з тої ями та пришкутильгала сюди, може знайде щось з'їсти [16].

Залізничні робітники зі станції Решетилівка під наглядом агентів ДПУ щоранку об'їжджали дрезиною залізничні колії й підбирали трупи, щоб пасажирів, які їхали потягом, не могли їх бачити. Померлих від голоду звозили до глибоких траншей довжиною 10–12 метрів і шириною близько двох, які були вириті за півкілометра від станції в бік Полтави. Іван Климко згадував, що одного разу бачив, як біля траншеї на збитих із грубих дошок ношах лежав Іван Гайдук із хутора Бардакова – колись заможний господар. Він був ще живий, але вже не міг рухатися і благав: не кидайте мене до ями, я ще живий. Присутні при цьому селяни пожаліли його і залишили помирати поблизу траншеї [17].

Партійне керівництво УСРР, виконуючи директивні настанови Москви, вимагало все нових і нових репресій по відношенню до тих колгоспів та їх керівників, які не виконували плану хлібозаготівлі 1932 р. Секретар Хар-

ківського обкому КП(б)У, Р. Терехов, виступаючи на засіданні секретаріату обкому 7 січня 1933 р., наказував «з таких колгоспів вивести всі фонди, все зерно з комор до останньої зернини», в тому числі посівний фонд. Для Лубенського району план хлібоздачі був збільшений на 2 тисячі тонн, для Миргородського – на 1500. Жодного слова не було сказано Р. Тереховим про допомогу голодуючим селянам. Навпаки, весь його виступ зводився до посилення репресій по відношенню до злісних саботажників і приховувачів хліба. «Наши репрессии, – говорив він, – мы должны довести последовательно и до конца». Недобір зерна з колгоспів влада намагалася надолужити тотальним вилученням хліба у селян-одноосібників.

По доповіді Р. Терехова секретаріат Харківського обкому КП(б)У прийняв розгорнуту постанову, яка передбачала розширення застосування натуральних штрафів м'ясом для тих одноосібників, які не виконували планів хлібоздачі. Якщо в оштрафованого не було худоби, його змушували купити худобу і здати її державі. Штрафи у грошовій формі мали бути негайно сплачені, але їх стягнення не звільняло нездатчиків хліба від виконання хлібозаготівельних планів. Одноосібники, які лічилися боржниками, позбавлялися присадибних ділянок і землі, в тому числі озимих посівів, і виселялися з хат. Обком партії також вимагав посилити вилучення хліба у колгоспників, який вони отримали на зароблені трудовні. Щодо колгоспів, які після внесення перших штрафів, продовжували не виконувати планів хлібоздачі, застосовувалися повторні штрафи, але і після їх сплати партійне керівництво вимагало повної здачі хліба згідно з визначеними завданнями. У колгоспів, які «особливо злісно» не виконували плану хлібозаготівель, відбирали худобу і майно, яке було передане їм під час «розкуркулення» [18].

Наближалася весна 1933 р. і місцева партійно-радянська номенклатура почала думати чим засівати поля і хто буде на них працювати, адже зерно посівного фонду було вилучено з колгоспів і пішло в рахунок виконання планів хлібоздачі. Надії на допомогу держави не було ніякої, тому що саме вона забрала в колгоспів останнє. Вихід з безнадійної ситуації намагалися знайти за рахунок примусового вилучення зерна в селян, але його забрали, в тому числі й те, яке вони отримали на трудовні, ще восени 1932 р. під час подвірних обшуків. Залишалося єдине: переобмолочувати соломі і перевіювати полову. У такий спосіб Кобеляцький район вдалося забезпечити посівним зерном на 8,8 відсотка, Глобинський – на 7,3, Решетилівський – 6,9 і т. д. [19].

Щоб виконати плани посіву зернових, у 1933 р. Харківській області не вистачало 2,2 млн. пудів насіння. З метою покрити цю нестачу П. Постишев, якого Сталін у січні 1933 р. призначив своїм намісником і одночасно диктатором в Україні, вдруге розгорнув кампанію збору зерна на посів ме-

тодом подвірних обшуків у колгоспників і одноосібників. Розпочалася нова хвиля санкціонованого владою грабежів і розбоїв. У помираючих від голоду селян забирали останнє.

Для заохочення сільських активістів, які доносили на своїх односельців, що приховували якусь дешицу хліба, їм видавали премії у розмірі 15 відсотків виявленого зерна. Так комуністичний режим матеріально стимулював доносительство, вкотре прирікаючи селян на голодну смерть.

У пресі знову розгорнулася галаслива кампанія цькування, але вже не куркулів та «підкуркульників», а їхню агентуру в колгоспах. Напередодні сівби згадала влада і про опухлих від голоду селян, які ще залишалися в живих, та робочу худобу, які мали працювати під час весняних польових робіт. Спершу партійне керівництво в лютому розробило плани порятунку робочої худоби (лише в Полтавському районі протягом 1932 – січня 1933 р. загинуло 2447 коней), а вже у березні розпочало створювати пункти громадського харчування для колгоспників. Але створювалися вони не за рахунок допомоги з боку держави, а через «мобілізацію внутрішніх ресурсів колгоспників» шляхом збору серед них овочів, яєць, молока та грошей для закупівлі м'яса та інших необхідних продуктів для спільного харчування. Але виникає питання: які добровільні пожертви могли зробити голодні селяни в час, коли смертність серед них досягла апогею? Тому налагодити повноцінне громадське харчування на польових роботах владі не вдалося. Згідно з постановою Полтавського міського комітету КП(б)У від 23 березня 1933 р. за перші дні посівної кампанії колгоспникам, які працювали на важких роботах (сівальникам, орачам, боронувальникам і конюхам) видавали по 300 грамів хліба в день, а іншим, які працювали на легших і роботах по двору – по 200 грамів [20].

Страх голодної смерті й жорстокі репресії паралізували волю голодних людей, породжували апатію і безнадію, але вони боролися за виживання. А між тим, гори збіжжя, якого не встигали вивозити з Полтавщини, зберігалися у пристанційних коморах, на спиртових заводах, часто просто неба і псувалися. Американський кореспондент, який у 1933 р. проїздив через станцію Решетилівку, спостерігав «величезні піраміди зерна, навалені просто неба, з яких ішов дим від внутрішнього згорання» [21]. Людям, які конали від голоду, такі явища не вкладалися в свідомості, здавалися дикими і кошунськими.

Результатом узаконеного комуністичною партією необмеженого розбою на селі стала масова смертність від голоду. Пухли старі й малі, вимирали селянські родини і цілі села. Як видно з особистого листа начальника Харківського відділу ДПУ Кацнельсона голові ДПУ УСРР від 5 червня 1933 р., навесні з 64 районів області, до складу якої входила і більша частина

нинішньої Полтавської області, «продовольчими труднощами», тобто голодом, було охоплено 59. Особливо масовим був голод у Полтавському, Хорольському, Чутівському Кременчуцькому, Решетилівському, Кобеляцькому, Глобинському і Новосанжарському районах, де захворювання і смертність від виснаження набули загрозливих розмірів. В окремих селах значна частина дорослого населення, залишивши дітей напризволяще, у пошуках їжі й заробітку роз'їхалася по містах і робітничих селищах.

У багатьох селах названих районів у більшості своїй голодували колгоспники та їхні сім'ї, серед яких було багато хворих і опухлих від голоду. Ніякої допомоги через відсутність продовольчих ресурсів вони не отримували. У зв'язку з цим, щоденно помирало по декілька чоловік. Основними продуктами харчування голодуючих була зібрана на полях минулорічна мерзла картопля, сімена бур'янів, трупи дохлих свиней і коней. У Новосанжарському, Кобеляцькому і Червоноградському районах зафіксовані випадки вживання м'яса собак і кішок. Поряд з цим ширилося людодіство і труподіство. Зустрічалися випадки, коли ще живі батьки з'їдали своїх померлих від виснаження дітей. Спостерігалися факти, коли на ґрунті недоїдання члени сім'ї вбивали найбільш ослаблених, головним чином дітей, і їхнє м'ясо йшло у їжу.

У Новосанжарському районі із 25 сілрад «продовольчими труднощами» були вражені 18. У більшості цих сіл до 45 відсотків колгоспників і одноосібників взагалі не мають ніяких продуктів харчування. У кожному з них нараховувалося до 60 опухлих від голоду сімей (загалом це більше 200 чоловік). В районі існує більше двох тисяч господарств, які через недоїдання і виснаження не в змозі брати участь у весняних польових роботах. У багатьох селах покинуті батьками діти валяються в грязюці попід тинами. В районі офіційно зафіксовано декілька випадків людодіства і труподіства. У Гадяцькому районі особливо були вражені голодом 10 сілрад, в яких за останні місяці зареєстровано більше двох тисяч смертних випадків через виснаження. Смертність від голоду набрала такого поширення, що окремі сілради припинили реєстрацію померлих. У Веприку вимерло близько третини обкрадених радянською владою людей. Все це штовхало селян на голодні бунти і акти непокори. Стихійні виступи відбулися в Диканському, Хорольському, Великобагачанському та деяких інших районах.

Смерть від голоду або активний спротив комуністичному режимові – таким був вибір окремих, дуже небагатьох селян, які вдавалися до відчайдушних, але безнадійних вчинків. Одним з тих, хто не міг змиритися з наругою над селянством, був 20-річний Карпо Коваленко – представник нової генерації «радянських людей», колишній комсомолец і студент одного з київських технікумів, за соціальним становищем – селянин – середняк і од-

ноосібник. Великий вплив на формування його протибільшовицьких переконань мала насильницька колективізація сільського господарства і процес СВУ в Харкові. Зважаючи на відсутність вільної преси, він щиро вірив офіційній версії ДПУ, що фігуранти цієї справи пропагували ідею відокремлення України від СРСР та створення самостійної демократичної Української держави і поділяв їхні політичні переконання. Починаючи з 1930 р., К.Коваленко поширював серед жителів Веприка вірші, як вважали чекісти «контрреволюційного змісту» за підписом «Дніпров» і навіть розсилав їх до редакцій радянських літературних журналів. У розпал Голодомору він виготовив декілька примірників рукописної газети під назвою «На полях могили» і поширював її серед односельців.

У приватних розмовах К.Коваленко переконував селян, що українці пухнуть від голоду і помирають голодною смертю, пухнуть дорослі й діти, гине худоба, а хліб з України вивозять; на кістках українців будують фабрики і заводи. Він запевняв селян, що українська інтелігенція, яку в справі СВУ судили в Харкові, хотіла врятувати Україну від загибелі, зробити її вільною і самостійною державою. Зрештою К.Коваленко дійшов висновку, що виходом із тяжкого становища українців є лише збройна боротьба проти більшовицького режиму, але для цього потрібно підібрати відданих справі визволення України людей і створити з них підпільну організацію. Одночасно потрібно було морально і політично готувати селян до боротьби з радянською владою, проводити серед них протибільшовицьку агітацію у приватних розмовах, поширювати відозви і листівки.

У кінці березня 1933 р. К.Коваленко приступив до реалізації наміченого плану, кінцевою метою якого було підняти 1-го травня народне повстання у Веприку, під час якого вбити голову сільської ради А. В. Граніта, секретаря партійного осередку Гаманюка і комсомольського вожака Лобка. Увечері 30 квітня підпільники за задумом К.Коваленка мали зірвати урочисті збори, присвячені одному з основних більшовицьких свят, закликати селян до повстання і одночасно перервати телефонний зв'язок з Гадячем та підпалити двори активістів села: Бакая, Калини, Залізняка, Панченка, Натруєного і Блохи. Напередодні виступу К.Коваленко розкидав по селу листівку, яку сам і написав (стилістика збережена):

«До селян села Веприка.

Товариші – селяни села Веприка. Життя наше докотилося уже, як усім відомо, до чого. Люди гинуть, ідучи в дорозі. Батько ідучи заробляє чи випросить кусок хліба, а діти теж ходять і гинуть, не довідається сім'я, де його поховали як собаку.

Останній кусок хліба однімають, немає над трудящими ніякої пошани. А хто цьому винен?.. Винні в цьому самі ми, тому що ми прийняли за за-

кон: «Покірне телятко дві матки ссе» (П.Мирний). Ми думали, що й ми будемо ссати дві, а воно ні одної. Отже, мусимо ми показати, що ми є «не покірне телятко», а люди, які уміють боротися за свої інтереси й інтереси всієї неньки – України.

1-е травня у нас точилася боротьба ще до революції, трудящі в цей день домагалися поліпшення добробуту, що й ми мусимо в цей день увечері свого домогтися. Заклятих ворогів знищити, а решті пропонувати, що вони є наші брати й мусимо одними правами користуватись. Так нехай живе наша ненька – Україна! Геть ненависть один до одного. Геть шкідників народу серед трудящої людності, геть паразитів з села... Геть паразитів місцевих... Чесний актив села, всі на оборону трудящих. Веприк» [22].

Своїми планами К.Коваленко встиг поділитися 27 квітня лише з Іваном Семінком і знайшов у ньому однодумця. Він намагався також зв'язатися з Феодосієм Кириченком, який втік з-під арешту і переховувався в лісі, але не знайшов його. Реалізувати свої наміри К. Коваленку не вдалося, позаяк в ніч з 28 на 29 квітня його було заарештовано разом з І. Семінком. При арешті у К.Коваленка міліція вилучила наведену вище відозву до селян, вірші «П'ятирічка», «Горе моє» та інші компроментуючі матеріали.

План підняти селянське повстання у Веприку заздалегідь був приречений на провал, тому що К.Коваленко вже давно був під підозрою у чекістів і за ним стежили таємні інформатори з числа місцевих «комсомолістів». Агентурна розробка під кодовою назвою «Веселые ребята» тривала більше року. Якщо кримінальна справа на К.Коваленка містилася на 82 сторінках, то агентурна розробка, на нього – на 122 сторінках.

На слідстві К.Коваленко не приховував своїх антибільшовицьких переконань. Він відверто говорив, що Україна перебуває під гнітом Москви, селяни терплять гніт і муки, платять непосильні податки, а за невиконання планів хлібоздачі продають їх господарства, а самих виганяють з хат. Проте вирок радянського суду як не дивно, був м'яким. Згідно з рішенням Особливої наради при колегії ДПУ УСРР К.Коваленка засудили на три роки ув'язнення у виправно-трудоному таборі, а І. Семінка – на три роки умовно. Останній у 1941 р. був мобілізований до Червоної армії і того ж року рідні одержали повідомлення, що він пропав безвісти на фронті. К.Коваленко після відбуття покарання одружився і завербувався на роботу до Сибіру. Подальша його доля невідома [23].

Більшовицький режим всіляко намагався приховати сліди своїх злочинів по відношенні до українського селянства. В офіційних документах радянської влади відсутнє навіть слово «голод», замість нього вживалося словосполучення «продовольчі труднощі». Жителі Сваток Гадяцького району Микола Семенович Нехаєнко та Мотря Дмитрівна Нехаєнко згадували: «У

селі на вулицях лежали, помираючи, діти, дорослі, старі. Дорогою їхав віз, який забирав трупи, потім їх скидали до однієї ями. Тихо навкруги. Ані собак, ані котів, навіть птахи не літають. Поїли все. На лавці сидять трое хлоп'ят, виглядають маму. Так і померли сидячи. Мама прийшла, глянула на них байдуже і пішла у двір. Не було ані плачу, ані сліз, ані голосіння. Люди ходили, щоб щось або когось з'їсти. Бабусин дідусь, сильний чоловік, опух від голоду. Він бив річкових черепах, пташок і їв їх, щоб вижити. А з дідуся та його брата лихі люди хотіли зробити сніданок. Але хлопці так кричали, що їх батько почув аж на вигоні й відбив у людоїдів».

Параска Олексіївна Нехаєнко втратила під час Голодомору тата, двох братів і сестру. «Піду в садок, – згадувала вона, – а там конюшина. Вирву рожеву квіточку і покладу до рота... Так і вижила. Досі конюшина моя улюблена квітка-рятівниця. А може, річ і не в ній? Може, Богу треба було, щоб я вижила?» [24].

У селі Ламане Глобинського району за далеко неповними даними від голоду померло 557 обкрадених державою селян, у Мануйлівці Козельщинського району – понад 500, у Максимівці Кременчуцького району – не менше 400, у Щербанях Полтавського району – 147.

У Гребінці на невелику ділянку землі між залізничними коліями трупи знятих з потягів людей, підібраних на вокзалах та на вулицях звозили грабарками і нашвидкоруч закопували у задалегідь підготовлені ями. Дмитро Петрович Коркішко в 1933 р. працював чорноробом на залізниці й начальство відрядило його, Федора Панасовича Коркішка та Павла Овсійовича Биковця для тієї страшної роботи. За вокзалом стояв двоосний вагон-людник, до якого складали померлих. Коли трупів назбирувалося 10–15, робітники складали їх на грабарку і відвозили для захоронення. «Перший тиждень, – згадував Д. П. Коркішко, – було страшно й моторошно, а потім став звикати. В день по кілька разів трупи вивозили на ділянку за містом. Складали в ями по 50–60 трупів, пересипали хлоркою і засипали. Спочатку возили на місцевий цвинтар, але люди стали проти, боялися пошесті й от тоді стали вивозити померлих за місто на ту ділянку. Але одного разу я відмовився вивозити, коли у вагоні смертників побачив новонароджене дитя. Навіть знепритомнів» [25].

Жителька Тарасівки Зінківського району О. П. Ківшик свідчила, що під час польових робіт прямо в полі закопували не тільки померлих, а й ще живих, але вже припечених, щоб не рити зайву яму. У мешканки цього ж села Г. П. Ківшик у садку знаходилося 14 могил: дідуся і бабусі Карасів та 12 їхніх дітей. Вижило тільки двоє з цієї колись великої сім'ї. Зінківчанка П. Ф. Григоренко пригадала епізод, коли сусіди – євреї дали їй сім'ї лушпиння картоплі, які вони посадили на городі. Родичі вночі вирили їх руками, але

це не врятувало їхню родину від голодної смерті [26].

У багатьох селах з'явилися штатні посади збирачів трупів, які збирали по хатах і на вулицях померлих, відвозили їх на кладовища або за межі населених пунктів і звальювали до спільних ям без будь-яких ритуальних обрядів. За цю «роботу» їм видавали по 300–500 грамів хліба. Священикам, де ще вони збереглися, було заборонено проводити в останню путь померлих від голоду. На вулицях Полтави навесні 1933 р. спеціальні бригади щоденно прибирали по декілька десятків трупів. На залізничних станціях і роз'їздах полтавські хлібороби, які раніше годували половину Європи, просили шматка хліба і там же помирили від голоду.

На ґрунті голоду зростала дитяча безпритульність. Дитячі ясла і будинки були переповнені сиротами, але для харчування дітей не вистачало продуктів і в їжу використовували різноманітні сурогати. Не кращим було становище і в школах, які ще з 15 грудня 1931 р. були зняті з державного постачання. Діти голодували, хворіли і помирили. У селі Сливки Решетилівського району поряд з пухлими від голоду дорослими на прополку бур'яків виганяли і хлопчиків 10–12 років. Позаяк норм виробітку вони не виконували, їх позбавляли повного обіду: замість галушок давали лише юшку

Вилучення схованого хліба. Хут. Марченки, Баляснянська сільрада, Диканський р-н., Харківська обл. 20.12.1932.

і діти помирали там же в полі. У 120 дворах цього села від голоду протягом 1933 р. померло 152 душі.

Хома Рябокiн, пiзніше вiдомий вчений-математик, в перiод Голодомору 1933 р. працював викладачем у Харкiвському унiверситетi й одержував 800 грамiв чорного хлiба в день, бiльше нiчого. Його рiднi (батько, брат i сестра з дiтьми) мешкали в селi Смородщинi Чутiвського району. Він допомагав їм, чим мiг, але не врятував вiд голодної смертi. Старша донька його сестри 10-рiчна Соня, яка разом з матер'ю померла вiд голоду навеснi 1933 р., за два-три тижнi до смертi встигла передати своєму дядi листа, в якому писала:

«Дорогi Дядю!

У нас немає хлiба i немає чого їсти. Батько охляли з голоду i лежать на лавi, не встають. Мама ослiпла з голоду й нiчого не бачать. Я їх виводжу на двiр. Менi дуже хочеться хлiба. Вiзьмiть мене, дядю, до себе в Харкiв, бо я вму вiд голоду. Вiзьмiть, я ще маленька i хочу жити, а тут я вму, бо всi вмирають» [27].

В особливо жахливому становищi опинилися дiти-жебраки, якi втратили своїх рiдних i розбрелися, хто куди. Злочиннi групи заманювали нещасних до своїх притонiв i змушували займатися крадiжками, часто i вбивали, а м'ясо продавали на пiдпiльних базарах. Одну з таких груп нелюдiв мiлiцiя виявила у Полтавi на Пролетарськiй вулицi. На станцiї Полтава – Пiвденна безпритульних дiтей розмiщували у спецiальному вагонi, який стояв на запаснiй колiї i слугував тюрмою на колесах. 75 ув'язнених там дiтей годували рiзноманiтними сурогатами, в результатi чого бiльшiсть iз них померла. Трагедiя голоду дiтей Полтавщини знайшла вiдображення в уснiй народнiй творчостi того часу:

*Ой, купались сiрi гуси
У Пслi коло кручi.
Плачуть люди голоднiї
З колгоспу йдучи.
Зацвіли волошки синi
В степу при дорозi.
Та померли ж мої дiти
З голоду у«созi» [28].*

Всенародне горе закарбували у своїх сумливих думах-молитвах i народнiх спiвцi-кобзарi. Зокрема, Єгор Мовчан спiвав:

*Як же пiсню Мовчану
Про голод почати?
А отак її й почну –
Не буду мовчати!*

*Насували чорні хмари,
Сохли, н'яли квіти.
Пухли в селах, хлібодари
Та малі їх діти.*

*Дивуватимуться люди
Хлібові... з полови.
Щастям справжнім тоді
Для сім'ї макуха.*

*Вірте, лиши молоді,
Хто Мовчана слуха.
Це не вигадка співця
Кобзаря Єгора –
Вроки «мудрого отця»
Всенародне горе / 28-А /.*

Поодинокі і сім'ями селяни залишали села і, пробиваючись через частокіл загороджувальних міліцейських постів, тікали до міст, де існувала карткова система постачання, але не знайшовши роботи, займалися жебрацтвом. Щоб утримати селян за місцем постійного проживання і забезпечити колгоспи фактично дармовою робочою силою, в розпал Голодомору в СРСР в 1933 р. були введені внутрішні паспорти, які отримували всі, крім колгоспників. Навічно прикріплені до землі і позбавлені права вільного виїзду з села, вони перетворилися на кріпаків радянської колгоспно-радгоспної системи.

Наслідки Голодомору 1932 – 1933 років на Полтавщині, як і по всій Україні, були жахливими. Учасник першої Російської революції 1905–1907 років політкаторжанин Логвин Пукась був заарештований у 1931 р. Трирічне заслання відбував у Самарканді. Як і всі тамтешні жителі, голодував. Про Голодомор в Україні довідувався з листів своєї дружини та рідних. У 1934 р. Л.Пукась повернувся із заслання на Полтавщину. Якою він її побачив, перевершило найгірші сподівання. «Сумніш за все на Україні, – писав він у своєму щоденнику, – то це село. Ні пожежа, ні повінь, ні навіть війна 14 – го року не зробили того, що встигла ця згряя (радянська влада – В.Р.) натворити за ці три роки. Не кажу про руїни, про купи глини та битої цегли, а іноді й рештки садочків, які нагадують, що тут колись стояли хати і кипіло життя. Не кажу й про те, що немає торгівлі, бур'яном поросли поля, а й про відсутність люду, який почасти розбігся, а решта вимерла від голоду. Живі ж ходять обшарпані, босі й голодні й ніби очманілі. Відсутність волі, жвавості, життя, не чуть гомону, не чути пісень. Кругом якась тиша, щось

похоже на кладовище».

Гнітюче враження справило на Л. Пукася і його рідне село Червоногірка, що в Машівському районі. «Який жах! – записав він 27 липня 1934 р. у щоденнику. – Села Червоногірки зовсім не впізнав. Свого рідного села, де родився, виріс, і не впізнав. Степ... Той розкішний степ, де хвилювалося море хліба, буйно поріс бур'яном, зацвів бликотою, осотом, будяками... Не чути плугатарського «Гей!» Не чути співу на роботі дівчат, не видно граціозних постатей молодиць, не грає сопілка пастуха, не реве скотина, не мекають вівці.

Село... Руїни – не руїни, і хати – не хати. Деревя порубані, садки по-всихали, квіти зів'яли. Замість людей якісь примари – не то тварини, не то якісь дикуни, які ще не знають, що таке культура. Одне тільки помітно, що вони переживають «культурну революцію», бо ж не даром не мають ні образу, ні подобу людини. Замість хат виглядають з бур'яну напівруїни, а то й зовсім руїни. По вулиці, де раніше курява від підвід здіймалася, нині буйно цвітуть бур'яни, лобода, блекота, лопухи і болиголов. Лише вузьенька стежечка нагадує про те, що подекуди тут проходять живі істоти».

Спілкуючись з односельцями, Л.Пукась довідався, що в розмовах між собою люди найбільше говорять про їжу та про те, хто попався на крадіжці чогось їстівного з колгоспу, а кого Бог милував. «Так радіють люди при соціалізмі, – зробив для себе висновок колишній політкаторжанин. – А я дурень і не знав, який то соціалізм» [29].

Трагедія Голодомору ще довго давала про себе знати. Олексія Бутка до Червоної армії призвали в 1939 р. Службу відбував у 185-му артилерійському полку Першої армійської групи у Монголії. У листі з Веприка Гадяцького району мати скаржилася йому про бідність: у неї немає навіть хліба і вона голодує, а колгосп ніякої допомоги не надає. Перебуваючи в караулі, О. Бутко поділився невеселими думками зі своїми однополчанами. Одночасно розповів, що під час Голодомору 1933 р. у нього померли батько, брат і сестра. Надто пильні й заподадливі червоноармійці доповіли про «крамольні» розмови комісарові полка, а той у свою чергу доніс на О. Бутка Особливому відділу дивізії. Через три дні О. Бутка заарештували і за звинуваченням у антирадянській агітації і пропаганді воєнний трибунал Першої армійської групи засудив його на п'ять років виправно – трудових таборів. Покарання відбував на будівництві в Улан – Уде, а з 1941 р. – в Магаданській області на Калимі. Після звільнення з ув'язнення 20 квітня 1945 р. працював там же слюсарем на шахті. У 1947 р. О. Бутка вивезли на материк і він повернувся додому. До виходу на пенсію працював вантажником на залізничній станції в Гадячі. Повністю був реабілітований лише в 1989 р. [30].

Полтавщина, як і вся Україна, під час штучно влаштованого Голодомору зазнала величезних людських втрат, але точна цифра невідома. Демографічні втрати людей, більшість із яких були селянами, комуністичний режим зробив державною таємницею. 23 лютого 1933 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло, постанову «Про поїздки по СРСР іноземних кореспондентів», згідно з якою встановлювався порядок, «в силу якого вони зможуть роз'їжджати по СРСР і відвідувати певні пункти лише з дозволу Головного управління міліції». Тим самим комуністичний режим намагався приховати від світу свої злочини. Навіть публічні розмови про голод вважались «анти-радянською пропагандою», в чому переконався у 1983 р. і автор цих рядків. Коли один із студентів під час лекції запитав про голод 1933р., на другий день мене вже допитував співробітник КДБ. Всі документи, де велася реєстрація померлих від голоду, протягом 1934–1935 років були вилучені органами НКВС і знищені. Керуючись різними методиками, дослідники шляхом порівняння результатів переписів 1926 і 1939 років, доходять висновку, що людські втрати на Полтавщині становили більше 400 тисяч чоловік [31].

Джерела та література

1. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929–1933 Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – С. 157–158.
2. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 10179 – С. – Арк. 8.
3. ДАПО. – Ф. 2803. – Оп. І. – Спр. 3. – Арк. 40.
4. Голод 1931 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990. – С. 159–160.
5. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині... Полтава, 1997. – С. 164.
6. Там само. – С. 172–175.
7. Голод 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали. К., 2007. – С. 85.
8. Там само. – С. 221–223.
9. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині... Полтава, 1997. – С. 221–223.
10. Білоусько О. А., Єрмак О. П., Ревегук В. Я. Новітня історія Полтавщини. Перша половина XX століття. Підручник для 10 класу загальноосвітньої школи. – Полтава: «Оріяна», 2005. – С. 328.
11. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні. Документи й матеріали. К., 2007. – С. 484–494.
12. Там само. – С. 408–409.
13. Там само. – С. 386.
14. Ревегук В. Я. Голод на Гадяччині / Голодомор 1932–1933 років на Полтавщині. До 60-річчя трагедії. Матеріали наукової конференції. – Полтава, 1993. – С. 40–42.
15. Іван Чайка. Лютенька: від землі до космосу. – Гадяч, 2014. – С.220.
16. Світлій пам'яті жертв Великого Голодомору, створеного комуністичним режимом 1932 – 1933 років на Миргородщині (буклет без місця і року

- видання). – С. 2.
17. Дмитро Соловей. Сказати правду. Три праці про Голодомор 1932–1933 років. – Київ–Полтава, 2005. – С. 68.
 18. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині... Полтава, 1997. – С. 210 – 211.
 19. Голодомор 1932–1933 років в Україні... С. 697.
 20. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині... Полтава, 1997. – С. 225–226.
 21. Білоусько О. А., Єрмак О. П., Ревежук В. Я. Назв. праця. – С.235.
 22. Голодомор 1932–1933 років на Полтавщині. Матеріали обласної конференції історико-краєзнавчої присвяченої 75-річчю Голодомору в Україні. 21–23 жовтня 2008 р. – Полтава, 2008. – С. 48.
 23. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 14248 – С. – Арк. 57.
 24. Голос України. – 2013. – 27 листопада.
 25. Куликова Г. В. Реставрація пам'яті / Голодомор 1932–1933 років на Полтавщині. До 60-річчя трагедії, матеріали наукової конференції. – Полтава, 1993. – С. 43.
 26. Голодомор 1932 – 1933 років на Полтавщині.... Полтава, 2008. – С. 42.
 27. Дмитро Соловей. Назв. праця. – С. 77 – 78.
 28. Білоусько О. А., Єрмак О. П., Ревежук В. Я. Назв. праця. – С.239.
 - 28-А. Олекса Юрченко. Кобзар Єгор Мовчан не міг мовчати/ Слово і час.– 1990. – №10.– С. 91.
 29. Логвин Пукась. Тернистий мій шлях. Фатальний щоденник із сховищ КДБ. Видання і впорядкування Валентина Посухова. – Полтава, 2002. – С. 48.
 30. Архів УСБУ в Полтавській області. –Спр. 16547. – С. – Арк.56–58.
 31. Єрмак О. П. Ціна «великого перелому» / Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині: Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – С. 47–49.

ЗІНЬКІВСЬКА КАТІВНЯ НКВС (1937–1938 рр.)

«Червоний терор» проти політичних опонентів був невід’ємною частиною більшовицької диктатури протягом більш як семидесятирічного існування радянської влади. Періодично він то затухав, то набував неймовірного розмаху, але ніколи не припинявся. З початком сталінської «революції зверху» маховик політичних репресій почав розкручуватися з новою силою. Його ідеологічним обґрунтуванням була відома теза Сталіна про загострення класової боротьби в процесі розгорнутого будівництва соціалістичного суспільства.

Початок «великого терору» поклато вбивство 1-го грудня 1934 р. в Ленінграді С. Кірова, якого кремлівські вожді називали «улюбленцем партії». Факт убивства мав засвідчити наявність внутрішніх класових ворогів в СРСР. Країну охопила атмосфера підозрілості, недовіри і доносів. Ніхто не був впевнений, що колега по роботі, сусід чи навіть член родини не є таємним інформатором НКВС. Регулярними стали політичні звіти членів ВКП(б), перевірка їх на відданість генеральній лінії партії, особисто її вождеві Й. Сталіну, причетність до викриття «ворогів народу». Негаразди соціалістичного будівництва, кризові явища в економіці й погіршення матеріального становища населення правляча комуністична партія списувала на саботажників, шпигунів і диверсантів. Необережне висловлювання, невинний жарт, невдоволення на побутовому рівні – ставали приводом до арештів, часто із смертельними наслідками.

Справжній пік «великого терору» розпочався з приходом до керівництва нового очільника всесоюзного НКВС Миколи Єжова, коли знищення людей набуло планомірного характеру. Згідно з визначеного в Москві ліміту протягом 1937 р. в Україні дозволялося репресувати за 1-ю категорією (розстріляти) 26150 чоловік, за другою (ув’язнення в концтаборі або виселка за межі республіки) – 37800 чоловік, а на Полтавщині – відповідно 1000 і 2500.

7 вересні 1937 р. була утворена Полтавська область і відповідно обласне управління НКВС, виконуючим обов’язки начальника якого призначили Адріана Петерса – Здебського, але незабаром як «учасника контрреволюційної організації» його заарештували. На посаду начальника обласного управління НКВС Москва направила капітана (згодом – майора) держбезпеки Олександра Волкова – уродженця Московської губернії, кадрового чекіста з початковою освітою, комуніста з 1920 р. і депутата Верховної Ради УРСР. О.Волков відмовився від індивідуального принципу створення фіктивних кримінальних справ і перейшов до групового. Протягом короткого часу ним були сфабриковані так званий «правотроцькістський обласний центр», «Священний союз партизан», «Молода венерация», «Всеукраїнське націоналістичне підпілля» та ін. На одній з оперативних нарад, проведених в обласному управлінні НКВС на початку червня 1938 р., О.Волков повчав

своїх підлеглих: «Нині слідчий мусить бути в повному розумінні слова художником; потрібно записувати в протоколи допитів сорок відсотків того, чого не говорить заарештований, – приховує» [1], тобто О.Волков цілком свідомо змушував слідчих фальсифікувати протоколи допитів.

Вірним поплічником О.Волкова на Зіньківщині став Микита Куценко (росіянин з українським прізвищем), який обіймав посаду начальника районного відділу НКВС з часу утворення Полтавської області й користувався особливою довірою свого патрона. Народився він 1902 р. в селі Голікове Олександрівського повіту Пермської губернії в сім'ї селянина – бідняка. До революції 1917 р. в Росії встиг здобути лише початкову освіту. Протягом 1924–1926 років служив у Червоній армії. Як зразкового червоноармійця, його направили до окружної партійної школи, яку закінчив у 1927 р. і був прийнятий у члени ВКП(б). Подальший життєвий шлях М.Куценка зв'язаний із службою в органах радянської політичної поліції. Напередодні призначення до Зінькова працював помічником оперативного уповноваженого Градижського районного управління НКВС «безпробудного п'яниці» Півня. «Куценко, – говорив пізніше на слідстві колишній начальник Миргородського районного управління НКВС Чалий, – людина абсолютно тупа, малограмотна, в то же час він славився своїми проведеними справами у Зіньківському районі» [2].

Будучи малограмотним, М.Куценко сам протоколів не писав, за нього це робили слідчі, особливо старався вихованець ленінського комсомолу Микола Мальований 1908 року народження. На початку 30-х років він працював інструктором Зіньківського районного відділу реєстрації громадянських справ. У зв'язку з початком «великого терору» і оголошеним призовом комсомольців на службу в органи НКВС скористався нагодою послужити партії і став правою рукою М.Куценка.

В оперативній роботі М.Куценко швидко засвоїв і прийняв до неухильного виконання настанови свого безпосереднього начальника О.Волкова стосовно фальсифікації міфічних політичних справ, жертвами яких ставали і рядові колгоспники і номенклатурні працівники районного масштабу. У цьому відношенні він не став піонером, позаяк такі ж справи фальсифікувалися і до утворення Полтавської області та призначення О.Волкова. Зокрема, влітку 1937 р. Харківським обласним управлінням НКВС у Зіньківському районі була «викрита» і ліквідована «шпигунсько-повстанська контрреволюційна організація». Її завданням нібито була підготовка збройного повстання проти радянської влади та шкідницька діяльність в господарствах району з метою підризу могутності СРСР, дискредитації більшовицької партії і провокування незадоволення населення. У цій справі протягом вересня 1937 р. було заарештовано 21 чоловік, у більшості

своїй представників партійно-господарського активу: голови сільських рад, голови колгоспів, бригадири. Вказувалося, що один із фігурантів справи М. Пукало протягом 1936–1937 років створив у селах Тарасівці й Власівці повстанську групу і будучи головою колгоспу, з метою шкідництва цілеспрямовано розвалював колгосп, занижував врожайність, зривав роботи по посіву та збиранню врожаю. Подібні звинувачення були висунуті й щодо інших заарештованих. У звинувачувальному висновку слідчий рекомендував винести всім покарання по з першій категорії – розстріл. Згідно з вироком Особливої наради („трійки”) при колегії управління НКВС Харківської області від 25 жовтня та 20 листопада 1937 р. до вищої міри покарання (соціального захисту) було засуджено 13 осіб, а до 10 років ув’язнення – 8 [3].

М.Куценко виявився гідним продовжувачем справи своїх попередників, вибиваючи з підслідних зізнання в неіснуючих злочинах. На допитах бив заарештованих, як кастетом, зв’язкою ключів, які завжди тримав у руці. Кримінальні справи створював на основі доносів, які писали тамні інформатори («сексоти») і які слугували підставою для арештів. Одним з них був Максим Бородай (кличка – «Григоренко»). Народився він 1885 р. на хуторі Голубовий (Глоби) Більської волості Зіньківського повіту в сім’ї бідняків. У волосному центрі здобув початкову освіту. З 1905 р. почав служити у зіньківській поліції спершу переписувачем, потім писарем у канцелярії і столоначальником кримінального відділу. За радянської влади працював бухгалтером Зіньківської райспоживспілки, був батьком семи дітей. «Сексотом» ДНУ став у 1931 р., написавши відповідне письмове зобов’язання.

За наказом М.Куценка М.Бородай писав доноси про існування на Зіньківщині контрреволюційної організації, про підготовку збройного повстання проти радянської влади тощо. Всього протягом 1937–1938 років ним було написано 14 доносів на осіб, на яких вказував М.Куценко. Матеріальної винагороди за свої «послуги» не одержував, писав під страхом бути заарештованим і розстріляним. За доносом М.Бородая лише по одній із фальсифікованих справ (керівник – Онисим Михайлович Дорош) проходило декілька десятків чоловік, 11 з них розстріляли, а двох відправили до концтабору.

Коли потрібно було терміново сфабрикувати якусь «справу», М.Бородай викликали серед ночі й під диктовку М.Куценка він писав чергового доноса. Якщо вагався, одержував кулаком в обличчя. У випадках, коли начальник райвідділу був зайнятий на допитах, М.Бородай саджали разом із заарештованими до камери, щоб чекав своєї черги, додому відпускали під ранок. Настільки цінним і незамінним інформатором був М.Бородай можна судити з того, що для написання чергового доносу 18 березня 1938 р. М.Куценко викликав його до Миргорода, заплативши за проїзд 30 карбо-

ванців. На очних ставках М.Бородай підтверджував свої доноси, прирікаючи тим самим підсудних на смерть або концтабір. Так він вчинив стосовно Прокопа Ярошенка, Сергія Григоренка, Павла Шапошніченка та ін. [4].

Офіційними інформаторами М.Куценко змушував бути і посадових осіб – голів сільських рад та колгоспів, які за його наказом писали «характеристики» на колгоспників. У 1938 р. Іван Черненко працював головою Велико-павлівської сільської ради. Одного разу він написав таких «характеристик» на 40 жителів свого села і відіслав до райвідділу НКВС. Одержавши їх, М.Куценко подзвонив до І. Черненка і наказав негайно з'явитися до нього зі штампом і печаткою сільської ради. Через непролазну грязюку І. Черненко не наважився їхати кінями, а 20 кілометрів до Зінькова шов пішки, тому запізнився. І. Куценко його брудно обматюкав і змусив переписати «характеристики»: замість названих осіб вписати інших – колишніх «розкуркулених» та осіб, які раніше мали проблеми з законом. Копії «характеристик» для сільської ради залишати заборонив.

Секретар сільської ради з Дейкалівки Артем Кулик на вимогу М.Куценка одного разу написав дев'ять «характеристик» на своїх односельців (Коровина, Педика, Лейку, Божинського та ін.), але вони йому не сподобалися. А. Кулик змушений був їх переписувати: середняків записував куркулями, бідняків – підкуркульниками, молодих хлопців, які в добу Української революції 1917–1921 років були ще дітьми, звинувачував у зв'язках з повстанцями (бандитами) та ін. Голова Дейкалівської сільської ради Мильченко, побоюючись за своє життя, з цим погодився. На підставі таких «характеристик» чекісти заводили справи – формуляри, які слугували підставою для арештів [5].

Щоб не обтяжувати себе зайвою роботою стосовно пошуків «ворогів народу», М.Куценко з бухгалтерських відомостей про вироблення колгоспниками трудоднів формував міфічні повстанські батальйони і полки. Підлеглі запитували свого начальника, хто ж буде командиром повстанської дивізії? М.Куценко, не довго думаючи, відповів: у Гадячі один колишній царський генерал давно пенсійного віку продає в кіоску газети, він і буде командиром. Потрібні М. Куценку свідки завжди були під рукою. Заарештованих у Зіньківському райвідділі НКВС було так багато, що камери не могли всіх помістити і вони спали покотом у Червоному кутку. Коли було потрібно, їх будили і під страхом тортур вони підписували потрібні свідчення. Допити заарештованих тривали по 4–5 днів безперервно, часто до 5–6 години ранку, і супроводжувалися побоями і катуванням. Протоколи з правдивими свідченнями заарештованих М.Куценко не приймав, вимагаючи підігнати їх під задалегідь визначені звинувачення у контрреволюційних діях.

Протягом короткого часу перебування М.Куценка на посаді начальника

Зіньківського райвідділу НКВС фальсифікація кримінальних справ досягла небувалих розмірів. У зв'язку з тим, що фантазій у пошуках «ворогів народу» у нього не вистачало, він вимагав від підлеглих заарештовувати всіх, хто до революції 1917 р. перебував на державній службі у царського, Тимчасового чи українських урядів, незважаючи на вік. Як з'ясувалося пізніше на слідстві, М.Куценко тричі «пропустив», тобто тричі заарештовував весь склад партійного і радянського керівництва району, 80 відсотків якого були членами ВКП(б) [6].

У листопаді 1937 р. енкаведисти заарештували секретаря Зіньківського райкому КП(б)У Лекарева – випускника інституту Червоної професури. Допитував його особисто М.Куценко. Чотири дні Лекарева безперервно катували: били і змушували без сну і відпочинку стояти «по стойці» у кутку камери, вибиваючи зізнання в тому, що він є членом «троцькістсько – української націоналістичної організації». Не витримавши знущань, Лекарев обмовив 16 чоловік, але в Зінькові їх виявилось лише восьмеро і їх заарештували, решта роз'їхалася раніше. Усього у справі Лекарева пройшло близько 50 чоловік, серед них – голова Зіньківського райвиконкому Дубоград, голова міської ради Ковальов, районний суддя Крамаренко та ін. Лекарева, крім всього іншого, звинувачували також у тому, що восени 1937 р. він не зміг вигнати на збирання буряків усіх колгоспників, зірвав збирання врожаю у Бірках і Новоселівці, не організував харчування студентів, яких прислали на допомогу колгоспникам в осінню негодю та ін.

Однією з жертв сваволі М.Куценка став Аркадій Панов, такий же продукт комуністичного режиму, як і сам начальник Зіньківського райвідділу НКВС, уродженець хутора Гути Веприцької волості Гадяцького повіту, євреї за національністю. Коли він вступив до ВКП(б) – невідомо, але як малограмотний партієць помітної кар'єри в системі партійно-радянської номенклатури не зробив. Протягом 1932–1933 років працював відповідальним секретарем районної ради ТСОАВІАХІМу. В розпал Голодомору 1932 – 1933 років згідно з рішенням Зіньківського райкому КП(б)У його направили головою колгоспу в Шилівку. Намагаючись оправдати довіру партії, знущався над голодними колгоспниками: з метою виконання плану хлібозаготівель забирав у них останні продукти харчування, прирікаючи на голодну смерть. Зловживання владою досягли таких розмірів, що у його вчинках райком КП(б)У побачив дискредитацію радянської влади. У 1934 р. А. Панова «за викривлення класової лінії у хлібозаготівлях» виключили з партії і заарештували, але обійшлося – відбувся лише суворою доганою по партійній лінії. З посади голови колгоспу його звільнили, але призначили головою районної ради ТСОАВІАХІМу.

Без пояснення причин А. Панова заарештували 22 жовтня 1937 р. Опе-

руповноважений райвідділу НКВС Візаєв забрав у нього партквиток і відвів до камери. При арешті у протоколі обшуку було зазначено, що у А. Панова знайшли багато зброї, насправді ж зброю взяли з комори райвідділу НКВС і підкинули. Об 11-ій годині ночі А. Панова викликали на допит до М.Куценка, який супроводжувався добірними матюками. Посилання А. Панова на гарантовані сталінською Конституцією 1936 р. громадянські свободи викликали у М.Куценка приступ люті. «Ваша Конституція для дураків», – кричав він і бив заарештованого кулаком по голові. «З ворогами потрібно не соромитися і білих рукавичок не вдягати» – повчав Куценко своїх підлеглих і особисто демонстрував як потрібно бити підозрюваних, щоб вибити потрібні зізнання.

28 жовтня А. Панова знову викликали на допит, який, як і раніше, супроводжувався жорстокими побоями, але він тримався, бо знав, то зізнання означає смерть. Тоді А. Панова поставили в кутку камери «по стойці», чотири дні йому не давали їсти, пити і курити, щоб не спав, біля нього по черзі чергували слідчий М. Мальований, пожежний інспектор Винниченко, фельд'єгер Курган і міліціонер Авраменко. На третій день А. Панова викликали на допит, під час якого А. Мальований вибив у нього два зуби. На справедливе обурення А. Панова А. Куценко і Візаєв побили його до втрати свідомості. На четвертий день під час допиту А. Мальований душив заарештованого рушником, а А. Куценко і Візаєв били до нестями. Не витримавши знущань, А. Панов почав «зізнаватися»: до контрреволюційної організації його завербував завідуючий районним земельним відділом Наливайко і заступник голови Харківської обласної ради ТСОАВІАХІМу Крайзман. Після цього М.Куценко дав йому шматок хліба і дозволив відпочити, але недовго.

Наступного дня М.Куценко дав А. Панову список з 30 осіб, яких начебто вже він завербував. Підслідний упирався і під тортурами назвав лише семеро з них. Коли до нього дійшло, що накоїв, на восьмий день ув'язнення хотів у камері повіситися, але охорона не дала. Все ж А. Панов відмовився від своїх вимушених свідчень і написав відповідну заяву на ім'я І. Куценка. 21 листопада після відмови забрати заяву А. Панова знову жорстоко побили і на сім днів поставили «на стойку» в камері. Стояв до втрати свідомості, а коли падав, відливали водою і знову ставили в кутку. Доведений до напівбожевільного стану А. Панов підписав протокол зізнання не тямлячи, що робить.

Під час приїзду до Зінькова співробітника обласного управління НКВС Кучно А. Панов поскаржився на жорстоке поводження з ним, але той відповів: «Якщо ти скаржишся, значить тебе по-зінківському мало били». І сильно вдарив його кулаком по голові. Після цього А. Панова забрали до

полтавської внутрішньої тюрми НКВС, де під час допитів той же Кучно бив його ніжкою від стільця. Співкамерник А. Панова після чергового допиту повісився на рушнику [7].

Такі ж знущання, як у Зінькові, процвітали і в інших районних відділеннях та обласному управлінні НКВС. У листопаді 1937 р. заарештований військовий лікар 73-го стрілецького полку з Лубен під час прогулянки вибіг на дах, кинувся звідти головою вниз і розбився на смерть. Його приклад хотів наслідувати один з червоних командирів Патонов: під час допиту викинувся з вікна, зламав при цьому ліву руку і ребро, але життя собі не вкоротив. Іншому військовому Кучинському у березні 1938 р. на допиті поламали ребра і вибили зуби. Дубограй, і Капков після звірячого побиття померли в тюремній лікарні. Від катувань у застінках НКВС не були застраховані й жінки. Дружині Дмитра Патонова слідчі відбили матку.

Рахівника колгоспу «Незаможник» із села Ступки лейтенанта запаса Івана Чуха заарештували 3 листопада 1937 р. за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації. Протягом 1926–1934 років він відбував строкову службу в Червоній армії, останнім часом – командиром взводу. Вісім днів (з 3 по 11 листопада) ніби його безперервно катували, вимагаючи зізнання щодо контрреволюційної організації, його завербував А. Панов. Оголошеного до пояса і підвишеного І. Чуха під час допиту М. Мальований бив по спині, а М. Куценко і Візаєв – по боках і обличчю, доки він не втрачав свідомості. Щоб не чути криків і стогону, Візаєв затикав йому рот ганчіркою. Потім ставили «на стойку», не давали ні їсти, ні пити, ні спати, до туалету також не водилили – оправлявся під себе. Ноги у І. Чуха опухали так, що з нього не могли зняти чоботи. На шостий день тортур І. Чух втратив свідомість і його відливали водою. Потім саджали на кінчик стільця з витягнутими вперед ногами і вибивали з – під нього стілець. І. Чух падав і його знову били: М. Куценко залізною кочережкою по п'ятах і дверною ручкою по зубах. Після жаклих тортур він зламався і визнав себе винним, потім відмовився від своїх свідчень і його знову били. Через місяць І. Чуха відвезли до Полтави, де знущання продовжувалися [8].

Економіста Зіньківської райспоживспілки уродженця села Буди Груньського району Прокопа Ярошенка заарештували 13 червня 1938 р. нібито за участь у повстанській організації. Звинувачення було безглуздом, позаяк заарештований за соціальним походженням був бідняком і вважався активістом радянської влади. З обуренням П. Ярошенко відкинув звинувачення, але це ще більше розлютило М. Куценка. З 37 червня по 3 липня П. Ярошенко стояв «на стойці», його регулярно били по голові та животу. Кілька разів він втрачав свідомість, холодною водою його приводили до тями і знову били, але він тримався. Від «стойок» у П. Ярошенка горлом пішла кров і

його довелися відправити до лікарні, але через два місяці торттури відновилися.

На початку вересня П. Ярошенка знову викликали на допит до М.Куценка. Три дні стояв він «на стойці» під наглядом енкаведистів, але садисти не змогли вибити з нього зізнання в неіснуючих злочинах. На четвертий день М.Куценко побив його до напівсмерті й зламав ключицю. Не тямлячи, що коїть, П. Ярошенко підписав заздалегідь підготовлений протокол допиту і в такий спосіб обмовив людей, з якими не був навіть особисто знайомий, в тому числі військового керівника СШ № 2 Сергія Григоренка – в минулому командира батальйону Червоної армії [9].

Сергій Григоренко вважався одним з перших комуністів у Зінькові. У більшовицькій партії перебував з 1918 р., але в 1922 р. покинув її (механічно вибув) на знак протесту проти ленінського непу, який вважав відступом від ортодоксального комунізму. Заарештованого С. Григоренка відправили до Полтави і відразу ж почали катувати: били кулаками, ногами, ніжкою від стільця, змушували по кілька днів стояти «по стойці» з піднятими вгору руками, присідати по сто разів поспіль та ін. Безперервні торттури тривали 21 день. Кілька разів у безсвідомому стані С. Григоренка виносили з камери і відливали водою. Нарешті, енкаведисти змусили його підписати протокол допиту, читати його не давали.

Параска Кабанова мала пролетарське походження: народилася в бідній сім'ї і до революції 1917 р. ходила по наймах і не мала власної оселі, а після приходу російських більшовиків в Україну стала їхньою переконливою прихильницею та комсомолкою. В 1929 р. її прийняли до КП(б)У і відразу ж послали проводити «розкуркулення» та колективізацію сільського господарства. Особливого завзяття під час хлібозаготівельної кампанії, яка супроводжувалася розоренням селянських господарств, вона не проявляла, а тому з поставленим завданням не справилася і мала стягнення по партійній лінії. У 1931 р. райком КП(б)У відкликав її до Зінькова і призначив спочатку інструктором, а згодом головою кооперативної артїлі художньої вишивки і одночасно секретарем партійної організації всіх кооперативних артїлей міста. П. Кабанову заарештували згідно з особистим наказом М.Куценка, за те, що критикувала його на партійному зібранні. Одночасно за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі заарештували і її чоловіка – колишнього військовополоненого айстро-угорської армії, уродженця Галичини, який працював сторожем.

Не витримавши звірячого побиття і знущань на допитах, заарештовані намагалися покінчити життя самогубством. Смерть для них була єдиним виходом позбутися подальших страждань і принижень. «Розкуркуленого» Василенка з Великої Павлівки, зважаючи на те, що камери були переповне-

ні, помістили в кімнату чергового по райвідділу НКВС Авраменка, сидіти не дозволяли. Коли дійшла черга йти на катівню, М.Куценко разом з М. Мальованим допитували його цілу ніч. Допит, як завжди, супроводжувався побиттям та знущанням й закінчився близько 7-ої години ранку. Стояти самотійно на ногах Василенко вже не міг і охоронці відтягнули його знову до кімнати чергового. Коли Авраменко вийшов до туалету у дворі, Василенко обірвав зі стіни електропроводку і повісився. Голова колгоспу імені Чапаєва, інвалід з однією рукою Андрій Сук після чергового допиту з «упередженістю» увечері попросився до туалету, супроводжував його енкаведист. Двір райвідділу НКВС не був огорожений і, скориставшись темрявою, А. Сук кинувся до річки, яка була на відстані 100–120 метрів, і утопився [10].

М.Куценко настільки ретельно виконував обов'язки ката, що О.Волков ставив його у приклад для наслідування іншим начальникам райвідділів НКВС області й нагородив значком «Почесного чекіста» та цінним подарунком.

У перших числах березня 1938 р. О.Волков створив п'ять оперативно-слідчих груп з осідками в Полтаві, Кременчуці, Лубнах, Миргороді й Золотоноші. Начальником Миргородської призначив М.Куценка. Саме в цей час миргородські чекісти (начальник райвідділу НКВС – Михайло Чалий) почали розкручувати справу про існування в Миргородському та Петрівко–Роменському районах повстанських полків, але не довели її до кінця – відчувався брак досвіду фальсифікацій. Довелося втрутитися особисто О.Волкову. Прибувши до Миргорода, він відразу ж заарештував 15 місцевих оперативних працівників і поставив перед миргородськими чекістами завдання негайно розкрити військово – повстанські організації. Начальника відділення 2-го відділу обласної НКВС Василя Федорова послав до Петрівко–Роменського району, який у Березовій Луці провів масові арешти селян. 22 заарештованих виявилися колгоспниками і колишніми бідняками. Після ретельної перевірки їхніх справ частину довелося звільнити з-під арешту. Проте масштаб репресій не задовольняв В. Волкова. Саме тоді він і призначив І. Куценка начальником Миргородської оперативно-слідчої групи.

На оперативній нараді з начальниками оперативно-слідчих груп О.Волков дав наказ провести по задалегідь визначеному плану ретельні пошуки антирадянського націоналістичного підпілля і накреслив приблизну схему його організації. «Ми вас не обмежуємо, – говорив він, – і не зв'язуємо санкціями стосовно арештів» [11]. Тим самим О.Волков дав «зелену вулицю» новим масштабним фальсифікаціям, репресіям і позасудовим розправам.

У відповідності з одержаними настановами керівники оперативно-слідчих груп почали терміново створювати фіктивні, побудовані за військовим

принципом повстанські організації, які склалися із окремих загонів, рот, батальйонів й навіть полків. У такому вигляді справи їхніх учасників передавалися на розправу позасудового органу – так званої «трійки», до складу якої входили перший секретар Полтавського обкому КП(б)У Марков, обласний прокурор і О. Волков. Вироки смерті фігурантів фальсифікованих «справ» виносилися заочно по кілька десятків за вечір. Слідчі справи своїх жертв М.Куценко передавав до Полтави навіть без підписів звинувачуваних у протоколах допитів.

Очолювана М.Куценком Миргородська оперативно-слідча група вважалася зразковою за темпами слідчої роботи і чисельністю проведених арештів. Розмах фальсифікацій набрав таких масштабів, що О.Волкову довелося навіть стримувати свого аж надто запопадливого підлеглого. Незважаючи на прохання М.Куценка, він не дав дозволу на «формування» чотирьох чи п'яти чергових повстанських полків на Миргородщині [12].

17 лютого 1938 р. О.Волков на посаду помічника начальника Зіньківського райвідділу НКВС направив Григорія Марченка. М.Куценко, вже будучи начальником Миргородської оперативно-слідчої групи, продовжував вважати себе хазяїном Зіньківського району і по телефону давав йому вказівки скільки і кого конкретно потрібно заарештувати.

Методи допитів, що супроводжувалися звирячим побиттям заарештованих, М.Куценко із Зінькова переніс і до Миргорода. Микола Слюсарський, який за сумісництвом працював у лікарні Лубенської тюрми, пізніше на слідстві у справі М.Куценка свідчив, що тюремна лікарня була переповнена побитими і скаліченими заарештованими, яких привозили з Миргорода. Їх родичі вимагали від нього скласти відповідні акти та передати їх для з'ясування обставин побиття до прокуратури, але ніхто з її співробітників до тюрми не приходив і на скарги потерпілих не реагував. Начальник Лубенського райвідділу НКВС Мостицький заборонив проводити розтини померлих у лікарні, щоб встановити справжню причину їхньої смерті.

Після зміни керівництва загальносоюзного НКВС і приходу на посаду його голови Л. Берії О.Волкова було звільнено з роботи в Полтаві відізвано до Москви. Наступник С. Волкова на посаді начальника Полтавського обласного управління НКВС капітан держбезпеки Бахт і яров, у червні 1939 р. послав до Зінькова спеціальну комісію (Д. Беленця, М. Орлова та ін.) для перевірки діяльності районної управи НКВС і надання його працівникам практичної допомоги у справі відновлення «соціалістичної законності». Комісія, крім всіх інших злочинних дій М.Куценка, знайшла вже заготовлені формуляри на першого секретаря Зіньківського райкому КП(б)У і голови райвиконкому – потенційних кандидатів на арешти. М.Куценка на той час уже перевели на роботу начальника Ярмолинецького районного управління НКВС Кам'янець – Подільської області, але 14 жовтня 1939 р. заарешту-

вали. Санкцію на його арешт і притягнення до відповідальності 29 вересня підписав нарком НКВС СРСР Л. Берія. До суду М.Куценко перебував у спецкорпусі київської тюрми. Відправлений у розпорядження управління кадрів НКВС СРСР О.Волков 9 березня 1941 р. був заарештований, 20 липня 1941 р. засуджений до страти, а 16 жовтня після прориву німецьких танків до Москви, розстріляний.

Протягом 3–7 березня 1941 р. у приміщенні Зінківського райвідділу НКВС відбулося закрите засідання військового трибуналу військ НКВС Харківської області. Слухалася справа про «грубе порушення соціалістичної законності» керівництвом райвідділу НКВС протягом 1937–1938 років. Заслухавши звинувачення прокурора та чисельних свідків, які залишилися в живих, військовий трибунал засудив Л. Куценка до розстрілу, М.Бородаю до 8 років, а М. Мальованого – до 4 років виправно-трудових таборів [13].

Суд над нелюдами – катами у формі співробітників НКВС був скоріше винятком, ніж правилом. «Порушення соціалістичної законності» було повсюдним і жертвами цих «порушень» стали сотні тисяч українців, життя яких неможливо повернути. О.Волков, А. Куценко і тисячі їм подібних були лише виконавцями злочинних наказів кремлівського керівництва і продуктами комуністичного режиму, а режим не міг судити самого себе.

Джерела та література

1. Архів управління СБУ в Полтавській області. – Спр. 8607. – Т.1. – Арк. 145.
2. Там само. – Арк. 143.
3. Олена Ластовка. Політичні репресії на Полтавщині у 1934–1941 роках / Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга перша. – Київ–Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. – С. 115.
4. Архів управління СБУ в Полтавській області. – Спр. 8607. – Т.1. – Арк. 175.
5. Там, само. – Т. 2. – Арк. 481.
6. Там само. – Арк. 491.
7. Там само. – Т. 2. – Арк. 100–105.
8. Там само. – Т. 2. – Арк. 477–478.
9. Там само. – Арк. 116.
10. Там само. – Т. 1. – Арк. 80–83.
11. Там само. – Арк. 144.
12. Лошицьких О. «Лабораторія» – 2. Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області в 1937 – 1938 рр. – З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2000. – №2/4. – С. 159.
13. Архів управління СБУ в Полтавській області. – Спр. 8607. – Т.2. – Арк. 509.

Географічний покажчик

А

Алчевськ (Донбас) 199
Андріївка Гадяцького повіту 8
Андріївка Хорольського повіту 63
Андріяшівка Лубенського повіту 79
Архангельськ (Росія) 198

Б

Балюки Великобагачанського району 232, 233, 234
Байрак Миргородського повіту 138
Байрак Полтавського повіту 257
Балаклея Харківської області 153
Баранівка Шишацького району 167
Баришівка Переяславського повіту 75
Безсали Лохвицького району 199
Бендраково – хутір Перезованівської волості Полтавсько-го повіту 55
Березова Лука Гадяцького району 262, 290.
Березова Рудка Пирятинського району 231
Березівка – хутір Полтавського повіту 36
Березоточа Лубенського району 72, 75, 94, 189, 198
Березняки Хорольського повіту 121
Берестівка Гадяцького повіту 18
Бобрівник Зіньківського району 251
Богданівна Семенівського району 115
Богодухів Полтавського повіту 37
Божкове Полтавського повіту 53
Борисенки Глобинського району 180
Бірки Зіньківського району 286
Бреусівка Кобеляцького повіту 239

Бродщина Кобеляцького району 264
Бригадірівка Козельщинського району 172
Броварки Вовчикської волості Лубенського повіту 59
Бугаївка Глобинського району 173, 175, 176, 180, 184
Буланово Полтавського повіту 38, 52, 53, 54

В

Василівна Полтавського повіту 35, 37, 49, 53
Василівна Кобеляцького району 264
Варшава (Польща) 90, 91
Велика Багачка 132, 272
Велика Павлівка Зіньківського району 15, 285, 289
Великі Будища Гадяцького району 16, 23
Великі Будища Диканьського району 102, 132
Велика Рублівка Котелевського району 37
Великі Кринки Глобинського району 180
Великий Перевіз Шишацького району 166, 167
Великоселецьке Оржицького району 63
Великі Сорочинці Миргородського району 22, 113, 123, 131, 136, 137, 139, 141, 142, 146, 151, 158, 159, 161, 162, 163, 232, 235
Венеславівка Гадяцького району 12, 13, 19, 20, 25, 30
Вереміївка Чорнобаївського району Черкаської області 263
Верхній Булатець Лубенського повіту 56
Верхній Іржавець Лубенського повіту 60
Веприк Гадяцького району 9, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 166, 272, 273, 274, 279, 286
Власівка Зіньківського району 284
Вишеньки – хутір Глобинського району 180
Вовча – урочище поблизу Гадяча 14, 20
Вовчик Лубенського району 59, 82, 83, 84, 85, 91, 107, 109, 198, 211
Воскобійники – хутір Градизького району 173

Вороньки Чорнухинського району 68, 86, 188

В'язівка Лубенського повіту 77

Г

Гавронці – хутір Полтавського повіту 36

Гадяч (повіт) 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13 14, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 27, 28, 29, 48, 68, 99, 216, 220, 261, 263, 268, 279, 285.

Гай – хутір Вельбівської волості Гадяцького повіту 51

Галещина Козельщинського району 245

Гапонівка – хутір Сенчанської волості Лохвицького повіту 230

Герасимівка Семенівського району 263

Гільці Чорнухинського району 72, 197

Глобине 172, 173, 179, 180, 183, 184, 263, 268, 270, 272

Гоголеве Миргородського району 141

Горби Глобинського району 71, 244, 262, 264

Горбанівка Полтавського району 54

Горощине Хорольського повіту 120, 136, 138, 139, 141, 149, 159, 161, 185

Городище Чорнухинського району 68, 74, 164, 188, 189, 196, 197, 199

Гонтарі – хутір Полтавського повіту 36

Гора Полтавського району 257

Градизьк Глобинського району 66, 174, 179, 181, 184, 224, 225, 226, 227, 264, 283

Гриньки Глобинського району 180, 263

Гребінка 275

Гречаний – хутір Кобеляцького повіту 237

Грушки – хутір Хорольського повіту 260

Губський – хутір Лубенського повіту 189, 190

Д

Дашківка Кобеляцького повіту 239, 241, 242

Дейкалівка Зіньківського району 285

Дем'янівка Глобинського району 185
Денисівка Оржицького району 71, 79
Дібрівка – хутір Василівської волості Полтавського повіту 35
Дібрівка – Миргородського повіту 64, 84, 88
Диканька 44, 50, 98, 108, 123, 167, 250, 272
Діївка Онуфріївського повіту Херсонської губернії 227
Драбово Черкаської області 247
Довгалівка Миргородського району 161, 162

Ж

Жадани Диканьського району 245
Ждани Лубенського повіту 84, 128
Жовнин Чорнобаївського району Черкаської області 179, 181
Жуківка Машівського району 114, 115
Жуки Глобинського району 180, 184

З

Заборяни – хутір Полтавського повіту 36
Загребелля Яблунівської волості Лохвицького повіту 67
Зарівчанський – хутір Куликівської волості Кобеляцького повіту 45
Засулля Лубенського району 166
Зіньків (повіт) 6, 11, 21, 22, 35, 109, 168, 216, 218, 250, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292
Золотоноша Черкаська область 26, 73, 90, 290
Зубівка Миргородського району 136, 141, 142, 144, 145, 149, 151
Зуївці Миргородського району 22

І

Іванівка Оболонянського району 179, 185
Іваниця Лохвицького повіту 117
Ісачки Лубенського повіту 84, 85, 86

К

Календинці Лубенського повіту 59, 196, 263
Кам'яні Потоки Кременчуцький район 268
Карлівка 54, 219
Катеринослав (Дніпропетровськ) 22
Клепачі Лубенського повіту 59, 189, 190, 197
Київ 13, 19, 26, 27, 28, 30, 35, 46, 49, 60, 70, 73, 74, 90, 113, 121, 131, 146, 156, 163, 164, 166, 168, 174, 184, 205, 206, 222, 230, 250, 268
Климки – хутір Піщанської волості Полтавського повіту 50
Кирняківка Глобинського району 180
Кишеньки Кобеляцького повіту 241
Кобеляки (повіт) 48, 49, 78, 109, 115, 237, 239, 263, 266, 268, 270, 272
Кованьківка Полтавського повіту 36, 41, 42
Ковалі Хорольського району 214, 220
Ковалівка Полтавського району 123
Ковалі Чорнухинського району 127
Козловщина Полтавського повіту 35
Козельщина 245
Комишня Миргородського району 65, 130, 131, 218
Колодка – хутір Лубенського повіту 62
Костянтиноград (Красноград) 99
Кононівка Лубенського повіту 57
Кочубеївка Полтавського району 37, 53
Красний – хутір Жоржівської сільради Шишацького району 244
Красна Лука Гадяцького району 26
Краснодар (Росія) 30, 31
Красноярський край (Росі) 31
Краків (Польща) 45
Кременчук 16, 66, 86, 182, 185, 215, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 250, 268

Кривки – хутір Решетилівського району 250
Краснознаменка Гадяцького району 9, 11, 12, 14, 19, 25, 29
Крива Рудка Семенівського району 185, 263
Крим'янка – хутір Вовчківської волості Лубенського повіту 59
Кротовщина – хутір Великобагачанської волості Миргородського повіту 132
Круподеренці Оржицького району 106, 264
Кривки – хутір Полтавського повіту 254, 257
Крюків (Кременчук) 227
Крячківка Пирятинсько району 267
Куликівка Кобеляцького повіту 54
Кукленці Полтавського району 108, 122
Кубань (Росія) 67
Куземин Зіньківського повіту 277
Куторжиха Хорольського повіту 52

Л

Лазірки Оржицького району 165, 204
Ламане Глобинського району 275
Лебедин Харківської області 7, 21
Лебеді – хутір Полтавського повіту 37
Левченки – хутір Кременчуцького повіту 219
Ленінград (Росія) 144
Липова Долина Гадяцького повіту 9, 11, 12, 13, 18
Липняки Переяславського повіту 77
Литвяки Лубенського повіту 84
Ламаний – хутір Лубенського повіту 86, 216
Лохвиця (повіт) 6, 7, 13, 20, 21, 59, 68, 72, 84, 96, 99, 216, 230
Лубни (повіт) 14, 21, 22, 25, 48, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 91, 92, 95, 96, 106, 107, 112, 121, 122, 127, 129, 130, 131, 151, 247, 288, 290, 291

Лукім'я Лубенського повіту 59, 60, 62, 264
Лучки Лохвицького району 86
Лука Тишківської волості Лохвицького повіту 207
Луцьк 176
Люботин Харківської області 8
Лютенька Гадяцького району 9, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 23,
27, 126, 156, 235, 268, 269
Львів 26, 90, 146, 149, 151, 154, 159, 161, 164, 165, 169, 270

М

Максимівка Гадяцького повіту 15
Максимівка Кременчуцького району 275
Мала Нехвороща 117, 118, 119, 120
Мала Перещепина 49
Мануйлівка Козельщинського району 275
Малі Будища Гадяцького району 216
Малі Сорочинці Миргородського повіту 145
Маріуполь Донецької області 67, 167, 246
Марченки – хутір Баляснянської сільради Диканьського району 276
Мачухи Полтавського району 34, 97
Маячка Кобеляцького повіту 239
Мгар Лубенського повіту 128
Медяники – хутір Решетилівського району 251, 253, 255
Мелехи Лохвицького повіту 114, 189, 190, 191, 196, 200
Миколаїв 66, 177, 181
Милорадове Полтавського повіту 36
Милорадівка Кременчуцького повіту 217
Миргород (повіт) 21, 22, 34, 45, 50, 59, 64, 65, 69, 72, 73,
113, 115, 124, 129, 131, 132, 136, 142, 145, 149, 151, 159,
161, 163, 164, 166, 206, 207, 211, 218, 233, 236, 250, 268,
269, 270, 284, 290, 291
Москва (Росія) 10, 16, 77, 116, 168

Н

Наdejда Диканьського району 250
Недригайлів Чернігівської області 30
Нехвороща Новосанжарського району 117, 263
Нижній Булатець Лубенського повіту 57, 107
Нижні Млини Полтавського району 255, 257
Новаки Лубенського району 263
Новгород-Волинський 27, 28
Новгородка Олександрійського повіту Херсонської губернії 46
Новоселівка Зіньківського району 45, 286
Нові Санжари 166, 272
Новоросійськ (Росія) 66

О

Оболонь Семенівського району 185, 215, 263, 264
Одеса 67, 78, 190, 217
Озеряни Лохвицького повіту 102
Олександрівськ (Залоріжжя) 67
Олександрія Херсонської губернії 222
Онишки Оржицького району 247
Онуфріївка Лубенського району 172
Опришки Глобинського району 180, 183, 184
Оржиця (повіт) 59, 79, 211, 263, 264
Остапівка Миргородського повіту 22, 211
Остап'є Великобагачанського району 108, 122

П

Париж 45
Пащенки Куликівської волості Кобеляцького повіту 54
Пелихи – хутір Кишеньківської волості Кобеляцького повіту 240
Пеляхівщина – хутір Глобинського району 180

Петрівка Гадяцького повіту 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 18, 19,
20, 26, 27, 28, 29, 30, 220
Первозванівка Полтавського повіту 36
Переяслав (повіт) 44, 48, 73
Перервенці Яблунівського району Лубенської округи
245, 247
Пирятин (повіт) 50, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 102, 215, 268
Підруда Миргородського повіту 215
Піщане Решетилівського району 250
Піски Засульської золості Лубенського повіту 57
Піски Лохвицького повіту 68
Полузир'є Полтавського району 256, 257
Полтава 5, 7, 8, 9, 11, 13, 16, 18, 27, 33, 34, 35, 37, 40, 43, 44,
45, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 71, 75, 77, 78, 89, 91, 95, 96,
98, 99, 101, 103, 104, 105, 107, 112, 115, 116, 122, 123, 124,
125, 136, 156, 157, 161, 163, 166, 169, 171, 173, 208, 217,
222, 240, 255, 257, 265, 268, 271, 272, 276, 277, 278, 282,
288, 289, 290
Попівка Миргородського повіту 64, 69, 72, 84, 86, 128, 211
Попівка Красноградського району Харківської області 97
Посьмашківка Глобинського району 180
Постав-Мука Лохвицького повіту 68, 69
Почапці Миргородського повіту 65
Пригарщина – хутір Полтавського повіту 257
Пришиб Шишацького району 253
Прилуки Чернігівської області 71, 96
Пузирі – хутір Оболонянської волості Хорольського повіту
120, 125, 236

Р

Радивонівка Великобагачанського району 220
Рашівка Гадяцького району 9, 15, 18, 20, 102
Решетилівка (район) 99, 215, 119, 250, 263, 269, 270, 272

Рівне 27
 Риги Лохвицького району 231
 Розбишівка Гадяцького району 18
 Розсошенці Полтавського району 256, 257
 Рокитне Кременчуцького повіту 66
 Ромни Сумської області 9, 15, 18, 20, 102
 Ромодан Миргородського району 64, 112
 Ростов на Дону (Росія) 193
 Рублівка Котелевського району 217
 Руновщина Полтавського повіту 36, 52, 115, 126
 Русанівка Гадяцького повіту 18
 Ручки Гадяцького повіту 12

С

Савинці Миргородського району 138
 Санкт-Петербург (Росія) 45
 Саратов (Росія) 16
 Сари Гадяцького району 9, 18, 20, 27
 Сватки Гадяцького району 275
 Свинківка – хутір Руновщанської волості Полтавського повіту 37,45
 Селещина Машівського району 54
 Сенча Лохвицького району 6, 63, 84, 88
 Семенівка 181, 263
 Середняки Гадяцького району 12, 19, 25
 Севастополь (Крим) 66, 255
 Сливки Решетилівського району 277
 Слобідка – хутір Полтавського повіту 35
 Скибинці Пирятинського повіту 74
 Снітин Лубенського повіту 77, 84, 97, 208
 Скоробагатове Сенчанської волості Лохвицького повіту 88
 Слобідка Лохвицького повіту 68
 Смородщина Чутівського району 277
 Сисенкове – хутір Яблуневського району Лубенської округи 246

Солонці Миргородського району 138
Старий Іржавець Оржицького району 128
Старі Санжари Полтавського району 98
Степанівка Семенівського району 185
Стешевщина Гадяцького повіту 14
Ступки Полтавського повіту 35, 37, 38. 39, 41
Суми 163
Сухинівка Кобеляцького району 264
Суша Маячка Кобеляцького району 264
Сухоносівка Миргородського повіту 69

Т

Тарасівна Зіньківського району 275, 284
Тарандинці Лубенського повіту 66, 263
Тахтаулово Полтавського району 36, 38
Терешки Полтавського району 66
Тишки Лубенського району 59, 128
Триби Полтавського району 250
Тростянець Полтавського району 256, 257

У

Устивиця Миргородського району 124, 125, 235, 236
Устимівка Семенівського району 263
Умань Черкаської області 29, 139

Ф

Фартушний – хутір Дашківської волості Кобеляцького
повіту 240
Федіївка Решетилівського району 251
Филонівка – хутір диканьського району 243

Х

Халепці Чорнухинського району 189, 191, 196, 197, 198
Харківці Пирятинського повіту 74

Харсики Чорнухинського району 128, 189, 196
Харків 8, 15, 18, 28, 47, 66, 73, 92, 112, 129, 137, 153, 156,
157, 163, 164., 165, 169, 184, 185, 199, 203, 207, 209, 217,
220, 222, 239, 257, 266, 268, 270, 273
Харківка Василівської волості Полтавського повіту 36
Херсон 78
Хітці Гадяцького району 20
Холодний Яр Черкаська область 23, 25, 59, 33, 71, 74
Хомутець Миргородського району 64, 65
Хейлівщина Чорнухинського району 199
Хорол (повіт) 59, 211, 272
Хорішки Лубенського повіту 83, 64, 86, 87, 88
Худоліївка Лубенського повіту 60, 126
Худяки – хутір Лубенського повіту 85

Ц

Ціпки Гадяцького району 13, 16, 23, 24, 26

Ч

Червоногірка Машівського району 279
Черкаси 139
Черевки Лубенського повіту 62, 106
Чернігів 23, 46, 77
Черняки – хутір Руновщанської волості Полтавського
повіту 49
Чирківка Оржицького району 60
Чорбівка Кобеляцького району 264
Чорнухи (район) 67, 72, 190, 191, 211, 231, 264
Чуднівка Лубенського повіту 57
Чутівка Оржицького району 122, 141

Ш

Шарлаївка Диканьського району 248 , 249
Шатранівка Диканьського району 250

Шахворостівка Миргородського повіту 115
Шилівка Зіньківського району 286
Шишаки (район) 166, 167, 169, 249
Шмиглі Полтавського району 256, 257
Шушвалівка Глобинського району 180, 184

Щ

Щеки Лубенського повіту 83
Щербані Полтавського району 42, 257, 275

Ю

Юрківка Лубенського району 168
Юрченки Богодухівського району Харківської області 112
Юсківці (Ісківці) Лубенського повіту 25, 59

Я

Яблуневе Оржицького району 264
Яблунівка Миргородського повіту 70, 71, 79
Яновщина Диканьського району 250
Яременки Кобеляцького повіту 242

Наукове видання

Віктор Ревегук

**Полтавщина.
Протибільшовицький Рух
опору 20–30-х років
XX століття**

Нариси історії

Технічний редактор – Карпенко А.А.
Дизайн, комп'ютерна верстка – Федак Я.С.

Підписано до друку 20.02.2016 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBook. Друк трафаретний.
Ум.друк.арк. 17.6. Обл.вид.арк. 18.1 Тираж. 500 Зам. № 366.

Видавництво «Полтавський літератор»
36014, м. Полтава, вул. Пушкіна, 115, оф. 7,
тел./факс (0532) 562983, тел. (0532) 562958

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1319 від 2.04.2003 р.